
BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

11 / 2002

Tento svazek sborníku Bezděz byl vydán za finančního přispění:
Kulturního grantu města Česká Lipa
Města Nový Bor
Severočeské vodárenské společnosti a. s.

ISBN 80-86319-05-9
ISSN 1211 9172

ČLÁNKY A STUDIE

ZALOŽENÍ ČESKÉ LÍPY A MĚSTSKÉ PRÁVO

Jaroslav Panáček

Jaroslav Panáček: Foundation of Česká Lípa and the municipal law

Through the document of Hynek Berka of Dubá recieved the townsmen of Lipá in 1381 the Magdeburgian law – the same one, which was in force in Žitava. In controversial cases they were expected to turn to Žitava as well. Granting this privilege was just the confirmation of contemporary law the town had recieved from its founder, who most probably was Jindřich of Lipá. It was in the years 1310 (1305)–1319. He owned Žitava and possibly also the territory extended from there southwards, where presently Česká Lípa is situated.

The basis for the law of each town was partly the town privilege, partly the decree of the town council – the statute. With this privilege the court of law in Žitava was set to be the superior to Lipá, and with provision of “the highest, middle and the lowest” law a degree of competence in performing justice was given. Specific contents of the town law was most likely – based on analogies – the privilege of exercising self-government, justice, mile law, brew law and trade law, right of free thoroughfare and right to build own stone walls. Česká Lípa used all these types of privileges.

As early as in 14th century town statutes, recorded in the oldest town book (has not been preserved) came into being by the resolutions of the town council. After the new memorial book (pamětnice) had been founded in 1460 the statutes were also entered in it, then in 1661 inserted in the provincial folder. Besides in this one, the statutes have been preserved in many other copies.

Articles of the statutes are shown in Czech version in their oldest preserved wording from the 2nd half of 15th century in the Lipá’s memorial book. The statutes contain rules for procedure in every year’s elections into the town council and the burgrave (purkmistr), the way to elect town eldersmen, the relation of municipal government to nobility, elections of the so called “salt lords” and the town gates keys trustees. Then the statutes specified competence of the town court, they confirmed rights and freedoms of the townspeople as well as the way of obtaining burgher law, they set fines for violating orders of the town council, townpeople’s right of succession, the position of reeve’s office and some regulations for the town carter’s business. Other important rights such as possibility of recording one’s last will, terms of annual fairs, etc. were confirmed to the townspeople by nobility and sovereign in numerous privileges and confirmations. The town statutes, recorded in the oldest Lipá’s memorial book, are – besides the privilege from 1381 – a valuable source of the town law of the Česká Lípa region.

„In Gotys namen amen.

Wyr Hynko Berka von der Duba, herre czu der Lypen, bekennyn unde tun kunt allin...“. Tak začíná v originále německý text privilegia z 23. března 1381, kterým Hynek Berka z Dubé propůjčuje na věčné časy měšťanům lipským stejné právo, jaké požívá město Žitava (SOka Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 1; Panáček 2000, č. 51; CIM IV–1, 172–173, č. 119). Jeho obsah ve volném překladu zní:

My Hynek Berka z Dubé, pán na Lipém, oznamujeme a dáváme na vědomí všem současným i budoucím, že se cítíme zavázání našim milým věrným měšťanům našeho města Lipé, kteří nám vždy ochotně prokazovali pilnou službu a naprostou věrnost.

Aby se pod našim panováním rozmnožovaly a zvětšovaly jejich čest i statky, rozhodli jsme se na jejich prosbu udělit všem současným i jejich potomkům na věčné časy práva nejvyšší, střední i nejnižší, jakých požívají dědičně obyvatelé města Žitavy. Těchto práv budou užívat lipští měšťané a jejich potomci neodvolatelně v plné míře navěky.

Za nás i naše dědice, pány na Lipém, prohlašujeme, že v užívání těchto práv našim měšťanům ani my, ani naši úředníci, bránit nechceme a nebudeme, a že ani slovy ani svým právem nebo pořádkem je nebudeme žádným způsobem zatěžovati.

Na dosvědčení toho všeho přivěsili vedle naší i své pečeti tito svědkové: pan Hynek Berka z Dubé, pán na Hohensteínu, náš milý bratr, pan Jindřich řečený Škopek z Dubé, náš milý bratranec, a dále naši věrní pánové Petr z Weitmile, rytíř Henzel ze Svojkova a Vítek z Hyršova.

Dáno na Lipém dne 23. března léta Páně 1381.

Proč však Hynek Berka uděluje svému městu právo žitavské, když všechna města v severních a severovýchodních Čechách včetně těch nejbližších – Kravař, Doks, Jablonného^{1/} a České Kamenice – se v té době řídila právem magdeburským s odvolacím soudem v Litoměřicích a Berkům na rozdíl od prvních generací Ronovců nikdy Žitava nepatřila?

Vysvětlení tohoto problému se nabízí samo. Protože udělení privilegia v roce 1381 bylo pouze potvrzením stávajícího práva, kterým se město řídilo již od svého založení. Dokladem je zápis v nejstarší žitavské městské knize, že v roce 1350 lipští (die von der Leippe) obdrželi od žitavských sudích psaný rozsudek (beschrieben Urtheil), nepochybně ve věci městského práva (Fröde 1999, 7). A proč dostalo město od svého zakladatele zrovna právo žitavské? Protože vedle území v okolí Lipého mu náležela i Žitava. Kdo byl tedy tímto zakladatelem? Odpověď na tuto otázku již dnes tušíme.

1. Založení města

Prvním, o němž kronikář Jan z Guben k době po polovině 13. století píše, že držel krajinu od Lužických hor k Lipému (Panáček 2000, č. 1), byl Chval, nejmladší ze tří synů Častolova ze Žitavy. Po Lipém, tedy hradu, se však fakticky píše až Čeněk v roce 1277 (Panáček 2000, č. 3). Tento Čeněk bývá většinou ztotožňován s Častolovem (II.), bratrem Chvalovým. To však není možné, protože bychom těžko vysvětlovali, proč skutečně doložený syn tohoto Častolova Záviš ze Stružnice, za jehož mladší bratry bývají považováni Čeněk z Ojvína (1290–1305) a Jindřich z Lipé (1296 – † 1329), dostal jako prvorozený syn zdaleka nejmenší pozemkový majetek a nestal se dědicem Lipého. Mnohem logičtější bude pokládat Čenka z Ojvína a Jindřicha z Lipé za syny Čenka z Lipé (1277, 1278), jediného potomka Chvalova (Klos – Sovadina 2000).

Situace se tedy potom jeví logicky takto: Častolov, prostřední z bratrů a zakladatel větve pánů z Klinštejna, dostal při dělení Ronovců někdy mezi léty 1265–1280 krajinu severozápadně od Lipého, kde později vzniká jako sídlo dominia hrad Klinštejn. S Lipou neměl nikdy nic společného. Chval, který postavil patrně Ojvín, obdržel území kolem pozdějšího Schönbuchu, Krásné Lípy, Varnsdorfu a Českolipsko, a stal se předkem pánů z Lipé (Klos 1997, 51). Nejstarší ze tří bratrů Jindřich získal Šluknovsko, Rumbursko a pozdější Hohensteinsko (poprvé doloženo 1333), a byl předkem Berků z Dubé.

Pravděpodobně Chval nebo až jeho syn Čeněk (snad v roce 1268 z Ronova, 1277 a 1278 z Lipé) postavil hrad Lipou. Synové Čenčkovi byli Čeněk z Ojvína (poprvé připomínán 1290) a Jindřich z Lipé (poprvé 1296). Ten patrně při synovském dělení Čenčkova majetku obdržel Lipou.

Podobnou osobností, jakou byl za vlády Přemysla Otakara II. a Václava II. Záviš z Falkenštejna, se stal na počátku 14. století jiný velmož z opačného konce Čech – Jindřich z Lipé. Již v době vlády posledních Přemyslovců – Václava II. a III. – a jejich krátkodobých nástupců Rudolfa Habsburského a Jindřicha Korutanského získal rozhodující moc ve státě a postavil se do čela panské oligarchie. Jeho postavení prvního šlechtice království odpovídal i rychle se rozrůstající pozemkový majetek. O získání Žitavska usiloval jako o dědictví, náležející původně jeho ronovským předkům. Víme, že v roce 1309 se měšťané žitavští označují jako „cives suorum ciuitatis Cythauie“ (CDL I, 192), tedy „měšťané jeho města Žitavy“, ale máme všechny důvody se domnívat, že mu Žitava náležela již od roku 1305, tj. po smrti krále Václava II.

(Moschkau 1884, 38; Sovadina 1997, 14). V roce 1310 mu pak dědičnou držbu Žitavy a Ronova potvrdil otec Jana Lucemburského, římský král Jindřich VII. V listině samé se výslovně uvádí, že se jedná o majetky, „que antiquitus progenitorum suorum fuisse noscuntur“, tj. „které byly odpradáвна považovány za (náležející) jeho předkům“ (RBM II, 965, č. 2221). Uvedenými předky míní listina zjevně Smilovy syny Častolova (1216–1253) a Jindřicha (1219–1253) ze Žitavy, kteří s největší pravděpodobností nebyli pouhými královskými kastelány, jak se dříve soudilo, ale Žitavu s okolím měli v dědičném držení (Sovadina 1995, 15–16). Kromě Žitavy a hradu Ronova (Rohnau, dnes Trzcieńec v Polsku) získal Jindřich i hrady Ojvín a Schönbuch (Krásný Buk) a krajinu od Krásné Lípy a Varnsdorfu až k Lipě. Není třeba rozvádět podrobně Jindřichovy osudy, učinil tak ve zcela nedávné době M. Sovadina (2001). Stačí říci, že když v roce 1319 přesídlil Jindřich z Lipě za Eliškou Rejčkou na Moravu, vyměnil s králem Janem Lucemburským nabyté statky, tj. Žitavu, Ronov, Ojvín a Schönbuch, za některé majetky na Moravě (RBM III, č. 518, 521, 522, 546). O vlastnictví České Lípy Jindřichem z Lipě a jejím prodeji se sice záznam nedochoval, ale protože se v roce 1327 připomíná jako pán na Lipém Hynek Berka z Dubé (Panáček 2000, č. 12), je více než pravděpodobné, že současně s výměnou Žitavy králi prodal svému bratranci Hynku Berkovi z Dubé Českou Lípu i s okolím.

Vraťme se však do let 1305 (1310)–1319. Ambiciózní plány, které rozvíjel Jindřich z Lipě na získaných majetcích, neminuly patrně ani Českolipsko. Na rozdíl od Žitavska, k němuž, jak již bylo řečeno, náležela i část dnešního Šluknovského výběžku, a kde si vybudoval téměř suverénní území, mimo jiné i s manským zřízením (Turek 1951, 110), nejsme o jeho aktivitách na Českolipsku zpraveni. Faktem zůstává, že postupnou koncentrací osídlení v okolí České Lípy můžeme sledovat od druhé poloviny 13. století a tento proces nabyl na začátku následujícího století na intenzitě (Gabriel – Smetana 1980, 139). Archeologické doklady předlokačního osídlení v okolí města svědčí o postupném přibližování hlavních obchodních cest k hradu Lipému na jejich východozápadní spojnici (Gabriel – Panáček 1990, 17). Celý rozsáhlý pruh území na jih od Lužických hor k Dubé neměl až do té doby žádné městské středisko. Okolní města – Kravaře, Doksy, Jablonné a Česká Kamenice – náležela k jiným majetkům. Volný prostor mezi milovými okruhy těchto měst (Gabriel 2000, 207), v němž leželo sídlo tohoto dominia – hrad Lipá, se k tomu sám nabízel. Zdá se tedy, že právě na začátku 14. století se otázka založení města dostala na pořad dne.

V hypotéze o založení města České Lípy Jindřichem z Lipé v letech 1305–1319 však můžeme postoupit ještě dále. Pokud tak opravdu učinil, je zcela logické, že lokací města pověřil lokátory ze „své“ Žitavy. Jen tak lze vysvětlit zcela úzké vazby České Lípy na Žitavu v následujících stoletích, navazující na udělení městských práv, jakých požívala právě Žitava. Dokladem těsných vztahů k Žitavě jsou kromě zmíněného rozsudku ve věci městského práva v roce 1350 (Carpzov 1716, IV – 175; Fröde 1999, 7) četné kontakty s Žitavou v době ohrožení severních Čech a Lužice husitskými vojsky, ale i smlouva, kterou v roce 1510 uzavřela Žitava s Lipou ve věci odpadnutí povinných srážek při vzájemných dědických případech (Pescheck 1834, 449). Ve sporných případech městského práva se Lipá odvolávala do Žitavy ještě ve druhé polovině 15. století, jak svědčí zápis o poplatcích za doručení soudních nálezů z let 1461–1471 v nejstarší lipské pamětnici (SOka Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 41, fol. 2a). Současně ze zápisu vyplývá, že Lipá byla zprostředkovatelem soudních nálezů pro Dubou a celý správní obvod města (weygpild = das Weichbild), který však není blíže specifikován. Otázkou je, zda byl „Weichbild“ totožný s tržním obvodem města, jak je definován v nejstarší lipské pamětnici. Podle soupisu obcí tržního obvodu, zapsaného v letech 1471–1481 (fol. 8b),^{2/} vytvářel okruh odpovídající omezenému milovému okruhu České Lípy o poloměru půl míle, jak naznačil F. Gabriel (2000, 210–211). Spíše než k jeho omezení došlo však k jeho nevyvinutí, neboť milový okruh České Lípy nebyl žádným privilegiem ustanoven. V letech 1525–1564 došlo k rozšíření tržního obvodu o vesnice severně a severovýchodně od města (fol. 9a).^{3/} V tomto segmentu se tak tržní obvod rozšířil do velikosti milového okruhu. Přesný důvod tohoto rozšíření neznáme, ale připojené vsi náležely většinou ke sloupskému panství, některé (Svor, Cvikov, Nový a Starý Šidlov) také k zákupskému. Obě tato domínia náležela tehdy Berkům, spolujednatelům v té době rozděleného lipského panství.

Nepřímo dokládají založení České Lípy právě v uvedené době dvě zprávy, týkající se městského kostela. Podle nedoloženého kronikářského záznamu (Die Kirche... I, 31–32) vysvětlil městský farní kostel Sv. Petra a Pavla v roce 1312 při své cestě do Žitavy mohučský arcibiskup a královský rádce Petr z Aspeltu za osobní přítomnosti panovníka Jana Lucemburského. Iniciátorem této události nemohl být patrně nikdo jiný, než Jindřich z Lipé. Stavba a vysvěcení městského farního kostela bývaly zpravidla jedním z prvních aktů při založení města (Hoffmann 1992, 311). Naopak zdaleka ne mezi první náležitosti muselo

patřit městské opevnění, jak lze doložit četnými příklady (Razím 2000, 43–45). Pokud se tedy zpráva o vysvěcení v roce 1312 zakládá na pravdě, může svědčit o pravděpodobném založení města ještě v prvním deceniu 14. století. Podobného významu je zmínka v listině z roku 1341 (Panáček 2000, č. 18), která hovoří o nedávném přenesení sídla děkanátu z Děčína do České Lípy. Městský kostel se tedy patrně hned od počátků města stal i kostelem děkanským. Nevíme pouze, zda byl kostel nově zbudován současně s lokací města nebo navazoval na starší církevní stavbu v těchto místech, související s předlokačním osídlením při východozápadní komunikaci (Gabriel – Panáček 1990, 15). Vzhledem k terénním úpravám Kostelního (dnes Škroupova) náměstí v 70. letech 19. století není jisté, zda by rozřešení otázky přinesl archeologický výzkum.

Jako argument pro vznik města České Lípy na počátku 14. století, jak naznačoval již J. Lippert (1902, 187), je také uváděna jeho rozloha, která by v případě jeho založení ve 13. století převyšovala rozsah tehdejších královských měst, např. Mostu a Litoměřic (Smetana 1979, 589). I když rozloha plochy v hradbách nedosahuje zdaleka 10 ha, uváděných J. Smetanou – činí ve skutečnosti pouhých 8 ha – je možno ji jako argument akceptovat. Přes tuto velkorysou prvotní lokaci došlo poměrně brzy od založení k překročení hradeb a vzniku předměstí (doloženo již 1391). To svědčí o expanzivním rozmachu České Lípy, která se zařadila mezi největší poddanská města v Čechách již ve 14. století, velmi krátce po svém vzniku.

2. Městské právo

Ve všech historických pracích o České Lípě se uvádí, že obdržela v roce 1381 právo žitavské. Ale v listině samé se mluví o „právech...“, jakých požívají dědičně obyvatelé města Žitavy“.^{4/} To není totéž! Samotná Žitava se řídila právem magdeburským a ve sporných případech se podle nařízení Karla IV. obracela k soudním stolicím v Halle a přímo v Magdeburku (Pescheck 1834, 448; Becker 1931, 28). Teprve rozhodnutím Václava IV. bylo zakázáno odvolávání se českých měst mimo hranice státu a města magdeburského práva v severní polovině Čech měla uznávat jako svoji soudní stolicí jediné Litoměřice (Peterka 1927, 82). Jako součásti České koruny se toto nařízení týkalo i Žitavy a o jeho dodržování hovoří zprávy například v roce 1407 (Pescheck 1834, 448). Na druhou stranu byla Žitava právní instancí pro jiná města jejího okruhu, jak bylo již výše vzpomenuto.

Musíme tedy českolipské městské právo považovat za právo magdeburské s tím, že udělení „práv města Žitavy“ znamená pouze odkázání Lípy ve sporných případech k soudní stolici v Žitavě. Vlastní obsah městského práva v nejobecnější rovině významu můžeme hledat v existenci „ius civile“ (měšťanského práva), „ius fori“ (práva trhu) a „ius iudicii“ (soudního práva) tak, jak je u nás shledává J. Kejř (1998, 146–149). Základem práva každého města bylo jednak městské privilegium, jednak ustanovení městské rady neboli statuta. Obsahem privilegia, v případě České Lípy listiny Hynka Berky z Dubé z roku 1381, je v podstatě právo na vlastní výkon správy a soudnictví. Udělením práva města Žitavy tedy přisoudil Hynek Berka či spíše již zakladatel svému městu právo magdeburské současně se sdělením, kam se mají obracet se svými žádostmi o právní naučení – tedy do Žitavy. Udělením práva „nejvyššího, středního a nejnižšího“ určil městu stupeň kompetencí při výkonu soudnictví (viz dále).

Použijeme-li srovnání Žitavy s jinými královskými městy, disponovala pravděpodobně Žitava, a tím také i Česká Lípa, právem výkonu samosprávy, soudnictví, právem mílovým, várečným a tržním, právem volného průjezdu a právem vlastních hradeb. O výkonu samosprávy (purkmistr a městská rada jmenování poprvé v roce 1371 – Panáček 2000, č. 38) a soudnictví (dědičný rychtář doložen prvně v roce 1370 – Panáček 2000, č. 36) bude pojednáno dále. Právo mílové není v žádném z městských privilegií výslovně uvedeno. Vzhledem k pozdnímu vzniku města mezi mílovými okruhy okolních měst – Kravař, Doks, Jablonného a České Kamenice – nedošlo k jeho plnému vývinu (Gabriel 2000, 210–211), jak bylo konstatováno již výše. Právo várečné bylo pro měšťany jedním z nejdůležitějších, proto se Českolipští snažili dokládat jeho co možná nejstarší původ a vedli s vrchností četné spory o jeho podmínky. Plodem těchto snah je nejspíše i falzum městského privilegia, kladeného do roku 1394 a sepsaného pravděpodobně v 17. století (Panáček 2000, č. 101). O uznání jeho pravosti se snažili měšťané i vkladem do zemských desek v roce 1661 (CIM IV–1, 218–219). Nicméně jisté je, že právo várečné měšťané od počátku měli, ale nevíme, za jakých podmínek odvodu dávek vrchnosti. Vaření piva v České Lípě dokládá v roce 1414 stížnost Zhořeleckých na Žitavské, kteří jim bránili vozit pivo z okolních měst, mezi nimiž byla uvedena i Lipá (Prochno 1939, 251). Právo trhu, které je jedním z hlavních znaků institucionálního města (Kejř 1998, 146), nepochybně Lipá od počátku měla. Výroční trh na den sv. Markéty (13. července) s osmi následujícími dny však

obdržela až v roce 1457 od krále Ladislava (SOKA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 4). Roku 1471 pak udělili městu jeho majitelé, bratři Jaroslav, Jiří, Jan a Petr Berkové z Dubé, solný trh, který do té doby náležel vrchnosti (SOKA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 5) a v roce 1509 král Vladislav Jagellonský další výroční trh na den sv. Martina (11. listopadu; SOKA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 10). O právu volného průjezdu se v případě České Lípy nikde výslovně nehovoří. Nevíme, zda se jedná o stejnou výsadu, jakou udělil Lipé král Vladislav v roce 1509 (tamtéž), totiž právo projíždět týdně s osmi těžkými vozy bez cla po všech silnicích. Pokud ano, můžeme předobraz tohoto privilegia spatřovat v existenci čtyř městských vozů „se znameními“, které uvádí již jeden z článků městských statut (zde č. 25 – viz dále), zapsaný do lipské pamětnice v roce 1463 (SOKA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 41, fol. 3b). Posledním z výše uvedených městských práv bylo povolení opevnit město hradbami. Ačkoliv náleželo mezi výsady, které uděloval sám panovník (Kejř 1998, 25) a pro Českou Lípou jej žádná listina nedokládá, zdá se, že Lída využila této výsady poměrně brzy. Archeologický výzkum potvrdil na základě stratigrafie existenci městské hradby ve 30. letech 14. století (Gabriel – Panáček 1990, 21). Nevíme však, zda tento poznatek z úseku dnešní Berkovy ulice lze vztáhnout na celý obvod města. V písemných pramenech se o hradbách mluví k roku 1388, a to v oblasti na severní straně města směrem ke kostelu Panny Marie (Panáček 2000, č. 61). Kromě výše uvedených práv disponovalo město jistě i dalšími, ale o jejich platnosti pro Lípou se dovídáme pouze tehdy, potvrdila-li je měšťanům vrchnost nebo je vložili mezi městská statuta (viz dále). Pro období středověku tak víme v podstatě kromě výše zmíněných již jen o právu nakládání se statky a volného odkazu, jehož užívání potvrdili poprvé měšťanům svého dílu Václav, Jindřich, Hynek, Albrecht, Jaroslav, Petr a Kryštof Berkové z Dubé v roce 1507 (SOKA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 7).

Obecně se patrně Česká Lída stále řídila právem magdeburským a nechávala si všechna práva a privilegia vždy znovu potvrzovat vrchností nebo panovníkem, o čemž svědčí na třicet městských privilegií a konfirmací z doby do konce 18. století, dochovaných v archivu města. Jako pro všechna města v Čechách s výjimkou Litoměřic a Loun platilo i pro Lípou od roku 1579 městské právo mistra Pavla Kristiána z Koldína. V lipském archivu se dochoval opis knihy pražského práva z první poloviny 18. století (SOKA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 48), jehož zachovalost však o příliš častém používání nesvědčí.

3. Městská statuta

Podobně jako v řadě jiných měst zůstávalo zprvu v Lipém městské právo jen v podobě obyčejové, bez písemného záznamu. Při své činnosti si však vlastními usneseními (statuta) začala městská rada tvořit právo statutární, které se brzy dočkalo i písemné podoby.

O existenci městských statut v České Lípě informovali již v roce 1864 W. Ernst a F. J. Zoubek. Ve své „kulturněhistorické skice“ vycházel W. Ernst (1864, 12) z opisu městských statut v konfirmaci Marie Terezie z roku 1750, zatímco v česky psaných „příspěvcích historických a topografických“ měl údajně^{5/} F. J. Zoubek (1864, 6–7) za podklad konfirmaci Ferdinanda III. z roku 1636. Roku 1898 referoval A. Paudler o osudech tzv. „uzamčené knihy“ (das verschlossene Buch) a podle výpisků bývalého purkmistra F. Krumbholze z této knihy podal stručný výtah z městských statut (Paudler 1898, 225–226). Konečně pak v roce 1927 publikoval F. J. Wünsch celá statuta města České Lípy podle tří rukopisů: vkladu do desek zemských z roku 1661 (DZV. 552 L 24) a dvou opisů z let 1656 a 1703, uchovávaných rovněž v tehdejšímu Archivu ministerstva vnitra pod signaturou L 3/9 (Wünsch 1927, 2–5). Žádný z autorů však nezaznamenal, že nejstarší zápis statut existuje v českolipské pamětnici z let 1461–1720 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 41).^{6/} Oproti vkladu do desek zemských zde nejsou zapsána souvisle, ale v několika částech, psaných však pouze dvěma pisáři. Starší zápisy psal v letech 1461–1471 písař Vaněk (fol. 3b, 5Ba, 5Bb, 6a), mladší část zapsal třetí známý lipský písař Georg Nösler v letech 1493–1524 (fol. 5Ca, 5Cb).^{7/} Statuta pak byla některými konfirmacemi městských práv potvrzována (1617, 1636, 1660, 1668, 1681, 1696, 1721). Teprve v konfirmacích Marie Terezie z roku 1750 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 26) a Josefa II. z roku 1785 (tamtéž, inv. č. 29) je opsán celý text statut.

F. J. Wünsch (1927, 7) položil na základě rozboru vznik statut do období kolem roku 1460, neboť zde zmíněná mečová mince (Schwertgeld) byla ražena až od roku 1457. Zdá se však, že z této doby pochází pouze jejich obnovený zápis do nové, roku 1460 založené, pamětnice. Ve vkladu statut do desek zemských se v závěru uvádí, že jsou opsána z již zmíněné „verschlossene Buch“. Pokud, jak soudím, je uzamčená kniha totožná s nejstarší lipskou knihou, zmíněnou již v roce 1395 (LE IV, 426, č. 591; Panáček 2000, č. 111), můžeme vznik této staré právní památky, to jest etapu, kdy se tvořila, klást do doby podstatně starší, snad do závěru 14. století.

Porovnáním textu statut v pamětnici, jejich vkladu do desek zemských podle F. J. Wünsche a opisů v knize udělení měšťanských práv z roku 1716 podle vkladu do desek zemských v roce 1661 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 607, fol. 1a–4a), dále v confirmaci Marie Terezie z roku 1750 (tamtéž, inv. č. 26, s. 56–68), confirmaci Josefa II. z roku 1785 (tamtéž, inv. č. 29, fol. 41b–49b) a v knize privilegií z roku 1759 (tamtéž, inv. č. 47, s. 43–52) zjišťujeme, že se téměř neliší (kromě způsobu zápisu některých slov, daného dobou vzniku písemnosti).^{8/} V následujícím uvádím (podobně jako u listiny z roku 1381) volný překlad do dnešní češtiny, zachovávající smysl obsahu jednotlivých článků. Tyto, uvedeny v německém originále latinským „Item“ (A také), jsou pro přehlednost číslovány (shodně s opisem v knize udělení měšťanských práv z roku 1716). Za překladem, vysazeným opět kurzívou, uvádím komentář k některým článkům statut.

Slavná statuta a obvyklá práva města Lipého, která spolu s dřívějším starým zákonným právem mají být purkmístrem, pány radními, potom i každým spoluměšťanem a obyvatelem města nezlomně dodržována.

(1) *K volbě nové rady má svolat úřadující purkmistr radní pány na radnici vždy osmý den po sv. Bartoloměji. Radní páni se musí osobně dostavit na radnici k purkmistrovi ještě téhož dne. V případě, že jim v tom brání vážné důvody, musí se omluvit.*

(2) *Po shromáždění všech se poradí a po dohodě jmenuje každý z nich na své místo jinou osobu.*

(3) *Po výběru osob do nové rady nechají vyhotovit seznam, na němž jsou zapsáni nejprve členové staré rady a pod nimi nově navržení. Purkmistr pak odevzdá seznam naší vrchnosti.*

(4) *Vrchnost zvolí nového purkmistra, rychtáře a novou radu a zašle jejich seznam zpět purkmistrovi. Ten předá svůj úřad novému purkmistrovi, který nové radní obešle a potvrdí ve funkci.*

(fol. 5Ca)

Články (1) až (4) městských statut kodifikují postup při každoroční volbě nového purkmistra a městské rady. Volba se konala vždy 1. září (tj. osmý den po sv. Bartoloměji, který připadá na 24. srpna) a konečné slovo měla vrchnost, která potvrdila osoby purkmistra (lat. magister civium, něm. Burgermeister), rychtáře (lat. iudex, něm. Richter) a členů městské rady (něm. Rat), sestávající z 12 přísedících kmetů neboli konšelů (lat. jurati scabini seu consules, něm. Ratsherren). Na rozdíl od stolice magdeburského práva v Litoměřicích, kde existovaly dva

personálně oddělené sbory – městská rada a městský soud (Kotyza – Smetana – Tomas a kol. 1997, 137), měla Lipá sbor pouze jediný, který zastával obě uvedené funkce. Členy městské rady známe jmény v době předhusitské z několika zápisů církevní povahy z let 1371–1419 (Panáček 2000, č. 38, 52, 61, 64, 66, 143, 241). Nejčastěji zde zastoupené měšťanské rodiny tvořila jména Rotgeb (Rotgew, Rotgelb), Weitmile (Wythemel, Witmul, Wytmul), Phlug (Flug, Pluk), Mraczek, Strausnycz a Hartmann. Mínění F. J. Zoubka (1864, 6) o vůdčím postavení některých cechů v městské samosprávě, podobně jako v Žitavě, prameny pro předhusitskou dobu nepotvrzují. Snad platilo až v pozdější době, kdy jsme o existenci cechů informováni. Nicméně jakési právo „čtyř mistrů“ (není řečeno, kterých řemesel), patrně ve věcech městského pořádku, uvádí druhý dodatek statut z let 1461–1471 v pamětnici (fol. 6b). Tento dodatek, do dále potvrzovaných statut nezahrnutý, tvoří jakýsi policejní řád, po jehož nalezení volal právě F. J. Zoubek (1864, 7). Podle něj patřili mezi čtyři hlavní cechy, podobně jako v Žitavě, soukeníci, ševci, řezníci a pekaři. Tedy cechy zajišťující hlavní obživu a ošacení měšťanům.

Jménem známe v téže době šest purkmistrů, uvedených celkem v 11 případech. Jsou to Henczlin Rotgeb (1371), Petrus Mraczek (1381), Nicolaus Phlug (1388, 1393, 1405, 1409), Heyncz Weitmile (1389 – 2x, 1393), Jacobus Weitmile (1391) a Petrus Locker (1419). Kromě posledně jmenovaného se ve vedení města objevují stejná jména jako v městské radě.

Konšelé se pravděpodobně scházeli nejprve v domě purkmistra, později v době městské samosprávy – radnici (něm. Rathaus). Pomíneme-li naprosto nevěrohodnou zprávu o její existenci v roce 1244 (Panáček – Gabriel 1994, 10), je radnice doložena poprvé roku 1465 v pamětnici – „uff dem Rothhauße“ (fol. 13a). V té době je zde také poprvé uveden městský písař jménem Vaněk – v jediném českém zápise v pamětnici o kostelních platech z let 1461–1471 (fol. 7b).

(5) Ještě téhož dne mají radní vyvolit z obce čtyři nové obecní starší. Ti se zúčastní při vyúčtování, které pak starý purkmistr skládá novému purkmistrovi a pánům radním.

(fol. 5Ca)

Úřad obecních starších (něm. die Ältesten) se v pramenech ze 14. století neobjevuje. Patrně teprve později (Hoffmann 1992, 261) byli obecní starší voleni, aby dohlíželi na hospodaření konšelů. Jak

označení, tak i text statut napovídá, že čtyři starší byli vybiráni z obce. Jeden z nich pak také zastával funkci „solního pána“ (viz článek 8).

(6) Poté má starý a nový purkmistr s novou radou navštívit vrchnost s prosbou, aby byl pán purkmistrovi a nové radě nakloněn a prokazoval jim svoji přízeň.

(7) Každý purkmistr má vrchnosti na Vánoce odevzdat jako dar obce 8 šilinků grošů mečové mince a dvě míry ovsu. O Velikonocích pak 18 vepřových plecí a 4 telata. Při výběru nejlepších kusů v masných krámech mají purkmistrovi o Velikonocích pomoci členové městské rady.

(fol. 5Cb)

Kromě určitého stupně ochrany, kterou vrchnost městu poskytovala, náležela pánovi pravomoc nad schvalováním purkmistra a městské rady. Samozřejmě, že povinností měšťanů byl i odvod feudální renty, která měla obvykle formy robotní, naturální i peněžní. Postupně se přecházelo na formu peněžní,^{9/} ale zde je ještě zachována u purkmistra a městské rady i renta naturální v podobě vepřových plecí a telat. Zmínka o masných krámech není první. Poprvé se objevují již v roce 1408 (Panáček 2000, č. 171) a zdá se, že vždy stávaly v dnešní Masné ulici, kde se jejich reliktů dochovaly až do 19. století (Panáček 1996, 27).

(8) Po vyúčtování starého purkmistra novému purkmistrovi a nové radě mají jim složit účty také solní páni za přítomnosti obecních starších. Podle výsledků zvolí radní jednoho nového solního pána z řady čtyř obecních starších a tito obecní starší zvolí jednoho solního pána mezi radními.

(9) Radní páni spolu s purkmistrem a obecními staršími mají zvolit nové správce klíčů od městských bran a ustanovit jejich zástupce, kteří bydlí poblíž bran.

(fol. 5Cb)

Městská rada pověřovala správou určitých záležitostí další měšťany (Hoffmann 1992, 265). V případě České Lípy to byl úřad dvou tzv. solních pánů (něm. Salzherren), který zastával jeden z dvanácti konšelů a jeden ze čtyř obecních starších. Úřad byl patrně zaveden po roce 1471, kdy majitelé města, bratři Berkové z Dubé, mu darovali užitky ze solního trhu, jež jim do té doby náležely (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 5). Solní páni vedli účty obchodu se solí a předkládali každoročně vyúčtování celé městské samosprávě.

Kromě solních pánů byli dalšími pověřenými osobami správci klíčů od městských bran (něm. Torschließer) a jejich zástupci, kteří čtyři

městské brány (Dlouhá, Křížová, Mariánská, Zádušní) každý den otevírali a zavírali.

(10) Chudé i bohaté toto město má. Celá obec města má nejvyšší, střední a nejnižší právo, to je víc než plné městské právo bez výjimky, tedy pravomoc oběsit, oslepit a uvěznit.

(fol. 5Ba)

Symbolické konstatování o chudých a bohatých (v orig. Arm und Reich) v úvodu tohoto článku statut je pouze proklamativním postulátem, typickým pro oblast magdeburského práva (Schranič 1915, 177, 337). Možnost přístupu k právu a stejný podíl na samosprávě města pro chudé a bohaté byly tehdy, ostatně stejně jako ve všech dobách a všech zemích, pouhou teorií.

Právo nejvyšší, střední a nejnižší se objevuje již v privilegiu Hynka Berky z Dubé z roku 1381 a bylo vždy znovu potvrzováno konfirmacemi vrchnosti i panovníků (např. 1423, 1471, 1509 atd.). Pravděpodobně hned od vzniku statut se stalo jedním z jejich článků. Pokud bylo možno zjistit, neobjevuje se podobná formulace práva u žádného z českých měst, ba ani u Žitavy, kde by ji bylo možno předpokládat. Nanejvýše zjišťujeme v některých privilegiích dvoustupňové dělení městského práva nebo soudnictví. V případě Děčína se roku 1412 rozlišuje městské právo velké a malé – „gros und cleine“ (CIM IV–1, 308, č. 203). V české konfirmaci pro téže město z roku 1511 je označeno jako „větší i menší“ (CIM IV–3, 198, č. 793) a o sedm let později již německy jako „gresste und kleinste“, tedy největší a nejmenší (CIM IV–3, 313, č. 878). Jinde se setkáme s dělením soudnictví na „vyšší i nižší“, jako v roce 1510 v případě Smečna (CIM IV–3, 169, č. 767). Zdá se, že třístupňové dělení soudnictví v českolipských privilegiích je ojedinělé a pro naprostou absenci analogií těžko hledáme jeho přesný výklad. Pouze podle znění tohoto článku statut se zdá, že „nejvyšší, střední a nejnižší“ se týká oblasti trestního práva a znamená vymezení kompetencí městského soudu. Ten měl jako nejvyšší právo možnost soudit a vynášet rozsudky nad obviněnými i z nejtěžších hrdelních zločinů. Pravomoc obsahovala i vnesení ortelu o absolutním trestu oběšením.

(11) Pokud vypukne ve městě požár, zaplatí pokutu do městské pokladny ten, u něhož požár vznikl.

(12) Vrchnost ani její úředníci nám nemohou nařizovat žádnou robotu, ani pomoc při lovu. Nikdo tak nemá činit pánovi ani z dobré vůle.

(13) *Pokud někdo prodá majetek řádné a zámožné osobě, neodvádí z tohoto prodeje vrchnosti žádný poplatek a může se odstěhovat kamkoliv chce.*

(14) *Městu nepřisluší údržba mostů; panský celník se má postarat o rozebrání a vrchnost nechat zhotovit obložení ve svém lese na vlastní náklady.*

(15) *Vrchnost nesmí zadržovat oltářní léna, která má město propůjčena, ani nařizovat robotu těmto poplatným lidem.*

(16) *Cizoložství a prostituce se trestá pokutou, která jde ku prospěchu města pro obecné blaho, chudým i bohatým, k užítku.*

(fol. 5Ba, 6a)

Články (11) a (16) dokládají jeden ze zdrojů příjmů do městské pokladny, jímž byly pokuty. V článkách (12) a (13) jsou znovu potvrzeny obvyklé svobody měšťanů, které je odlišovaly od běžných poddaných – osvobození od roboty, právo svobodného nakládání s majetkem a právo svobodného pohybu, tj. možnost odstěhovat se kamkoliv, ovšem za podmínky prodeje svého domu počestné osobě. Možnost volně rozhodovat o svém majetku, tedy právo darovat nebo prodat jej komukoliv, pouze se svolením dědiců, si nechávali lipští potvrzovat i privilegiemi a konfirmacemi, jmenovitě v letech 1507, 1508 a 1509 (SOKA Č. Líba, AM Č. Líba, inv. č. 7, 8, 9 a 10), ale i v pozdější době. Ačkoliv neměli měšťané žádné robotní povinnosti, odváděli vrchnosti předepsané peněžní dávky, jak je zachycuje, bohužel až pro pozdější dobu, urbář novozámeckého a lipského panství z roku 1579 (Šimák 1937, 11–16, 40–44). Jako i na jiných panstvích odevzdávala se dávka vrchnosti ve dvou termínech během roku – na sv. Jiří (24. dubna) a na sv. Havla (16. října). Články (14) a (15) zakotvují vztah města k vrchnosti v majetkových otázkách. Protože výnosy z cla za průjezd šly do vrchnostenské pokladny, připadala pánovi i údržba mostů před městem, kde se clo vybíralo. Naopak do městské pokladny plynuly příjmy z poplatných lidí k oltářům v městských kostelech, které mělo město propůjčeno. Jejich soupis uvádí již zmíněný jediný český zápis z let 1461–1471 v nejstarší lipské pamětnici (SOKA Č. Líba, AM Č. Líba, inv. č. 41, fol. 7a, 7b).

(17) *Měšťanské právo uděluje městská rada, nikoliv rychtář, proto se také tak nazývá. Za udělení se platí 8 gr., z toho 4 gr. městské radě, 2 gr. rychtářovi, 1 gr. písaři a 1 gr. nájemnému poslovi. Poplatek za zapsání převodu majetku činí 6 gr. a náleží rychtářovi.*

(fol. 5Bb)

Podmínkou usazení ve městě bylo získání měšťanského práva, po jehož udělení městskou radou se teprve žadatel stával plnoprávným měšťanem. Kromě zaplacení poplatku musel žadatel mít i ručitele (lat. fideiussor, něm. Burge), jímž byl obvykle již usedlý měšťan. Ten odpovídal za bezúhonnost žadatele a jeho jméno nalézáme spolu s žadatelem v zápisech o udělení měšťanského práva, které tvoří hlavní náplň městské knihy (pamětnice). Poplatek za udělení postupem času neustále inflací vzrůstal, takže na konci 16. století již činil 2 kopy (= 120) grošů.

(18) Udržování obecních příkopů, odpadů a vodních toků, dále i tance, hry a veškeré nepořádky, projednává městská rada s obecními staršími; nedodržování těchto věcí se trestá pokutou ku prospěchu města.

(fol. 5Bb)

Péče o hygienu a pořádek ve městě patřila k dalším záležitostem, o které se starala městská rada. Nedodržování jejích nařízení řešila opět formou pokut, o nichž rozhodovala spolu s obecními staršími a které navyšovaly městské příjmy.

(19) Zemře-li hospodář a zanechá po sobě ženu a dítě, provede městská rada soupis jeho majetku. Nevdá-li se znovu jeho vdova, pečuje o jeho dědictví sama. Vdá-li se znovu nebo nespravuje řádně dědictví, ustanoví rada poručníka a majetek rozdělí. Matce náleží třetina, zbytek dětem. Není-li dětí, obdrží vdova věno a ostatní majetek dědí nejbližší příbuzní.

(fol. 5Bb)

Způsob nakládání s dědictvím po zemřelém měšťanu zde ještě neobsahuje možnost učinit poslední pořízení na smrtelné posteli. Toto právo (tzv. kšaftu) kodifikují městská privilegia z let 1507, 1508 a 1509 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 7, 8 a 10). Při sepsání testamentu museli být přítomni dva konšelé a rychtář.

(20) Dojde-li k hádce v řádné hospodě, má hostinský neshodu vyřešit na místě. Dojde-li k takové hádce za přítomnosti purkmistra a konšelů, kteří nechtějí věc řešit na místě, mohou se za obě strany zaručit až do doby konání soudu.

(21) Způsobí-li usedlý měšťan někomu krvavé zranění, které však není smrtelné, může za sebe ustanovit ručitele, aby nemusel být zatčen.

(22) *Pokud někdo ustanoví za sebe ručitele před ranní modlitbou, trvá rukojemství maximálně rok a den; po ranní modlitbě však nic není promlčeno.*

(fol. 5Bb, 6a)

Svoboda ušedlého měšťana byla zaručena široce rozšířeným institutem rukojmí, jehož ustanovením se zaručoval provinilec, že se do roka a do dne dostaví před soud. Rukojemství se vztahovalo i na případy, kdy došlo ke krvavým potyčkám, které však nesměly vést ke smrti některého ze zúčastněných.

(23) *Rychtář se nemá zúčastňovat zasedání městské rady s výjimkou případů, kdy si to rada přeje. Má se zúčastňovat pouze zahájeného soudu. Rychtář má posílat pro purkmistra pouze tehdy, je-li nutné ohledávat rány či dokazovat škody. Pokud je nutné provést odhad ceny domu či dvora, obdrží rychtář poplatek 1 gr.*

(24) *Jestliže se chce (obviněný) ze své viny vyplatit, má nárok na řádný rozsudek, jaký si zaslouží, a nárok na řádnou obhajobu.*

(fol. 5Ba, 6a)

Předním představitelem města od jeho počátků býval rychtář (lat. iudex, něm. Richter), ustanovovaný majitelem města, v České Lípě jako v poddanském městě světskou šlechtou. Bývalo zvykem, že prvním nebo dědičným rychtářem města se stával jeho zakladatel – lokátor (Hoffmann 1992, 258). V České Lípě známe v době před husitskými válkami jménem pouze dědičného rychtáře Frenczlina, s největší pravděpodobností z rodu Weitmilů (Sovadina 1978, 20), připomínaného v letech 1370 a 1371 (Panáček 2000, č. 36, 37, 38, 40). Snad byl lipským rychtářem i Marek, uváděný roku 1417 (tamtéž, č. 230). Poté prameny o osobě rychtáře dlouho mlčí a teprve v letech 1475–1478 se znovu objevuje dědičný rychtář Michal Kratzer (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 41, fol. 5b, 16b). O rychtě, jako sídle rychtáře a místu, kde zpočátku zasedal nejspíše městský soud, ve starších dobách zprávy nejsou. Vzhledem k osobě dědičného rychtáře Frenczlina však můžeme snad za rychtu považovat v roce 1370 zmíněný „domus honesti dominis“, tj. dům urozených pánů, jimiž byla rodina Weitmilů (Panáček 2000, č. 36). Jeho polohu ve městě bohužel neznáme, ač víme, že rychta stávala obvykle na náměstí.

Uvážíme-li, že se dědičný rychtář Frenczlin uvádí 50–60 let po předpokládaném institucionálním dotvoření města, a vzhledem k významu rodiny Weitmilů, která obsazovala později i úřad purkmistra a z níž

pocházel dlouholetý (1380–1422) lipský farář Kuník (Panáček 2000, 37), mohli bychom se odvázat ještě jednoho dohadu. Jak bylo řečeno výše, stávali se obvykle prvními, příp. dědičnými rychtáři lokátoři města. Ač nevíme, odkud do Lípy Weitmilové přišli, není vyloučeno, že byli těmi lokátory, kteří pro Jindřicha z Lipé město zakládali. Jistým dokladem jejich úzkého vztahu k Ronovcům je fakt, že po odchodu Jindřicha z Lipé na Moravu v roce 1319 se pak někteří Weitmilové objevují mezi many, kteří zřejmě s ním na Moravu z Čech odešli.

Rychtář hájil zpravidla zájmy vrchnosti a do určité doby býval hlavou městské správy. Rychtář předsedal městskému soudu a byl ve městě jeho hlavní instancí. Jako i v jiných městech však význam této funkce rychle upadal a postupně se jeho pravomoc omezovala na nejběžnější trestní agendu. Tento pokles rychtářovy moci se v České Lipě projevuje již v době, kdy se setkáváme v pramenech poprvé s představiteli městské správy, tedy v 70. letech 14. století, neboť při důležitých právních úkonech (zřízení nadace) vystupují vždy pouze purkmistr a městská rada (viz výše u článků 1 až 4). O sto let později, v článku (23) městských statut, již se rychtář nesmí ani zúčastňovat zasedání městské rady, pokud o to není požádán. Ve starších městech k tomu dospěl vývoj již podstatně dříve, např. v Jihlavě v roce 1364 (Hoffmann 1992, 258). Jedinou výjimkou byly tzv. soudy zahájené (něm. gehegtes Ding), slavnostním ceremoniálem otevřená zasedání městského soudu (Hoffmann 1992, 260), doložená v lipských privilegiiích ještě v letech 1507 a 1509 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 7, 9).

(25) Čtyři povozy se znamením uvnitř patří odedávna městu a slouží dopravě za peníze se souhlasem vrchnosti. Přednost při dopravě mají měšťané, ale forman může odvézt jeden sud beze všech odmluv. Pokud by měl nakládat cizí majetek, tak musí nejprve dát přednost městu a sousedům. Pokud nemá požadavky na dopravu z města, může pracovat pro každého, kdo jej o to požádá.

(26) V případě válečného tažení jsou povozníci povinni jet a musí tak učinit bez odmluvy, v případě nouze na náklady vrchnosti.

(fol. 3b)

Povoznický řád, jehož zápis je v pamětnici datován 18. listopadu 1463, určoval základní pravidla provozu jakéhosi veřejného povoznictví pod ochranou městské vrchnosti. Snad je tento podnik „čtyř povozů se znamením uvnitř“ předobrazem práva projíždět týdně s osmi těžkými vozy bez cla (resp. za minimální clo) po všech silnicích, které 2. října

1509 udělil městu král Vladislav (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 10). Na konci zápisu povoznického řádu v pamětnici jsou usnesením městské rady určena jména prvních (a později dalších) čtyř formanů (Hans Clugen, Mokreyschen, Petrzen, Cuban), kterým byla vydána čtyři „znamení“ na dobu jednoho roku. Znamením byla pravděpodobně míněna jakási značka (tabulka), označující vůz takto koncesovaného povozníka.

4. Závěr

Z obou prvních historiografů České Lípy se W. Ernst (1864) k založení města nevyslovil, zatímco F. J. Zoubek (1864, 42) je položil do 2. poloviny 13. století. Další autoři toto tvrzení bez zaváhání přejali, aniž by se pokusili podpořit je nepochybnými důkazy. Teprve po více než sto letech byla doložena neudržitelnost těchto názorů (Gabriel – Smetana 1980; Gabriel – Panáček 1990) s tím, že vznik města spadá až do počátku století následujícího. Na základě souvislostí, které jsem uvedl v první části této práce, soudím, že zakladatelem města mohl být s největší pravděpodobností Jindřich z Lipé. Nejvhodnější dobou k uskutečnění tohoto aktu se jeví období mezi roky 1310, respektive 1305, a 1319.

Zakladatel dal městu do vínku tehdy v naší oblasti nejrozšířenější městské právo – magdeburské. Rozsouzení ve sporných případech mělo poskytovat prvé město jeho dominia v nejsevernější části Čech – Žitava. Neznáme důvody, proč k vydání privilegia o udělení městských práv došlo až v roce 1381, za šestého majitele města Hynka Berky z Dubé. Spolu s touto památkou městského práva (naposledy publikována – viz Panáček 2000, 211) se dochovala i další vzácná právní památka, vzniklá brzy poté již jako plod činnosti městské samosprávy – statuta (obr. 1–3). Jejich původní zápis v nejstarší, dnes neexistující, městské knize se nedochoval, ale i tak je jejich přepis z druhé poloviny 15. století v lipské pamětnici cenným důkazem emancipace městské samosprávy v České Lípě.

POZNÁMKY

- 1/ O Jablonném je známo, že v roce 1350 bralo svá naučení v oblasti městského práva ze Žitavy, stejně jako Česká Lípa (Fróde 1999, 7). Vzhledem k tomu, že v Jablonném je již v roce 1252 doložen dominikánský klášter (CDB IV-1, 428-429, č. 251), tedy klášter typicky městského řádu. lze téměř s jistotou označit v té době Jablonné za městskou obec. Založení města Žitavy Přemyslem Otakarem II. je však podle posledních výzkumů kladeno do druhé poloviny 60. let 13. století (Sovadina 1997, 12). Jablonné tedy od svého zakladatele, jímž byl pravděpodobně Havel z Lemberka, obdrželo právo nikoliv „žitavské“, ale magdeburské. Jako právní instance fungovala později Žitava pro Jablonné nepochybně z důvodu blízkosti tohoto královského města (15 km vzdušnou čarou proti 48 km do Litoměřic). Druhým důvodem je fakt, že „žitavské“ právo s atributem královského města spadajícího pod českou korunu, bylo vlastně ve skutečnosti právem magdeburským.
- 2/ Tento okruh tvořily vsi: Svojkov, Bukovany, Pisečná, Dobranov, Vlčí Důl, Brenná, Veselí, Heřmaničky, Žiznikov, Okřešice (= Aschendorf), Robeč, Kozly, Dubice, Bořetín, Cvikov (Zwycke?), Dolní a Horní Libchava, Manušice, Častolovice, Lada, Polevsko (Blatendorf?), Stará Lípa.
- 3/ Rozšířen byl o vesnice: Svárov, Lindava, Svitava, Lesná (= Zukmantel), Šidlov, Okrouhlá, Kraví Hora, Karasy, Sosnová (= Kínast), Skalice, Slunečná, Radvanec, Sloup, Svor (Rugersdorff?), Chomouty (Komineth?), Stráž (Strass = zaniklá ves u Stružnice). Kromě těchto byly v téže době připsány na fol. 8b Arnultovice a Stráž u Č. Lípy (= Schönborn).
- 4/ V originále: „... das recht... daz das dy erber stat Sythow unde alle yr ynwoner, burger derselbin stat, hot unde habin unde dorynne sy sytczyn unde syn gesessin, ...“.
- 5/ To však není možné, neboť konfirmace Ferdinanda III. z roku 1636 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 17) text statut neobsahuje, pouze obecně statuta potvrzuje. Patrně použil F. J. Zoubek rovněž konfirmace Marie Terezie nebo Josefa II.
- 6/ Mimoděk to pouze konstatoval W. Ernst (1864, 10), avšak bez dalšího zájmu. Jediný, kdo si statut doopravdy povšiml, byl V. Jindra (b. d., 46-47), jemuž byla nejstarší lipská pamětnice hlavním pramenem diplomové práce o vývoji českolipské městské správy.
- 7/ Vysvětleni ke způsobu označování stránek v pamětnici: Při foliaci pamětnice v 1. polovině 19. století došlo z neznámých důvodů k chybě, takže za fol. 5 nenásleduje fol. 6, ale jsou zde vložena tři folia, označená jako 5A, 5B a 5C.
- 8/ Kromě uvedených existují v SOKA Č. Lípa ještě další mladší opisy statut. Ve fondu AM Č. Lípa pod inv. č. 2553 je uložen v tzv. Extraktu privilegií opis z doby po roce 1794 a další opisy z 18. a 19. století, údajně dle zápisu v deskách zemských z roku 1694. Textová spolehlivost těchto opisů je však již značně nižší, proto nebyly pro porovnání textu vzaty v úvahu.
- 9/ Zde uvedená mečová mince (Schwertgeld) jsou míšeňské groše, nazývané tak podle vyobrazení meče na jejich aversu. Hodnota byla v poměru 1 : 2 ku grošům českým.

PRAMENY A LITERATURA

AH: *Archaeologia historica*, Praha.

AM: *Archiv města* (archivní fond).

Becker, W. 1931: *Magdeburger Recht in der Lausitz, Deutschrechtliche Forschungen*, III. Heft, Stuttgart.

Carpzov, J. B. 1716: *Analecta Fastorum Zittaviensium oder Historischer Schauplatz der alten Sechsstadt des Margraftums Oberlausitz Zittau*, Zittau.

CDB: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV-1* (ed. J. Šebánek – S. Dušková), Praha 1962.

CDL: *Codex diplomaticus Lusatie superioris I.* (ed. G. Köhler), Görlitz 1856.

CIM: *Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV-1* (ed. A. Haas), Praha 1954; IV-3 (ed. A. Haas), Praha 1961.

Die Kirche ... Die Kirche des hl. Apostel Petrus und Paulus in B. Leipa I., II., (nesignovaný a nedatovaný rukopis z doby před rokem 1945 v maj. autora).

DZV: *Desky zemské větší království českého*, Státní ústřední archiv Praha.

Ernst, W. 1864: *Böhm. Leipa vor und unter Wallenstein I. Jahres-Bericht der Ober-Realschule in Böhmisches-Leipa für das Schuljahr 1864*, 9–28.

Fróde, T. 1999: *Die Zittauer Stadtbücher von 1350–1547*, *Bibliotheksjournal der Christian-Weise-Bibliothek Zittau* 1999, Heft 8, 2–19.

Gabriel, F. 2000: *Vesnice, hrad a město v severních Čechách*, AH 25, 205–213.

Gabriel, F. – Panáček, J. 1990: *Vznik a počátky České Lípy*, *Bezděz* 1, 11–38.

Gabriel, F. – Smetana, J. 1980: *Sidelně historické aspekty vzniku města České Lípy*, AH 5, 131–142.

Hoffmann, F. 1992: *České město ve středověku*, Praha.

Jindra, V. b. d. (asi 1969): *Vývoj správy poddanského města České Lípy do r. 1623*, rkp. diplomové práce, SOKA Č. Lípa, fond rukopisů RKP 29/18.

Kejř, J. 1998: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha.

Klos, R. 1997: *Přehled dějin města Krásné Lípy s okolím do konce třicetileté války*, *Krásná Lípa*.

Klos, R. – Sovadina, M. 2000: *Kdo byl otcem Jindřicha z Lipé*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 7, 91–108.

Kotzya, O. – Smetana, J. – Tomas, J. a kol. 1997: *Dějiny města Litoměřic*, *Litoměřice*.

LE: *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV., IV.* (ed. C. Borový), Praha 1883.

Lippert, J. 1902: *Bürgerlicher Landbesitz im 14. Jahrhundert*, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 40, 1–50, 169–211.

MNEC: *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs*, *Česká Lípa*.

Moschkau, A. 1884: *Oybin-Chronik, Urkundliche Geschichte von Burg, Cölestinerkloster und Dorf Oybin bei Zittau*, *Česká Lípa*.

Panáček, J. 1996: *Jména ulic v České Lípě*, *Česká Lípa*.

Panáček, J. 2000: *Regesta Lippensia*, *Anotovaná edice pramenů k dějinám České Lípy do roku 1437*, *Česká Lípa*.

Panáček, J. – Gabriel, F. 1994: *K otázce kostela Sv. Petra a Pavla v České Lípě*, *Bezděz* 2, 9–32.

Paudler, A. 1898: *Das verschlossene Buch*, MNEC 21, 222–226.

Pescheck, Ch. A. 1834: *Handbuch der Geschichte von Zittau I.*, Zittau.

Peterka, O. 1927: *Leitmeritz und das Magdeburger Recht*. In: *1227–1927 Stadt Leitmeritz. Festschrift zur Feier des 700 jährigen Bestandes als Stadt, Litoměřice*.

- Prochno, J. 1939: Zittauer Urkundenbuch I., Regesten zur Geschichte der Stadt und des Landes Zittau 1243–1437, Mitteilungen des Zittauer Geschichts- u. Museumsvereins 19/20, Görlitz.
- Razim, V. 2000: K některým otázkám vymezení hranic středověkého města, AH 25, 43–50. RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (ed. J. Emler), Praha 1882; III. (ed. J. Emler), Praha 1890.
- Schranil, R. 1915: Stadtverfassung nach Magdeburger Recht, Magdeburg und Halle, Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, Heft 125, Wroclaw.
- Smetana, J. 1979: K topografii areálů severočeských měst ve 13. a 14. století, Československý časopis historický 27, 573–599.
- SOkA: Státní okresní archiv.
- Sovadina, M. 1978: Beneš Krabice z Weitmile a jeho vztah k České Lípě, Českolipsko literární II/1977, 15–25.
- Sovadina, M. 1995: Dvůr Václava I., Sborník archivních prací 45, 3–40.
- Sovadina, M. 1997: Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století, Bezděz 6, 7–18.
- Sovadina, M. 2001: Jindřich z Lípě, I. První muž království, Časopis Matice moravské CXX, 5–36.
- Šimák, J. V. 1937: Registra panství Lipského a Novozámeckého z r. 1579, Bezděz VIII, 8–16, 40–48, 76–90, 139–143, 173–175 (pokračování v roč. IX – 1938; nedokončeno).
- Turek, A. 1951: Manové nejvyššího maršálka, Vlastivědný věstník moravský 6, 108–115, 129–139, 163–171.
- Wünsch, F. J. 1927: Die Statuten der Stadt Böhm. Leipa, MNEC 50, 1–7.
- Zoubek, F. J. 1864: Lípě (Česká Lípa), Památky archeologické a místopisné XI., díl VI., sešit 1, 1–11; sešit 2, 41–52.

Te nota von den vier wapp
dy do dy vier quacken yma habh

Te dy vier blayne sullen raucor auf der
stat bewert sein unde sullen sy fordern
vnd yre gelt unde doruoch vnsere
guedign sein

Te ab yma dore der do icht hette zu laden
ab in der furma hette sein gut geladen
So sal her is weder abe laden vnd dy nach
fordern vnd Te gelt aufgenome eyne tone
dy mag her ym fueren an alle weder iche

Wuch ab der furma hette freunde gut geladen
So sal her das auch abe laden vnd dy stat
vnd nachher fordern

Te das abir nymat do dore der do icht
hette zu laden So mag her laden vnd
fueren aber is von im begraet

Te is not oete

Te So man in dy herfart sal gelin do
sullen sy fueren vnd müssen fueren vnd der
berre sal en notdurfft gelin der zu vnde
sy sullen fueren an allen wedirspuch

Te Anno dni m^o ccc^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
ante c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
vnde der b^o m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
by m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
reich uff eyn for das sy der moegen ge
benuchen also von aldre her

Te Anno dni m^o ccc^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
vnde der b^o m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
by m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
reich uff eyn for das sy der moegen ge
benuchen also von aldre her

Te anno dni m^o ccc^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
vnde der b^o m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
by m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
reich uff eyn for das sy der moegen ge
benuchen also von aldre her

Te anno dni m^o ccc^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
vnde der b^o m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
by m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
reich uff eyn for das sy der moegen ge
benuchen also von aldre her

Te anno dni m^o ccc^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
vnde der b^o m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
by m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
reich uff eyn for das sy der moegen ge
benuchen also von aldre her

Te anno dni m^o ccc^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
vnde der b^o m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
by m^o c^o lxxv^o hmo^o s^o f^o r^o a^o S^o c^o t^o
reich uff eyn for das sy der moegen ge
benuchen also von aldre her

Obr. 1. Zápis městských statut na fol. 3b a 5Ba z let 1461–1471 v nejstarší dochované lipské pamětnici (SOKA Č. LIPA, AM Č. LIPA, inv. č. 41). Folio 3b obsahuje články 25 a 26, na foliu 5Ba jsou zapsány články 10, 6, část 23, 11, 14, 16, 15.

It wirt do vol Burgerrecht genymm
der sal is an dem toltze genymm
vnde nicht an dem Tischer vnde hoch
set dorvnt Burgerrecht vnde sein
vñ g^r zu rechte vnde das sal mā
deme zo tolsen dem toltze in y^r dem
schreer n^r g^r dem schreer j^r g^r dem
von hoch j^r g^r Sünd d^r uffgobe
der güter d^r sein des rechte
vnde sein rechte ist in p^rh :

It wonne graben dyochste maffer
kessste. Seyne das speel vnde vñge
horsen das hot der toltz mit den
claytes zu handelz vnde ist der
Statbuss vnde das sal man uff
der Stat mlay werden :

It wenne ein niet sterbet vnde leet
weib vnde kinder bynder yn do sal
in der toltz zu sein was do noch yn
bleiben ist. It das dy must den vñdij
gerewlich vorstat vnde vren vñdij
sal nicht vorvulet. So sal man
si darinne nicht künden. Adde
waz is sache das der toltz vber
das si des nicht tete. So sal sich des
der toltz vnderwinden zu darinne
stijfft der kinder vnde vil man
si abereylen. So gebe man dar
mut vñ dritte teil auf dem gutte
waz is deme sache das si nicht
kind macten. Getten. So gebet
man vñ vñe sachte maingobe
auf dem gutte vnde der anesal
sterbet vñsich uff dy neesten vnde
nicht kundersich. Sinder sache is
erbelos. So sterbet is uff den k^ren :

It wenne sich anene green in ennes
bedevmanes haue zu seimen b^ren
mit vñe das hot der mit zu zamen
kunder dem gerichte :

It wenne sich lewie green in ennes
b^renhaue vnde der Burgmeist vnde
dy Scheypen do lies sefen vnde si
nicht p^rhōm welen. So habz si
macht si zu vorluzen bis vñge
wisse :

Item die vorstigen selbste d^rman
Item gewillkorn der Stat b^ren
welche sin ein gelertes vñe zu
anzen dem Burgmeist vñe den
B^ren die nach dorvnt von einem
wischen mēchunge vñe summe
d^r man vñvordulden salen geladen
weden :

Item an vñen ardeime ward d^rman
mit sal die Burgmeist die si arde
komme. So sinen des hoch b^ren
hoff die k^rone eren vñen vñe
zu welen vñe zu besetzen vñe ein
vñliche welen. sal sich gelere vñliche
k^rone sinen vñe in enene vñe vñe
schiffen tag zu dem Burgmeist vñe si
vñ die vñdij gefallen is vñe dome
sache des ellen hochmal oder hoch
sache vñliche vñe al d^rman sal
te d^rstulldiget sein just m^rge :

Item zum anden. So sie ein b^ren vñe
sein d^rman sie eren vñen vñe
darin eren vñliche. Er en vñliche
eren anden an vñe sine vñe vñe
vñdij vñe vñen de anden allen :

Item do si ein eren vñen vñe ge
ren vñen vñen sie ein losen se
scheiden sin der vñe. Das der alle
sach am vñen vñe k^rone vñe
dy dy si gelere vñe selbste d^rman
vñe der Burgmeist sal deme dy
erell vñen sinen vñen vñen vñen
vñen :

Item wenne vñe si d^rman vñe dy
vñe si alle vñe d^rman die vñe
Burgmeist vñe vñe vñe vñe
k^rone vñe. Sal die alle vñe vñe
d^rman vñe sine vñe der vñe vñe
m^rge sal dy vñen vñen vñen
vñe k^rone :

Item d^rman salen vñe d^rman
vñe vñe vñe vñe vñe vñe
vñe vñe d^rman dy salen
der vñe vñe vñe vñe d^rman
gerichte d^rman vñe vñe vñe
den hot des vñe vñe vñe vñe :

Obr. 2. Zápis městských statút na fol. 5Bb z let 1461–1471 a na fol. 5Ca z let 1493–1524 v nejstarší dochované lipské pamětnici (SOka Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 41). Folio 5Bb obsahuje články 17, 18, 19, a 20, na foliu 5Ca jsou zapsány články 1, 2, 3, 4 a 5.

Item dinnich sal der alte burgermeister
 mit den namen burgermeister vnd
 dem namen künste geben zu vntzen ge
 nach dem hnd vnd sal ein bein die
 er dem namen burgermeister vntzen den
 namen künste gnn hat vnd quedi für
 vnd queten vntzen beere

Item ein vntzen burgermeister die du
 in kinder ist ade zühmptung für vntzen
 sal vntzen quediun vntzen vntzen
 lichten geben zu vntzen von vntzen
 vnd daz vntzen vntzen sal daz vntzen
 noch vntzen vntzen vntzen vntzen
 vor ist zu vntzen vntzen vntzen beere

Item ist d' vntzen für sal der vntzen
 burgermeister abet dem vntzen quediun
 Item ein vntzen vntzen vntzen vntzen
 quediun vntzen vntzen vntzen vntzen
 alle d' sal den ime d' vntzen vntzen
 den vntzen vntzen vntzen vntzen
 vntzen

Item den Sal, hntzen

Item wenn der alte burgermeister
 dem neuen burgermeister vntzen den
 hntzen die vntzen vntzen hat ad
 dem vntzen d' Sal vntzen vntzen vntzen
 vntzen vntzen die neuen burgermeister vntzen
 dem künste vntzen d' vntzen vntzen der
 gemeine vntzen daz vntzen

Item wird der vntzen vntzen d' vntzen
 einen namen vntzen vntzen vntzen
 vntzen vntzen vntzen die vntzen vntzen
 vntzen vntzen vntzen vntzen vntzen
 vntzen

Item d' hntzen die hntzen den vntzen
 burgermeister vntzen dem vntzen vntzen der ge
 meine vntzen vntzen vntzen vntzen
 vntzen vntzen vntzen vntzen vntzen
 hier den vntzen vntzen vntzen vntzen
 Item

Item wenn ein gottsch man einen blut
 vntzen macht das do nicht vntzen
 were hot her burger man sal en uff
 burger gabt vntzen vntzen vntzen
 je were dem vntzen das her nicht
 burger hntzen

Item der d' burger setzt vor morgen
 gabe das vntzen vntzen vntzen
 vntzen

Item wenn der vntzen ein hntzen ad ein
 hntzen bey dem vntzen antwert für vntzen
 ist 10

Item wenn vntzen hot vntzen d' hntzen nicht
 vntzen nach vntzen vntzen

Item wenn abet vntzen gebet man dem
 hntzen nicht wenn ein vor vntzen
 vntzen vntzen dem hntzen mit einem
 mane der do arm vntzen vntzen gut
 ist so magt her vntzen vntzen vntzen

Item wenn man einen vntzen vntzen
 so sal ma ein vntzen aber en vntzen
 noch vntzen vntzen vntzen vntzen
 Item ein vntzen vntzen vntzen vntzen
 vntzen vntzen vntzen vntzen vntzen
 vntzen vntzen vntzen vntzen vntzen

Obr. 3. Zápis městských statut na fol. 5Cb z let 1493–1524 a 6a z let 1461–1471 v nejstarší dochované lipské pamětnici (SOKA Č. Lipa, AM Č. Lipa, inv. č. 41). Folio 5Cb obsahuje články 6 (opak.), 7, 8 a 9, na foliu 6a jsou zapsány články 21, 22, část 23, 12, 13 a 24.

RESUMÉ

Die Gründung von Česká Lípa und das Stadtrecht

Jaroslav Panáček

Im Jahre 1381 erteilte Hynek Berka von Dubá den Leipaer Bürgern das gleiche Recht, welches damals die Stadt Zittau hatte. Da Zittau nach dem Magdeburger Recht verwaltet wurde, bekam Lipá dasselbe Recht und sollte sich in Zweifelsfällen mit der Bitte um Entscheidung an Zittau wenden. Die Erteilung dieses Privilegs bedeutete nur eine Bestätigung des bestehenden Rechts, das die Stadt von ihrem Gründer erhalten hatte. In den Jahren 1310 (de facto schon 1305) bis 1319 besaß Zittau und wohl auch das Gebiet südlich davon bis zum heutigen Česká Lípa Jindřich von Lipá, der wahrscheinlich der Stadtgründer in den angegebenen Jahren war. Durch diese Gründung wurde eine Lücke in dem Stadtnetz Nordböhmens gefüllt.

Die Grundlage für das Recht jeder Stadt stellten einerseits das Stadtprivilegium, andererseits die Beschlüsse des Stadtrats, d. h. die Statuten, dar. Durch das Privilegium wurde der Stadt Lipá das Gericht in Zittau überordnet und durch die Erteilung vom „höchsten, mittleren und niedrigsten“ Recht wurde für sie das Ausmaß der Kompetenzen bei Gerichtsverfahren bestimmt. Das Stadtrecht beinhaltete konkret auf Grund von Analogien wahrscheinlich das Verwaltungsrecht, das Gerichts-, Meilen-, Brau- und Marktrecht, das Recht der freien Durchfahrt sowie das Schanzenrecht. Alle diese Rechte wurden von Lipá genutzt. Im Falle des Meilenrechts, das durch keine Urkunde belegt ist, kam es allerdings nicht zu einer vollen Entfaltung des Meilenkreises. Genauso schweigen die Quellen über die Erteilung des Schanzenrechts, die in die Kompetenz des Herrschers fiel. Trotzdem hatte Lipá seine Schanzen schon sehr bald nach seiner Entstehung, wahrscheinlich seit den 30-er Jahren des 14. Jahrhunderts.

Noch während des 14. Jahrhunderts begann der Stadtrat das statutarische Recht zu entwickeln. Durch die schriftliche Erfassung der eigenen Beschlüsse des Stadtrats entstanden die Stadtstatuten, die in das heute nicht mehr erhaltene, älteste Stadtbuch eingetragen wurden. Als das neue Gedenkbuch im Jahre 1460 angelegt wurde, wurden darin auch die Statuten als Grundlage des städtischen Gewohnheitsrechts abgeschrieben. Außer der Eintragung in die Landtafeln aus dem Jahre 1661 blieb der Text der Statuten noch in weiteren Abschriften in den Stadtbüchern sowie in den Konfirmationen der Stadtrechte von Maria Theresia und Joseph II. aus den Jahren 1750 bzw. 1785 erhalten. Von diesen Quellen gingen auch die ältesten Stadthistoriker aus, die über die Inhalte der Statuten informierten. F. J. Wünsch publizierte dann im Jahre 1927 den ganzen Wortlaut der Statuten laut deren Einverleibung in die Landtafeln.

Die einzelnen Artikel der Statuten sind in der tschechischen Übersetzung nach dem ältesten, im Leipaer Gedenkbuch aus der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts erhaltenen Text angeführt (Fol. 3b, 5Ba, 5Bb, 5Ca, 5Cb, 6a). Die Statuten beinhalten Verfahrensregeln für die alljährliche Wahl des Stadtrates und des Bürgermeisters, die Art und Weise der Wahl der Gemeindeältesten, Beziehungen der Stadtverwaltung zur Obrigkeit, die Wahl der sog. Salzherren und der Verwalter der Stadttorschlüssel. Weiter bestimmten die Statuten die Kompetenzen des Stadtgerichts, bestätigten die Rechte und Freiheiten der Bürger sowie die Gewinnungsart des Stadtrechtes. Einen Bestandteil der Statuten bildeten auch Artikel über Geldstrafen für Verletzung der Verordnungen

des Stadtrates bezüglich Hygiene und Ordnung, Artikel über das Erbrecht der Bürger, über die Stellung des Richteramtes und eine Art Betriebsordnung eines Speditionsgeschäfts mit vier Fuhrwerken. Andere wichtige Rechte, wie die Möglichkeit, den Letzten Willen niederzuschreiben, Termine der Jahrmärkte u. ä., wurden den Bürgern von der Obrigkeit und dem Herrscher in zahlreichen Privilegien und Konfirmationen bestätigt. Die Artikel der Stadtstatuten, die in dem ältesten Gedenkbuch von Lipá eingetragenen wurden, stellen außer dem Privilegium aus dem Jahre 1381 eine wertvolle Quelle des Stadtrechts von Česká Lípa dar.

MATRIKA ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA ZE STRÁŽE POD RALSKEM 1838–1898*

Petr Gajdošík

Petr Gajdošík: *Register of jewish inhabitants from Stráž pod Ralskem 1838–1898*

Delimitation of the register of Jewish inhabitants from Stráž pod Ralskem in the years 1838 to 1898 from the State district record office in Česká Lípa to the State central record office in Prague. Law embedment of the position of Jewish inhabitants in the 19th century and the development of Jewish community in the region of Česká Lípa. Emancipation of Jewish inhabitants, especially in the light of linguistic and register law. Diplomatic analysis of register records and their comparison with other sources. Translation and rewriting of the whole register with personal records.

V inventáři fondu Farní úřad Stráž pod Ralskem z roku 1973 je mezi úředními knihami uvedena také kniha, která je označena jako *Záznamy sňatků, křtů a pohřbů židovského obyvatelstva z let 1838–1898*.^{1/} Protože v originálním názvu na deskách je kniha pojmenována jako matrika (*Matrik*), budu o ní jako o matrice hovořit i nadále, neboť charakterem svých zápisů o matriku bezpochyby jde. Před časem došlo k její delimitaci do Státního ústředního archivu v Praze, což může být příležitostí se nad tímto pramenem pozastavit a pokusit se jej podrobně zhodnotit.^{2/} Lze se také pokusit uvést údaje z matriky do kontextu s ostatními písemnostmi nejen ze stejného fondu, ale i například z fondu Archiv města Stráž pod Ralskem. Nejprve je ale vhodné si v obecnějším kontextu povšimnout okolností, za nichž byly židovské matriky vedeny.

* Práce vznikla v semináři PhDr. Ivany Ebelové na Katedře PVH a archivního studia Filozofické fakulty UK v Praze v roce 2001.

1. HISTORICKÉ OKOLNOSTI

1. 1 Právní zakotvení postavení židovského obyvatelstva v 19. století

V průběhu devatenáctého století došlo v postavení židovského obyvatelstva českých zemí ke značným posunům, které byly vyvolány často prudkými politickými a společenskými změnami. Základ k těmto změnám byl ovšem položen v posledních dvaceti letech století osmnáctého, v nichž se po několika staletích problematické koexistence s křesťanským obyvatelstvem poprvé zásadně proměnilo postavení Židů ve společnosti. Od dob nařízení Leopolda I. nebo Karla VI. a jeho „familiantského zákona“ z let 1726–1727 to byly nejradikálnější zásahy do života židovské menšiny.^{3/} Vnesly do společenského postavení Židů změny, které byly vyvolány nejen absolutistickým pojetím vlády, ale i osvícenskou filozofií. Ačkoliv proti některým reformním zásahům byla ze strany židovské menšiny značná nechuť, ve svém důsledku je můžeme chápat spíše jako progresivní, protože upravovaly postavení Židů směrem k jejich integraci do společnosti. Jednalo se o celou řadu patentů a zákonů, které se dotýkaly sociálních, náboženských, občanských i hospodářských otázek. Všechny tyto normy potom v závěru vlády Josefa II. v sobě integroval systemální patent z 3. srpna 1797.^{4/} Úhrnem lze říci, že došlo k výraznému omezení pravomocí židovských obcí a systému celé židovské samosprávy. Byla zrušena rabínská soudní pravomoc, jako jediná úřední řeč byla zavedena němčina, což ještě více prohloubilo úpadek hebrejštiny, a v souvislosti s tím musely být i oficiální doklady vedeny v němčině. Na druhé straně ale došlo k většímu zrovnoprávnění Židů s ostatním obyvatelstvem. Byla zrušena povinnost nošení žlutého označení, Židům bylo povoleno universitní studium i podnikání. Naopak jim ale zůstala zapovězena úřední služba, vlastnictví půdy, možnost vykonávat v řemesle funkci mistra apod.^{5/} Mezi normy, které zasáhly do tradičního způsobu života židovských komunit se zařadily také zákon o jménech a nařízení o vedení židovských matrik.

Méně konfliktní a starší byla nařízení týkající se vedení židovských matrik. 27. ledna 1766 bylo rabinům nařízeno vést řádně knihy obřezaných. V tomto případě nešlo ještě o plnohodnotnou evidenci židovského obyvatelstva, protože se jednalo jen o chlapeckou část populace. Pro dívky byly zřízeny matriky až podle guberniálního nařízení z 8. října 1783. Ty měl vést židovský kantor a stejně jako knihy obřezaných měly být uloženy v synagogách. Patent z 20. února 1784 sice upravoval

zejména formu katolických matrik, ale vedle toho nařizoval i rabínům vedení rodných, oddacíh a úmrtních matrik. Až od tohoto nařízení tedy můžeme hovořit o systematické evidenci židovského obyvatelstva. Takto vedené matriky ovšem přesto nebyly uznány jako zcela samostatné úřední knihy. Rabíni měli za povinnost vždy na konci roku předložit židovskou matriku ke kontrole faráři, který z ní vyhotovil duplikát, oficiální úřední tabulu. Ten byl také podkladem k jakýmkoliv dalším úředním aktům. Statut veřejné listiny získaly židovské matriky až zákonem z 10. července 1868.^{6/}

Tzv. zákon o jménech, k jehož vyhlášení došlo dvorským patentem v roce 1787, byl mnohem radikálnějším zásahem do tradic a zvyků židovských komunit. Zákon byl o deset let později integrován i do systematického židovského patentu, kde o něm pojednává třetí oddíl. Podle této normy musel od roku 1788 každý židovský otec, poručník nebo svobodný židovský muž zvolit pro sebe a svou rodinu německé rodinné jméno. Jednotlivci pak měli za povinnost užívat celý život osobní německé jméno. Seznam povolených jmen byl přílohou zákona. Ačkoliv jsou dokumentovány případy, kdy byli Židé nuceni přijmout jméno, které jim podle zákona mohli přidělit vrchnostensští úředníci a které mělo často posměšný charakter, v převážné většině případů došlo ke změnám jen v osobních jménech a u rodinných jmen došlo jen k unifikaci podle jazykových norem nebo k jejich zjednodušení.^{7/} Další vlnu změn židovských jmen můžeme zaznamenat až po roce 1836, kdy bylo Židům povoleno užívat jakákoli osobní německá jména s výjimkou jmen křesťanských svatých. Nezanedbatelný není ani vliv asimilace do německé nebo české společnosti. Norem a nařízením, které byly založeny na užívání německého jazyka byla celá řada. Mimo jiné to byla i nařízením o vedení matričních záznamů v němčině nebo o osvědčení znalosti němčiny u snoubenců.^{8/}

V průběhu 19. století ovšem došlo ke komplexní proměně postavení Židů ve společnosti. Velmi rychle vznikla poměrně široká vrstva židovských podnikatelů, kteří mnohdy patřili mezi vlivné osobnosti veřejného života. Josefínské reformy začaly být už v prvním desetiletí nového století nedostatečné a omezující, zejména proto bylo ze strany guberniálních úřadů přistoupeno k pokusům o jejich revizi. V průběhu 20. let 19. století došlo ke zmapování postavení židovského obyvatelstva, na jehož základě byly navrženy změny směřující k jeho další integraci do společnosti. Ačkoliv některé dílčí kroky, zejména v otázkách vlastnictví nemovitostí, byly nakonec realizovány alespoň formou dvorských

dekretů, k zásadní reformě nakonec nedošlo. Politické a společenské události tentokrát tyto snahy předběhly a změny po bouřlivém roce 1848 už měly kvalitativně jiný charakter.^{9/}

Podle nově vydávaných zákonů se po roce 1848 Židům dostalo stejných občanských svobod jako ostatnímu obyvatelstvu. Jejich skutečné postavení ve společnosti tak ale rozhodně chápáno nebylo. I když byla zrušena řada omezujících nařízení, jako byl například nepřekročitelný limit pro počet židovských rodin v zemi („numerus clausus“), familiantský zákon, zákaz nákupu zemědělské půdy nebo uvolnění možností k obchodnímu podnikání, stále trvala řada jiných omezení, spojených zejména s oblastí náboženství a školství. Ještě téměř celé dvacetiletí po roce 1848 nevyšel žádný zákon, který by jasně určoval státní občanství židovského obyvatelstva. Tento stav napravila až prosincová ústava v roce 1867.^{10/} O dalších deset let později došlo k zákonným úpravám v organizaci židovských obcí, které nabyly definitivní podobu zákonem o židovských obcích z března 1890, později doplněným ještě zákonem z roku 1893. Na základě tohoto zákona, který mj. upravoval rozsah židovských obcí, byla také vytvořena Židovská obec Česká Lípa, která zahrnovala okresy Česká Lípa, Nový Bor a Mimoň a k nim byl ze soudního okresu Jablonné připojen ještě Cvikov.

1. 2. Židé na Českolipsku

Trvalý pobyt židovského obyvatelstva na Českolipsku je spolehlivě doložen od 16. století. Jedná se ovšem o údaje, které se vztahují k České Lípě jako městu. K ostatním lokalitám v bližším či vzdálenějším okolí bohužel nemáme dostatečnou pramennou základnu, abychom se mohli pokusit alespoň v obrysech nastínit vývoj židovského osídlení. Ze staršího období (16.–17. století) je snad pravděpodobné židovské osídlení v Jablonném v Podještědí.^{11/} O jiných místech na základě regionálních pramenů nedokážeme říct nic bližšího. To se týká také Stráže pod Ralskem, která se od konce 15. století stala významným centrem panství, ale plnila důležité správní funkce i pro širší okolí (soud). Historii židovské menšiny na Českolipsku, ovšem se zaměřením hlavně na město Českou Lípou, se věnovala naposledy M. Vojtíšková.^{12/} S ohledem na dochované prameny je těžiště její práce posunuto zejména do 18.–20. století.

Podle oficiální statistiky bylo v roce 1850 v celém českolipském kraji evidováno celkem 283 židovských rodin, které bydlely ve 40 obcích.^{13/}

To nám dokazuje, že židovské obyvatelstvo se nesoustředilo jen na hospodářské a správní centrum tohoto regionu. Podle stejných podkladů bylo v kraji také 8 synagog a 3 školy. Údaje této statistiky sice nebyly získány z celé země, ale i tak je počet uváděných rodin v českolipském kraji nejmenší ze všech uvedených krajů. Nejvíce se počtem rodin přiblížil kraji českolipskému kraj jičínský, kde se uvádělo 1292 rodin.^{14/} Centrem židovské komunity v kraji byla přirozeně Česká Lípa. Byla zde nejen synagoga a židovská škola, ale sídlila zde i většina židovských rodin. Podle srovnání s jinými údaji byla přibližně polovina židovských rodin v kraji usazená v České Lípě.^{15/} Další údaje o počtech židovského obyvatelstva se bohužel týkají jen České Lípy jako města. Je z nich patrný zejména pokles počtu židovského obyvatelstva v důsledku postupného úpadku průmyslu a řemesel v České Lípě, které ve druhé polovině 19. století začaly vážně konkurovat rozvíjející se Liberec a Jablonec nad Nisou.^{16/}

Jak už bylo řečeno, Stráž pod Ralskem se od konce 15. století stala důležitým centrem stejnojmenného panství. V průběhu 16.–17. století se v jeho držení vystřídal několik majitelů, až v roce 1714 přešlo do vlastnictví Hartigů. Ti jej o čtyři roky později sloučili s panstvím Mimoň. Takto vytvořený komplex potom Hartigové vlastnili až do roku 1945. Doklady o starším židovském osídlení ve Stráži pod Ralskem bohužel nemáme a i z těch pramenů, které se pro nejstarší období zachovaly nelze nic spolehlivého vyčíst. První spolehlivější údaj o počtu židovského obyvatelstva ve Stráži tak máme až z roku 1833, kdy se na celém panství Stráž uvádí pouze jedna židovská rodina.^{17/} Vzhledem k tomu, že tento údaj jen o pět let předchází založení matriky židovského obyvatelstva ze Stráže pod Ralskem, můžeme téměř s jistotou předpokládat, že se jedná o rodinu usedlou ve městě Stráži. V celém městě se přitom v roce 1810 uvádí 1551 obyvatel, takže židovské obyvatelstvo zde tvořilo opravdu zanedbatelnou menšinu.^{18/} Stejná situace panuje i o sto let později, kdy se ve Stráži pod Ralskem k roku 1910 uvádí 7 osob židovského původu a vyznání.^{19/} Z toho plynou také některá omezení týkající se badatelského zájmu o tuto tematiku, zejména nemožnost alespoň minimální generalizace a zobecnění získaných poznatků. Bádání se tak zužuje pouze na studium historie jedné až dvou rodin, což by ovšem na druhé straně umožnilo alespoň částečně proniknout do rodinných poměrů průměrné židovské rodiny. To je ale odvislé zejména od množství a druhu dochovaných pramenů.

2. Diplomatický a paleografický rozbor

Matrika narození, svateb a úmrtí židovského obyvatelstva ze Stráže pod Ralskem z let 1838–1898 byla až do své delimitace v roce 2000 uložena ve Státním okresním archivu Česká Lípa ve fondu Farní úřad Stráž pod Ralskem pod inventárním číslem 3. Jedná se o knihu o velikosti 25 x 37 cm v tuhých papírových deskách s koženým hřbetem. Na kaširovaných deskách je v nalepeném papírovém štítku nápis *Matrik für geburten, Trauungen u. Sterbe-Fälle der Juden bei der Pfarre Wartenberg*. Už název určuje poměrně jednoznačně tuto knihu jako duplicitní matriku židovského obyvatelstva, kterou vedl farář na farním úřadě ve Stráži pod Ralskem. Knihu tvoří 2 složky po 4 dvojlistech a jedna složka po 5 dvojlistech. První folio první složky a poslední folio třetí složky tvoří ale zároveň předsádku, přilepenou celou plochou k deskám, takže kniha obsahuje celkem 24 volných folií (přední předsádka je druhá polovina dvojlistu k foliu 7, zadní je druhá polovina dvojlistu k foliu 16). Na papíru se vyskytují dva druhy filigránů. První filigrán v podobě písmen JK o výšce 25 mm a šířce 65 mm se vyskytuje na foliu 5, 7, 9, 11, 13, 15, 16, 18, 21, 22, a 24. Druhý filigrán má podobu lilie o rozměrech 70 x 88 mm. Vyskytuje se na foliích 4, 6, 8, 10, 12, 14, 17, 19, 20, 23 a také na obou předsádkách. Rozmístění filigránů na jednotlivých foliích je vzájemně souměrné podle šití složek (šití složek je mezi folii 3–4, 11–12 a 20–21) a každý dvojlist ve složce je tedy označen v každé své půli jedním typem filigránu. Výjimku tvoří jen folia 1–3, která jsou bez filigránu.^{20/}

Každý záznam je veden v jednom řádku přes obě strany rozevřené knihy (podle výše popsané foliace tedy strana *b* a *a*). Původní foliace, psaná římskými číslicemi, označovala jako jedno folio obě strany (*b* a *a*) otevřené knihy. Každý druh zápisů byl ale foliován zvlášť, takže v celé knize je například třikrát folio I. (u každé matriky). Pro přehlednější citaci se proto budu přidržovat uměle vytvořené foliace, kterou jsem výše popsal v úvodu této kapitoly. Společným znakem všech záznamů je jejich průběžné číslování vždy v rámci každé matriky. To bylo stanoveno předpisem pro první sloupec každé matriky. Odlišná je v tomto směru úmrtní matrika, kde jsou záznamy průběžně číslovány jen v rámci jednoho roku. V matrice sňatků je pouze jeden záznam označený číslicí 1.

Matrika je rozdělena do tří částí, pojednaných už v jejím názvu. Obsahem folií 1b–7a jsou záznamy vztahující se k evidenci narozených,

na foliích 9b–10a jsou záznamy úmrtní matriky a na foliích 13b–14a záznamy o sňatcích. Ostatní folia jsou prázdná.

Každý záznam je rozdělen do několika polí (rubrik) označených podle předepsaného vzoru, čímž vlastně vzniká na celé dvoustraně tabulka. Od následujícího záznamu je oddělen dlouhou vodorovnou čarou.

Všechny zápisy jsou psány německou novogotickou kurzívou (Kurrentschrift). Mezi zápisy lze rozeznat celkem 7 písařských rukou, ale v některých případech není rozlišení zcela zřejmé. Některé zápisy nesoú známky chvatného psaní, u dalších je velmi pravděpodobné, že započatý zápis dopisoval někdo jiný. Nejstarší zápisy od roku 1838 až do roku 1852 jsou psány písmem nakloněným značně doprava s charakteristickými ozdobnými zakončeními na koncích slov, která často zasahují do horního nebo spodního řádku. Písař (A) důsledně dodržuje kurentní tvary písmen, jen v případě osobních jmen má písmo spíše polokurzívní charakter, aby bylo jméno v textu zřetelnější. Charakteristické je používání zkratk a užívání slova *dasselbe* u následných rubrik se stejným obsahem. Písařem by mohl být farář Franz Jakowitz, který zastával tento úřad od roku 1837 až do 25. 6. 1854, kdy zemřel.^{21/} Potíž s určením autorství nastává u dalších dvou zápisů z let 1852 a 1854. V každém z nich se totiž střídají dvě písařské ruce a to tak, že druhá (B) vyplnila rubriky s datem a místem narození a u zápisu z roku 1854 snad i rubriku s údaji o otci, zatímco zbylé rubriky jsou psány rukou podobnou rukopisu A. Pro písaře B jsou charakteristická drobná písmena, nakloněná silně doprava, bez výrazných přesahů a rovnoměrné vedení řádku. Vzhledem k tomu, že F. Jakowitz v těchto letech stále zastával farářský úřad, ale ve zmíněných dvou zápisech se jeho písmu podobá jen část, můžeme druhý rukopis přisoudit snad nějakému jeho pomocníkovi, možná kaplanovi. Další písařská ruka (C) zapsala všechny zápisy o narození od roku 1856 až do roku 1863 a také jediný zápis o sňatku z roku 1862. Písmo tohoto písaře je velmi drobné a působí značně neuspořádaně. Jeho špatná čitelnost je způsobena i tím, že jednotlivá písmena ve slově často splývají. Autorem těchto zápisů je patrně farář Anton Breier, který na farnosti působil v letech 1854–1864. Kromě časového rozsahu je jeho autorství určeno i latinskou poznámkou pod zápisem z roku 1859, kde je Anton Breier uveden jako autor předchozích zápisů. Dalšího písaře (D) lze identifikovat u zápisu o narození z roku 1865 a jednoho zápisu o úmrtí z roku 1869. Písmo má upravený charakter, dodržuje stejnou velikost hlásek a zřetelně se v něm liší psaní spojnic formou tenkých vlásečnic a vlastních

písmen. Autorem obou zápisů by mohl být farář Franz Rotter, který ve Stráži pod Ralskem působil v letech 1864–1876. Zápis o narození z roku 1883 je psán rukou dalšího písaře (E), kterým by mohl být farář Georg Röhn, zastávající tento úřad v letech 1876–1888. V jeho rukopisu jsou výrazné šikmé tahy, které značně převyšují výšku minuskul a ostré úhly zalomení některých písmen. Posledním písařem (F) byl patrně farář Josef Schröter, který ve strážské farnosti působil od 28. 4. 1889 až do své smrti 13. 3. 1915.^{22/} Zápisy z let 1889 až 1898 jsou psány úhledným pravidelným písmem, které dodržuje rozestupy řádků a zachovává jednotný sklon. Všechna slova jsou pečlivě dopisována a prakticky nejsou používány zkratky. Ačkoliv i jeho písmo si zachovává kurentní charakter novogotické kurzívy, objevují se v něm prvky humanistického písma, zejména při vypisování jmen osob.

Celkem 22 záznamů o narození je z rozmezí let 1838–1898.^{23/} Jak už bylo zmíněno, členění záznamu dodržuje úřední předpis jednotlivých rubrik, které mají vedle popisu svého obsahu také číselné označení. Rubrika č. 1 by podle předepsaného znění měla obsahovat běžné pořadové číslo záznamu, rubrika č. 2 datum úředního oznámení narození a obrázky (u dívek je v této rubrice uváděno datum vybavení přihlašovacího lístku u příslušného úřadu). Rubrika č. 3 obsahuje údaje o datu a místě narození, rubrika č. 4 označení pohlaví dítěte, pokud se narodilo mrtvé. Do následující rubriky č. 5 se u chlapců vyplňovalo datum obrázky. Někdy je tato rubrika ale vyplněna i při narození dívky a podle nadepsané hlavičky této rubriky se pak jedná opět o datum vybavení přihlašovacího lístku. V rubrice č. 6 se zaznamenávalo pohlaví dítěte a údaj o jeho manželském nebo nemanželském původu. Následovaly dvě rubriky s údaji o otci (jméno s uvedením bydliště, živnosti a původu) a o matce (jméno s uvedením bydliště a původu). V rubrice č. 9 se uváděla jména kmotrů nebo svědků a v rubrice č. 10 se u chlapců zapisovalo jméno a bydliště obřezávajícího. Následovaly rubrika č. 11 s jménem a bydlištěm porodní asistentky, č. 12 s údaji o příslušnosti k cizí obci a poslední rubrika č. 13 s poznámkami různého charakteru.

Záznamů o úmrtí je celkem 6 a to z rozmezí let 1852–1869. Členění záznamu opět odpovídá předpisu. Rubrika č. 1 obsahuje běžné pořadové číslo záznamu. V rubrikách č. 2 až 4 jsou postupně uvedena data úředního ověření úmrtního a ohledacího listu se jménem ohledavače, datum a místo úmrtí a nakonec datum a místo pohřbu. V rubrice č. 5 se uvádělo jméno zesnulého s bližšími údaji o zaměstnání, bydlišti, rodičích apod. Rubrika č. 6 sloužila k označení pohlaví, rubrika č. 7 k označení

stáří zesnulého, které se uvádělo v letech, měsících, týdnech a dnech. Obvykle bylo ale v této rubrice uvedeno i datum narození. V rubrice č. 8 se uváděl stav a v rubrice č. 9 příčina úmrtí. Rubrika č. 10 byla určena pro zvláštní záznamy, kterými bylo myšleno například dosažení věku 100 let apod. Pokud byl zesnulý cizinec, sloužila jedenáctá rubrika k označení jeho domovské příslušnosti. Poslední rubrika č. 12 byla určena na poznámky.

V matrice je zapsán jen jeden záznam o sňatku, a to z roku 1862. Jeho členění bylo opět předepsáno a rozděleno do několika rubrik. Jako první bylo opět běžné pořadové číslo záznamu. Následovalo datum s číslem úředního povolení sňatku a datum s číslem souhlasu krajského úřadu (s číslem intimatu) a zemského úřadu. Rubrika č. 4 obsahovala záznam o souhlasu k sňatku z panství nebo obce. Do páté rubriky se zapisovaly údaje o ženichovi (místo a datum narození, pořadí narození, zaměstnání, bydliště, stáří, stav) a do šesté o nevěstě (místo a datum narození, jméno a rodné jméno, bydliště její a rodičů, stáří, stav). V rubrice č. 7 se uváděla data a místa veřejných oznámení sňatku a v následující rubrice datum a místo sňatku. Devátá rubrika sloužila k zapsání údajů o nejbližších příbuzných. V desáté rubrice se uvádělo jméno oddávajícího rabína a v jedenácté jména svědků. Rubrika č. 12 sloužila k uvedení vztahu snoubenců k místu vedení matriky a poslední třináctá rubrika byla opět určena na poznámky.

Obsah jednotlivých rubrik záznamu, který předepisovala norma, není v některých případech vyplňován důsledně. Jedná se zejména o rubriky, v nichž se měla uvádět data a čísla úředních rozhodnutí. Obvykle je v nich uváděn jen rok, málokdy celé datum nebo i jiné údaje. Písař, pravděpodobně farář, si ulehčoval práci i v případě vyplňování stále se opakujících rubrik, jako bylo určení místa, panství a kraje, případně jména osob (rodičů, svědků aj.) se všemi náležitostmi (jméno, bydliště, povolání, původ). Pokud se tyto rubriky shodovaly se stejnou rubrikou z předchozího záznamu, vyplnil do ní písař buď zkratku *dtto* nebo ji označil uvozovkami ve stejném smyslu. Pro tento účel bylo několikrát použito i německého výrazu *dasselbe*. Často se opakující slova jsou také zkracována. Nejčastěji se jedná o místní názvy nebo o názvy měsíců. Termín *herrschaft* tak lze najít i jako *hschft* a jméno města a panství *Wartenberg* je zkracováno ve tvaru *Wartbg* nebo i *Wtbg*. Některé rubriky jsou naopak vypisovány důsledně v celém znění. Zejména u rubrik č. 7 a 8 v matrice narození se často vypisují všechny údaje o otci a matce (jméno, narození, bydliště, profese, rodiče).

V některých letech došlo ke kontrole vedení matriky nadřízeným vikariátním úřadem. Tato kontrola byla vždy do matriky zanesena. Obvykle byl pod posledním kontrolovaným záznamem vytvořen zvláštní řádek s nápisem *Gesetzen bei der kanonischen visitaz*. Následuje datum kontroly a někdy i jméno vikariátního úředníka, který kontrolu prováděl. Celý zápis je od matričních záznamů oddělen vodorovnou čarou. Kontroly matriky proběhly 25. 6. 1855, 9. 6. 1856, 2. 6. 1857, 7. 6. 1858, 15. 6. 1863 a 3. 7. 1865. Kontroly jsou převážně zapsány u záznamů o narození, jen kontrola z roku 1855 je uvedena i mezi záznamy o úmrtí. Naopak jen zde je zaznamenána kontrola z roku 1857. Je to patrně proto, že v rodné matrice nebyl od poslední kontroly v roce 1856 žádný nový záznam. V letech 1855, 1857, 1863 a 1865 je jako kontrolor uveden vikář Jakub Jakowitz.^{24/} Je ale pravděpodobné, že prováděl kontrolu i v roce 1856, protože zápis o kontrole je psán stejným rukopisem, zřetelně odlišným od rukopisu, kterým jsou vedeny matriční záznamy. Zápis o kontrole v roce 1858 je psán zcela odlišným rukopisem.

3. Srovnání s dalšími prameny

Důvody vedení matriky u farního úřadu ve Stráži pod Ralskem byly myslím dostatečně objasněny v předchozích kapitolách. Zajímavá je v tomto ohledu ale skutečnost, že její časový rozsah sahá až za rok 1868, kdy byly židovské matriky vedené rabíny uznány jako veřejné listiny. Duplicitní matrika ve Stráži pod Ralskem tak byla vedena i v době, kdy to již nebylo potřeba. Důvody tohoto stavu nejsou zcela zřejmé. Ve Stráži pod Ralskem sídlily za celou dobu vedení matriky jen 2 židovské rodiny. Neexistovala zde žádná větší židovská komunita, natož obec se samosprávou. Židé ve Stráži pod Ralskem, jak je patrné i z řady záznamů, byli součástí židovské obce v České Lípě. Pokud tedy byli vedeni v židovských matrikách při českolipské synagoze (což je několikrát zmíněno i v poznámkách strážské matriky), měla by být tato matrika podle doslovného znění tereziánských a josefínských předpisů každý rok předkládána také zdejšímu faráři. To by bylo ovšem značně nepraktické, uvědomíme-li si, že obvod českolipské židovské obce zahrnoval několik soudních okresů a tedy i řadu farností. Pravděpodobnější tedy je spíše skutečnost, že farář zapisoval do matriky záznamy průběžně už v době, kdy došlo k narození, sňatku či úmrtí. Faráři mohly být tyto skutečnosti dány na vědomí i formou listu. Nelze vyloučit ani osobní angažovanost faráře přímo v místě, protože městečko

nepatřilo mezi lidnatá sídla a narození, sňatek či úmrtí v jedné či druhé židovské rodině ve městě nezůstalo jistě nepovšimnuto. Průběžnému vedení matriky by napovídalo i několik samostatných listů papíru volně vložených do knihy. Na těch jsou jen letmo a často velmi zkratkovitě zaznamenány údaje k některým záznamům z matriky. Celkem se dochovaly 4 takové koncepty s poznámkami. Nejstarší z nich nese poznámky k narození Gustava Bischitzkého 13. 7. 1854, syna Salomona Bischitzkého. Poznámky jsou psány rukou neznámého písaře (B), který byl zmíněn jako spoluautor dvou zápisů z let 1852 a 1854. To by mohlo potvrzovat domněnku, že tento písař pomáhal faráři ve vedení matriky. Další útržek s poznámkami se vztahuje k zápisu o narození Alfreda Bischitzkého dne 5. února 1856. Třetí list s poznámkami se vztahuje ke sňatku Leopolda Weignera a Marie Altschulové dne 9. 12. 1862. Je psán charakteristickým, i když poněkud zběžným, drobným rukopisem písaře C, kterým byl farář Anton Breier. Tyto útržky dosvědčují, že zápisy do matriky byly činěny průběžně, nejspíš v době narození, úmrtí nebo sňatku a ne až po předložení dokladů ze strany židovské obce. Podle poznámky k zápisu o narození syna Salomona Bischitzkého z roku 1863 se dokonce zdá, že zápisy do této matriky mohly předcházet zanesení údajů do matriky židovské obce. V poznámce k záznamu narození Julia Bischitzkého se doslova píše, že zápis do matriky židovské obce byl učiněn k 18. 5. 1863, zatímco datum narození bylo již 7. 5. 1863 a datum obrázky 14. 5. 1863.^{25/}

Obraťme nyní pozornost k obsahu matriky. Ze záznamů vyplývá, že v ní jsou v naprosté většině evidováni členové jen dvou rodin. Další tři záznamy sice nemají na první pohled k těmto rodinám žádný vztah, ale na druhé straně jej nemůžeme vyloučit. Záznamy č. 1–8 z let 1838–1851 se týkají potomků Davida Hechta, obchodníka ze Stráže pod Ralskem a jeho ženy Barbary, rozené Hellerové. Jejich první dva synové, Seligman a Elias, mají uvedeno narození v domě čp. 106, třetí dcera Rosalia v čp. 146. Následujících pět potomků (Julie, Jakob, Abraham, Samuel a Simon) už má uvedeno jako místo narození čp. 44. V obyvatelské knize města Stráž pod Ralskem ovšem tyto údaje nelze potvrdit, protože je datována do let 1853–1915.^{26/} Situace už je ale jiná u následující generace, jejímž zakladatelem byl Davidův předposlední syn Samuel s manželkou Emilíí, rozenou Löbelovou. Jejich čtyři potomci (Metha, Siegfried David, Hedvika a Erwin) už mají v zápise o narození zapsáno místo narození čp. 218. V již zmíněné obyvatelské knize pak u tohoto domu můžeme údaje z matriky potvrdit a v mnohém

i doplnit, protože zde jsou uvedeni i všichni předchozí členové rodiny Davida Hechta. Tyto údaje lze konfrontovat také se záznamy z knihy vydaných domovských listů.^{27/} David Hecht se narodil 10. 5. 1810, jeho manželka Barbara, pocházející z Roudnice nad Labem, už v obyvatelské knize uvedena není. Podle záznamů v matrice úmrtí zemřela 19. 7. 1856 ve Stráži pod Ralskem v čp. 125.^{28/} Rodina se proto do čp. 218 musela přestěhovat až po smrti Barbary Hechtové, čili někdy po roce 1856. David Hecht zde zemřel v roce 1869. O jeho dětech se z obyvatelské knihy dovídáme další údaje. Nejstarší syn Seligman sice v roce 1867 získal ve Stráži pod Ralskem domovský list, ale později se odstěhoval do Německa, kde získal domovské právo na Rujáně. Stejný osud asi potkal i jeho mladší bratry Eliase a Jakoba, protože u jejich jména je uvedena poznámka *dtto*. Oba asi v cizině zemřeli, neboť u obou je u této poznámky nakreslen i malý křížek. O Jakobovi navíc víme, že se vyučil krejčím a v roce 1866 získal ve městě domovské právo. Jeho odjezd lze tedy předpokládat až po tomto datu. Asi později se rodina dozvěděla, že se Jakob dostal do Ameriky, protože za jeho jménem je jiným rukopisem poznámka o pobytu ve státě New York. Vystěhovalství se stalo osudem i dalšího syna Abrahama. Ten získal domovské právo ve Stráži pod Ralskem v roce 1866 a vyučil se jako sklářský pomocník. Podle poznámky v obyvatelské knize zemřel 19. 4. 1904 na Brooklynu v New Yorku. Až pátý syn Samuel si ve Stráži pod Ralskem založil rodinu. Oženil se s Emilií Löbelovou, narozenou 13. 6. 1860 a měl s ní postupně děti Methu, Siegfrieda Davida, Hedviku a Erwina. Zajímavé je, že zrovna jeho jméno v seznamu vydaných domovských listů není. Poslední syn Davida Hechta, Simon, získal domovský list ve svých devatenácti letech v roce 1870. Už tehdy je uveden jako student. Po studiích a získání inženýrského titulu se usadil ve Vídni, odkud občas dojížděl do Stráže pod Ralskem, jak to dokládají zápisy o jeho svědectvích v matrice narození. Později se ale asi do Stráže pod Ralskem vrátil, protože v roce 1898 zde opět získal domovské právo. Minimum informací se bohužel zachovalo o ženách. Vlastně jen o Davidově dceři Rosalii lze říct, že v roce 1870 získala ve Stráži domovské právo.

Ve fondu Archiv města Stráž pod Ralskem se nachází také složka s vydanými domovskými listy.^{29/} Mezi několika desítkami těchto dokumentů je také domovský list z 2. 1. 1856 na jméno Markus Hecht s uvedeným náboženským vyznáním *mosaisch*. Jako datum jeho narození je uváděn pouze rok 1816. Profesí byl tkadlec a bydlel v čp. 190. Do Stráže pod Ralskem přišel 29. 11. 1851. Zajímavým detailem, který

poněkud dokresluje jinak strohé úřední údaje, je zde uvedený popis: postavy malé, černé vlasy a modré oči, na obličejí jizvy od neštovic. Markus Hecht byl jako svědek přítomen obrázce syna Davida Hechta Simona v roce 1851.^{30/} V jakém příbuzenském poměru k sobě ale byli, nelze říct. Podle data narození se jednalo o vrstevníka Davida Hechta.

Rodina Hechtových bydlela v čp. 218 až do roku 1938. Syn Siegfried David se v roce 1924 oženil s Walerií Finkeovou z Varnsdorfu a přestěhoval se do Liberce. Podle záznamů druhé obyvatelské knihy se dcera Metha v roce 1925 provdala za Rudolfa Burgera z Prahy. Ve stejném roce pak zemřel jejich otec Samuel Hecht, který byl ve Stráži pod Ralskem i pochován.^{31/} V roce 1938 museli zbylí členové rodiny uprchnout do Prahy. Odtud potom ještě čtyři roky korespondovala matka Emilie Hechtová s městským úřadem ve Stráži pod Ralskem a snažila se vymoci navrácení alespoň některých osobních věcí a vybavení domácnosti. Složka s touto korespondencí, která se zachovala ve fondu Archiv města Stráž pod Ralskem, obsahuje na několik desítek dopisů a jiných dokladů.^{32/} Mimo jiné z ní vysvítá, že v Praze pobývala i s dcerou Hedvikou, synem Erwinem a s jeho manželkou Rosalií, která se za něj provdala v roce 1935. Tato korespondence ustala v květnu 1941. Další osudy rodiny lze pouze tušit. Z poválečných písemností lze zjistit, že Erwin Hecht, nejmladší dítě Samuela a Emilie Hechtových, bydlel v Horním Růžodole u Liberce, odkud v roce 1947 žádal Městský národní výbor Stráž pod Ralskem o potvrzení československého státního občanství.^{33/} To už je ale jiná kapitola, která přesahuje rámec této práce.

Druhá židovská rodina, které se týkají záznamy v matrice, nese poněkud netypické jméno Bischitzky.^{34/} Jejím nejstarším známým členem byl Salomon Bischitzky, vinopalník ze Stráže pod Ralskem čp. 81. Ačkoliv zde žil poměrně dlouho, je z dochovaných pramenů patrné, že byl celou dobu veden jako cizinec. Důvodem jeho pobytu asi byla profese, které se věnoval. Už z roku 1819 se nám dochovala zmínka, že na Tři krále (6. 1. 1819) vyhořela vrchnostenská palírna, zvaná také *Judenhaus*.^{35/} Že tímto „židovským domem“ bylo míněno právě čp. 81, dokazuje již uvedená kniha obyvatel, kde je tentýž termín u tohoto domu uveden. Jako majitel domu je zapsán hrabě František Hartig, takže se můžeme celkem oprávněně domnívat, že Salomon Bischitzky (nebo některý jeho předek) působil ve Stráži pod Ralskem ve službách hraběte Hartiga jako vinopalník ve vrchnostenské palírně. Protože tak nespadal pod jurisdikci města, byl městským úřadem evidován jako cizinec. Jeho domovskou obcí byl patrně Brandýs nad Labem, protože tato

příslušnost byla v matrice zapisována jeho dětem. Nejstarší doklad pobytu jeho rodiny ve městě pochází ze sčítání obyvatel v roce 1850. V konceptech sčítacích elaborátů je ve formuláři pro evidenci cizinců uvedeno čp. 81, *familia Bischitzky, Brandweinhaus*.^{36/}

Podle údajů v matrice a v knize obyvatel se Salomon Bischitzky narodil 16. 2. 1814. Po svatbě s Kateřinou Russovou z Mělnického Vtelna se jim 16. 11. 1852 narodil mrtvý chlapec a s ním při porodu zemřela i Salomonova žena Kateřina. Druhou Salomonovou ženou se stala Karolina, dcera Joachima Altschula z České Lípy, narozená v roce 1828. Altschulové byli rozvětvená českolipská židovská rodina, jejíž členové pravidelně zasedali ve vedení zdejší židovské obce a vlastnili některé průmyslové podniky ve městě. S Karolinou bydlel Salomon nadále v čp. 81 a měl s ní celkem šest dětí. První syn Gustav se narodil 13. 7. 1854, ale po necelých 11 měsících opět zemřel. Až druhý syn Alfred se narodil zdravý, stejně jako další tři synové Emil, Heinrich a Julius. V roce 1865 se pak jako šesté dítě narodila Salomonovi a Karolině dcera Anna. Salomon Bischitzky zemřel 14. října 1873. V jeho profesi pokračoval syn Heinrich. Jemu a jeho manželce Emilii, rozené Hellerové z Loun, se v roce 1893 narodila dcera Irma. Rodina tehdy už bydlela v domě čp. 102, kde s nimi byla hlášena i matka Karolina. Přesto je u všech příslušníků této rodiny v obyvatelské knize stále uváděna domovská příslušnost do Brandýsa nad Labem.

Další dva záznamy v matrice snad s rodinou Salomona Bischitzkého také souvisejí. Předně se jedná o jediný záznam svatby z roku 1862. Podle něj si Leopold Weigner, tehdy voják 2. dělostřeleckého pluku a původem hospodář z Mančic u Kolína, vzal za manželku Marii Altschulovou, dceru Joachima Israela Altschula z České Lípy. Marie tedy byla sestrou Karoliny, manželky Salomona Bischitzkého. Druhý zápis, tentokrát z roku 1883, vykazuje souvislost s rodinou Bischitzkých už mnohem menší. Je jím záznam o narození Ithy, dcery Julia Gause a Adelheid Fischerové. Záznam je bohužel velmi stručný, takže se z něj dozvídáme pouze to, že Julius Gaus byl hospodářským správcem v pamlírně v čp. 81. Měl tedy se Salomonem Bischitzkým společné působíště a protože je tento zápis uveden v matrice židovského obyvatelstva, tak pravděpodobně i původ. O bližší příbuznost se ale patrně nejednalo.

Jediný matriční záznam, který nelze žádným způsobem vztáhnout k předchozím rodinám, je zápis z roku 1896 o narození Irmy, dcery Moritze Laufera, doktora ve Stráži pod Ralskem čp. 68 a Salomeny, rozené Goldbergové. Oba manželé pocházeli z východních částí

Rakouska-Uherska; doktor Moritz z Bukoviny a matka Salomena z Haliče. Do Stráže pod Ralskem se dostali mezi lety 1894 a 1896, protože podle obyvatelské knihy měli svatbu 1. května 1894 ve Lvově. S předchozími rodinami je zde spojitost jen skrze osobu Salomona Bischitzkého, který je zde uveden jako svědek.

4. Přepis záznamů matriky

Způsob zpřístupnění záznamů židovské matriky ze Stráže pod Ralskem, který tvoří přílohu této práce, nemá být její edicí. V podobě, v jaké byla vedena, by to ostatně nebylo příliš účelné. Vzhledem k množství zkratk a různým odkazům by taková edice byla zatížena příliš velkým poznámkovým aparátem. Proto jsem zpracoval její přepis tak, aby byla maximálně využita zejména její informační hodnota. Kromě toho, že záznamy překládám do češtiny, vynechávám také záměrně některé rubriky, u nichž by docházelo ke zbytečné duplicitě nebo jsou pro tento účel zcela zbytečné. Jedná se zejména o stále se opakující místo narození, sňatku či úmrtí, označení panství a kraje. Tyto údaje ve všech případech odpovídají správnému uspořádání platnému v době vyhotovení záznamu. Do roku 1848 patřilo město Stráž pod Ralskem k panství Stráž pod Ralskem. V letech 1848–1855 náleželo do soudního okresu Mimoň v politickém okrese Česká Lípa v kraji Česká Lípa, v letech 1855–1867 do okresu Mimoň v kraji Mladá Boleslav a v letech 1868–1918 opět do soudního okresu Mimoň v politickém okrese Česká Lípa v kraji Mladá Boleslav. V přepisu také vypouštím rubriku označující pohlaví narozeného dítěte, které je u všech případů poměrně jednoznačně dáno jménem a také rubriku určení původu, který je ve všech případech manželský. Z obdobných důvodů jsem sloučil údaje z některých oddělených rubrik tak, aby edice záznamu byla přehlednější. Jedná se o rubriky s datem provedení obrázky (u dívek toto datum označuje datum vybavení přihlašovacího lístku) a jménem obřezávajícího (tato rubrika není u dívek vyplněna), které jsou v zápisu uvedeny v oddělených rubrikách. Snad vzhledem k tomu, že se v matrice vyskytuje omezený okruh osob, byly v některých zápisech u často se opakujících jmen vypouštěny různé druhy údajů (ne vždy jsou uvedena jména, místo narození či profese svědků ap.) V přepisu jsou v několika případech tyto údaje, uváděné za jmény, výsledkem kompilace z více matričních záznamů. Záznam data a čísla podání, kterým bylo narození, sňatek či úmrtí hlášeno úřadu, jsem přesunul na konec, protože vyplňování

těchto rubrik bylo nedůsledné a často je zde vyplněn pouze rok. Původní rozvržení jednotlivých rubrik jsem uvedl v rámci diplomatického a paleografického rozboru. Protože velká část záznamů má numerický charakter, upustil jsem v přepisu od převzetí číselného označení jednotlivých rubrik každého záznamu, protože by se přepis pro příliš velký počet číslic stal nepřehledným. Čísla jednotlivých rubrik jsem nahradil zkratkami, které zároveň napovídají jejich obsah. Seznam těchto zkrattek uvádím v úvodu přepisu. Naopak u všech záznamů rozepisují jména rodičů a dalších osob, která jsou v po sobě následujících záznamech v matrice zapisována jen zkratkou *dtto* nebo slovem *dasselbe* (případně variantou *dieselbe*, *derselbe*). Ta má význam právě jen v tabulkové podobě záznamu, ale v mnou zvoleném způsobu přepisu by nebyla účelná a způsobovala by jeho nepřehlednost.

U záznamů používám stejného vzestupného číslování, jakého je užito v matrice. Protože ale většina záznamů z jednotlivých typů matrik spolu souvisí, považoval jsem za vhodné zpracovat rejstřík osob, v němž by došlo ke spojení odkazů na zápisy v matrice narození, úmrtí a sňatků. Z tohoto důvodu jsem všechny záznamy (o narození, sňatku a úmrtí) pročíslval ještě jednou číselnou řadou, kterou uvádím předsazenou kurzívní číslicí v závorce. Čísla v rejstříku jsou pak odkazy na toto číslování.

5. Závěr

Tato práce je založena na studiu archivních fondů regionálního charakteru. Jistě by bylo možné ji doplnit údaji z ústředních fondů, ale jednalo by se asi jen o některé statistické a evidenční údaje, které by byly pouze doplňkového charakteru.^{37/}

Z předchozího textu jsou patrné možnosti i meze práce s těmito druhy pramenů. Prakticky ve všech případech se jednalo o evidenční knihy nebo o prameny statistické povahy. Jejich vzájemným porovnáním a vhodnou kombinací údajů lze získat poměrně dobrou představu o rodinných poměrech a částečně i o společenském postavení členů obou židovských rodin ve Stráži pod Ralskem. Informace získané studiem matriky vhodně doplňují zejména obě obyvatelské knihy. Až z nich se můžeme dozvědět větší podrobnosti o jednotlivých osobách. V této souvislosti je nápadná zejména skutečnost, že prakticky celá jedna generace potomků Davida Hechta se v průběhu šedesátých let devatenáctého století vystěhovala do Německa a do Ameriky. Protože

v tomto období už delší dobu neplatil ani familiantský zákon, ani jiná omezení, vztahující se na židovské obyvatelstvo, lze jejich odjezd interpretovat jen jako ekonomicky a sociálně motivovaný. Může souviset s hospodářskou recesí, která v tomto období českolipský region postihla, jak už o tom byla řeč v úvodních kapitolách.

Jádrem celé heuristiky ale stále zůstává matrika židovského obyvatelstva, jejíž údaje jsou z ostatních pramenů jen doplňovány. Bez její znalosti by z jinak izolovaných údajů nebylo možné tento přehled získat. Snad tedy tato práce alespoň částečně nahradí mezeru, která delimitací matricy ve fondu vznikla.

ŽIDOVSKÁ MATRIKA NAROZENÍ, ÚMRTÍ A SŇATKŮ U FARY STRÁŽ POD RALSKEM

Matrika narození

Struktura záznamu narození a použité zkratky:

- pořadové číslo v matrice, datum a místo narození
- rejstříkové číslo, jméno s pořadovým číslem narození
- **Ot.** - otec, **Mat.** - matka,
- **Sv.** - svědci, **Obř.** - datum a místo obřizky, jméno obřezávajícího, **As.** - porodní asistentka,
- **Úř.** - datum a číslo úředního záznamu, **Dp.** - domovská příslušnost
- **Pozn.** - poznámka

pag. 1b-2a

1. 22. 12. 1838, čp. 106

(1) Seligman (1.)

Ot. David Hecht, obchodník a ochranný Žid, čp. 106. **Mat.** Barbara, dcera familianta Samuela Hellera a Sáry, roz. Ebsleinové z Roudnice čp. 55.

Sv. Zikmund Schwarz, familiant z České Lípy; Samuel Heller, familiant z Roudnice. **Obř.** 29. 12. 1838, čp. 96, Lippmann z Roudnice.

As. Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 28. 12. 1838 u vrchnostenského úřadu.

2. 29. 2. 1840, čp. 106

(2) Elias (2.)

Ot. David Hecht, obchodník a ochranný Žid, čp. 106. **Mat.** Barbara, dcera fámilianta Samuela Hellera a Sáry, roz. Ebsleinové z Roudnice čp. 55.

Sv. Sigmund Schwarz; Emmanuel Elsner. **Obř.** 7. 3. 1840., čp. 96, Moiser Braun z České Lípy. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 7. 3. 1840 u vrchnostenského úřadu.

3. 30. 10. 1841, čp. 146

(3) Rosalia (3.)

Ot. David Hecht, obchodník a ochranný Žid, čp. 106. **Mat.** Barbara, dcera fámilianta Samuela Hellera a Sáry, roz. Ebsleinové z Roudnice čp. 55.

Sv. -. **Obř.** čp. 146. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 1841.

4. 13. 7. 1844, čp. 44

(4) Julie (4.)

Ot. David Hecht, obchodník a ochranný Žid, čp. 106. **Mat.** Barbara, dcera fámilianta Samuela Hellera a Sáry, roz. Ebsleinové z Roudnice čp. 55.

Sv. -. **Obř.** čp. 44. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** -.

5. 18. 3. 1846, čp. 44

(5) Jacob (5.)

Ot. David Hecht, obchodník a ochranný Žid, čp. 106. **Mat.** Barbara, dcera fámilianta Samuela Hellera a Sáry, roz. Ebsleinové z Roudnice čp. 55.

Sv. Moiser Braun z České Lípy, Samuel Heller z Roudnice. **Obř.** 25. 3. 1846, čp. 44, Moiser Braun z České Lípy. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 1846.

6. 7. 12. 1847, čp. 44.

(6) Abraham (6.)

Ot. David Hecht, obchodník a ochranný Žid, čp. 106. **Mat.** Barbara, dcera fámilianta Samuela Hellera a Sáry, roz. Ebsleinové z Roudnice čp. 55.

Sv. Samuel Heller z České Lípy, Sigmund Schwarz z České Lípy. **Obř.** 15. 12. 1847, čp. 44, Moiser Braun z České Lípy. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 1847.

7. 18. 10. 1849, čp. 44

(7) Samuel (7.)

Ot. David Hecht, obchodník a ochranný Žid, čp. 44. **Mat.** Barbara, dcera fámilianta Samuela Hellera a Sáry, roz. Ebsleinové z Roudnice čp. 55.

Sv. Moiser Braun z České Lípy, Samuel Heller z Roudnice. **Obř.** 25. 10. 1849, čp. 44, Moiser Braun z České Lípy. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 1849. **Dp.** Zdejší.

8. 18. 12. 1851, čp. 44

(8) Simon (8.)

Ot. David Hecht, obchodník a ochranný Žid, čp. 44. **Mat.** Barbara, dcera fámilianta Samuela Hellera a Sáry, roz. Ebsleinové z Roudnice čp. 55.

Sv. Markus Hecht ze Stráže p. R., Sigmund Schwarz z Č. Lípy. **Obř.** 26. 12. 1851, čp. 44, Moiser Braun z České Lípy. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 1851.

9. 16. 11. 1852, čp. 81

(9) (mrtvě narozený chlapec)^{38/}

Ot. Salomon Bischitzky, vinopalník čp. 81, syn zemřelého Philippa Bischitzkého, obchodníka ze Zaháje (ob. Řepín) čp. 22, okres Mělník a Kateřiny, rozené Hellerové z Liblic, okres Mělník. **Mat.** Kateřina, dcera Aarona Russe, obchodníka z Mělnického Vtelna, okres Mělník.

Sv. -. **Obř.** -. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 1852.

10. 13. 7. 1854, čp. 81

(10) Gustav (pohřben 22. 5. 1855)

Ot. Salomon Bischitzky, vinopalník čp. 81, syn zemřelého Philippa Bischitzkého, obchodníka ze Zaháje (obec Řepín) čp. 22, okres Mělník a Kateřiny, rozené Hellerové z Liblic, okres Mělník. **Mat.** Karolina, dcera Joachima Altschula, obchodníka z České Lípy čp. 1, okres Česká Lípa a Sáry, rozené Hantschelové z České Lípy čp. 126.

Sv. -. **Obř.** 21. 7. 1854, čp. 81. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 1854. **Dp.** Brandýs nad Labem.

11. 5. 2. 1856, čp. 81

(11) Alfred (2. z druhého manželství)

Ot. Salomon Bischitzky, vinopalník čp. 81, syn zemřelého Philippa Bischitzkého, obchodníka ze Zaháje (obec Řepín) čp. 22, okres Mělník a Kateřiny, rozené Hellerové z Liblic, okres Mělník. **Mat.** Karolina, dcera Joachima Altschula, obchodníka z České Lípy čp. 1, okres Česká Lípa a Sáry, rozené Hantschelové z České Lípy čp. 36.

Sv. Herrmann Mautner z Mimoně čp. 599. **Obř.** 13. 2. 1856, čp. 81, Mohel Moses Braun z České Lípy čp. 63. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** –. **Dp.** Brandýs nad Labem.

12. 29. 6. 1857 (12 hod. ráno), čp. 81

(12) Emil (3. z druhého manželství)

Ot. Salomon Bischitzky, vinopalník čp. 81, syn zemřelého Philippa Bischitzkého, obchodníka ze Zaháje (obec Řepín) čp. 22, okres Mělník a Kateřiny, rozené Hellerové z Liblic, okres Mělník. **Mat.** Karolina, dcera Joachima Altschula, obchodníka z České Lípy čp. 1, okres Česká Lípa a Sáry, rozené Hantschelové z České Lípy čp. 36.

Sv. Joseph Steiner z Mimoně. **Obř.** 6. 7. (8 hod.) 1857, čp. 81, Mohel Moses Braun z České Lípy čp. 63. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 6. 7. 1857. **Dp.** Brandýs nad Labem.

13. 23. 5. 1859 (6 hod. ráno), čp. 81

(13) Heinrich (4. z druhého manželství)

Ot. Salomon Bischitzky, vinopalník čp. 81, syn zemřelého Philippa Bischitzkého, obchodníka ze Zaháje (obec Řepín) čp. 22, okres Mělník a Kateřiny, rozené Hellerové z Liblic, okres Mělník. **Mat.** Karolina, dcera Joachima Altschula, obchodníka z České Lípy čp. 1, okres Česká Lípa a Sáry, rozené Hantschelové z České Lípy čp. 36.

Sv. David Hecht, obchodník ze Stráže čp. 125. **Obř.** 30. 5. (10 hod. dopoledne) 1859, čp. 81, Moses Braun z České Lípy čp. 63. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 30. 5. 1859. **Dp.** Brandýs nad Labem.

Pozn. Datum narození a obřízky otce a jeho dětí zapsáno v knize narození fary Stráž p. R., kniha VII, pag. 96 a v židovské rodné matrice kniha I, pag. 3 a opsáno v židovské matrice židovské obce v České Lípě k 30. 5. 1859.

14. 7. 5. (1 hod.) 1863, čp. 81

(14) Julius (5.)

Ot. Salomon Bischitzky, vinopalník čp. 81, syn zemřelého Philippa Bischitzkého, obchodníka ze Zaháje (obec Řepín) čp. 22, okres Mělník a Kateřiny, rozené Hellerové z Liblic, okres Mělník. **Mat.** Karolina, dcera Joachima Altschula, obchodníka z České Lípy čp. 1, okres Česká Lípa a Sáry, rozené Hantschelové z České Lípy čp. 36.

Sv. Herrmann Mauttner z Mimoně čp. 599, Leopold Weigner, hospodář z Mančic čp. 27. **Obř.** 14. 5. 1863 (11 hod. dopoledne), Jakob Schauer z České Lípy. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 14. 5. 1863.

Dp. Brandýs nad Labem.

Pozn. Datum narození a obřízky zaznamenáno na faře ve Stráži p. Ralskem v knize I, pag. 4 a opsáno v židovské matrice židovské obce v České Lípě k 18. 5. 1863.

15. 13. 6. 1865 (10 hod. večer), čp. 81

(15) Anna (6.)

Ot. Salomon Bischitzky, vinopalník čp. 81, syn zemřelého Philippa Bischitzkého, obchodníka ze Zaháje (obec Řepín) čp. 22, okres Mělník a Kateřiny, rozené Hellerové z Liblic, okres Mělník. **Mat.** Karolina, dcera Joachima Altschula, obchodníka z České Lípy čp. 1, okres Česká Lípa a Sáry, rozené Hantschelové z České Lípy čp. 36.

Sv. –. **Obř.** –. **As.** Anna Schmidová, čp. 134. **Úř.** 1865. **Dp.** Brandýs nad Labem.

16. 18. 6. 1883 (4 hod. v noci), čp. 81

(16) Itha (3.)

Ot. Julius Gans, hospodářský správce v palírně čp. 81. **Mat.** Adelheid Fischer.

Sv. –. **Obř.** –. **As.** Anna Schäfer, čp. 159. **Úř.** 18. 6. 1883. **Dp.** Česká Lípa.

17. 13. 12. 1889, čp. 218

(17) Metha (1.)

Ot. Samuel Hecht, obchodník v čp. 218, syn Davida Hechta, obchodníka z čp. 44 a Barbary, dcery Samuela Hellera, familianta

z Roudnice čp. 55. **Mat.** Emilie, dcera Siegfrieda Löbela, praktického lékaře v Měcholupech u Žatce čp. 55 a Karoliny, rozené Hellinové ze Strkovic, soudní okres Postoloprty.

Sv. –. **Obř.** 13. 12. 1889. **As.** Johanna Seidel, čp. 107. **Úř.** 13. 12. 1889. **Dp.** Cizinec.

Pozn. Otec dal narození dítěte vložit do židovské rodné matriky na faře Stráž p. R. Manželé byli oddáni 10. března 1889 v Měcholupech u Žatce.

18. 5. 3. 1891, čp. 218

(18) Sigfried David (2.)

Ot. Samuel Hecht, obchodník v čp. 218, syn Davida Hechta, obchodníka z čp. 44 a Barbary, dcery Samuela Hellera, familianta z Roudnice čp. 55. **Mat.** Emilie, dcera Siegfrieda Löbela, praktického lékaře v Měcholupech u Žatce čp. 55 a Karoliny, rozené Hellinové ze Strkovic, soudní okres Postoloprty.

Sv. Jakob Schauer z České Lípy; Simon Hecht, inženýr ve Vídni; Julia Hecht, dcera Davida Hechta, obchodníka ze Stráže p. R. **Obř.** 12. 3. 1891, čp. 218, Wilhelm Plaschner, kantor. **As.** Johana Seidel, čp. 156. **Úř.** 14. 3. 1891. **Dp.** Cizinec.

Pozn. Otec dal narození dítěte vložit do židovské rodné matriky na faře Stráž p. R. Manželé byli oddáni 10. března 1889 v Měcholupech u Žatce.

19. 16. 10. 1893, čp. 102

(19) Irma (1.)

Ot. Heinrich Bischitzky, palírník, čp. 102, syn Salomona Bischitzkého, palírníka, čp. 81 a Karoliny, rozené Altschulové, dcery Joachima Altschula, obchodníka z České Lípy, čp. 1. **Mat.** Emilie, dcera Sigmunda Hellera, obchodníka z Loun a Kláry, rozené Lauscherové z Brocna, okres Štětí.

Sv. –. **Obř.** 16. 10. 1893, čp. 102. **As.** Johana Seidel, čp. 156. **Úř.** 16. 10. 1893. **Dp.** Brandýs nad Labem.

Pozn. Otec dal narození dítěte vložit do židovské rodné matriky na faře Stráž p. R. Manželé oddáni 14. 8. 1892 v Praze.

20. 9. 11. 1893, čp. 218

(20) Hedwig Barbara (3.)

Ot. Samuel Hecht, obchodník v čp. 218, syn Davida Hechta, obchodníka z čp. 44 a Barbary, dcery Samuela Hellera, familianta

z Roudnice čp. 55. **Mat.** Emilie, dcera Siegfrieda Löbela, praktického lékaře v Měcholupech u Žatce čp. 55 a Karoliny, rozené Hellinové ze Strkovic, soudní okres Postoloprty.

Sv. Simon Hecht, inženýr ve Vídni; Flora Löbel, dcera Siegfrieda Löbela, lékaře z Měcholup čp. 55. **Obř.** 9. 11. 1893, čp. 218. **As.** Johana Seidel, čp. 156. **Úř.** 9. 11. 1893. **Dp.** Cizinec.

Pozn. Otec dal narození dítěte vložit do židovské rodné matriky na faře Stráž p. R.

21. 11. 5. 1896, čp. 68

(21) Irma (2.)

Ot. Laufer Moritz, doktor ze Stráže p. R. čp. 68, narozený ve Wojnilově, syn Michaela Laufera, majitele realit a Adély z Černowitz v Bukovině. **Mat.** Salomena, dcera Marbuse Goldberga, majitele realit ve Lvově a Františky, rozené Menkeš ze Lvova v Haliči.

Sv. -. **Obř.** 11. 5. 1896, čp. 68. **As.** Johana Seidel, čp. 156. **Úř.** 11. 5. 1896. **Dp.** Příslušející do Wojnilova.

pag. 5b–6a

22. 21. 3. 1898, čp. 218

(22) Erwin Mayer (4.)

Ot. Samuel Hecht, obchodník v čp. 218, syn Davida Hechta, obchodníka z čp. 44 a Barbary, dcery Samuela Hellera, familianta z Roudnice čp. 55. **Mat.** Emilie, dcera Siegfrieda Löbela, praktického lékaře v Měcholupech u Žatce čp. 55 a Karoliny, rozené Hellinové ze Strkovic, soudní okres Postoloprty.

Sv. Simon Hecht, inženýr ve Vídni; Wilhelm Moritz (plnič lahví) z České Lípy. **Obř.** 21. 3. 1898, čp. 218, Dr. Nathan Altschul, doktor z České Lípy. **As.** Johanna Seidel, čp. 156. **Úř.** 30. 3. 1898.

Matrika úmrtí

Struktura záznamu úmrtí a použité zkratky:

- pořadové číslo v matrice, datum a místo úmrtí
- jméno
- **St.** – stáří, **Příč.** – příčina úmrtí, **Úř.** – datum a číslo úředního záznamu
- **Pohř.** – datum a místo pohřbu
- **Pozn.** – poznámka

1. 16. 11. 1852 (2 hod. odp.), čp. 81
 (23) Mrtvě narozené dítě Salomona Bischitzkého a Kathariny Bischitzké^{39/}
St. –. **Příč.** Mrtvě narozené. **Úř.** Úmrtní list (...).
Pohř. 18. 11. 1852, Mladá Boleslav
2. 16. 11. 1852 (2 hod. odp.), čp. 81
 (24) Katharina Bischitzky, manželka Salomona Bischitzkého, vinopalníka ze Stráže p. R.
St. 27 let. **Příč.** Porod.^{40/} **Úř.** –.
Pohř. 18. 11. 1852, Mladá Boleslav.
1. 27. 4. 1855 (6 hod. ráno), čp. 125
 (25) Judita Hecht, dcera obchodníka z České Lípy
St. 76. **Příč.** Stáří. **Úř.** Úmrtní list č. 36/1 od Dr. Schofera 28. 4. 1855. **Pohř.** 29. 4. 1855, Česká Lípa.
Pozn. Pohřbena v České Lípě.
2. 22. 5. 1855 (3 hod. dopol.), čp. 81
 (26) Gustav Bischitzky, syn Salomona Bischitzkého, vinopalníka ze Stráže p. R. a Karoliny, rozené Altschulové
St. 10 měsíců a 9 dní. **Příč.** Vleklá plicní choroba. **Úř.** Úmrtní list č. 44/2 od Dr. Schofera z České Lípy.
Pohř. 24. 5. 1855 (10 hod. dopol.), Česká Lípa.
Pozn. Pohřben v České Lípě.
1. 19. 7. 1856 (8 hod. večer), čp. 125
 (27) Barbara Hecht, manželka Davida Hechta ze Stráže pod Ralskem, rozená Hellerová z Roudnice čp. 10.
St. 40 let. **Příč.** Tuberkulosa. **Úř.** č. 184 z 20. 7. 1856, zapsáno v židovské úmrtní matrice, kniha I., pag. 1.
Pohř. 21. 7. 1856 (8 hod. večer).
Pozn. Pohřbena v České Lípě.
- b. č.**^{41/} 7. 2. 1869 (4 hod. ráno), čp. 218
 (28) David Hecht, obchodník ze Stráže pod Ralskem čp. 218, okres Česká Lípa, vdovec.

St. 60 let, 9 měsíců. **Příč.** Stáří. **Úř.** Úmrtní list z 8. 2. 1869 od Josefa Runge.

Pohř. 9. 2. 1869, Česká Lípa.

Matrika sňatků

Struktura záznamu svatby a použité zkratky:

- pořadové číslo v matrice, datum svatby
- **Ženich** – údaje o ženichovi, **Nevěsta** – údaje o nevěstě
- **Veř.** – datum a místo veřejného ohlášení sňatku
- **Rab.** – oddávající rabín
- **Sv.** – svědci, **Úř.** – datum úředního záznamu
- **Pozn.** – poznámka

pag. 13b–14a

1. 9. 12. 1862

(29) **Ženich.** Leopold Weigner, dočasně uvolněný ze 2. dělostřeleckého pluku, hospodář z Mančic čp. 27, prvorozený syn Israela Weignera, hospodáře z Mančic čp. 27, okres Kolín a Sáro, rozené Pekové z Čitovic,^{42/} ve věku 29 let, 8 měsíců (nar. 17. 4. 1833), svobodný.

Nevěsta. Maria Altschul, dcera Israela Altschula z České Lípy a Sáro, rozené Hantschelové z České Lípy čp. 36, dříve panství Nový Zámek nyní okres Česká Lípa, kraj Litoměřice, ve věku 24 let, 9 měsíců (nar. 3. 1. 1833), svobodná.

Veř. 15., 22. a 29. 11. 1862 v České Lípě v synagoze.

Rab. Samuel Dub, rabín a doktor filozofie z České Lípy.

Sv. Isaak Weigner z Mančic čp. 27; Salomon Bischitzky ze Stráže pod Ralskem čp. 81; Simon Komgert z České Lípy. **Úř.** Na základě oznámení důstojného krajského rabína Jakoba Hellera z 10. 10. 1862.

Pozn. Placeno z České Lípy od Dr. Samuela Duba, rabína a matrikáře, 30. 12. 1862.

REJSTŘÍK OSOB

Čísla za jmény osob odkazují na číslo záznamu v průběžném číslování. Čísla psaná tučným písmem odkazují na záznam, vztahující se přímo ke konkrétní osobě. Ostatní odkazy se vztahují k záznamům, kde se dotyčná osoba vyskytuje jen v roli svědka, rodiče nebo jinak zúčastněné osoby.

Altschul

- Israel Joachim *10-15, 19, 29*
- Karolina - viz *Bischitzky*
- Maria **29**
- Nathan **22**
- Sára *10-15*

Bischitzky

- Alfred **11**
- Anna **15**
- Emil **12**
- Emilie *19*
- Gustav **10, 26**
- Heinrich **13, 19**
- Irma **19**
- Julius **14**
- Karolina *10-15, 19, 26*
- Kateřina **9, 23, 24**
- Philipp *9-15*
- Salomon *9-15, 19, 23, 24, 26, 29*

Braun, Moiser *2, 5-8, 11-13*

Dub, Samuel **29**

Ebslein, Sára - viz *Heller*

Elsner, Emmanuel **2**

Fischer, Adelheid **16**

Gans

- Itha **16**
- Julius **16**

Goldberg

- Františka **21**
- Marbus **21**

Hantschel, Sára - viz *Altschul*

Hecht

- Abraham **6**
- Barbara *1-8, 17, 18, 20, 22, 27*
- David *1-8, 13, 17, 18, 20, 22, 27, 28*
- Eliáš **2**
- Emilie *17, 18, 20, 22*
- Erwin Mayer **22**
- Hedwig Barbara *20*
- Jacob **5**
- Julie **4, 18**
- Judita **25**
- Markus **8**
- Metha **17**
- Rosalía **3**
- Samuel **7, 17, 18, 20, 22**
- Seligman **1**
- Siegfried David **18**
- Simon *8, 18, 20, 22*

Heller

- Barbara - viz *Hecht*
- Emilie - viz *Bischitzky*
- Jakob **29**
- Kateřina - viz *Bischitzky, Salomon (matka)*
- Klára *19*
- Samuel *1-8, 17, 18, 20, 22*
- Sára *1-8*
- Sigmund *19*

Helling, Karolina – viz *Löbel*

Laufer

- Irma 21
- Moritz 21
- Salomena 21

Lauschner, Klára – viz *Heller*

Lippmann 1

Löbel

- Emilie – viz *Hecht*
- Flora 20
- Karolina 17, 18, 20, 22
- Siegfried 17, 18, 20, 22

Mautner, Herrmann 11, 14

Menkes, Františka – viz *Goldberg*

Moritz, Wilhelm 22

Pek, Sára – viz *Weigner*

Plaschner, Wilhelm 18

Runge, Josef 28

Russ

- Aaron 9
- Kateřina 9

Seidel, Johanna 17–22

Scháfer, Anna 16

Schauer, Jacob 14, 18

Schmid, Anna 1–15

Schofer, Dr. 25, 26

Schwarz, Sigmund 1, 2, 6, 8

Steiner, Joseph 12

Weigner

- Isaak 29
- Israel 29
- Leopold 14, **29**
- Sára 29

POZNÁMKY

- 1/ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Česká Lípa, fond Farní úřad (dále jen FÚ) Stráž pod Ralskem, inv. č. 3 – Záznamy sňatků, křtů a pohřbů židovského obyvatelstva z let 1838–1898 (dále jen ŽM).
- 2/ Ve Státním ústředním archivu (dále jen SÚA) bude uložena ve fondu Matriky kontrolní, HBM.
- 3/ Rozhodnutím Leopolda I. se v židovské rodině směl ženit vždy jen nejstarší syn. Císař Karel VI. pak stanovil „famiiliantským zákonem“ nepřekročitelný limit 8.541 židovských rodin pro celé království české, přičemž jen tzv. „famiilianti“ byli počítáni mezi příslušníky monarchie.
- 4/ Edici patentu zpracoval ADLER, S.: Das Judenpatent von 1797. Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice 5, 1933, s. 191–221.
- 5/ MELMUKOVÁ, E.: Patent zvaný toleranční. Praha 1999, s. 36–41.
- 6/ ŠEBÁNEK, J. – HÚŠČAVA, A. – FIALA, Z.: Československá diplomatika I. Praha 1965, s. 302–303. Přehled o dochovaných židovských matrikách lze získat z práce KUKÁNOVÁ, Z. – MATUŠÍKOVÁ, L.: Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách, *Paginae Historiae* (dále jen PH) 1, 1993, s. 72–151; PH 2, 1994, s. 90–138; PH 3, 1995, s. 208–247; PH 4, 1996, s. 152–181. Moravskému regionu se věnuje pokračování téhož článku v PH 5, 1997, s. 187–218.
- 7/ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha 1993, s. 92–93.
- 8/ O vývoji židovských jmen v první polovině 19. století pojednal ŽÁČEK, V.: Studie k vývoji židovských jmen osobních v nové době. Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice 8, 1936, s. 275–349.
- 9/ K zákonodárství upravujícímu postavení židovské menšiny v době předbřeznové srovnej ROUBÍK, F.: Tři příspěvky k vývoji emancipace Židů v Čechách. Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice 5, 1933, s. 305–324.
- 10/ Podrobněji viz PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, s. 99.
- 11/ FIEDLER, J.: Židovské památky v Čechách a na Moravě. Praha 1992, s. 52–53.
- 12/ VOJTIŠKOVÁ, M.: Židé v České Lípě. Česká Lípa 2000.
- 13/ ROUBÍK, F.: Z dějin Židů v Čechách v devatenáctém století. Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice 7, 1935, s. 350–357. Statistické údaje autor převzal z KOHN, A.: Gründung eines Seminars für die Israeliten im Österreich. Wien 1850. K roku 1850 dále uvádí, že v kraji není žádný rabin, čímž patrně myslí jen krajského rabína. V letech 1840–1850 působil v České Lípě rabin Herrmann Hammburger a po něm do této funkce nastoupil Daniel Ehrmann. Srovnej VOJTIŠKOVÁ, M.: Židé v České Lípě, s. 54.
- 14/ ROUBÍK, F.: Z dějin Židů v Čechách v devatenáctém století, s. 357.
- 15/ M. Vojtišková uvádí k roku 1849 v České Lípě 130 rodin, čímž se Č. Lípa řadila na 7. místo v Čechách. K roku 1833 uvádí J. G. Sommer v České Lípě 639 Židů, což ale bohužel neříká nic o počtu rodin. SOMMER, J. G.: Das Königreich Böhmen, Bunzlauer Kreis. Prag 1834, s. 245.
- 16/ M. Vojtišková uvádí k letům 1872 a 1890 celkem 638, resp. 560 židovských obyvatel.
- 17/ SOMMER, J. G.: Das Königreich Böhmen, Bunzlauer Kreis, s. 245.
- 18/ ČERMÁKOVÁ, A.: Velkostatek Mimoň – Stráž. Žitenice 1976. Netištěný inventář fondu., s. VI–VII.

- 19/ HANTSCHHEL, F.: Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa. B. Leipa 1911, s. 1177.
- 20/ I přes studium tematicky zaměřené literatury (C. M. BRIQUET; G. PICCARD; F. ZUMMAN) se mi nepodařilo papír identifikovat s žádnou papírnou.
- 21/ FEISTNER, W.: Geschichte der Stadt Wartenberg. Reichenberg 1927, s. 179.
- 22/ Údaje o působení jednotlivých farářů uvádí FEISTNER, W.: Geschichte der Stadt Wartenberg, s. 180.
- 23/ Na foliích 1b–2a jsou záznamy č. 1–6 (z let 1838–1847), na foliích 2b–3a záznamy č. 7–10 (1849–1854), na foliích 3b–4a záznamy č. 11–13 (1856–1859), na foliích 4b–5a záznamy č. 14–16 (1863–1883), na foliích 5b–6a záznamy č. 17–21 (1889 až 1896) a na foliích 6b–7a záznam č. 22 (1898).
- 24/ Příbuzenský vztah se strážským farářem z let 1837–1854 (Franz Jakowitz) není znám.
- 25/ SOKa Česká Lípa, FÚ Stráž pod Ralskem, ŽM, f. 4a, záznam č. 14.
- 26/ SOKa Česká Lípa, Archiv města (dále jen AM) Stráž pod Ralskem, inv. č. 40 – Kniha obyvatel pro Horní Stráž 1853–1915.
- 27/ SOKa Česká Lípa, AM Stráž pod Ralskem, inv. č. 408 – Kniha vydaných domovských listů.
- 28/ Ve stejném domě zemřela o rok dřív (27. 4. 1855) ve věku 76 let jistá Judita Hechtová, dcera obchodníka z České Lípy. V jakém příbuzenském vztahu k rodině Hechtových ze Stráže pod Ralskem byla ovšem z pramenů nevyplývá. SOKa Česká Lípa, AM Stráž pod Ralskem, inv. č. 40 – Kniha obyvatel pro Horní Stráž 1853–1915.
- 29/ SOKa Česká Lípa, AM Stráž pod Ralskem, inv. č. 404.
- 30/ SOKa Česká Lípa, FÚ Stráž pod Ralskem, ŽM, inv. č. 3, záznam č. 8, f. 3a.
- 31/ SOKa Česká Lípa, AM Stráž pod Ralskem, inv. č. 138 – Kniha obyvatel I. 1903–1939; inv. č. 139 – Kniha obyvatel II. 1891–1941.
- 32/ SOKa Česká Lípa, AM Stráž pod Ralskem, inv. č. 766 – Vnucená majetková správa 1939–1942.
- 33/ Žádost je vložena v druhé obyvatelské knize. SOKa, AM Stráž pod Ralskem, inv. č. 139 – Kniha obyvatel II. 1891–1941.
- 34/ V některých zápisech je psáno jako Beschitzky. Sjednocení jsem provedl podle Knihy obyvatel 1853–1915. SOKa Česká Lípa, AM Stráž pod Ralskem, inv. č. 40.
- 35/ FEISTNER, W.: Geschichte der Stadt Wartenberg, s. 204.
- 36/ SOKa Česká Lípa, AM Stráž pod Ralskem, inv. č. 405.
- 37/ Ve Státním ústředním archivu v Praze se jedná o fondy Knihy židovských familiantů 1823 (1799)–1848, HBF; Židovské matriky 1748–1949 (1960), HBMA; Soupisy Židů 1724 (1723)–1811, HBS. V dalším fondu Rada židovských náboženských obcí v kraji českých (1750–1942), RŽO písemnosti k českolipskému regionu chybí.
- 38/ Rubrika nevyplněna. Srovnej se záznamem č. 1 v matrice úmrtí.
- 39/ Srovnej se záznamem č. 9 (9) v matrice narození.
- 40/ Srovnej předchozí záznam.
- 41/ Číslo není uvedeno.
- 42/ Lokalita neurčena. Psáno *Czitowitz*.

DALŠÍ POUŽITÁ LITERATURA

IGGERS, W.: Die Juden in Böhmen und Mähren. Ein historisches Lesebuch. München 1986.

Landeseintheilung des Königreiches Böhmen. 1854.

Orts-Repertorium des Königreiches Böhmen. Prag 1872.

Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Díl I./1, 2, Praha 1997, 2000.

SOVADINA, M.: Správní vývoj Českolipska 1848–1990. Česká Lípa 1998.

Statistisches Gemeindelexikon des Landes Böhmen. Prag 1935.

Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Wien 1892.

<p>1849</p> <p>7. 1849</p>	<p>18</p> <p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>
----------------------------	---------------------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------

<p>1849</p> <p>7. 1849</p>	<p>18</p> <p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>	<p>1849</p> <p>14</p>
----------------------------	---------------------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------

Obr. 1. Ukázka zápisu o narození Samuela Hechta 18. 10. 1849 (pag. 2b-3a, zápis č. 7).

RESUMÉ

Das Personenstandsregister der Jüdischen Bevölkerung aus Stráž pod Ralskem 1838–1898

Petr Gajdošík

Das Personenstandsregister der jüdischen Bevölkerung aus Stráž pod Ralskem (Wartenberk) aus den Jahren 1838–1898, das bisher im Staatlichen Kreisarchiv in Česká Lípa aufbewahrt wurde, wurde im Jahre 2000 in das Staatliche Zentralarchiv in Prag ausgegliedert. Gleichzeitig wurde das jüdische Personenstandsregister mit Eintragungen über Geburten, Todesfälle und Hochzeiten der jüdischen Bevölkerung in Stráž pod Ralskem als Duplikat beim Pfarramt in Stráž pod Ralskem geführt und stellt somit eine der wenigen schriftlichen Quellen dar, welche die Vergangenheit der jüdischen Kommunität in der Region um Česká Lípa direkt betreffen.

Die jüdische Besiedlung der Region um Česká Lípa lässt sich schon seit dem 16. Jahrhundert datieren. Für die ältere Periode fehlen jedoch schriftliche Quellen. Mehr Urkunden gibt es erst für das 18. Jahrhundert. Das größte Zentrum der jüdischen Kommunität war Česká Lípa, wo die jüdische Gemeinde ihren Sitz, die Synagoge und die jüdische Schule hatte. Gerade in Česká Lípa kam es im Laufe des 18. und 19. Jahrhunderts zu der größten gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entfaltung der jüdischen Kommunität. Ältere Quellen, welche die Geschichte der jüdischen Bevölkerung in Stráž pod Ralskem beleuchten würden, blieben leider nicht erhalten. Die älteste Information bringt erst eine Eintragung aus dem Jahre 1833, die in der ganzen Herrschaft nur eine jüdische Familie angibt.

Die Angaben in das Personenstandsregister wurden in der Regel vom Pfarrer, in einigen Fällen wahrscheinlich auch von seinem Helfer auf Grund des Patentes aus dem Jahr 1784 eingetragen. Obwohl seine Geltung das Gesetz über die Einführung von öffentlich geltenden und separaten jüdischen Personenstandsregistern aus dem Jahr 1868 aufhob, wurde dieses Duplikat des Personenstandsregisters bis zum Ende des 19. Jahrhunderts geführt. Das Register wird in drei Teilen gegliedert: Angaben über Geburt, Hochzeiten und Todesfälle. Alle Eintragungen beziehen sich während der ganzen Zeit der Führung des Personenstandsregisters lediglich auf zwei Familien, deren älteste Mitglieder laut den Registern David Hecht und Salomon Bischitzky waren. Mitglieder beider Familien standen in den Diensten des Grafen Hartig in Stráž. Nach dem Vergleich der Angaben im Personenstandsregister mit den Angaben in den Schriftstücken des Fonds „Archiv der Stadt Stráž pod Ralskem“ kann man nicht nur den Stammbaum erstellen, sondern auch das Schicksal einiger Personen in beiden Familien genauer bestimmen. Deswegen wurde für weitere Forschungszwecke eine ins Tschechische übersetzte Abschrift des Personenstandsregisters angefertigt, die den regionalen Forschern das ausgegliederte Personenstandsregister ersetzen sollte. Zu der Abschrift wurde auch ein Personenregister erstellt.

SEVEROČESKÉ ŘEZANÉ SKLO V PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ – I. MISTROVICE (1. ČÁST)

Jan Schöttner

Jan Schöttner: North Bohemian carved glass in the 1st half of 19th century. Mistrovice (part one).

Introduction to the history of glass carving in the Lands of the Bohemian crown from the end of the 16th century to the middle of 19th century (the rebirth of glass carving in the end of the 16th century, development of the glass refinement by carving in the 17th and in the 18th century, type of decor, character of the molten glass used, glass trade in the baroque period, sales strategy in the Czech glass trade in the first half of the 19th century, grinding stone, carved decors, shapes and colours of glass in the classical period, Empire style, Biedermeier and Second rococo).

History of glass refinement (especially by carving) in Mistrovice. Glass carvers in Mistrovice – characteristics of works of individual craftsmen and an illustrative review of their work (Florian Wander 1738–1809 still active, Franz Riedl active in the first quarter of the 19th century, Franz Anton Pelikan 1786–1856, August Geissler active in the second quarter of the 19th century).

Historie českého řezaného skla se začala psát na konci 16. století, což je doba kdy ve střední Evropě došlo ke znovuzrození prastaré rafi-nační techniky – řezby na skle. Praha, sídelní město císaře Rudolfa II., sehrála při tomto procesu (vedle Mnichova a Drážďan) nemalou roli. Mezi jinými vynikajícími umělci, které císař Rudolf hostil na svém dvoře byl i Caspar Lehmann (1563 nebo 1564–1622), který do Prahy přišel z Mnichova a kromě glyptiky se věnoval i řezbě na sklo. Nejznámějším a též jediným signovaným dílem tohoto umělce je téměř 23 cm vysoká číše z roku 1605 s alegoriemi Potestas, Nobilitas a Liberalitas, která je dnes ve sbírkách Uměleckoprůmyslového musea v Praze. Vedle Leh-manna v Praze působili i další řezáči Zacharias Beltzer, Daniel Engelhardt, Franz Bechr a další.

Přestože třicetiletá válka zasáhla Země koruny České v míře nemalé, nebyla sklářská výroba vážněji ohrožena a její význam stoupal. V 17. století se staly hlavním centrem řezby na skle severní Čechy (zejména Jablonecko a Českolipsko), přičemž řezané sklo se v průběhu druhé poloviny tohoto století stalo skutečným lidovým uměním. Svědčí o tom i užívané motivy povětšinou rustikálního charakteru. Většinou se jedná o jednoduché, až schematicky podané krajiny se stafáží, motivy exotického plectva, květin atd.

Při rozvoji českého řezaného skla sehrály v druhé polovině 17. století důležitou úlohu snahy českých skláren o zdokonalení skloviny, respektive přiblížení se kvalitě horského křišťálu, jenž mělo sklo nahradit. Výsledkem tohoto úsilí bylo utavení silnostěnného, čirého, draselno-vápenatého skla, tzv. českého křišťálu. Největší zásluha bývá po právu připisována slavnému huťmistrovi konce 17. století Michaelu Müllerovi (zemřel 1709), který působil v jihozápadních Čechách, na Vimpersku. Na těchto silnostěnných pohárech se již před rokem 1700 začíná stále častěji objevovat hloubková, mnohdy leštěná řezba, která se stává nejvýznamnější rafinační technikou první poloviny 18. století, tj. doby velkého rozkvětu českého skla, oprávněně nazývanou „zlaté časy“.

Podobný rozmach a rozkvět zaznamenalo přibližně ve stejné době i sklářství ve Slezsku, které bylo od dob krále Václava II. do roku 1742 integrální součástí Země koruny České. Hlavními centry řezby na skle zde byl Hermsdorf u Petersdorfu, kde působila dílna Friedricha Wintera (zemřel 1712), produkující především reliéfně řezané sklo, dále Schreiberhau a ve třicátých letech 18. století to byly především lázně Warmbrunn ve slezském Podkrkonoší.

Centrum řezáctví na skle a sklářství vůbec bylo v 18. století i v severních Čechách. Na Českolipsku též vzniklo rozsáhlé centrum obchodu sklem. Prvními obchodníky byli sami řezáči. Nejslavnější je díky pamětem, které sepsal, Georg Franz Kreibich (1662–1736), jenž mezi lety 1682–1721 podnikl mnoho obchodních cest po celé Evropě.

První známky počínajícího úpadku českého skla, řezbu nevyjímaje, se začínají objevovat již kolem poloviny 18. století. Nemalý vliv měla nepochybně i tehdejší politická situace, respektive četná válečná tažení, která zaměstnávala, ale i finančně vyčerpávala tehdejší potenciální objednavatele – šlechtu. Důležitou změnou odehravší se v této době byl nástup nové, zámožné skupiny objednavatelů – buržoazie (zejména na Britských ostrovech), jež požadovala především sklo užitkové, na místo náročně dekorovaných luxusních sklářských výrobků. Toto je

jeden z hlavních důvodů ústupu figurálních námětů z českého řezaného skla v druhé polovině 18. století. Figurální řezba se opětovně na českém skle objevuje až v prvních letech století devatenáctého.

Podobně nepříznivě se situace vyvíjela i na počátku 19. století, kdy české sklárství značně trpělo kontinentální blokádou, jež jako formu hospodářské války proti Anglii vyhlásil francouzský císař Napoleon I. Příznivý obrat nastal až v druhé polovině dvacátých let 19. století a pokračoval až do poloviny tohoto století. V tomto období se již naplno začalo uplatňovat, coby objednavatel měšťanstvo.

Ve druhém desetiletí 19. století taktéž došlo ke konstituování dvou základních obchodních strategií uplatňujících se v obchodě českým sklem. První se mezi obchodními společnostmi, zejména z Kamenicko-šenovska a (Novo)borska, prosadila strategie levného vývozu především do Turecka, a to i přestože často nebylo jisté, zda odběratel za zboží zaplatí (např. to byly společnosti Vogel a Zahn, Knechtel a Hölzel či Conradové, které takto pokračovaly ve zdejších obchodních tradicích). Opačný přístup obchodování se sklem spočíval ve výrobě a dodávání luxusních sklářských výrobků do zemí západní a střední Evropy, tedy tam, kde byla jejich vysoká kvalita řádně ohodnocena, zastávala harrachovská sklárna v Novém Světě, jihočeské bugoyské sklárny i šumavské sklárny, které vedl Johann Meyr (1775–1841). Nejlepší pověsti, a to v celé střední Evropě, se těšily sklářské výrobky pocházející z novosvětské hutě. Sklárně hrabat Harrachů tehdy totiž náleželo vedoucí postavení v užívání náročných rafinačních technik či zavádění nových typů skel do výroby.

V první polovině 19. století měla nezanedbatelný vliv na utváření českého skla v Anglii a Irsku hojně rozšířená výroba olovnatého, křišťálového skla,^{1/} které bylo dekorováno brusem. Právě sklo tohoto chemického složení konkurovalo českému sklu a spolu s kontinentální blokádou vyhlášenou Napoleonem I. vedlo ke ztrátě zahraničních trhů českými exportéry skla. Tyto skutečnosti zapříčinily na počátku 19. století neschopnost českých sklářů olovnatému sklu konkurovat. Olovnatý křišťál je totiž pro svou měkkost a třpytivost velmi vhodný k broušení. V tehdejší Anglii a Irsku^{2/} bylo počátkem 19. století použito při broušení skla tzv. kaménkového (též briliantového nebo diamantového) brusy, takto nazývaného podle drobných čtyřhránek, kterými je vytvářen ve své základní formě. Tímto způsobem rafinované sklo pocházející ze Spojeného království a z Irska bylo v době empiru velmi oblíbené a po skončení napoleonských válek se stalo pro výrobu skla na kontinentu

vzorem. Nepřekvapí tedy skutečnost, že právě ovládnutí techniky kaménkového brusu bylo pro opětovné dosažení konkurenceschopnosti českého skla velmi důležité. Prvním, kdo v Čechách ještě před začátkem 19. století (v roce 1798)^{3/} zavedl tento typ brusu, byl Josef Meyr ve svých sklárnách na Novohradsku. Kolem roku 1800 byl kaménkový brus uplatňován v Polevsku a o tři roky později ho zavedla harrachovská sklárna v Novém Světě.

Čeští brusíci nejenom že relativně rychle dokázali napodobit tento „anglický“ brus, nýbrž postupem času vytvářeli i jeho, mnohdy složité, varianty; ovšem nikoliv na olovnatém skle, přestože se ho čeští skláři pokoušeli utavit, ale na tradičním českém draselno-vápenatém skle.

V prvních letech 19. století se v řezbě na tehdejším českém tenkostěnném křídovém skle nadále uplatňoval klasicistní ornament reprezentovaný drobnými květy, girlandami apod. Empir, jakožto druhá vývojová fáze klasicismu, se začal na českém skle projevovat záhy. Ornamentika, kterou používali řezáči (známí nám jménem jen z malé části) při výzdobě skla, se zásadně nelišila od klasicistní; došlo toliko k jejímu rozšíření o vlnovkové pásy, cikcak ornament, dále geometrické motivy a pro empir tak příznačné výzdobné prvky jako je orel či vojenské nebo antikizující (císařské) emblémy. Spolu s tímto prvkem ornamentální výzdoby se na českém řezaném skle této doby začínají objevovat, v poslední čtvrtině 18. století téměř vymizelé, figurální motivy. Jedná se především o výjevy z antické mytologie (Orfeus, Venuše, Amor, Amorci, Tři bohyně osudu – sudičky) a alegorie (zejména Ctností, čtyř živelů, atd.), které řezači často přejímali ze soudobých grafických předloh. Dále bývá vyobrazena tehdy velmi oblíbená postava Napoleona v krajině nebo jeho portrét samostatně, ale i společně s Marií Luisou (Pazaurek, 1923, obr. 57). Nejčastěji bývá, jak uvádí Pazaurek,^{4/} zobrazována ženská figura v antickém oděvu, která přináší na oltář, nebo na urnu zápalnou oběť, též někdy píše do obvykle oválného medailonu písmeno či jméno související s osobou, které byl takto dekorovaný výrobek určen. Realizace figurálních námětů byla na počátku 19. století pro řezáče zabývající se řezáním již výše popsaných ornamentů značně obtížná. Jistá schematičnost řezaných figur vychází z mechanicky kopírovaných grafických předloh a z nedostatku kreslířského školení. Plochost, která je charakteristická pro řezbu na skle v prvních letech 19. století, se nepodařilo řezáčům zmírnit ani použitím šrafury.

Tvary českého skla v období klasicismu, respektive empiru, jsou rozmanité. Mezi nápojovými skly se nejčastěji objevovaly čísky ve tvaru

válce, jež jsou někdy v horní části nálevkovitě rozevřené. Taktéž se pod vlivem anglické sklářské produkce objevují nové typy stolního skla:^{5/} holby s víkem na pivo, vejcovité pohárky na punč, číše ve tvaru bodláku zvané celery bowl a další. Jako dekorativní sklo se vyráběly, většinou ve tvaru antických amfor, vázy, ale i lampy nebo vykuřovačla.

Kolem roku 1825 se na českém skle tak jako i v ostatních oblastech uměleckého řemesla začíná projevat nový styl, kterému bylo až o padesát let později přiřknuto označení *biedermeier*.^{6/} Základním znakem tohoto nového směru byl odklon od zásad symetrie a architektoničnosti hrající zásadní úlohu v jemu předcházejících obdobích – klasicismu a empiru. Na místo antického ideálu vyznávaného těmito dvěma směry došlo v období *biedermeieru* (tj. přibližně v letech 1825–1835) k oživení zájmu o přírodu, který vedl ve výtvarném vyjadřování až k naturalismu. Tento trend se taktéž projevoval oproti dřívějšímu ve větším zájmu o barevnost, což korespondovalo s týmiž tendencemi ve francouzském soudobém malířství doby romantismu. V neposlední řadě je třeba připomenout vzrůstající zájem o symboliku v období *biedermeieru* projevující se zejména zobrazováním květin v jejich bohaté barevnosti.

Oproti období klasicismu a empiru, kdy nejvíce se uplatňujícím tvarem nádoby byl válec, se nyní začíná ve tvarech skla výrazně projevat pohyb, jenž především díky brusu nabývá hmotné podoby v nekonečném množství tvarových variant nádob. Často dochází k tomu, že základním tvarem nádoby (např. tehdy oblíbeným zvonovitým či nálevkovitým) jakoby prostupuje další stereometrické těleso. Povrch nádoby byl ještě často doplňován reliéfními medailonky a výpusťky, které zdobí mnohočetné varianty brilantového brusu (např. kaménky ploché, špičaté, čtyřhranné atd.). V této době se objevují různé tvary nápojového skla – číšek, pohárů, misek a mnoha dalších skleněných nádob, které se tehdy staly součástí kultury stolování; jsou to např. číšky na rozdílné druhy vín, pohárky na likér či pálenku, karafy, soupravy na bowli, sklenice na punč, cukřenky, misky na ovoce, talíře, slánky, nádobky na hořčici atd.^{7/} V téže době byl brusičí skla znovuvytvořen typ monumentálního balustrového poháru (známého již v baroku), často doplněného víkem, se kterým se setkáváme v téměř nezměněné podobě po celé 19. století.

Neméně významnou roli při utváření charakteru českého skla období *biedermeieru* představoval i vzrůstající zájem objednavatelů o sklo barevné. Ještě ve dvacátých letech 19. století, jak je zřejmé ze soudobých

českých statistik,^{8/} se vyrábělo především (až z 80 %) křišťálové, tzn. čiré sklo; barevné sklo bylo tehdy zastoupeno sklem mléčným, zeleným, kobaltovým a hyalitovým, jež vynalezl a od roku 1817 ve svých jihočeských sklárnách (Stříbrná hora a Jiříkovo údolí) vyráběl hrabě Jiří Longueval Buquoy. Dále to byly polodrahokamy připomínající lithyaliny vynalezené roku 1828 tehdy ještě v Polevsku usazeným Friedrichem Egermannem a rubínové sklo, které se tavitelo v novosvětské sklárně v Krkonoších. K zásadnímu obratu v poměru výroby čirého a barevného skla došlo na začátku třetího desetiletí 19. století. Právě toto způsobilo vzrůst zájmu výše vzpomenutých objednavatelů o sklo barevné. Třicátá léta 19. století se tak stala v pravém slova smyslu dobou závodů ve vynalézání skel různých barev, přičemž významný podíl na tomto snažení měly sklárny v jižních Čechách. Sklo bylo barveno přímo ve své hmotě, křišťálové sklo bylo přejímáno (vrstveno) sklem barevným: červeným, zeleným, modrým (kobaltovým) a od roku 1835 i sklem fialovým. Takto vyrobené sklo bylo rafinováno především brusem, respektive probušováním vrchní barevné vrstvy skla. Roku 1836 se podařilo Josefu Meyrovi v šumavské huti Adolfov vyrobit sklo přejímané dvakrát (tzv. triplex).

Další způsob, kterým se docílovalo barevnosti skla, bylo použití žluté a červené lazury, kterou roku 1818 znovu objevil, respektive kolem roku 1832 vynalezl F. Egermann. Červeně lazurovaným sklem, které lze těžko rozeznat od skla barveného rubínem v hmotě a skla rubínem přejímaného, šlo poměrně snadno (pomocí této malířské techniky) napodobit barevný efekt, který se jinak musel obtížně vytvářet pracným obrušováním vrchní vrstvy přejímaného (vrstveného) skla. Stejně tak jako lazury i barevné listry (např. růžový, světlemodrý, fialový i zelený) vytvářely barevnou vrstvu pouze na povrchu skla. Kromě již zmiňovaného brusů se na barevném skle uplatňovala i řezba.

Kolem roku 1835 se začíná ve všech oblastech uměleckého řemesla střední Evropy, sklo nevyjímaje, prosazovat vedle již zdomácnělého biedermeieru styl druhého rokoka, který se zrodil ve Francii za vlády krále Ludvíka Filipa. Styl druhého rokoka přejímal jak tvary, tak i ornamenty z děl umělecko řemeslných výrobků, jenž vznikly kolem poloviny 18. století. Ve Francii tento staronový styl (taktéž označovaný jako neorokoko) dosáhl svého kulminačního bodu v roce 1839 na pařížské průmyslové výstavě. V Čechách se začal styl druhého rokoka v uměleckém řemesle prosazovat v druhé polovině třicátých let 19. století; vrcholu zde dosáhl až krátce po roce 1850. Vliv biedermeieru ovšem

nezanikl naráz, nýbrž se se stylem druhého rokoka prolínal a doplňoval až do druhé poloviny čtyřicátých let.

Na českém skle se neorokoko uplatnilo nejdříve svým ústředním ornamentálním motivem – rokajem, a to současně jak na skle zdobeném malbou, tak i na skle zušlechťovaném řezbou. Rokaj však nebyla jediným ornamentem, který se uplatnil na českém skle tohoto období. Palmeta, akant, páska, úponky břechtanu a vinné révy představují další, od českého skla této doby neoddělitelné, ornamentální motivy. Stejně tak jako v období biedermeieru, tak i v období druhého rokoka bylo velmi oblíbené sklo barevné, ale s tím rozdílem, že syté barevné tóny na počátku čtyřicátých let 19. století nahrazovalo sklo zbarvené poněkud studenějšími tóny. Zejména se jednalo o sklo opálové, alabastrové a v neposlední řadě o žlutozeleně zbarvené sklo, jehož výroba u nás zobecněla kolem roku 1840, kdy ho do výroby zavedl Josef Riedl, novosvětská sklárna a další čeští výrobci.

Do čtyřicátých let se taktéž datují začínající problémy s odbytem českého skla jak v tuzemsku, tak i v zahraničí. Hlavní příčinu těchto těžkostí lze spatřovat především ve značném zvýšení dovozního cla na české sklářské výrobky do německých států. Hlavními představiteli tohoto protekcionistického způsobu, který měl ochraňovat domácí skláře, bylo Bavorsko a Prusko. Čeští, zejména ale severočeští skláři se snažili vzniklou situaci řešit tím, že maximálně snižovali náklady a vyváželi sklo minimálně rafinované. Důsledkem této obchodní strategie byla ztráta pracovního místa mnoha zušlechťovatelů, kteří proto byli nuceni opouštět svou vlast a hledat uplatnění v cizině; jejich cílem byly nejčastěji Anglie, Irsko, Francie, ale i např. USA. Největší konkurenci představovalo pro české výrobce a rafinéry skla sklo francouzské a belgické, jež tehdy zaznamenávalo značné obchodní úspěchy. Bylo tomu tak především proto, že francouzští a belgičtí výrobci vyráběli sklo podle vlastních návrhů, ve velkých sériích a nepřijímali malé nebo dokonce individuální zakázky, jak tomu bylo v případě jejich českých kolegů, kterým byla jejich pozice ještě ztížena na konci čtyřicátých let 19. století blokadou ústí Labe uskutečňovanou dánským královstvím za účelem omezení dopravy a následného prodeje levného zboží.

Severočeští řezáči skla si během první poloviny 19. století (tj. v době uměleckých slohů klasicismu, empiru, biedermeieru a druhého rokoka), podobně jako tomu bylo v období baroka, udrželi vedoucí pozici na poli výtvarné úrovně i v množství produkovaného skla. Vedle harrachovské sklárny Nový Svět, ze které vyšel fenomenální Dominik Biemann

(1800–1857), byla jedním z nejvýznamnějších center řezby na skle obec Mistrovice ležící asi 5 km jihozápadně od, v tomto ohledu, neméně významného Kamenického Šenova.^{9/}

Obec Mistrovice (Meistersdorf) je poprvé zmiňována roku 1422 v městské knize České Kamenice.^{10/} Sklářské umění sem podle pověsti uvedli dva skláři z Krkonoš. Mělo se to stát poté, co obec Mistrovice v roce 1710 koupila za dvacet dva tisíc zlatých Anna Ludmila Francisca von Wallbrun, rozená Proy.^{11/} Místní rychtář Anton Ignaz Vogel jejich příchod a následné působení popsal takto: *„Es kamen nämlich zwei junge Männer mit Namen Wander und Pohl aus dem Riesengebirge, meldeten sich bei der Besitzerin um ein Unterkommen, machten sich ansässig und betrieben hier ihre Kunst, das Glasschneiden und Glas-kugeln und sie lehrten dieselbe auch mehreren jungen Leuten aus dem Orte. (...) Auch begannen mehrere Ortsbewohner fertige Gläser in andere Länder zu verschicken und Markt allda zu halten.“*^{12/}

Roku 1764 se novým majitelem Mistrovic stal kníže František Kinský, poté co je koupil za třicet devět tisíc zlatých. Tehdy též vznikla na místě původního mistrovického poplužního dvora, který zde vznikl již v roce 1586, obec Oldřichov (Ulrichstal), zvaná lidově též Broche či Brouche.

Největší rozkvět sklářství (zejména řezby na skle) a obchodu se sklem nastal v Mistrovicích v první polovině 19. století. Tehdy zde působili vynikající řezáči skla jako např. Franz Anton Pelikan a August Böhm. Mezi nejvýznamnější obchodníky se sklem patřily firmy, jež vlastnili Florian a Franz Görner, Ignaz Pelikan^{13/} a v sousedním Oldřichově firma Franz Pelikan a syn. Celkový počet řezáčů byl v Mistrovicích a v Oldřichově ještě vyšší než v nedalekém Kamenickém Šenově. Mistrů-řezáčů zde bylo 60 a tovaryšů pak 140.^{14/} V této souvislosti je dlužno připomenout, že minimálně po celou první polovinu 19. století byla v Mistrovicích (stejně tak jako v Kamenickém Šenově a okolí) rafinována cizí, dovážená surovina. Dodavatelem nejkvalitnějších polotovarů (výrobků) určených k další rafinaci a následně k prodeji byla harrachovská sklárna.

Význam Mistrovic, jakožto vynikajícího centra rafinace skla, je potvrzen i místním kronikářem: *„Ja es wird kaum eine wohlhabende Familie im Kaiserstaat geben, die nicht ein Meisterwerk der Meisterdorfer Glasarbeit besässe! (sic) Und es wird überhaupt allseitig anerkannt, dass die Glasarbeiten in Meistersdorf einen hohen Standpunkt erreicht haben.“*^{15/} Sklo zdejších řezáčů bylo obdivováno i hrabětem Chotkem,

kterého při jeho návštěvě Mistrovic a Kamenického Šenova roku 1838 doprovázel hejtman Litoměřického kraje Josef Klecanský. Hosté navštívili a obdivovali výstavu skla, kterou při příležitosti této návštěvy uspořádal Franz Görner. Neméně obdivována byla díla Augusta Böhma, do jehož dílny hosté též zavítali.

Kolem poloviny 19. století se stále více těžiště rafinace skla přesouvá z Mistrovic do Kamenického Šenova, kam byla roku 1886 zavedena železnice, což umožňovalo lepší spojení tamějších obchodníků se sklem s jejich obchodními partnery. Tato skutečnost byla příčinou toho, že význam Mistrovic coby rafinačního centra skla začínal v druhé polovině 19. století slábnout.

Řezáči skla v Mistrovicích

V Mistrovicích, jak bylo shora uvedeno, bylo sklo řezáno již v 18. století, ale až v době kolem roku 1800 začínají zdejší řezáči skla vystupovat z anonymity. Jedním z prvních a zároveň generačně nejstarších, kterého známe jménem, je **Florian Wander** (1738–1809 ještě činný). Jediné, co je o něm známo, je to, co uvádí Dlabacz: „*Wander Florian, ein Glaswappenschneider zu Meistersdorf in Böhmen unweith Böhmischem Kamnitz, wo er 1809 dem 19. April mit vielen Beifalle gearbeitet hat. Im nämlichen Jahre arbeitete auch für mich 6. Glasstücke die er meisterlich mit den schönsten und feinstem Blumen und Insekten auszierte.*“^{16/} Číška válcového tvaru datovaná do doby kolem roku 1810, z Umělecko-průmyslového muzea v Praze (Brožová, 1977, č. kat. 25) je jedna z mála, u které se předpokládá Wanderovo autorství [obr. 1]. Na jejím plášti je řezba pyramidy, kterou obtáčí větvička keře šípkové růže (v této době byla růže symbolem lásky a přátelství), zprava přilétá vážka, další větvičky šípku jsou okolo, na pravé straně od pyramidy je palma. V popředí před pyramidou je diagonálně umístěný oválný medailon s písmeny „J T“. O tom, že tato mělce řezaná práce plně odpovídá dobovému klasicistnímu cítění, není pochyb; dokonce je zde možno ještě tušit vliv předchozího rokoka, čemuž nasvědčuje pás vegetabilního ornamentu pod okrajem číšky, který je tvořen listovím, plody a květy. Zda tato práce je jednou z těch, kterou zmiňuje, respektive vlastnil Dlabacz, nelze nijak dokázat.

Podobně je tomu i s další prací – číškou vzniknuvší kolem roku 1810, z Vídeňské Glasgalerie Michaela Kovacka (Baumgärtner, 1993, obr. 4), kterou Sabine Baugärtner připsala Franzi Riedelovi,^{17/} i když

ji sama označuje jako „Eine ungewöhnliche Variante (eines Bechers), dessen Initialien auf einem herabhängenden enrollten Tuch erschienen,“ přičemž jak Baumgärten dále uvádí, Ridelem řezané monogramy „...werden dabei meist von grossen Medaillons mit zierlichem Perlrand eingerahmt...“ Proto, že tato práce vyšla z ruky F. Wandera a ne F. Riedela, svědčí skutečnost, že výzdoba, která je na této číšce provedena opět v mělké řezbě, je poněkud střídmeji pojatá, než je tomu u řezeb připisovaných Riedelovi, pro které je charakteristická bohatá (ornamentální) výzdoba. Taktéž užití pyramidální kompozice, jež je tvořena ve spodní části jemně zřasenou látkou, je pro Riedela netypické. Na této tkanině jsou vyřezána písmena J, G (?), B. Horní část této „pyramidy“ je formována vázou s kyticí květin; v pozadí vpravo je další váza či urna (Urnenvase). V neposlední řadě na Wanderovo autorství ukazuje i vázka přilétající z pravé strany, která je totožná s řezbou vázky na výše zmiňované číšce z pražského Uměleckoprůmyslového musea.

Řezáč skla **Franz Riedel** (činný v první čtvrtině 19. století) spolu se svým bratrem Josefem, malířem skla, založil rafinérii v Mistrovicích roku 1809. Otec bratří Riedelů, Anton, měl původně snahu založit rafinační závod při své vlastní sklárně na Nové Louce v Jizerských horách. Ani po třech letech (tj. mezi lety 1805–1808) opakovaných žádostí u pražského gubernia však nebyl vydán souhlas se zřízením rafinérie skla při Antonově sklárně. Oba bratři se tedy za podpory svého otce rozhodli plán uskutečnit na českokamenickém panství v Mistrovicích. Kromě toho že zaměstnávali okolní zušlechťovatele skla, se i sami na rafinaci podíleli, zejména pak na nejdůležitějších objednávkách. Firma bratří Riedelů zde působila až do roku 1814, kdy zanikla. Důvodem byly opět napoleonské války, které zavinily Riedelovské firmě značné odbytové potíže a nemožnost vymoci peníze od odběratelů za dodané zboží, jak dokládají zápisy v zachovaném kopiáři obchodní korespondence (Correspondenzbuch).^{18/} Po návratu k otci do Jizerských hor roku 1814 se oba bratři rafinací skla již pravděpodobně nezabývali.

Pravděpodobně jednou z prvních prací, kterou Franz Riedel vytvořil na počátku 19. století ještě na Nové Louce, je číška (typ Ranftbecher) s devisou „Vergissmeinnicht“ a monogramem „F R“. Tuto práci již Pazaurek označil jako „Lehrlingsarbeit“^{19/} (Pazaurek, 1923, obr. 58). Toto dílo bylo původně v majetku rodiny Riedelů. Ve stejné době v otcově sklárně F. Riedel ozdobil řezbou i další číšku (dnes v soukromé sbírce v Düsseldorfu) (Baumgärtner 1993, obr. 1). Na přední straně je v oválném medailonu, který tvoří pro Riedela typický „Perlrand“,^{20/} nápis

„Das andenken unser vorältern sey uns Heilich.“ Po stranách medailonu jsou dva putti; nahoře a dole obklopuje tento medailon bohatá květinová výzdoba s růžemi. Na zadní straně je váza s kyticí a letopočet 1803.

Na stejném místě a i v přibližně stejné době jako předchozí práce vzniklo i dílo Franze Riedela nacházející se dnes v Muzeu skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou. (Baumgärtner 1993, obr. 7). Jedná se o 11 cm vysokou číšku s monogramem „F R“ umístěným v typicky rokokové kartuši. Na její pravé straně je poněkud méně zdařile provedená figura stojící Diany s pro ni typickými atributy: lukem, toulcem se šípy a laní.^{21/} Z roku 1804 pochází číška s řezbou Božího Beránka (Lammgottes) v kruhovém medailonu, který je obklopen bohatým rokokovým ornamentem. Toto Riedelovo dílo, s na svou dobu neobvyklým náboženským námětem, je dnes ve vlastnictvím Glasgalerie Michaela Kovacka ve Vídni (Baumgärtner, 1993, obr. 6).

Roku 1809, tedy již v Mistrovicích, vyšla z ruky Franze Riedela dosud nejvíce publikovaná, a proto i nejznámější práce. Je to svatební číška (tzv. Hochzeitbecher); dnes ve sbírkách jabloneckého Muzea skla a bižuterie (Brožová, 1970, obr. 3) [obr. 2]. Toto dílo bylo určeno Riedlově sestře Anně Riedelové, která se 19. června 1809 provdala za Antona Hübnera ze Mšena (Grünwald) u Jablonce nad Nisou. Ústředním výzdobným motivem je urna s dvojicí držadel, na níž jsou nevěstiny iniciály „A. R.“. Kolem urny jsou seskupeny symboly manželského štěstí: koš růží, postava amorka, holubičky vázající uzel lásky a heslo „WIE GLUICKLICH IST SIE“ na nápisové pásce, která je nad urnou rozprostřena mezi dvěma obláčky.

Snad též v Mistrovicích byla vytvořena nedatovaná číška ze soukromé sbírky ze Stuttgartu (Baumgärtner, 1993, obr. 9), u níž S. Baumgärtner předpokládá Riedelovo autorství. Pod arkádami, které jsou od sebe odděleny torčovanými sloupy s volutovými hlavicemi, jsou alegorické postavy čtyř ročních období; sloupy jsou obepínané úponky vinné révy, z níž jsou též formovány i festony pod jednotlivými arkádami.

I když se Franz Riedel řezbou skla zabýval asi jenom patnáct let, lze v jeho pracích, vesměs provedených v mělké, jemné propracované řezbě, nalézt pro něho charakteristické znaky. Především je to užití bohaté rostlinné výzdoby, která se uplatňuje velmi hybně, až bujně. Květy (především růže) a listy jsou často seskupeny v girlandách, festonech, vázaných kyticích a věncích. Velkou pozornost věnoval Riedel též podnoží při dolním okraji číšek, které je povětšinou tvořeno vějířovitými

trsy trav. V neposlední řadě je třeba zmínit Riedelovo hojné užívání váz a uren antikizujících tvarů. Nápisys jsou obvykle umístěny v medailonu utvářeném tenkou linkou, k jejímuž obvodu je na vnější či vnitřní straně připojen pás drobných perliček.

O životě a díle řezáče skla **F.** (nebo **H.**) **Kittela** (činný v první čtvrtině 19. století) z Oldřichova není dosud nic bližšího známo. To, že patřil mezi nejlepší řezáče své doby, potvrzuje jediné jemu připísané dílo, kterým je číška s řezbou tří sudiček (tzv. Partzenbecher) z Österreichisches Museum für angewandte Kunst (Klesse 1978, obr. 134). Tuto práci zaslal do Nationalfabriks – Produktenkabinet do Vídně roku 1819 M. A. Bienert, známý obchodník se sklem ze Srbské Kamenice.^{22/} Na plášti této číšky jsou v hluboké řezbě provedeny postavy tří sudiček (Třech bohyní osudu) sedících na obláčcích. Pod každou postavou je její jméno (řezáno v písmu Antiqua): CLOTHON – LACHESIS – ATROPOS. Předlohou pro tuto řezanou figurální kompozici byl obraz Petra Paula Rubense, který byl součástí velkého cyklu obrazů, jež si objednala roku 1621 Marie Medicejská, vdova po francouzském králi Jindřichu IV., do právě dokončeného Lucemburského paláce v Paříži. Tři sudičky na tomto Rubensově plátně, za dohledu božského manželského páru – Dia a Héry, předou nit života, která patří objednavatelce cyklu. Kittelovi a zřejmě i dalším řezáčům skla se toto dílo stalo známým pravděpodobně prostřednictvím mědirytu Luise de Chastilona. Řezba tohoto námětu na skle ovšem vyžadovala, aby postavy sudiček byly řezány vedle sebe a nikoliv nad sebou, jak je tomu na díle Rubensově, respektive na výše zmíněném mědirytu Luise de Chastilona. Trůnící Zeus a Héra jsou zde zcela zjevně z kompozičních důvodů opominuti.

Ve sbírce Biemann v Zürichu se nachází 13,7 cm vysoká číška (Klesse, 1978, č. kat. 210) [obr. 3], která je, jak co do vnější formy, tak i stylu řezby na jejím plášti, téměř totožná s právě výše jmenovanou prací. S pravděpodobností, jež se blíží jistotě, lze za autora řezby považovat F. (H.) Kittela nebo někoho z jeho dílny. Oproti vídeňské číšce je tato při dolním okraji zdobena broušeným dekorem, který je tvořen řadou zkosených, plochých čtyřhránek. Pod horním okrajem je pás drobných lístků. Tato hluboká řezba postav tří sudiček byla taktéž inspirována mědirytem Louise de Chastilona. Tvář sudičky Clothon je zde tak jako na Rubensově obraze zachycena ze tříčtvrtečního pohledu, na rozdíl od vídeňské práce, kde je její hlava natočena z pravého profilu, což bezpochyby řezáčovi vyhovovalo více. Kompozici výjevu na obou číškách doplňuje postava malého génia, který stojí jako sudičky na obláčku,

mezi postavami Lachesis a Atropos. Génius podepírá nit, jež posléze ústí v šesticípou hvězdu za postavou poslední jmenované sudičky.

Skutečnost, že řezba na čísce z Österreichisches Museum für angewandte Kunst je ve srovnání s curyšskou prací celkově ušlechtlejší (elegantnější), je zapříčiněna mimo jiné i tím, že se řezáč nerozptyloval řezbou detailů, ale soustředil se na utváření celkového dojmu. Právě tento fakt dovoluje předpokládat, že vídeňská číska je mladší redakcí čísly z Biemannovy sbírky, která tedy zřejmě vznikla někdy krátce před rokem 1819. Tuto hypotézu potvrzuje i již výše zmíněné natočení hlavy sudičky Clothon do více elegantnějšího a pro řezáče příjemnějšího pohledu z profilu. Nicméně u obou těchto děl je nutno konstatovat, že barokní temperament a živost, jak ji zachytil Rubens, zde nahradilo chladné, klasicistní pojetí figur.

Již G. E. Pazaurek rozpoznal mimořádnou kvalitu díla **Franze Antona Pelikana** (1786–1858) a označil ho, spolu s A. Böhmem, za nejvýznamnějšího řezáče skla z Mistrovic, respektive z Oldřichova.^{23/} F. A. Pelikan měl celkem osm dětí (čtyři syny a čtyři dcery), které jak dále uvádí Pazaurek,^{24/} všechny vyučil řezbě na sklo. Jejich dílo, či jejich podíl na práci v otcově dílně – ateliéru, nebyl dosud objasněn.

První zpráva o řezáčském umění F. A. Pelikana se vztahuje k jeho účasti na Pražské průmyslové výstavě, jež se konala roku 1831, kam Pelikan zaslal dva poháry. Jednak to byl pohár s řezaným portrétem knížete Rudolfa Kinského spolu s podšálkem a víkem a dále pak pohár s víkem, jehož kupa byla zdobena řezaným výjevem zobrazujícím hon na kance. Vystaveným dílům F. A. Pelikana, jak se dovídáme ze zpráv posudkové komise výstavy (*Bericht der Beurtheilungs Commission...*), se dostalo významného ocenění. Byly postaveny naroveň zde rovněž vystaveným dílům Dominika Biemanna („...auf höchst ehrenvolle Weise zur Seite gestellt.“) a dále bylo konstatováno následující: „Besonders konnte die auf dem einen Pokal befindliche, mit verschiedenen Figuren reichlich ausgestattete Eberjagd unter die, von kunstsinniger Meisterschaft zeugenden preiswürdigsten Artikel dieser Art gerechnet werden, sowohl in Beziehung auf die glückliche Komposition des Sujets und Reinheit der Zeichnung, als auch auf die äusserst sorgfältige Arbeit und gelungene Ausführung dieses großen Stückes.“^{25/}

Pohár s portrétem knížete Kinského je dnes bohužel neznámý, přičemž lze s největší pravděpodobností usuzovat, že byl zničen. Ovšem pohárů (všechny jsou vyrobeny z čirého skla), které jsou zdobeny řezaným výjevem lovu na kance, a u nichž je pravděpodobné, že byly řezány

F. A. Pelikanem či snad někým z jeho dílny-ateliéru (tzn. možná některým z jeho potomků), je hned několik. Je to pohár z Württembergische Landesmuseum ve Stuttgartu, dále pohár ze sbírky Fritze Biemanna v Zürichu, pohár z Passauer Glasmuseum, dva poháry z Umělecko-průmyslového muzea v Praze, respektive z Muzea skla a lustrů v Kamenickém Šenově^{26/} a konečně pohár z Düsseldorfer Kunst-museum. Jako předloha pro řezbu Lovu na kance na všech výše vyjmenovaných dílech byl použit jeden a týž grafický list, a sice mědiryt Johanna Eliase Ridingera z druhé čtvrti 18. století, který je dnes ve grafické sbírce Albertina ve Vídni [obr. 4].

Ridingerovo dílo rozhodně nezapře dobu svého vzniku, čehož důkazem je zde explicitně se projevující barokní záliba ve výpravnosti a dramatičnosti. Centrální scéna celého výjevu zachycuje okamžik zakončení parforzního lovu na kance, tedy situaci, kdy uniformovaný lovec zasazuje dýkou poslední ránu divočákovi, na něhož se již předtím vrhli lovečtí psi. Trochu v pozadí je další právě dorazivší lovec na koni, též uniformovaný, jenž troubí na lesní roh. Za dvěma silnými kmeny stromů překříženými ve tvaru písmene X, které vévodí celé kompozici, se nacházejí další dva lovci – psovodi, kteří se snaží zadržet zbytek loveckých psů. V pozadí vpravo je vidět další lovce v uniformách, jak přijíždí na koních. Celý tento výjev je zasazen do prostředí hustého listnatého lesa.

Při řezbě této lovecké scény na sklo došlo na všech zmiňovaných pohárech k určitým formálním a kompozičním změnám. Co se prvně jmenovaného týče, zaznamenáváme především změnu oděvu lovců, a to tak aby odpovídal soudobé módě; tak např. rozevláté barokní pláště nahradily přiléhavé kamizoly, klobouky zase povětšinou čepice s kšilty atp. Řezaný výjev je též oproti barokní předloze poněkud klidnější, méně dramaticky působící, ale o to více z něj vyzařuje elegance a až jistá noblesa. Tento výrazový posun je velmi dobře patrný např. na postavě lovce zabíjejícího kance, který je na Ridingerově mědirytině zešíroka rozkročen, ruce má napřažené před sebe a vši silou vráží do kance svou zbraň – lovecký tesák. Na Pelikanových, respektive Pelikanovi připisovaných řezbách je tatáž postava zachycena z profilu a v postojí připomínající jakýsi „poloklek“. Lovcovy ruce svírající tesák jsou v loktech pokrčeny (na poháru z pražského Umělecko-průmyslového muzea se předloktí lovcových rukou téměř opírají o nakročenou nohu).

K těmto formálním změnám do určité míry jistě přispěla i změna kompozice celého výjevu. Na grafické předloze probíhá děj po diagonální ose,

kteřá běží z levého dolního rohu do pravého horního rohu. Celá scéna je pak rozvrstvena do tří plánů. Při řezbě tohoto výjevu, a to na všech jmenovaných pohárech, byla diagonální osa přetransformována na horizontální. Tato změna umožnila zachytit většinu aktérů děje z profilu, což bezpochyby mnohem více vyhovuje povaze řezby na sklo. V neposlední řadě je třeba upozornit na to, že řezba této kompozice pokrývá na všech pohárech celý plášť kupy. Tato skutečnost vedla k tomu, že se celý výjev rozložil více do šířky. Tím vznikl prostor, který musela řezba též zaplnit. I když řezba výjevu lovu na kance zdobící pláště kup výše jmenovaných pohárů vykazuje řadu podobných rysů, neznamená to, že by šlo o díla zcela identická. Pohár ze Stuttgartu, vytvořený kolem poloviny třicátých let 19. století (Schack, 1976, obr. 131), vykazuje kromě své kvalitně provedené řezby i velmi přesné dodržení Ridingerovy předlohy.

Další dvě díla s řezbou téhož námětu jsou datována do doby 1835 až 1840. Jedná se o pohár ze sbírky Fritze Biemanna v Zürichu (Klesse, 1978, č. kat. 226) [obr. 5] a o pohár z Passauer Glasmuseum (Das Böhmisches Glas, 1995, č. kat. II. 157), přičemž oba tyto poháry jsou z morfologického hlediska naprosto totožné. Tento fakt potvrzuje i to, že jsou oba vysoké 18,4 cm. Na pláštích směrem vzhůru se rozšiřujících kup je v hloubkové řezbě provedený výše popsaný výjev lovu na kance. Kromě ústřední scény jsou zde zobrazeny postavy dvou lovců jedoucích na tryskem běžících koních, kteří spolu s vegetací vyplňují již zmínovanou plochu, jež vznikla při přenesení kompozice z předlohy na plášť kupy. Zcela opominut je na obou pohárech, respektive obou řezaných výjevech, zbytek lovecké společnosti, která je na grafickém listu Johanna Eliase Ridingera vpravo v pozadí. Stejně tak jako je shodný tvar a výška obou pohárů, vykazuje řezáčský rukopis na obou pracích stejné charakteristické znaky, přičemž tyto znaky jsou víceméně vlastní i ostatním řezbám lovu na kance, které se Pelikanovi připisují. Jedná se např. o leštěné doplňky (postroje koní, obojky psů, kšilty čepic jezdců, čepel a pouzdro loveckého nože apod.), detailní kresba trsů rostlin a kamenů v popředí a v neposlední řadě „pointilistické“ zpracování listoví stromů v horní části řezaného výjevu. Jediný rozdíl mezi oběma řezbami je ten, že na pasovském poháru je oproti curyšskému poněkud hustší vegetace v horní části řezby, čímž se více blíží barokní předloze.

Jestliže bylo výše konstatováno, že řezba na poháru z Württembergisches Landesmuseum ve Stuttgartu nejvíce odpovídá Ridingerově rytině, tak u poháru z Uměleckoprůmyslového muzea v Praze (Brožová, 1977, č. kat. 45) [obr. 6], datovaného Jarmilou Brožovou do doby po

roce 1831, je tomu přesně naopak. Nejenom že celá kompozice je zrcadlově převrácena, ale například z ústřední scény je zcela vypuštěna postava jezdce troubícího na lesní roh a naopak v pozadí vlevo od hlavního výjevu je přidána postava kráčejícího muže, který vede za uzdu dva koně. Řezba sama je hluboká a je provedena s velkou zručností a umem. Velká pozornost byla věnována řezbě tváří lovců, zrovna tak jako muskulatuře zvířat, která spolu s jejich mimikou prozrazuje vzrušení, což je patrné zvláště u koní. Velmi jemně a detailně je řezán i lesní podrost při dolním okraji poháru, jenž se sestává hlavně z kapradí a trsů trávy, které jsou mezi kameny. Listoví stromů, jejichž kmeny jsou vyvedeny v obzvláště hluboké řezbě, nemá oproti ostatním řezbám s tímto syžetem onen „pointilistický“ charakter, ale je řezáno ve větších plochách a je též řidší. Pozornost si jistě i v tomto případě zaslouží klenuté, hranované víko, na němž je provedena řezba olistěných větví, které po správném natočení víka navazují na horní partie stromů zobrazených na kupě. K tomu, aby iluze lesa byla dokonalá, přispívá i řezba na větvích sedícího tokajícího tetřeva a veverka držící v předních tlapkách ořech, jejichž zobrazení jsou umístěna na víku proti sobě.

Rukopis řezby na tomto poháru je velmi blízký řezbě na kupě tvarově shodného poháru (s výjimkou patky a broušeného dekoru na víku) zapůjčeného pražským Uměleckoprůmyslovým muzeem Muzeu skla a lustrů v Kamenickém Šenově [obr. 7]. Zde zobrazený výjev se tradičně, podle Pazaurka, nazývá Jedoucí jezdecká společnost (Brožová, Lukáš, Brok, 1970 obr. 27). Ve skutečnosti se však opět jedná o řezbu výjevu lovu na kance, která je totožná s provedením na poháru z pražského Uměleckoprůmyslového muzea. Jediná odlišnost spočívá v tom, že kamenickošenovská řezba není zrcadlově převrácena. Název Jedoucí jezdecká společnost je používán, protože je tento pohár poškozen, respektive jeho kupa, a nejlépe zachována je právě ta část řezby, kde je skupina čtyř jezdců – lovců na koních. V této souvislosti nelze nezmínit skutečnost, na kterou upozornila Jarmila Brožová,^{27/} totiž že rukopis řezeb na obou pohárech, kamenickošenovském i pražském, je velmi blízký řezbě na zbytcích poháru nalezeného na žárovišti domu Franze Antona Pelikana v Mistrovicích (Oldřichově). Rovněž toto torzo, které je dnes jedinou fyzicky existující prací vyšlou nepochybně z Pelikanovy dílny-ateliéru, se nalézá v Muzeu skla a lustrů v Kamenickém Šenově.

Poslední z řady prací s řezbou lovu na kance je pohár datovaný do doby kolem roku 1840 z Düsseldorfer Kunstmuseum. Řezba na plášti kupy působí však hlubším dojmem a také plasticita figur a zvířat se

zdá být (alespoň podle fotografie; Klesse, 1978, s. 64, obr. 153) výraznější než na ostatních výše popsaných dílech. Totéž platí i o nepropustným dojmem působícím pásu keřů v druhém plánu, který není na ostatních pohárech ani zdaleka tak výrazně zobrazen jako zde.

Jaký nebo jestli vůbec nějaký z výše jmenovaných („kančích“) pohárů je ten, který byl Pelikanem vystaven na pražské Průmyslové výstavě roku 1831, je dnes již pravděpodobně nezjistitelné, nicméně je možno konstatovat alespoň to, že právě vysoké hodnocení a udělení stříbrné medaile od posudkové komise zavdalo podnět k vytváření dalších variant vystaveného díla. Se sérii pohárů s řezbou lovu na kance volně souvisí i 21,2 cm vysoký pohár s víkem (Kovacek, 1990, č. kat. 175), na jehož kupě je v téměř kruhovém medailonu proveden výjev, jehož námětem je lov na jelena uniformovaným lovcem na koni, který spolu se dvěma psy pronásleduje prchající zvíře. Řezba zdobící tento pohár vykazuje jisté společné rysy s řezbami z výše popsaných děl, jako např. leštěné části lovcova oděvu, postroj koně, obojky psů atd.; podobné je i oblečení jezdců a v neposlední řadě zobrazení pohybu koně.

Dalším úspěchem Franze Antona Pelikana byla opětovná účast na pražské Průmyslové výstavě, která se konala roku 1836. Pelikan sem zaslal „...einen grossen geschliffenen und herrlich gravierten Pokal, welcher ihn der bereits erhaltenen silbernen Medaille (1831) abermals würdig macht.“^{28/} Bohužel tentokrát (na rozdíl od roku 1831) se v této zprávě nepíše nic o tom, co bylo námětem řezby.

Z děl, která vyšla ke konci třicátých a poté ve čtyřicátých letech z ruky F. A. Pelikana je nutno na prvním místě uvést jediné, dosud známé, Pelikanem signované dílo, totiž Pohár s víkem s řezbou Bitvy u Chlumce (dříve též Chlum, německy Culm) (Pazaurek, 1923, obr. 35) [obr. 8], která zde, nedaleko Teplic, byla svedena 29. srpna roku 1813 mezi vojskem Napoleonovým na straně jedné a oddíly rakouskými, pruskými a ruskými na straně druhé. Tento pohár se nacházel v bývalém Hohenzollernmuseum v Berlíně, dnes je bohužel zničen. Jeho podobu známe pouze z fotografie, kterou uveřejnil Pazaurek.^{29/} Řezba bitvy je umístěna v obdélném žlutě lazurovaném poli na mírně konvexně prohnuté kupě. Z pravé strany bitevního pole přijíždí francouzská jízda směrem ke svým protivníkům, kteří jsou vlevo. Jak již upozornil Pazaurek,^{30/} je velmi pravděpodobné, že tento pohár mohl vzniknout buď k 25. výročí této bitvy nebo při příležitosti odhalení tamějšího pomníku. Navzdory ne příliš dobré kvalitě fotografie je vidět, že řezba byla provedena velmi umně, jak to např. dokazuje na fotografii dobře viditelné

zobrazení ležícího zraněného nebo mrtvého koně zachyceného v úctyhodně zkratce. Tento pohár je výjimečný nejenom tím, že je to zatím jediná řezba bitevního výjevu, kterou od F. A. Pelikana známe, ale především již zmiňovanou Pelikanovou signaturou, která je podle Pazaurka umístěna na zadní straně poháru,^{31/} kde je též zmenšovací čočka obklopená věncem slunečních paprsků.

Franz Anton Pelikan je představitelem elegantního a jemného řezáckého stylu. Jeho smysl pro zpracování detailů ozřejmuje i to, že jsou povětšinou na jeho a na jemu připisovaných řezbách leštěny. Snad právě z těchto důvodů se leitmotivem (dá-li se to tak nazvat) jeho díla stala postava jezdce na koni, neboť právě tento motiv považoval F. A. Pelikan, a s ním i mnoho dalších výtvarných umělců, za synonymum výrazu (slova) elegance. Tento Pelikanův tak oblíbený syžet se objevuje v jeho díle znovu a znovu, a to nejenom na loveckých scénách, ale i samostatně. Takovýto jezdec – solitaire je buď zobrazen jako lovec, nebo častěji jako muž oblečený do elegantního civilního oděvu. Do současné doby se zachovalo několik číšek, na nichž je řezba tohoto námětu, který má veskrze stejné schéma – jezdec na koni ve skoku, pod nímž je větší či menší podnoží (Grassinsel), jež je tvořeno rozličnými rostlinami, skupinkami kamenů, zeminou atp.

Jedna z nejstarších takovýchto prací, u které se předpokládá autorství F. A. Pelikana, je datována do roku 1830 (Das Böhmische Glas 1700–1950, 1995, č. kat. II. 161) a nalézá se v Passauer Glasmuseum. Je to 12 cm vysoká číška zvonovitého tvaru, na jejímž plášti je řezba koně s jezdcem v civilním oděvu, s cylindrem na hlavě a s bičem v ruce. Řezba jezdce na koni, který právě zdolává parkurovou překážku, je na číšce ze sbírky Fritze Biemanna v Zürichu (Klesse, 1978, obr. 93). Rysy jezdcovy tváře a některé části jeho uniformy se nápadně podobají lovcí troubicimu na lesní roh, jehož zobrazení je součástí kompozice lovu na kance na poháru v téže sbírce. Význam této práce tkví však především v tom, že je spolu s monogramem „TH“ na zadní straně pláště vyřezána i datace – rok 1833.

Konečně pak dvě číšky tohoto typu (obě vysoké 12 cm) jsou v Umělecko-průmyslovém muzeu v Praze (Brožová, 1977, č. kat. 58., 59). Na jedné z nich [obr. 9], datované do doby kolem roku 1845, je hluboce řezaná postava muže ve fraku a klobouku, jedoucího v plném trysku na koni, což naznačují vlající sosy jeho fraku. Druhá silnostěnná kónická číška vznikla kolem roku 1846. Na plášti je oválné pole, v němž je provedena řezba vzpínajícího se koně, na kterém sedí muž ve fraku a v pozdvížené

pravé ruce drží cylindr. V pozadí je část palácového průjezdu se strážní budkou a vojákem vpravo; za mužem v popředí jede voják na koni. Řezba na této číšce zobrazuje arcivévodu Františka Josefa, pozdějšího rakousko-uherského císaře Františka Josefa I., při jeho vjezdu do vídeňského Hofburgu. Obě tyto pražské řezby mají, jak uvádí Jarmila Brožová,^{32/} podobný charakter jako řezba na již zmiňovaném zbytku poháru ze zároviště domu F. A. Pelikana v Mistrovicích.

Z příslušníků rodiny Franze Antona Pelikana se řezbou skla v Mistrovicích též zabýval jeho bratr **Ignatz Pelikan**, který je však více znám jako obchodník se sklem. Co se týče dětí F. A. Pelikana, je známo, že jeho syn Anton, též schopný řezáč skla, založil a vedl v Mistrovicích školu kreslení. Avšak ani Ignatzi Pelikanovi, ani jeho synovci Antonovi, či ostatním Antonovým sourozencům nelze, jak již bylo výše uvedeno, připsat žádnou konkrétní řezbu.

V sousedním Oldřichově působila další rodina Pelikanů (jedná se o shodu jmen), jejíž členové se zabývali řezbou skla a obchodem se sklem. Byl to **Franz Pelikan** (životní data nejsou známa) a jeho syn **Eduard** (1822–1919) a dále Eduardův nevlastní bratr **Josef** (1828–1920). Ani v tomto případě, podobně jako u Ignatze Pelikana a jeho synovců, není dosud známa žádná práce, o které by se dalo s určitostí prohlásit, že vyšla z této oldřichovské dílny.

O řezáči skla **Augustu Geisslerovi** (činný v druhé čtvrtině 19. století) je známo pouze to, co uvádí G. E. Pazaurek^{33/} a sice, že byl během lázeňské sezóny činný v lázních Teplice v letech 1840–1845 v domě „Zur goldenen Traube“ v Badgasse (Lázeňské ulici) č. 123, kam ho doprovázeli jeho dva synové: August (životní data neznáma) a Josef (zemřel 1876), který, jak dále zmiňuje Pazaurek, vytvořil pro firmu Pelikan pohár s řezaným motivem Westminsterského opatství pro světovou výstavu v Londýně roku 1851.

Zcela nedávno (r. 1999) se ovšem objevila v aukčním katalogu firmy M. Kovacek ve Vidni 23 cm vysoká číška opatřená víkem s řezbou portrétu-busty asi šedesátiletého, neznámého muže [obr. 10]. Řezba je označena na dolním okraji paže signaturou „A. G.“. S pravděpodobností blížící se jistotě lze tedy prohlásit, že autorem této řezby je August Geissler. Jedná se tedy o dosud jediné známé, jím signované dílo. Podobizna je umístěna v oválném medailonu na přední straně číšky. Na protější straně, se též v oválném medailonu nalézá sedm zmenšovacích čoček. Obě tato pole jsou krytá fialovým listrem,^{34/} prostor mezi nimi vyplňuje bohatý kaménkový brus, jímž je ozdobeno i víko. Typ broušeného dekoru, uplatnění

listru a v neposlední řadě zmenšovací čočky v počtu sedmi dovolují vyslovit předpoklad, že tato číška (coby polotovar) vznikla ve sklárně Nový Svět, pro jejíž výrobky je (v době biedermeieru) výše uvedený způsob výzdoby charakteristický.^{35/} Portrétovaný muž je zachycen z levého profilu a je oděn do přiléhavého kabátce s vysokým límcem olemovaného hustou výšivkou. Těsně pod límcem je zavěšeno vyznamenání – kruhová medaile. Na knoflíkách, které spinají kabátec je značení „F I“, což jsou takřka nepochybně iniciály rakouského císaře Františka I. (vláda: 1792–1835; v Českých zemích tento panovník vládl jako František II.). Právě toto značení, spolu s použitím fialového listru a již zmíněným vyznamenáním, kterým je s velkou pravděpodobností rakouská malá zlatá medaile za zásluhy – Ehrenmedaille Lege et Fide,^{36/} dovoluje tuto portrétní řezbu datovat do doby po roce 1835. Tato datace umožňuje též vyslovit předpoklad, že autorem této řezby je August Geissler starší a nikoliv jeho syn stejného křestního jména. Jako pravděpodobné se též jeví i to, že onen neznámý muž byl rakouským státním úředníkem, a pohár se svým portrétem si patrně objednal za pobytu v lázních Teplice.

Výtvarná úroveň a provedení řezby jsou velmi vysoké, jak je patrné z dokonale plasticky propracovaných partií obličeje nebo precizně zpracovaných vlasů, jenž jsou v četných pramenech česány ve směru od temene hlavy k čelu. Sebevědomý až sebeuspokojivý výraz tohoto neznámého muže jenom podtrhuje miniciézně znázorněná medaile a detaily oděvu (knoflíky, výšivka na límci).^{37/} Právě již výše popsané utváření vlasů a způsob jakým jsou učesány dovoluje uvažovat o A. Geisslerovi jako o autorovi dalších řezeb-portrétů. Jednak jsou to dvě podobizny pruského krále Friedricha Wilhelma IV. – v dosavadní literatuře připisované Franzi Antonu Pelikanovi, jež vznikly kolem roku 1840. První z těchto řezeb je na kupě imposantního poháru s víkem tvaru koruny („Kronenpokal“) z čirého skla vrstveného rubínem z bývalého Hohenzollernmuseum v Berlíně (Pazaurek – Philippovich, 1976, obr. 38)^{38/} [obr. 11]. V brusem rafinované noze byl instalován hrací strojek, který se spouštěl tlačítkem umístěným v nodu. Identická řezba je též na kobaltem vrstveném 31 cm vysokém poháru, který je dnes ve vlastnictví Musée Curtius v Lüttichu (Trois Millénaires, 1958, č. kat. 777).

První, původně berlínský pohár, byl pravděpodobně zhotoven k příležitosti korunovace Friedricha Wilhelma IV. pruským králem. Pohár z muzea v Lüttichu, který není již tak honosný (má též víko ve tvaru koruny, ale nikoliv zabudovaný hrací strojek), byl snad určen jako dar

ruskému carovi Mikuláši I., který byl Friedrichovým švagrem. Do Berlína, respektive do Lüttichu se obě práce dostaly z lázní Teplice, kam v této době zajíždělo množství významných lázeňských hostů, mezi jinými i pruští monarchové Friedrich Wilhelm III. a jeho syn Friedrich Wilhelm IV. Kdo tyto práce objednal a později jimi obdaroval pruského krále a snad i ruského cara není dosud známo.

Řezba portrétní busty Friedrich Wilhelma IV. je na obou pohárech, jak bylo výše uvedeno, identická. Totéž platí logicky i o předloze, podle které tyto řezby vznikly. Jedná se o mědirytinu poprsí Friedricha Wilhelma IV. v oválném medailonu od Eduarda Eichense z roku 1838 (Hetteš, 1966, obr. 5). Pruský panovník, oděný do generálské uniformy na níž jsou připnuty četné řády a vyznamenání, je zobrazen z pohledu en face, pouze hlava se mírně natáčí doleva. Řezba sama je provedena nadmíru precizně, což ještě více vynikne, uvážíme-li, že pohled en face patří při zobrazování vůbec k nejobtížnějším, a to nejenom při řezbě skla. V příkrém rozporu s kvalitou provedení řezby je ovšem její kompozice, respektive práce s grafickou předlohou, na což upozornil již Karel Hetteš, domnívaje se, že řezby na obou pohárech vyšly z ruky F. A. Pelikana, „...er weiss sich nicht mit seiner Vorlage überhaupt keinen Rat. Er erfass im grossen und ganzem recht gut die Details der Uniform, (...), aber da, wo er seine Vorlage fertig komponieren soll, ist er sichtlich an Ende seines Könnens gelangt“^{39/} Tato neobratnost se projevila konkrétně v tom, že předloha použitá pro zobrazení busty pruského krále byla celá přenesena na sklo v původní podobě, ovšem již bez ohraničujícího medailonu. Torzální dojem, jakým busta působí, jenom podporují jaksí bezmocně působící nad předloktím „useknuté“ paže.

Dalším a prozatím posledním dílem u něhož je možno se domnívat, že vyšlo z Geisslerovy ruky je 13,7 cm vysoká, žlutě lazurovaná číška z neznámé soukromé sbírky (Baumgärtner, 1981, obr. 132, 133), na jejímž plášti, který se vzhůru kónicky rozšiřuje, je v oválném medailonu řezba polopostav muže a ženy (manželského páru) zachycených z profilu. Číška vznikla kolem roku 1830, jak napovídá i oděv manželů. V případě muže jím je bohatě řasený svrchní plášť, který takřka úplně zakrývá spodní oděv, ze kterého je vidět pouze vysoký límec. Jeho manželka je oblečena v šaty s velkým límcem; její vlasy jsou sčesány dozadu, spleteny do copu a upraveny do drdolu po způsobu obvyklého u střední měšťanské vrstvy. Na její skrání jsou tři výrazné lokny. Zajímavější je účes muže, a zvláště pak jeho formální zpracování: vlasy, totiž stejně jako u portrétu neznámého muže z vídeňského aukčního katalogu, se ve výrazných pramenech

vlní od temene hlavy směrem k čelu. Právě tato skutečnost dovoluje označit A. Geisslera jako možného autora této řezby.

August Geissler byl, alespoň jak je zřejmé z jeho jediné jím signované práce a z prací u nichž je možno jeho autorství předpokládat, řezáč výjimečných kvalit. Podobizna neznámého muže z nabídky vídeňského katalogu se vyznačuje vysokou technickou úrovní projevující se zejména ve skvělém zpracování obličejových partií. Řezbě ovšem nechybí ani snaha o postihnutí naturelu portrétovaného. Právě tato skutečnost A. Geisslera přibližuje Dominiku Biemanovi. Doufejme jen, že se v budoucnu objeví další signované práce nejenom tohoto mistrovického řezáče skla.

září 2001

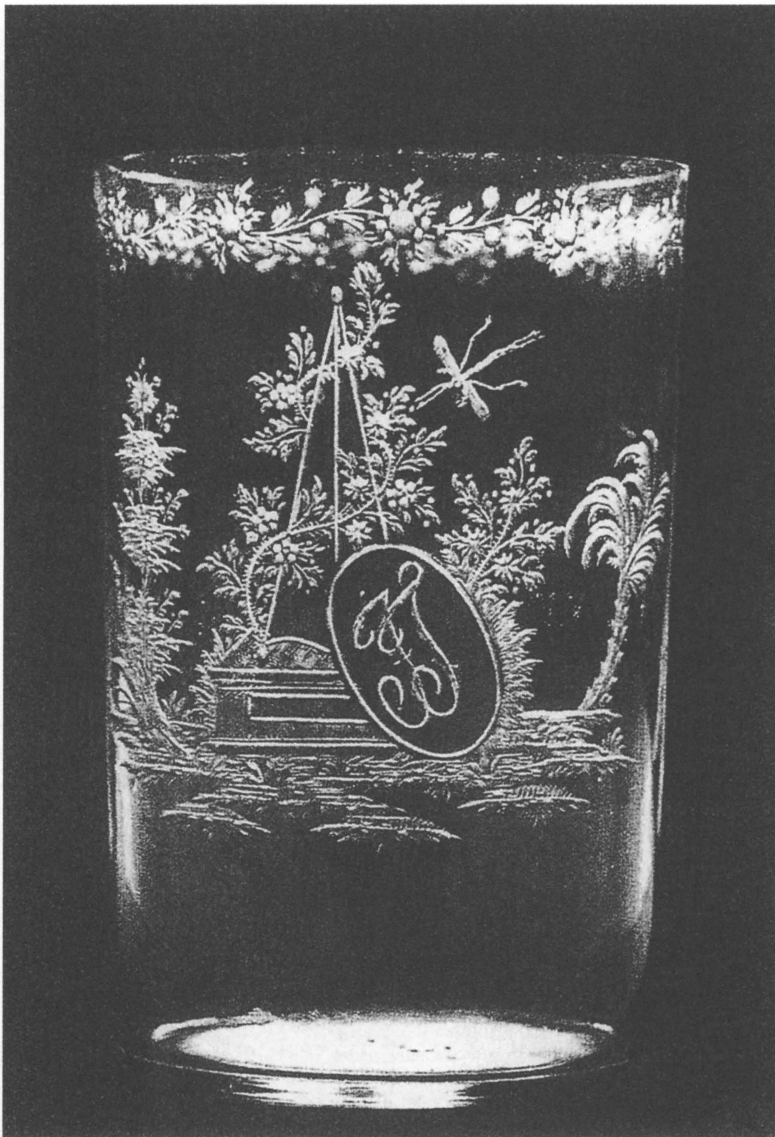
- 1/ Tento druh skla se vyráběl v Anglii. Díky olovu v něm obsaženém (24–30 %) je měkké a proto velmi vhodné k broušení. Dalším kladem je vysoký lesk tohoto druhu skla.
- 2/ *...roku 1746 uvalil anglický parlament daň na sklo podle váhy a zároveň vydal zákaz vývozu na sklo z Irska a do Irska, když si Irové roku 1780 vybojovali právo svobodného obchodu, měli značnou výhodu proti anglickým sklářům, postiženým daní. Proto v této době vyrostla v Irsku řada skláren, často financovaných anglickým kapitálem a téměř vždy osazených anglickými skláři. Hlavními středisky výroby se stala města Belfast, Cork, Dublin a Waterford*. Olga Drahotová: *Evropské sklo*, Praha 1985, s. 162.
- 3/ Jarmila Brožová: *České sklo 1800–1860*, katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1, Praha 1977.
- 4/ Gustav E. Pazaurek: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*, Leipzig 1923, s. 42.
- 5/ Jarmila Brožová: *Výtvarný vývoj českého skla od konce 18. století do poloviny 19. století*, in: *Historie sklářské výroby v Českých zemích*, (kolektiv autorů), s. 1–32, s. 3, (tč. připraveno do tisku; za poskytnutí tohoto materiálu děkuji PhDr. Jarmile Brožové, CSc).
- 6/ Jestliže se ve Vídni začal styl biedermeieru projevovat již po roce 1815, a to především v nábytku, tak v Čechách to bylo až v době kolem roku 1825, přičemž hlavní oblastí, kde se u nás uplatnil, bylo právě sklo. Srovnej: *Bürgersinn und Aufbegehren (Biedermeier und Vormärz in Wien 1815–1848)*. Wien 1988, (katalog výstavy).
- 7/ Podrobný výčet skleněných nádob období biedermeieru a druhého rokoka je obsažen v práci J. Brožové, viz pozn. 3, s. 20–21.
- 8/ *Ibidem*, s. 17.
- 9/ Dalšími centry, ve kterých se sklo rafinovalo řezbou byla oblast (Novo)borska, Jabloncka, region Šumavy a v neposlední řadě je nutno do tohoto výčtu zahrnout i západočeská lázeňská centra a severočeské Teplice.
- 10/ W. Hieke: *Meistersdorf*, in: *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Club (dále MNEC)*, 9, 1886, s. 48–49, pozn. 2; *Drei geistliche Reden gehalten aus Veranlassung der Herstellung einer neuen Begräbniskirche und des Friedhofes zu Meistersdorf auf der Herrschaft Böhmisches-Kamnitz im Leitmeritzer Kreise nebst einer kurz gefassten Geschichte der genannten Gemeinde und Kirche*, Prag 1845.
- 11/ Podrobný přehled vlastníků obce podal W. Hieke. W. Hieke: *Meistersdorf*, in: *MNEC*, 9, s. 48–49.
- 12/ *Amalie Gürtel: Zur Chronik von Meistersdorf. Beschreibungen der Entstehung und zeitweiligen Veränderungen des Dorfes Meistersdorf von Ant. Ign. Vogel, März 1838*, in: *MNEC*, 7, 1884, s. 60–63.
- 13/ Firmu Ignaze Pelikana převzali později jeho synovci Anton a Franz, kteří kolem poloviny 19. století zaměstnávali kolem jednoho sta lidí. Anton Pelikan, vedle toho, že byl dobrým řezáčem skla, založil a vedl v Mistrovicích školu kreslení. Firma získala ocenění na světových výstavách v Paříži (1855) a ve Vídni (1874). Gustav E. Pazaurek, Eugen von Philippovich: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*. Braunschweig 1976, s. 380, pozn. 114.
- 14/ P. Josef Horner *Nachrichte über Steinschönau von 1872 bis hinauf ins 14. Jahrhundert*, sv. I–III, Steinschönau 1876–1877, s. 22–23.

- 15/ A. Paudler: Zur Geschichte der heimischen Industrie, in: MNEC, 7, 1884. s. 201–206; s. 202.
- 16/ Bohumír Jan Dlabacz: Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien, Prag 1815, sv. III, s. 328; Bohumír Jan Dlabacz (1758–1820) byl strahovský premonstrát a bibliotékař tamější knihovny. Zároveň byl i historiografem kláštera a řádu. Jeho výše uváděné dílo, které ho navrvalo zařadilo mezi přední české uměnovědné historiografy, obsahuje cenné informace nejenom o českých výtvarných umělcích a uměleckých řemeslnících, ale i o hudebních skladatelích a interpretech.
- 17/ Sabine Baumgärtner: Franz Riedel, Glasschneider und Fabrikant in Böhmen. Weltkunst 63, 1993, č. 1, s. 18–21; s. 20, obr. 4.
- 18/ Stanislav Urban: Rafinérie bratří Riedlů v Mistrovicích 1809–1814. Sklář a keramik, 16, 1966, č. 10, s. 304–306; s. 305, pozn. 2.
- 19/ Gustav E. Pazaurek: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, s. 73.
- 20/ Sabine Baumgärtner: Franz Riedel, Glasschneider und Fabrikant, s. 20.
- 21/ V této souvislosti je třeba připomenout zjištění Sabine Baumgärtner, že: *„Böhmische Gläser mit später Rocailleornamentik werden zwar bisher allgemein dem Zeitraum vor 1800 zugeordnet. Aufgrund der gesicherten Riedel-Gravuren sollten dabei jedoch auch spätere Datierungen, also nach der Jahrhundertwende, in Erwägung gezogen werden.“* Franz Riedel, Glasschneider und Fabrikant in Böhmen. s. 21.
- 22/ Údaj „A. Bienert und Kittel, Ulrichstal, 1819“ obsahuje příspěvek na lístku, který sloužil muzejníkům z Technisches Museum ve Vídni k jejich orientaci předtím než bylo to-muto exponátu přiděleno inventární číslo.
- 23/ Gustav E. Pazaurek: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, s. 55.
- 24/ Ibidem, s. 55–56.
- 25/ Bericht der Beurtheilungs-Commission über die Austellung der Industrie-Erzeugnisse Böhmens vom Jahre 1831, Kundgemacht vom Vereine zur Ermunterung des Gewerbegeistes in Böhmen, Prag 1833, s. 51.
- 26/ Sbirka Václava Jílka, jejíž součástí je zmiňovaný pohár, přešla v roce 1999 do vlastnictví Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, kterému byla nabídnuta jejími restituenty jako národní kulturní památka. Dnes je, coby zápůjčka trvalého charakteru umístěna v Muzeu skla a lustrů v Kamenickém Šenově.
- 27/ Jarmila Brožová: České sklo 1800–1860, č. kat. 45.
- 28/ Bericht der Beurtheilungs-Kommission über die im Jahre 1836 statt gefundene vierte öffentliche Ausstellung der böhmischen Gewerbsprodukte. Prag 1837, s. 74.
- 29/ Gustav E. Pazaurek, Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, obr. 35.
- 30/ Ibidem, s. 58.
- 31/ Ibidem, s. 58.
- 32/ Jarmila Brožová: České sklo 1800–1860, č. kat. 58.
- 33/ Pazaurek, G. E. – Philipovich, E. von: Gläser der Empire und Biedermeierzeit, Braunschweig 1976, s. 59 a 112.
- 34/ Sklo zdobené listrem bylo poprvé představeno na průmyslové výstavě ve Vídni roku 1835. Jednalo se o výrobky sklárny Nový svět a sklárny v Adolfově.
- 35/ Za upozornění na tuto skutečnost, stejně tak i jako za další cenné připomínky při zpracování tohoto článku děkuji PhDr. Jarmile Brožové, Csc.
- 36/ Za tuto informaci děkuji PhDr. Petru Havlovi z Historického ústavu AČR.

- 37/ Ač je takřka nepochybné, že na řezbě provedená medaile je zpracována do té míry detailně, že jí lze identifikovat, v komentáři, který je k této čísce v aukčním katalogu firmy M. Kovacek připojen, není toto vyznamenání nijak blíže popsáno.
- 38/ Tento pohár byl pravděpodobně zničen za druhé světové války.
- 39/ Karel Hetteš: Gläser von Biemann oder Pelikan? Alte und Moderne Kunst, 11. Jahrgang, 1966, s. 31–34, pozn. 12.

ZÁKLADNÍ LITERATURA A PRAMENY

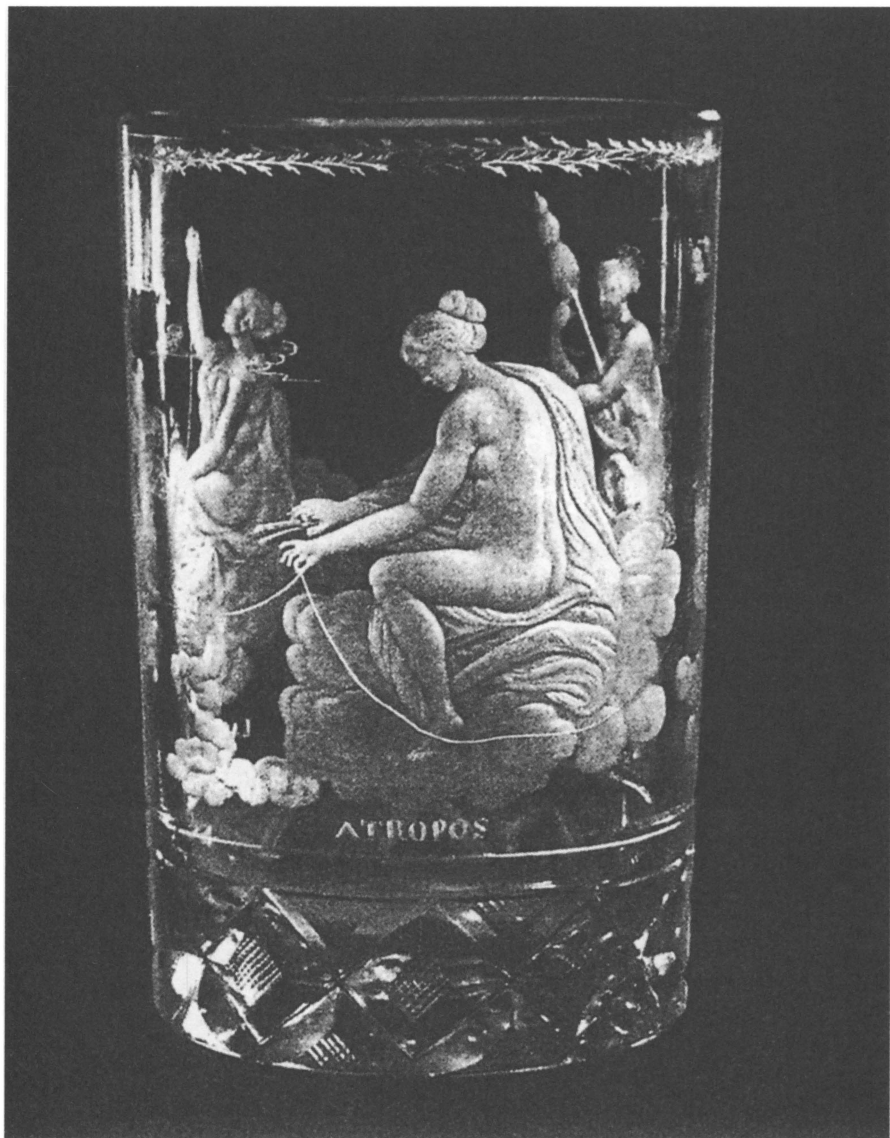
- Baumgärtner, S.: *Porträt Gläser*, München 1981.
- Baumgärtner, S.: *Franz Riedel, Weltkunst* 63, 1993, č. 1, s. 18–21.
- Bericht der Beurtheilungs-Commission über die Ausstellung der Industrie-Erzeugnisse Böhmens vom Jahre 1831, Prag 1833.
- Bericht der Beurtheilungs-Kommission über die im Jahre Sttate gefundene vierte öffentliche Ausstellung der böhmischen Gewerbsprodukte, Prag 1837.
- Das Böhmisches Glas 1700–1950, Band I–VII, Passauer Glasmuseum, (katalog sbírky), Passau 1995.
- Brožková, H. – Drahotová, O. – Hejdová, D.: *České sklo II, Sklo období baroka 17. a 18. století (Katalog sbírky UPM)*, Praha 1989.
- Brožová, J.: *České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1*, Praha 1977.
- Brožová, J.: *Výtvarný vývoj českého skla od konce 18. století do poloviny 19. století. Historie sklářské výroby v Českých zemích, (kolektiv autorů), s. 1–32 (tč. připraveno do tisku)*.
- Brožová, J. – Brok, J. – Lukáš, V.: *Severočeské sklo 19. století (katalog výstavy)*, Jablonec nad Nisou 1970.
- Bürgerinn und Aufbegehren (Biedermeier und Vormärz in Wien 1815–1848). Wien 1988, (katalog výstavy).
- Dějiny českého výtvarného umění II, red. J. Dvorský, kol., Praha 1989.
- Dladacz, B. J.: *Algemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien, sv. I–III, Prag 1815*.
- Drahotová, O.: *Evropské sklo, Praha 1985*.
- Gürtler, A.: *zur Chronik vom Meistersdorf. Beschreibung der Entstehung und Zeitweligen Veränderungen des Dorfes Meistersdorf von Ant. Ign. Vogel, März 1838.*, in: *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs*, 7, 1884, s. 60–63.
- Hetteš, K.: *Gläser von Biemann oder Pelikan? Alte und Moderne Kunst. 11. Jahrgang, 1966, s. 31–34, pozn. 12*.
- Hieke, W.: *Meistersdorf, Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs (dále MNEC), 9, 1886, s. 48*.
- Horner, J. P. (Pater): *Nachrichte über Steinschönau von 1872 bis hinauf ins 14. Jahrhundert, sv. I–III, Steinschönau 1876–1877*.
- Jílek, V.: *Rukopisný seznam vlastní sbírky skla. Muzeum skla a lustrů v Kamenickém Šenově (součást předávacího protokolu)*.
- Klesse, B. – Saldern, A. von: *500 Jahre Glaskunst, Zürich 1978*.
- Kovacek, M.: *Glas aus 5. Jahrhunderten, (aukční katalog), Wien 1990*.
- Paudler, A.: *Zur Geschichte der heimlichen Industrie, MNEC, 7, 1884, s. 201–206*.
- Pazaurek, G. E.: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923*.
- Pazaurek, G. E.: *Philippovich E. von, Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, (Zweite von Eugen von Philippovich überarbeitete Aufgabe), Braunschweig 1976*.
- Schack, C.: *Die Glaskunst: Ein Handbuch über Herstellung, Sammeln und Gebrauch des Hohlglases, München 1976*.
- Trois Millénaires, 1958.
- Urban, S.: *Rafinerie bratří Riedlů v Mistrovicích 1809–1814, Sklár a keramik 16, 1966, č. 10, s. 304–306*.

Obr. 1. Číška z čirého skla s řezbou pyramidy, kterou obtáčí větvička šípkového keře, u pyramidy oválný medailon s písmeny „JT“. Mistrovice, řezal pravděpodobně Florian Wander, kolem roku 1810. V. 11,3 cm. Uměleckoprůmyslové museum v Praze.

Obr. 2. Číška z čírého skla, svatební, s řezbou alegorií štěstí, Jablonecko, řezal Franz Anton Riedel, 1809. V. 12,2 cm. Museum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou.

Obr. 3. Číška z čirého skla s řezbou tří sudiček (podle obrazu Petra Paula Rubense). Oldřichov, řezal pravděpodobně F. (nebo H.) Kittel, kolem roku 1818–1819. V. 13,7 cm. Sbíрка Fritze Biemanna, Zürich.

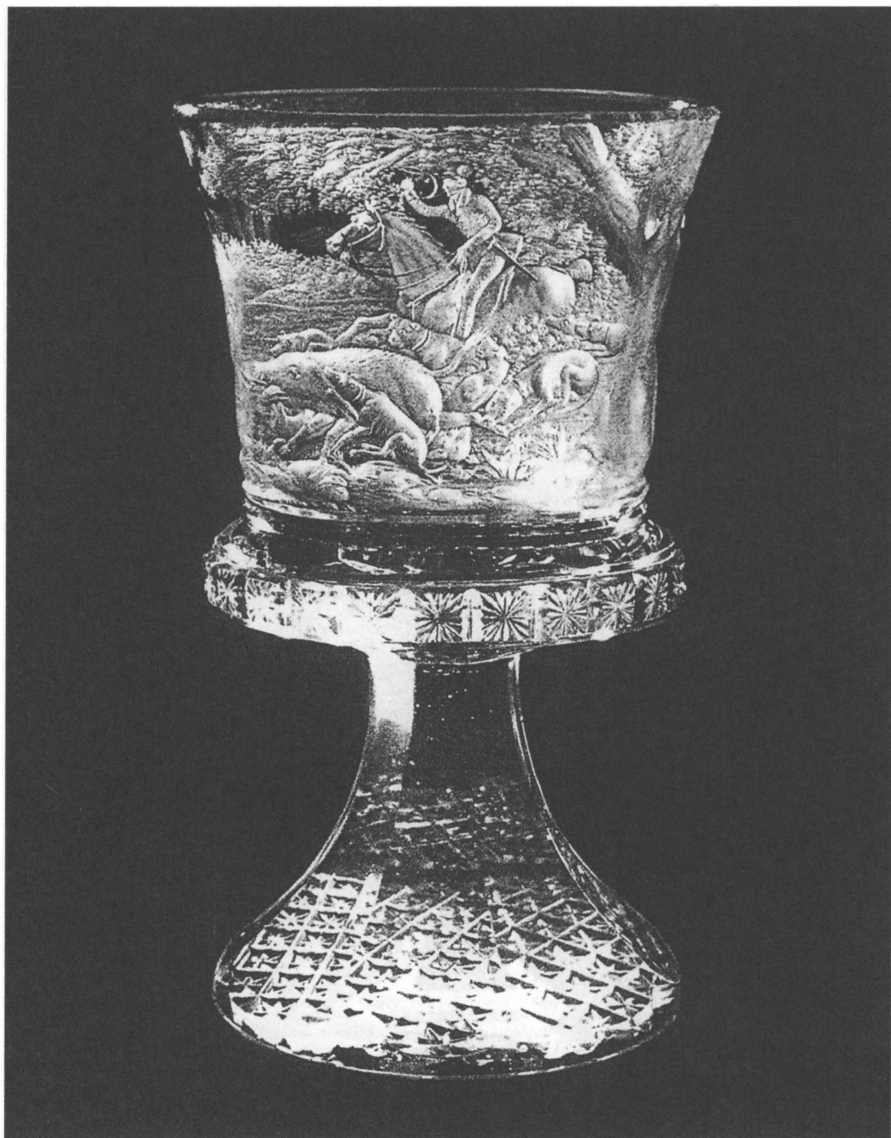
Die Schweins Hatz.

Ne se peut plus dire que les chiens soient les seuls à chasser le porc. On se sert aussi de chiens, mais il faut les bien choisir. On se sert aussi de chiens, mais il faut les bien choisir. On se sert aussi de chiens, mais il faut les bien choisir.

Les Chats du Soudan.

Ces chats sont les plus beaux de tous. Ils sont très rapides et très forts. Ils sont très rapides et très forts. Ils sont très rapides et très forts.

Obr. 4. Johann Elias Ridinger, Die Schweins Hatz, druhá čtvrtina 18. století, mědiryt, Graphische Sammlung Albertina, Vídeň.

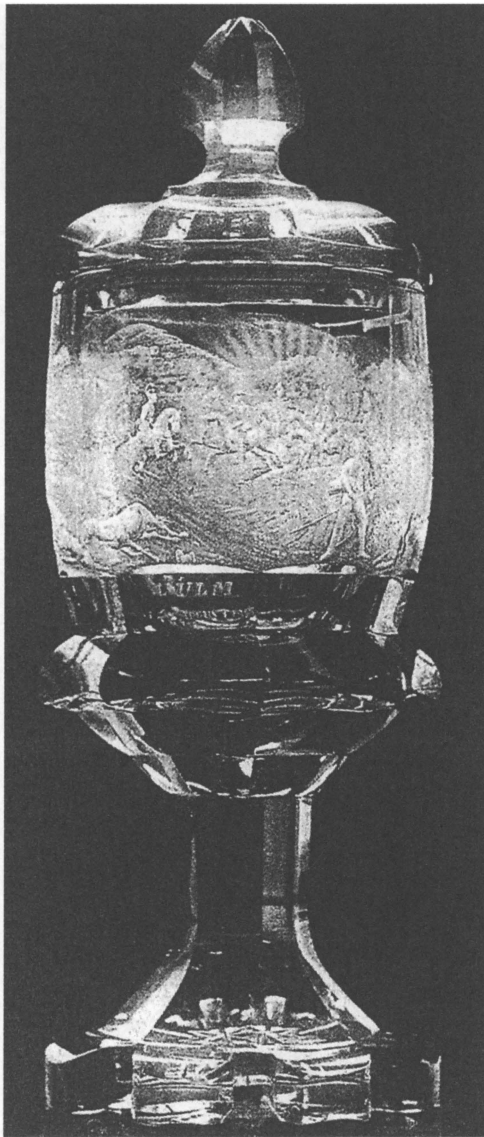
Obr. 5. Pohár z čirého skla, na kupě řezba výjevu lovu na kance (podle mědirytiny Johanna Eliase Ridingera). Mistrovice, řezal pravděpodobně Franz Anton Pelikan nebo někdo z jeho dílny, mezi léty 1830–1840. V. 18,4 cm. Sběrka Fritze Biemannna, Zürich.

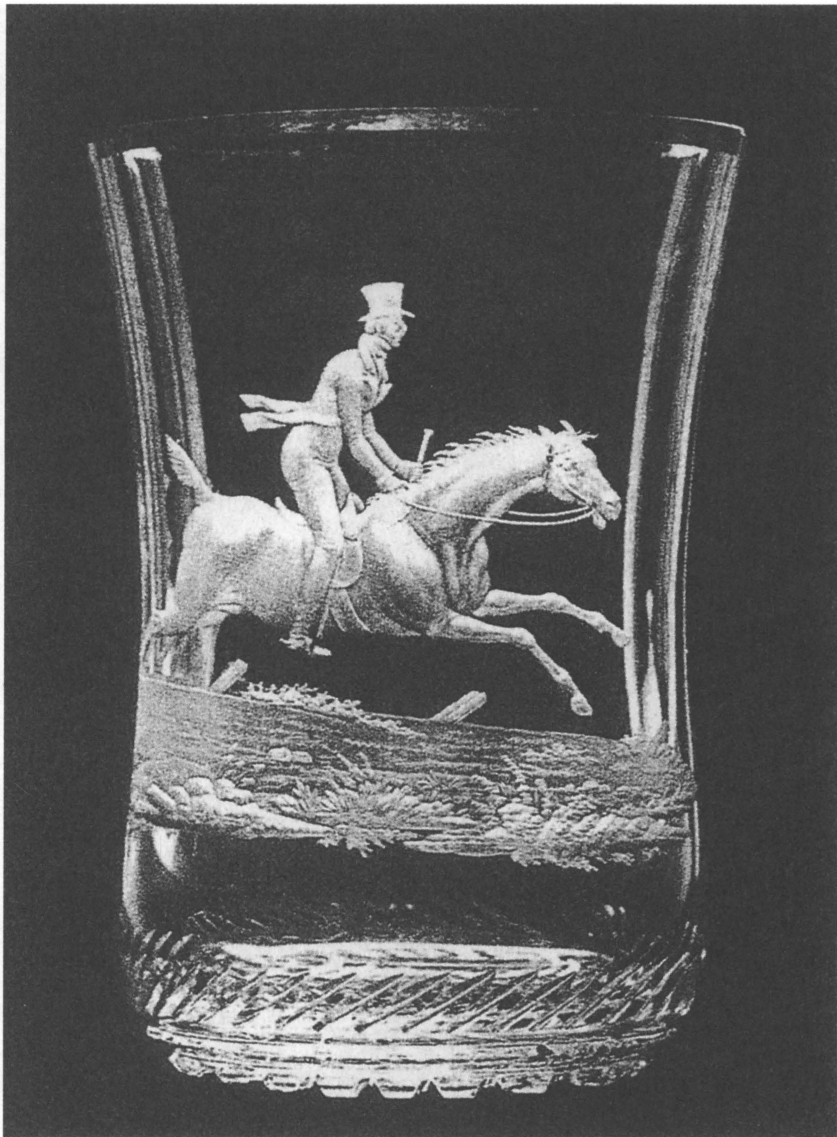
Obr. 6. Pohár s víkem z čirého skla, na kupě řezba výjevu lovu na kance (podle mědirytiny Johanna Eliase Ridingera). Mistrovice, řezal pravděpodobně Franz Anton Pelikan, nebo někdo z jeho dílny, po roce 1831. V. 34,5 cm. Uměleckoprůmyslové museum v Praze.

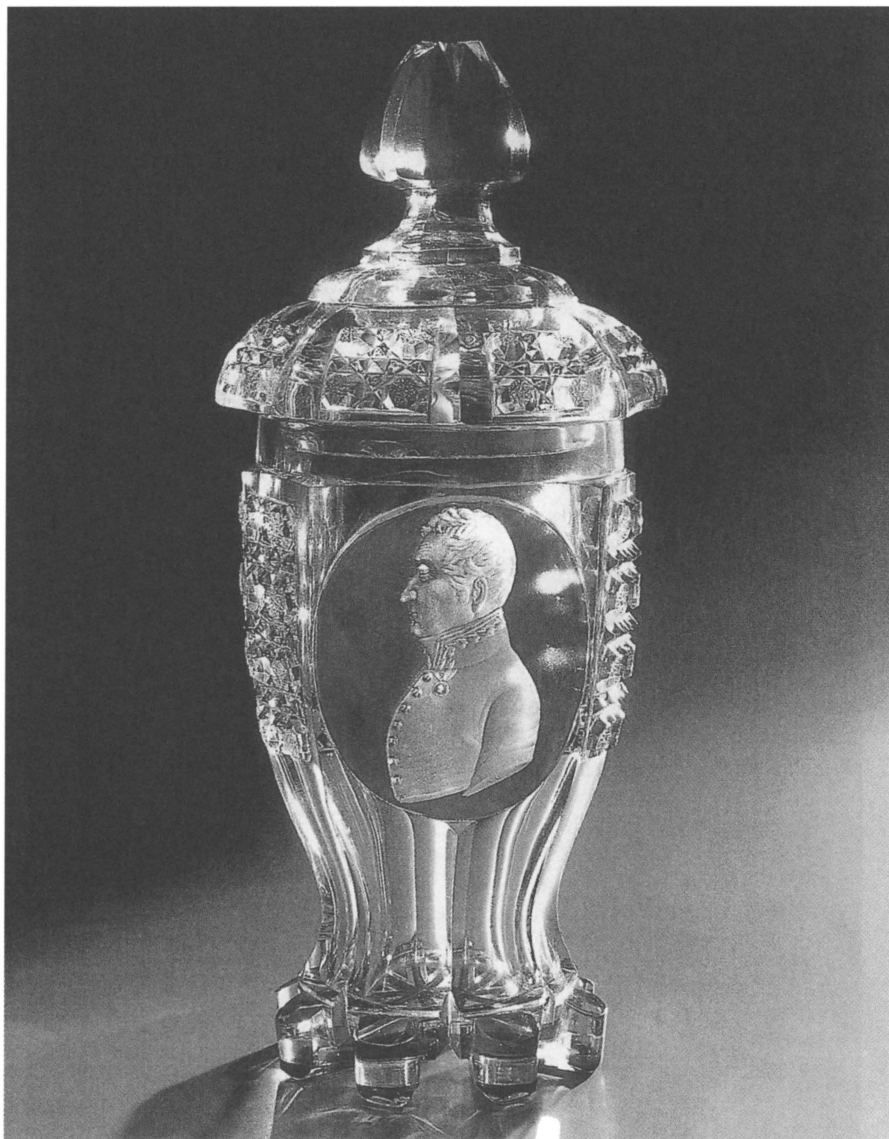
Obr. 7. Pohár s víkem z čirého skla, na kupě řezba výjevu lovu na kance (podle mědirytiny Johanna Eliase Ridingera). Mistrovice, řezal pravděpodobně Franz Anton Pelikan nebo někdo z jeho dílny, po roce 1831; kupa částečně uražena. Uměleckoprůmyslové museum v Praze (zapůjčeno Museu skla a lustrů v Kamenickém Šenově). Pozn.: Řezba na tomto poháru je v literatuře uváděna pod názvem „Jedoucí jezdecká společnost“.

Obr. 8. Pohár s víkem, na kupě řezba výjevu bitvy u Chlumce 29. srpna 1813. Mistrovice, signováno F. A. Pelikan, řezal Franz Anton Pelikan, kolem roku 1838. Původně v Hohenzollernmuseu v Berlíně; dnes je tento pohár zničen.

Obr. 9. Číška z čirého skla, s hlubokou řezbou muže ve fraku, jedoucím v plném trysku na koni. Mistrovice, řezal pravděpodobně Franz Anton Pelikan, kolem roku 1845. V. 12 cm. Uměleckoprůmyslové museum v Praze.

Obr. 10. Čiška s víkem z čířého skla částečně krytého fialovým listrem, s řezbou portrétní busty neznámého muže. Mistrovice nebo Teplice, řezal pravděpodobně August Geissler, po roce 1835. V. 23 cm. Na neznámém místě.

Obr. 11. Pohár z čirého, červeně vrstveného skla, na kupě řezba busty Friedricha Wilhelma IV., Mistrovice, řezal pravděpodobně Franz Anton Pelikan, po roce 1840. Původně tento pohár byl v Hohenzollernmuseum v Berlíně, dnes je tento pohár zničen.

RESUMÉ

Das nordböhmisches geschnittene Glas in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts – I. Mistrovice (Meistersdorf) [1. Teil]

Jan Schöttner

Die Geschichte des böhmischen geschnittenen Glases begann am Ende des 16. Jahrhunderts, d. h. in der Zeit, als diese uralte Dekorationstechnik in Mitteleuropa ihre Renaissance (im eigentlichen Sinne des Wortes) erlebte. Der Hauptvertreter dieser Kunst war der am kaiserlichen Hof in Prag wirkende Caspar Lehmann. Zu einem großen Aufschwung des Glasschnittes kam es in Böhmen in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Eines der bedeutendsten Zentren war in den nördlichen Gebieten Böhmens, besonders in den Regionen um Jablonec (Gablonz) und Česká Lípa (Böhm. Leipa). Nach einer Phase des Rückgangs in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (wieder hauptsächlich in Nordböhmen) nahm diese Raffinationstechnik in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, vor allem in den 30-er und 40-er Jahren, einen erneuten Aufschwung. Zu den wichtigsten Zentren des Glasschnittes – und zwar im europäischen Maßstab – gehörten die Gemeinden Mistrovice (Meistersdorf) und Oldřichov (Ulrichstal- heute ein Teil von Meistersdorf) bei Kamenický Šenov (Steinschönau).

Florian Wander war einer der ersten Glasschneider aus Mistrovice (Meistersdorf), dessen Name uns bekannt ist. Wander ist wahrscheinlich der Autor des klassizistisch ausgeführten Schnittes an einem zylinderförmigen Becher, der sich im Kunstgewerbemuseum in Prag befindet [Abb. 1]. Auf Grund der Formanalyse kann ihm noch eine Arbeit zugeschrieben werden – ein ähnlicher Becher aus dem Eigentum der Glasgalerie Michael Kovacek in Wien, als dessen Autor Sabine Baumgärtner F. Riedl bezeichnete.

Franz Riedl gründete und leitete mit seinem Bruder Josef, Glasmaler, eine Glasraffinerie in den Jahren 1809–1814 in Mistrovice (Meistersdorf), wohin er aus der Glashütte seines Vaters in Neuwiese im Isergebirge kam. Das bestimmt berühmteste Werk Riedls ist der Schnitt auf dem Hochzeitspokal aus dem Jahr 1809 (heute im Glas- und Bijoutiermuseum in Jablonec nad Nisou) [Abb. 2], den er als Hochzeitsgeschenk für seine Schwester Anna schuf. Das zentrale Motiv stellt eine Urne mit den Initialen „A.R.“ dar. Um die Urne herum befindlichen Symbole des ehelichen Glücks (ein Rosenkorb, die Gestalt des Amors usw.) und im oberen Teil des Schnittes steht auf einem Aufschriftband das Motto „WIE GLUECKLICH IST SIE“.

Der Glasschneider F. (oder H.) Kittel aus Oldřichov zählte ohne Zweifel zu den besten Glasschneidern des Klassizismus und des Empirestils. Davon zeugt das ihm zugeschriebene Werk – der Schnitt dreier Parzen auf einem Becher aus dem Österreichischen Museum für Angewandte Kunst. Als Vorbild für diese geschnittene figurale Komposition diente das Bild von Peter Paul Rubens aus dem Jahre 1621. Eine jüngere Version dieser Arbeit stellt der kurz vor dem Jahr 1819 entstandene Becher aus Biemanns Sammlung in Zürich dar [Abb. 3].

Die außerordentliche Qualität des Werkes Franz Anton Pelikans erkannte bereits G. E. Pazaurek und gemeinsam mit August Böhm bezeichnete er ihn als den

bedeutendsten Glasschneider aus Mistrovce (Meistersdorf), bzw. Oldřichov (Ulrichstal). Die erste Erwähnung der Kunst F. A. Pelikans bezieht sich auf seine Teilnahme an der im Jahre 1831 veranstalteten Industrieausstellung in Prag. Pelikan sandte zwei Pokale ein. Einen Pokal mit dem geschnittenen Portrait des Fürsten Rudolph Kinski (heute verschollen) und weiter einen Deckelpokal, dessen Kuppe mit einer geschnittenen Szenerie der Jagd auf Schwarzwild verziert war. Es gibt mehrere Pokale mit dieser Abbildung, deren Vorbild der Kupferstich von Johann Elias Riedinger aus dem zweiten Viertel des 18. Jahrhunderts (heute in der graphischen Sammlung des Albertinums in Wien) [Abb. 4] wurde. Alle diese Werke – Glasschnitte wurden wahrscheinlich von F. A. Pelikan oder vielleicht von jemandem aus seiner Werkstatt geschaffen. Es geht um den Pokal aus dem Württembergischen Landesmuseum in Stuttgart, weiter den Pokal aus der Sammlung Fritz Biemanns in Zürich [Abb. 5], den Pokal aus dem Passauer Glasmuseum und schließlich zwei Pokale aus dem Kunstgewerbemuseum in Prag [Abb. 6] bzw. aus dem Glas- und Glasleuchtermuseum in Kamenický Šenov [Abb. 7]. Im Vergleich mit Riedingers Kupferstich, der die Zeit seines Ursprungs – den Barock – nicht verleugnen kann, machten sich bei allen erwähnten Pokalen bestimmte Form- und Kompositionsveränderungen bemerkbar. So wurden z. B. die wehenden barocken Mäntel durch enganliegende Kamisole ersetzt. Die geschnittene Szenerie ist im Gegensatz zu ihrem barocken Muster insgesamt ruhiger, eleganter usw. Die Komposition der Szene wurde in dem Sinne geändert, dass die diagonale Achse, auf welcher sich die Szene in der graphischen Vorlage abspielt, in die horizontale Achse umgeformt wurde.

Von den Werken Franz Anton Pelikans, die am Ende der 30-er und in den 40-er Jahren des 19. Jahrhunderts entstanden, soll noch das einzige bisher bekannte und von Pelikan signierte Werk erwähnt werden, und zwar der Deckelpokal mit dem Schnitt der Schlacht bei Culm, den auch Pazaurek aufführt [Abb. 8].

F. A. Pelikan ist Vertreter eines eleganten und feinen Schnittstils. Vielleicht wurde gerade deshalb zum Leitmotiv seines Werkes die Reitergestalt. Dieses beliebte Sujet Pelikans erscheint in seinem Werk immer wieder, und zwar nicht nur in Jagdszenen, sondern auch allein.

Über August Geissler war bisher nur bekannt, dass er aus der Gemeinde Mistrovce bei Kamenický Šenov stammte und dass er während der Saison im Bad Teplice tätig war. Unlängst (im Jahre 1999) wurde im Auktionskatalog der Wiener Firma Michael Kovacek ein Deckelbecher mit einem Porträtschnitt – einer Büste eines unbekanntes Mannes [Abb. 10] – angeboten. Der Schnitt ist mit der Signatur „A. G.“ versehen. Es handelt sich demnach um das einzige bekannte Werk dieses Glasschneiders. Das Portrait befindet sich in einem ovalen, violett lasierten Medaillon auf der Vorderseite des Bechers. Der aus dem linken Profil porträtierte Mann ist in einen eng anliegenden Mantel mit einem hohem Kragen angezogen, unter welchem eine Auszeichnung – eine Medaille befestigt ist (wahrscheinlich handelt es sich um die österreichische Ehrenmedaille *Leget Fide*). Auf den Knöpfen des Mantels findet man die Bezeichnung „F I“, welche wohl als Initialen des österreichischen Kaisers Franz I. (Regierung 1792–1835) gedeutet werden kann. Gerade diese Bezeichnung, die Anwendung der violetten Lasur sowie die oben erwähnte Medaille erlauben uns, diesen Schnitt in die Zeit nach dem Jahre 1835 zu datieren. Das gestalterische Niveau sowie die Ausführung des Schnittes sind sehr hoch, was die plastisch vollkommen gestalteten Gesichtspartien, oder die präzise Bearbeitung des Haars, das in vielen Strähnen vom Scheitel zur Stirn gekämmt ist, belegen. Der selbstbewusste Gesichtsausdruck des Mannes zeugt von der Bemühung August Geisslers, auch das Naturell des Porträtierten zum Ausdruck zu bringen, womit er sich Dominik Biemann nähert.

Auf Grund der formalen Analyse des oben beschriebenen Schnittes kann man August Geissler für den Autor von einigen anderen Glasschnitten-Porträten halten. Es sind erstens zwei Porträte-Büsten des preußischen Königs Friedrich Wilhelm IV. aus der Zeit um 1840, welche die Kuppen von zwei beinahe identischen Bechern aus klarem Glas schmücken. Ein Becher (mit einem Rubinüberfang) war in der Sammlung des ehemaligen Hohenzollernmuseums in Berlin (heute wahrscheinlich zerstört) [Abb. 11], den anderen (mit Kobaltüberfang) besitzt heute das Musée Curtius in Lüttich. Die Autorschaft wurde bisher Franz Anton Pelikan zugeschrieben. Ein weiteres und soweit letztes Werk (entstanden um das Jahr 1830), bei welchem man auf Geisslers Urheberschaft schließen kann, stellt der Becher mit Gelbbeize aus einer unbekanntem privaten Sammlung dar, auf welchem Halbgestalten eines Mannes und einer Frau (eines Ehepaars) im Profil geschnitten sind.

August Geissler war zweifellos genauso wie Franz Anton Pelikan und andere Glasschneider aus Mistrovce (Meistersdorf) ein Künstler von außerordentlicher Qualität, und darum wollen wir hoffen, dass in der Zukunft noch weitere Glasarbeiten (nicht nur) dieser Meister entdeckt werden.

POKUSY O DOLOVÁNÍ HNĚDÉHO UHLÍ U HORNÍ POLICE A ŽANDOVA

Miroslav Veselý

Miroslav Veselý: Attempts at brown coal mining in the vicinity of Horní Police and Žandov

In Duchcov region the mineral coal was used in 1403 for the first time in Bohemia. Mines were being founded on larger scale especially from the 40-ties of 18th to the 50-ties of the 19th century, namely in the Northern Bohemian brown coal basin, but also in small isolated basins. Many of imperial patents from the years 1752–1793 had contributed to this fact. In the estate of Police – besides St. Georgi shaft – 46 mine lots were lended in the years 1803 to 1805. These small mines worked in a low depth, had a small number of workers and low work productivity. The attempts in Horní Police were focused on the eastern slope of the Goat hill (Kozi vrch, 428 m above the sea level) in the surroundings of a settlement Zpěvná in many estates: no. 35 Lorenz Schiefner's, no. 40 Franz Wünsche's (year 1839) and no. 42 Karl Renner's. Here was a shaft struck with a mining group of Augustin Grotschel in 1833. It had damaged a water spring supplying the village and, therefore, the works had to be stopped. Successful was an attempt of Franz Kunte from Police on the lot of Christoph Renner from estate no. 43 in 1839, as one mine lot was lended to be exploited here. When a basement was digged in the house no. 31 of Adalberth Köhler coal was founded the same year by the Johann Czerwinka's company. There were two mine lots asked to be lended here. In the year 1839 mining attempts were performed between Stoupno and Horní Police by Lorenz Wenzel's company from Horní Police, in Stoupno brothers Burkhardts from Horní Police, in settlement Bělá pod Bezdězem on lots of Josef Steidel from estate no. 2 by Wenzel Kunte from Stružnice, in the parish wood and on the lots of Franz Wunsch by the lord's inspector Johann Keylwerth, in Johnsberg by Anton Sigmund from Žandov. On lots of Žandov Karl Wichr, Johann Michr and on his own lots August Puppe from Žandov no. 32 on the southern foothill of the Dvorecký kopec (527 m a. s. l.). Josef Herforth from Horní Police no. 110 mined on his own allotment. In the years 1873 and 1874 Franz Werner from Dvorskó let a 9.5 meter deep shaft to be hollowed on the Dvorský kopec on the allotment no. 884. All attempts were a failure. Pieces of coal were discovered northwards from Žandov when extracting stumps in 1874. The shaft hollowed max. to 31 meters by citizens of Radeč and Horní Police and a 54.5 meters deep shaft on the Blumtritt's hillside in Stoupno had never hit the coal. A place of two shafts discovered in 1996 by sensibils from Ústí nad Labem is being kept in secrecy.

Počátek využívání minerálního uhlí člověkem se díky studiu starých písemností a archeologickým průzkumům neustále posunuje směrem do minulosti. Po šokující zprávě, že v červenci 2001 bylo ve Španělsku při archeologických vykopávkách odkryto 200 tisíc let staré ohniště předchůdce neandrtálského člověka i se zbytky uhlí,^{1/} je nutné si náhled na tuto problematiku od základu poopravit.

V Čechách je údajně nejstarší zprávu o dobývání uhlí zápis ve staré duchcovské městské knize. Ta uvádí stolu na kamenné^{2/} uhlí v hraničním lese mezi Duchcovem a Teplicemi a k 16. březnu 1403 zmiňuje podíl na uhelném dolu jakéhosi *Stisla z Duchcova*^{3/}. Známo je několik pozdějších zpráv, uvádějících dolování uhlí v letech 1463 v Přílepech,^{4/} v letech 1540 až 1580 pracovali lipští a pražští těžaři na uhelném dolu u hraběte Černína v Radnici u Rokycan v plzeňském kraji, 1. září roku 1550 udělil císař Ferdinand I. kutací právo na dolování uhlí v Žateckém, Litoměřickém a Slánském kraji jáchymovskému hejtmanovi *Bohuslavu Felixovi von Lobkowitzovi*, roku 1589 byla založena uhelná šachta v Loketském kraji, v listopadu 1613 jsou zmiňovány uhelné doly v Oseku, Mostě, Hrobě a v Havrani atd.^{5/} Pravý začátek éry dolování nastává až ve 40. letech 18. století, kdy byly ojediněle zakládány hnědouhelné doly u Bíliny, Teplic, Dělouše, Duchcova a Ústí nad Labem.^{6/} K výraznému rozšíření těžby došlo o 15 až 20 let později, kdy po prvním tereziánském dekretu o uhlí roku 1752 byl roku 1757 vydán císařský rekrípt o vyhledávání a využívání minerálního uhlí. Rozmach průmyslu a růst počtu obyvatel vedl totiž ke značnému zvýšení spotřeby dřeva a zároveň k jeho zdražování. Proti tomu se stát bránil mimo jiné vydáním lesního řádu dne 5. dubna 1754 a sklářského reglementu z 5. října 1767.^{7/} Dvorskými dekrety ze 27. ledna 1766 a z 13. července 1768 bylo minerální uhlí prohlášeno za volně použitelnou surovinu a dekretem z 3. října 1772 po přechodném ztížení legislativních podmínek konečně rozhodnuto, že nepodléhá hornímu zákonu a je osvobozeno od placení desátku. Dekret z 8. ledna 1789 potvrdil stávající stav včetně vyplácení prémie za nově nalezené ložisko uhlí. Od roku 1786 byly vydávány také různé instrukce a návody, jak uhlí vůbec používat. Důsledkem bylo zpřístupnění těžby naprosto pro každého, což vedlo k prudkému rozmachu uhelného hornictví a navíc pod státním dozorem.^{8/} Situaci už nezměnilo ani to, že dvorským dekretem z 16. března 1793 bylo veškeré uhlí opět přiřazeno k hornímu regálu,^{9/} což dávalo právo na výhradní dispozici s ložisky uhlí panovníkovi.^{10/} V době josefinských reforem byly zrušeny horní instituce mající svůj původ ve středověku

a jejich rozhodovací a dohlížecí pravomoci byly předávány vrchnostenským substitucím (tj. pobočkám) horních soudů, které byly zřízeny v Příbrami, Kutné Hoře, Jáchymově a později také ve Stříbře.^{11/} Substitute pro panství a velkostatky Police, Ploskovice, Konojedy, Horní Libchava, Velké Březno, Svádov, Střekov, Benešov, Německý Týnec, Třebušín-Řepčice a Záhořany, jako pobočka Horního soudu v Jáchymově, byla původně zřízena na velkostatku Police v roce 1802.^{12/} Vznikla tedy v podstatě ve stejné době jako hornosoudní substitute v Děčíně a České Kamenici.^{13/} V těchto dobách byla zaznamenána řada nových dolovacích pokusů, například v roce 1756 u Velkého Března^{14/} a v letech 1766 a 1767 u obce Knížecí na panství Šluknov.^{15/} Další četné pokusy jsou známy z let 1784 až 1803 z okolí Studánky, Varnsdorfu a Dolního Podluží.^{16/} Pozadu nezůstávali ani děčínští *Thun-Hohensteinové*, kteří na svém panství nechali vrtat na uhlí v roce 1766^{17/} u Boletic a v letech 1770–1772 provozovali hnědoudelný důl se štolou u Ústí nad Labem.^{18/} V roce 1802 byl učiněn nález uhlí u Bechlejovic,^{19/} roku 1815 u Marjanína^{20/} a 1827 u Horního Chlumu.^{21/} Několik pokusů bylo učiněno v letech 1801 až 1817 na řadě míst na panství Česká Kamenice (Prácheň, Kamenický Šenov, Horní Prysk, Chřibská, Chřibská Nová Ves, Dolní Chřibská, Krásná Lípa, Kunratice, Rynartice, Jetřichovice, Doubice, Falknov, Česká Kamenice, Kerhartice, Filipov, Mistrovice).^{22/} V tomto případě však byly zdejší kutací pokusy jen zlomkem toho, co se odehrávalo na panství Stvolínky a Police. V letech 1785 až 1825 pracovalo na velkostatku Stvolínky u Velké Javorské a Malé Javorské 18 malodolů^{23/} a na panství Police bylo jen na území obce Dolní Police v letech 1803 až 1805 mimo již existující šachty *Sct. Georgi* propůjčeno 46 dolových měř. V nedalekém Starém Šachově bylo ve stejnou dobu propůjčeno 6 dolových měř se 4 dědičnými štolami.^{24/}

Jednalo se o typické malodoly, které byly charakteristické tím, že pracovaly v malé hloubce, zaměstnávaly jen málo pracovníků, produktivita práce byla nízká, trhem dolu bylo jeho blízké okolí a k vyčerpání ložiska došlo díky jeho malé vydatnosti v průběhu 4 až 5 let.^{25/} Selské dolování bylo navíc postiženo sezónními vlivy vyplývajícími z postupů zemědělských prací, které odčerpávaly z dolů pracovníky. Dobývány byly jen nejlepší části slojí s cílem vydobýt ložisko co nejrychleji a s co nejmenšími náklady. A to i za cenu, že se důl zavalí a zůstane z větší části nevytěžen. Z uvedeného schématu ojediněle vybočovaly zejména v počátečním období doly, které těžily na relativně vydatném ložisku po více let a zásobovaly uhlím i vzdálenější okolí. Jednalo se např.

o původně panský důl Segen Gottes v Hradišti u Lovečkovic, pracující minimálně od května 1804 do roku 1848^{26/} a dodávající v roce 1814 uhlí do šedesáti okolních obcí.^{27/} Na panství Police se pokusy soustředily převážně na katastrální území obcí Dolní Police, Horní Police, Starý Šachov a Velká Bukovina, nevyhnuly se však ani dalším obcím v blízkém okolí jako je Radeč, osady Stoupno a Bělá, dále Jezvě a Stružnice, Valteřice a Volfartice. Takové množství pokusů nebylo soustředěno ani v natolik ověřených lokalitách jako byly Lukavice s Touchořinami a Náchkovicemi, Hradiště u Lovečkovic či Verneřice, které společně s Heřmanovem, Merbolticemi a Blankarticemi spadaly pod soudní pravomoc polické a od 7. dubna 1805 ploskovičské horní substituce.^{28/} Z dnešního pohledu se zdá naprosto nepochopitelné, že největší pozornost byla věnována právě území z geologického hlediska tak naprosto nevhodnému. Musíme mít však na zřeteli, že tehdejší geologické znalosti byly minimální a to tím spíše, že kutěři se rekrutovali zejména z řad laické veřejnosti, tj. obchodníků, sedláků, továrníků, hostinských, měšťanů, domkářů a podobně.

Přes značně nepříznivé úložné poměry a neuspokojivý vývin uhelných slojí, které byly vedle své malé mocnosti často pozdějšími tektonickými vlivy přerušeny, posunuty, stlačeny nebo rozmrštěny, bylo četnými hornickými pokusy v rámci panství Police zasaženo – jak již bylo řečeno – také katastrální území obcí Horní Police a Žandov. Zájem jejich iniciátorů a realizátorů vycházel patrně z dočasně úspěšných výsledků některých dolů ve Verneřicích (od roku 1826 důl Vaterstadtzeche a od roku 1838 Johann Nepomukzeche), uhelných dolů na dnes bezjmenném návrší Steinhübel, tj. na svazích kóty 606 m n. m. ležící mezi Merbolticemi a Loučkami (doly Laurenci, Paulus, Antoni, Josefí, Barbara, Eduardi, Trinitas, Maria Hilfe, Segen Gottes, Hoffnung zu Gott) a nakonec byl snad ovlivněn i spornými výsledky dolnopolického dolu St. Antoni z let 1811 až 1832, založeného na svahu Kozího vrchu (428 m n. m.) a dolu St. Engelbert v Dolní Polici, který byl provozován s nevalnými výsledky mezi roky 1826 až 1856 na sz. svahu Silberbergu (Stříbrný vrch – nevýrazná kóta 314 m n. m., ležící asi 250 metrů na západ od severního okraje Dolní Police).^{29/} Osudy obou zmíněných dolů budou předmětem samostatné studie.

Stále nové a další pokusy byly podnikány s nadějí na úspěch přesto, že výsledky řady kutných prací byly znovu a znovu zcela negativní. Tomuto úsilí se mohly vyrovnat pouze snahy císaře Ferdinanda V., jehož jménem bylo pokusně po roce 1835 kutáno na desítkách míst

v okolí Horních Zálezel, Malečova, Březí, Suletic a Velkého Března.^{30/} Důvodem nebyvalého zájmu o exploataci minerálního uhlí byl bezesporu již zmíněný nedostatek dřeva včetně palivového a jeho stoupající ceny. Situace zde byla o to naléhavější, že charakter převážně listnatých lesních porostů, tak typických pro České středohoří, předem předurčoval nižší přírůstky dřevní hmoty, než tomu bylo u uměle zakládáných smrkových monokultur na území nynější CHKO Labské pískovce či v Lužických horách. Zápočtové a gesční protokoly substitute Horního soudu v Ploskovicích zaznamenávají v rámci Žandova a jeho blízkého okolí desítky žádostí o udělení kutacích povolení, jež nám dávají poměrně přesný obrázek o těchto snahách.

Dne 9. července 1833 požádali Augustin Pope (správně August Puppe, nepozorností pisáře uváděn též jako Pompe), Augustin Grottschl a Anton Wiesner ze Žandova o dovolení kutat na panství Police, a to na pozemku sedláka Karla Rennera^{31/} z Police. Ještě téhož dne jim vrchnostenská substitute Horního soudu v Ploskovicích na základě jejich předchozí žádosti ze dne 6. července 1832 povolila na dobu 3 měsíců kutání všech kovů a minerálů, zejména však kamenného uhlí na požadovaném pozemku za předpokladu, že žadatelé se nahlásí na úřadu v Polici a s vlastníkem pozemku projednají eventuální náhradu vzniklé škody, zdrží se poškozování starých práv, budou přesně dodržovat horní zákon, po odkrytí dobytelného ložiska a jeho zpřístupnění budou podle předpisu mutovat (to je žádat o propůjčku dolového pole) a nenarazí-li v průběhu jednoho a půl měsíce na žádnou těžitelnou sloj, podají žádost o prodloužení kutacího povolení, jinak jejich 6 kutišť bude vymazáno z horních knih. Kde se tato ostatní kutná díla nalézala, není ale z dokladů jasné. Následující den bylo povolení žadatelům odesláno. Ze stabilních katastrů z roku 1843 vyplývá, že v Dolní Polici v té době nežil nikdo tohoto jména, zatímco v obci Horní Police bylo celkem 5 různých Rennerů a jejich rodin (ale žádný Senner), z nichž tři byli domkáři a dva sedláci. Jméno Karl nosil pouze majitel hospodářství č. p. 42 v místní části Zpěvná (Vogelgesang). Zajímavostí jeho devíti pozemků bylo to, že zahrnovaly výraznou až 10 metrů hlubokou rokli protékanou potůčkem, na jehož levém břehu jsou dnes na čtyřech místech v nadmořské výšce 255 až 260 metrů podchyceny jímacími šachtami vodní prameny. Těžko říci, zda některá z nich nestojí na vyústění staré štoly. Nejpravděpodobnější je to u pátého jímacího objektu, který byl vybudován asi o 100 metrů níže na pravém břehu v místě rozšíření rokly nad rybníčky, a to v patě 3 metry vysokého svahu na

okraji pole v nadmořské výšce 248 metrů. Asi o 150 metrů výše nad nejvýše umístěnou šachtou v nadmořské výšce 262 až 263 metry vystupují místy v západním svahu rokle tufy, které mohly být uhlonosné. Na téže straně o dalších 100 metrů dále, 15 metrů od okraje rokle narazíme v nadmořské výšce 276 až 277 metrů na jámový lůmek průměru 16 metrů a hloubky přes 2 metry a pod ním ležící zářez dlouhý 6 metrů, široký 4 metry a hluboký 1 metr. Zcela jistě se však nejedná o uhelnou dobývku, ale zdroj čedičového šterku. V závěru rokle na protějším břehu asi 15 metrů od potoka a 20 metrů od okraje lesíku a pole je v nadmořské výšce 287 metrů patrný mělký zasypaný zářez délky 4 metry, šířky 1,5 metru a hloubky do 0,6 metru. Jedná-li se o pozůstatek staré stoly, potom směřovala pod úhlem 285° (tj. na severovýchodovýchod) pod nevýrazný zalesněný pahrbek. Že zde nejsou patrné žádné stopy po odvalu nic neznamena, neboť ten mohl být rozvezen nebo rozplaven při vyšších vodních stavech potůčkem. Dne 24. července předložil Úřad v Polici proti zamýšlenému kutišti A. Popeho a jeho společnosti v Horní Polici na hornosoudní substituci protest. Ve zdůvodnění stojí, že podle současného horního zákona sice kutiště není na překážku, protože však omezuje pozemkového vlastníka, tak ten dolování velmi ztěžuje. Další problém spočíval v tom, že kutnými pracemi na pokusné štole byl naražen a odveden pramen pitné vody, který zásoboval 8 místních uživatelů. Ti se také k protestu okamžitě připojili se svou stížností, neboť narušený pramen pro ně představoval jediný zde existující vodní zdroj. Proto také nařídil Úřad v Polici kutěřům projednat s vlastníkem pozemku opatření k nápravě vzniklé škody. Tato dohoda ale neměla spočívat v prostém stanovení výše finanční náhrady (jak bylo běžným zvykem), ale měla spočívat v předložení záruk ze strany A. Popeho a jeho konsorcia ze Žandova, že u již zaházeného kutiště budou učiněna taková opatření, aby potřebná nahromaděná voda pro sedm poplatníků a jednoho domkáře byla bez otálení k nim opět svedena. Protože o tomto informoval polický úřad i hornosoudní substituci, nebylo ze strany úřadu nikterak pochybováno, že zmíněná újma bude odstraněna bez dalšího šetření. A to tím spíše, že členové Popeho společnosti svůj prohřešek připustili. Přesto všechno na to reagovali kutěři 4. srpna tím, že požádali o ustanovení zjišťovací komise, která by posoudila oprávněnost tohoto protestu. O pět dní později bylo šetření ukončeno. S Augustinem Grotschelem byl sepsán smírčí protokol a totéž potom provedla společnost s polickými poplatníky bránicími kutání. Dne 23. srpna podal A. Grotschel k protokolu své dodatečné vyjádření.

14. září potvrzuje hormistr substituce Horního soudu v Ploskovicích Mayer, že spor byl postoupen k vyřízení vyšší instanci. Tou byl Obvodní soud v Jáchymově, který dne 21. září vrátil komisionální protokol z 9. srpna zpět na hornosoudní substituci k předběžnému úřednímu výkonu. Následující den nařídil hormistr Grotshlově kutací společnosti, aby se s vlastníkem pozemku přátelsky domluvila na kompenzaci vzniklých škod i o dalším postupu hornických prací. V souvislosti s vodním pramenem měla společnost poskytnout potřebné záruky, neboť to byl zákonný závazek, jehož se nemohla zprostit. Bylo jen na její vůli, jaký způsob odškodnění zvolí.^{32/}

31. ledna 1839 požádal Franz Wenzel se svými bratry z Horní Police o udělení kutacího povolení pro pozemky patřící k realitám č. 35, 40 a 42 a dne 2. února o kutací povolení pro farní les a přilehlé vrchnostenské pozemky. Mimo to pokoušela Wenzelova kutací společnost své štěstí na pozemcích ležících mezi Horní Policí a obcí Stouпно a u Valkeřic. Dne 18. března požádal F. Wenzel o prodloužení kutacího povolení pro farní les, načež mu byla koncese o 12 týdnů prodloužena. Ze stabilního katastru z roku 1843 vyplývá, že se jednalo o pozemky sedláka Lorenze Schiefnera, k jehož statku patřily stavební parcely č. 59 a 60 a hospodářské pozemky č. 61 až 68, 917 až 927. K hospodářství č. 40 Franze Wünsche příslušely stavební parcely č. 66 a 67, hospodářské pozemky parcelní číslo 88 až 92 a 869 až 878 a cesty p. č. 1467 a 1474, ke statku již výše zmíněného Karla Rennera, který je zde označen jako menší sedlák či půlláník, příslušely mimo stavební parcely č. 68 ještě pozemky p. č. 96, 97, 862 až 868 a cesta p. č. 1466.

6. února 1939 požádal Walter Burkard a spol. z Horní Police o kutací povolení pro pozemky ve Stouпно u Horní Police, aniž by byly blíže určeny. Kutací licence byla ještě též den v zákonné formě vyhotovena, zaknihována a předána žadateli. 19. února předložil žádost pro totéž zájmové území jménem své společnosti Adalbert Burkard. I jemu je kutací povolení na dobu 6 týdnů vystaveno. Dne 18. března žádá Adalbert Burkert o prodloužení obou uvedených kutacích povolení. Žádost byla úřadem povolena a uvedené koncese o 12 týdnů prodlouženy.

11. února požádal August Puppe ze Žandova č. 32 o trvalé kutací povolení pro své pozemky, Karl Wichr z Žandova č. 133 o povolení kutat na žandovských loukách a Johann Michr z Žandova č. 26 o povolení kutat na měšťanských pozemcích (v jednom z obou příjmení se jedná patrně opět o chybný zápis počátečního písmene. Ve stabilním katastru z roku 1843 se uvedená jména vůbec nevyskytují, přičemž nejvíce se

jím přibližuje jméno Michel. Domy byly patrně přečíslovány). Ještě téhož dne byla všechna kutací povolení vyhotovena, zaknihována a předána zákonnou formou žadatelům. Blíže určit místa kutných pokusů není možné, neboť podle ústního sdělení p. Romana Řezáče z Dolní Police se pozemky žandovských měšťanů rozprostíraly od Dubového vrchu (402 m n. m.), přes Dvorský kopec (527 m n. m.) až na Josefův vrch. Dne 22. března požádali všichni výše uvedení, tentokrát patrně již jako společníci, o prodloužení všech jim udělených kutacích oprávnění. Těžko lze dnes soudit, zda pokusy byly částečně úspěšné a proto byly také prodlouženy, a nebo bylo nutné prodloužit kutací období naopak díky provozním potížím a neúspěchu v naději na brzké zlepšení dolovačích výsledků.

18. března byla podána žádost Wenzela Kunteho ze Stružnice pro pozemky Franze Josefa Steidela z usedlosti č. p. 2 v osadě Bělá u Horní Police. Žádost však zůstala z neznámého důvodu horní substitucí nevyřízena, protože dne 23. března předkládá W. Kunte novou žádost, která konečně vedla k vyhotovení a předání požadované licence ještě téhož dne. Z katastrální mapy z roku 1843 vyplývá, že zde stálo jedno či dvě hospodářství s pozemky v nejbližším okolí. Ve stabilním katastru obce Horní Polici, jenž uvedené jméno vůbec neuvádí, není zmíněna ani osada Bělá.

23. března požádal o kutací licenci na své pozemky Joseph Herforth z Horní Police č. 110. Ta byla vyhotovena a předána zákonným způsobem ještě téhož dne. J. Herforth vlastnil mimo stavební parcely č. 4 ještě pozemky p. č. 6 a 7, 1042, 1053, 1054 a 1121. Lokalita se nalézá nad železniční tratí na pravém břehu řeky Ploučnice při silnici z Horní Police do Žandova. Na parcelách č. 6 a 7, ležících mezi domem a tratí, se dnes nachází navážka, louka parcelní č. 1053 a 1054 je beze stop po kutání, pozemky nad domem směrem k Dvorskému kopci jsou zceleny do jedné velké louky a stejně jako bývalá parcela č. 1121 nenesou již žádné stopy po hornické činnosti.

Dne 10. dubna požádal o kutací povolení pro pozemky mezi Horní Policí a Stoupnem Lorenz Wenzel a spol. z Horní Police. Žádost byla opět předepsaným způsobem vyřízena. Naděje na nález případných pozůstatků hornických aktivit je minimální, protože pozemky nad tratí jsou z větší části sloučeny v jedno velké, dosud obhospodařované pole.

Dne 23. dubna požádal Franz Kunte (uváděn též jako Kuntze či Kunze) z Police o povolení kutat na pozemcích hornopolického Christopha Rennera z č. 43. I tato žádost byla hornosoudní substitucí přijata

a okamžitě vyřízena. Vše nasvědčuje tomu, že kutací pokus byl úspěšný, neboť 11. května požádal F. Kunte na základě naražené hnědouhelne sloje jménem své kutací společnosti o propůjčení jedné dolové míry. Podle této žádosti stanovila substituce horního soudu dvouměsíční lhůtu pro oznámení polohy dolového pole. Dne 30. července oznámila nadřízená Horní substituce v Hrobě na hornosoudní substituci v Ploskovicích, že určuje termín úředního ohledání dolu na 6. srpna. To vše znamená, že muselo dojít opět k průlomů nezdarů při dolovacích pokusech. Vždyť ještě před měsícem, to je 23. března 1839, konstatuje substituce Horního soudu v Ploskovicích, že v okruhu její působnosti se žádné kamenné uhlí nenalézá. To dokládá, že s problémy se potýkali nejen četní kutáci ve Starém Šachově,^{33/} ale i Vinzenz Kaiser na svém dole Sct. Engelbert u Dolní Police. Přitom uhlí na Stříbrném vrchu bylo prokazatelně nalezeno a po mnoho let dobýváno. Obdobná situace nastala v letech 1844 až 1848, kdy nebylo na panství Police vyprodukováno žádné uhlí.^{34/} Půlláník Ch. Renner vlastnil mimo cesty p. č. 1475 a stavebních parcel č. 69 a 70 pozemky p. č. 93 až 95 a č. 859 až 861. Parcely č. 93 až 95 patří dnes k rekreačnímu domu č. 6 v místní části Zpěvná slouží jako zahrada, která sestává částečně z navážky a je zkultivována. Parcely č. 859 až 861, ležící o 700 metrů více na jihozápad, sestávají z kdysi obhospodařovaných polí a luk táhnoucích se až k Valdeckému potoku, kde lze dnes stěží něco nalézt.

25. dubna požádal o kutací povolení panský kontrolor Johann Keylwerth. Ten soustředil svůj zájem na tzv. Horní cestu ve farním lese, na pole Franze Winsche (správně Wünsch) z Horní Police č. 40 a na lokalitu Hofefichte. Veškerá Wünschova pole dříve představovaly parcely č. 92/1 a 92/2, sousedící se západním okrajem zahrady p. č. 93/1 a 93/2 patří Christophu Rennerovi, parcely č. 870 a 873, které přiléhaly k západnímu okraji rokle patří Karlu Rennerovi a dále parcely č. 876 a 877 ležící nad závěrem rokle při obou stranách polní cesty, vedoucí za Kozím vrchem směrem do Merboltic. Farní les se nalézal v jihozápadním rohu katastru mezi levobřežním přítokem Valdeckého potoka a silnicí vedoucí z Horní Police a Podlesí do Novosedla. Horní cestou byla snad myšlena dnešní lesní cesta sledující katastrální hranici obce v samé blízkosti farního lesa. Lesní území Hofefichte se podle katastrální mapy z roku 1872, která uvádí pomístní názvy obcí, již nalézalo na severním okraji osady Novosedlo na katastru obce Dolní Police a nazývalo se Hoffichten.^{35/} Současně J. Keylwerth prováděl kutací pokusy na polích v Dolní Polici a v radečském lese. Ve svahu pod cestou v bývalém

farním lese, západně od místa označovaného v roce 1872 jako Schindl Plan, jsem v nadmořské výšce 330 až 332 m n. m., asi 35 metrů od cesty nalezl dvě půl metru hluboké prohlubně o průměru 0,7 metru a 3 metry a pod nimi pěticí mělkých terénních depresí s haldami okrově žluté písčité zeminy o výšce 0,7 metru. Haldy dlouhé maximálně 6 metrů a široké do 7,5 metru jsou soustředěny na ploše 2 arů v linii dlouhé 19 metrů a probíhající ve směru JZ–SV. Vzhledem k tomu, že jsou dnes provrtány norami od jezevců, je možné, že přes svůj poměrně značný rozsah byly vytvořeny celé zvířaty a nejsou tudíž reliktem hornické činnosti. Hledat pozůstatky dolování na ostatních pozemcích, které byly po 170 let hospodářsky využívány a obdělávány, je zcela určitě naprosto zbytečné.

7. května požádal Johann Czerwinka a spol. jménem J. Keylwertha o povolení kutat ve sklepě stavení č. 31 Adalberta Köhlera z Horní Police. Tento kutací pokus byl zřejmě úspěšný, neboť o den později požádal J. Czerwinka o propůjčení dvou velkých dolových měr. Horní substituce potvrdila přijetí žádosti ještě týž den a stanovila dvouměsíční lhůtu k oznámení polohy dolového pole. Co následovalo dále, došlo-li skutečně k vyměření a propůjčení dolového pole, to známo není. Zajímavé jistě je, že dům č. p. 31 stojí při silnici pod již zmíněnou zahradou p. č. 93 a dolová míra, která by byla zcela jistě položena zhruba jižním směrem od něj, by částečně překrývala všechny dosud zmíněné pozemky na levém břehu Ploučnice při východním úpatí Kozího vrchu (426 m n. m.). K soustředění kutacích pokusů do okolí místní části Zpěvná mohl vést jediný důvod – snaha nalézt uhelnou sloj na protilehlé straně vrchu, kde již uhlí bylo v minulosti zastíženo a dobýváno. Při prohlídce domu č. p. 31 dne 30. června 2001 se ukázalo, že se v něm nalézá klenutý z kamene vyzděný sklep délky asi 4 metry, šířky 1,5 metru a výšky 1,7 metru, který mohl být úvodní částí stoly. Ta mohla být potom dodatečně zazděna. Dle sdělení nynějšího uživatele domu pana Langera ze SRN se ani na výše ležící zahradě p. č. 50 nenalézá žádná propadlina nebo halda hlušiny poukazující na dřívější kutací činnost.^{36/} Za to se terénní nerovnosti neznámého původu nalézají mezi zahradou p. č. 50 vedlejšího domu č. p. 17 (dříve č. p. 30) a už uvedenou parcelou č. 93/1. Ty však mohly vzniknout také díky sesuvu půdy. Mimo to vlastnil Adalbert Köhler stavební parcelu č. 54 a louku p. č. 74, které ležely nad silnicí asi 100 metrů na západ od jeho domu a vzdálenější parcelu č. 266 na Kozí stráni při levé straně silnice do Valteřic. Jeho další parcela č. 490 byla položena proti dnešnímu kravínu

na druhé straně silnice do Podlesí, a to paralelně s ní. Opět se jedná o dodnes intenzivně obhospodařované pole a louku, na nichž za předpokladu, že zde také byly prováděny nějaké kutací práce, není reálné něco nalézt.

2. listopadu požádal Anton Sigmund z Žandova o povolení kutat kamenné uhlí v polickém lese na tzv. Johnsbergu. Obdržel potvrzení řádně zaknihované žádosti na dobu 3 měsíců. Lokalizovat zmíněný vrch se nám, bohužel, nepodařilo.

Po šestileté odmlce požádal dne 11. listopadu 1845 o udělení povolení ke kutání nerostů, a to především uhlí v Polickém lese verneřický obchodník Eduard Fock. K tomu horní úřad poznamenal, že v tu dobu měl již žadatel zřízení chodbu se vstupem do dolu. E. Fock byl instruován, aby svou kutací žádost obnovil s tím, že vyjmenuje pozemky, na kterých zamýšlí kutat. Následující den předal E. Fock na substituci horního soudu svou opravenou žádost o kutací povolení v Polickém lese na parcele topografické číslo 25 v lokalitě zvané Hirschpfütze (Jelení louže). O které místo se vlastně jedná, se zjistit nepodařilo, je ale možné, že se již opět jednalo o katastrální území obce Dolní Police.

V listinách se pak nachází několik dalších žádostí o kutací licence, u nichž však není zřejmé, které z obcí se vlastně týkají. Jednalo se například o žádost polického Augustina Kirpala z 5. února 1839, kterou o 6 dní později řešila substitute Horního soudu v Hrobě, nebo o kutací povolení Stephana Köchera a Wenzela Mößera z Police, které jim bylo 15. března 1839 prodlouženo. Jak dalece byly jednotlivé kutací pokusy úspěšné se již asi nedozvíme, protože řada souvisejících dokladů se do dnešní doby nedochovala.

Dne 29. prosince 1873 předložil c. a k. Revírnímu hornímu úřadu v Teplicích svou žádost o udělení kutacího povolení pro soudní okres Česká Lípa Franz Werner z osady Dvorsko v Horní Polici. Vzhledem k tomu, že přiložil zároveň ke své žádosti kolek v hodnotě 1 zlatý, byla jeho žádost ještě téhož dne baňským úředníkem F. Winhoferem zanesena do knihy kuteb a vyhotoveno kutací povolení číslo 1766.^{37/} Dne 4. prosince 1873 byla hornímu úřadu předložena Wernerova žádost o potvrzení ohlášky jeho kutného díla nacházejícího se v panském lese na žandovské parcele č. 884. To bylo položeno 80 sáhů (159 metrů) od hraničního kamene č. 34 umístěného mezi parcelou č. 884 a hranicí obce Radeč ve směru 255° (tj. na JZZ). Určit přesné místo osazení hraničního mezníku č. 34 se nepodařilo, neboť kameny dochované v terénu nejsou číslovány, ani nebyla nalezena žádná mapa, která by je jako

očíslované uváděla. Z Wernerova popisu ale vyplývá, že kutiště se nacházelo na severním svahu vrchu Hofebergu (Dvorský kopec 527 m n. m.) asi 1,5 km na severovýchod od Žandova. Wernerova ohláška byla baňským úředníkem F. Winhoferem potvrzena a zaznamenána v knize kuteb a knize výhradních kutišť.^{38/} Dne 19. ledna 1874 hlásí Werner hornímu úřadu, že jeho šachta je hluboká 5 sáhů (9,5 metru) a díky výskytu skály jsou práce pomalé a bezvýsledné.^{39/} Poslední kutací pokus na Dvorském kopci byl údajně učiněn nedlouho poté, co jeden dělník v roce 1874 při klučení pařezů asi 1000 kroků od vrcholu kopce směrem k Žandovu, odkryl stopy uhlí. V místě byla vyhloubena 30 až 40 loktů (asi 23,3 až 31,1 metru) hluboká šachta, která stála pouze mnoho peněz a námahy. Ta byla vyhloubena nejspíše při okraji lesa v místě nazývaném v katastrálních mapách jako Fiebich. Nepoučená neúspěšným úsilím jiných nechala společnost radečských a hornopolických občanů ještě hloubit ve Stoupnu na Blumtrittově stráni^{40/} šachtu. S nezmenšenou důvěrou nechala společnost hloubit do 50 loktů (asi 38,8 metru), když ale dosáhla šachta hloubky 70 loktů (54,4 metru) a ještě nebyla žádná uhelná poloha zastižena, museli pokusu zanechat. Tak poznali, že zdejší krajina žádný uhelný poklad neukrývá, a proto již žádné další pokusy nebyly prováděny.^{41/}

Dne 8. prosince 1885 ohlásil provozovatel dolu Segen Gottes a majitel hospodářství v Blankarticích Friedrich Wurm na základě svého kutacího povolení č. 393 ze dne 9. dubna 1879 dvě kutiště. Jedno z nich se nalézalo ve Velké Javorské, druhé se mělo nacházet v Horní Polici. Umístěno bylo 4 metry na jihovýchod od styku parcel č. 863, 864 a 866, přičemž kutací znamení mělo být osazeno odtud směrem na sever ve vzdálenosti 100 metrů.^{42/} Udaný zarážkový bod odpovídá přibližně místu v závěru *Rennerovy* rokle, kde se v lesíku nalézá výše zmíněný zasypaný zářez. Opravené potvrzení ohlášky výhradního kutiště č. 878/1885 ze dne 11. prosince však ohlášku opravuje a umísťuje kutiště do Dolní Police. Tím se přesunulo kutné dílo na katastr obce Dolní Police k osadě Havraní,^{43/} kde byla stará šachta v lese na severním svahu vrchu Joberberg (dnes bezejmenná kóta 456 m n. m.) v březnu 2001 mnou a Miroslavem Radoněm z Lovosic skutečně nalezena. V roce 1995 se v jednom z vydání Severočeského deníku objevila zpráva Františka Ročka o objevení starých štol a skalních skulptur skupinou ústeckých senzibilů. K tématu se vrací série příspěvků Ondřeje Kociny z roku 1999. Rádobysenzační odhalení dvou štol u Horní Police, jejichž přístup je údajně chráněn temnými silami a elektrickou energií vznikající v hloubi štol, díky čemuž

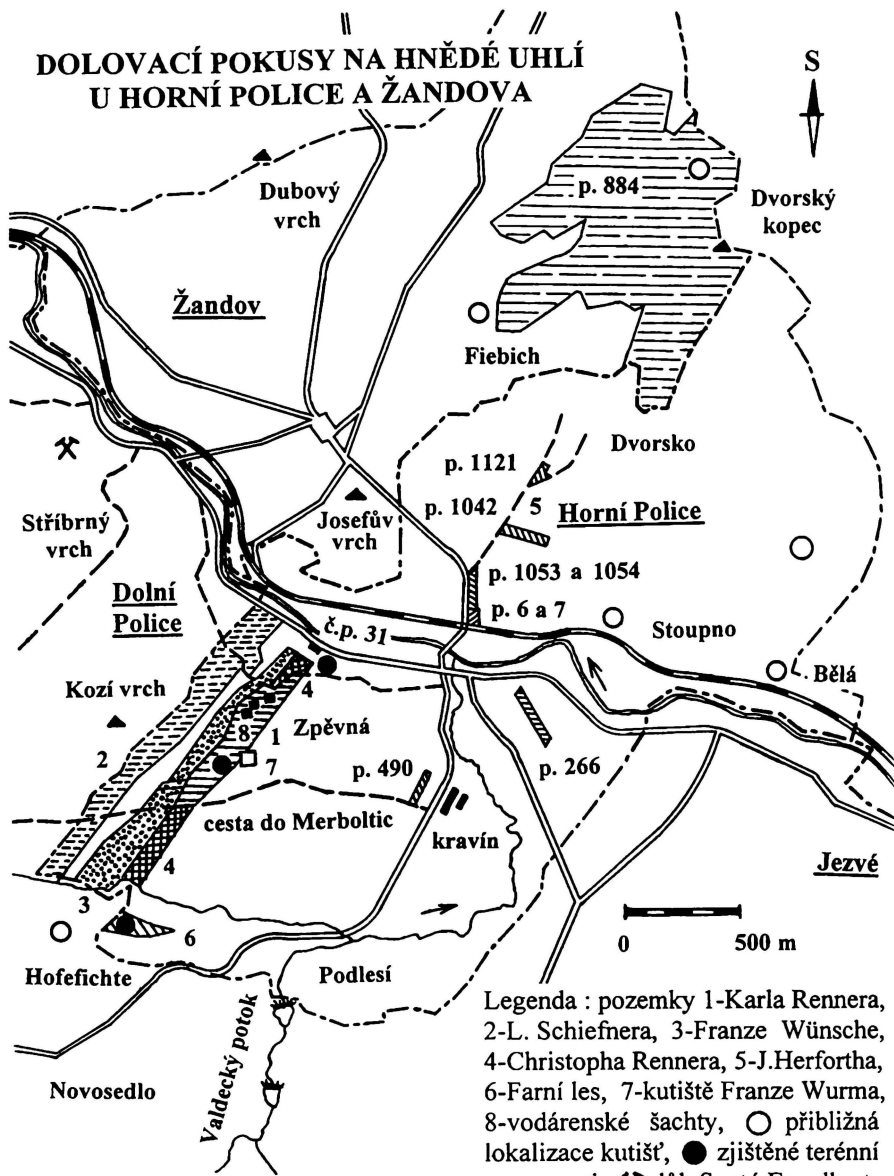
se všichni kolemjdoucí podvědomě důlním dílům vyhýbají,^{44/} je jen pokusem o zvýšení nákladu deníku. Z výpovědi jednoho z účastníků zpřístupňování štoly vyplynulo, že ta se ve skutečnosti nacházela naproti hradu Varta u Velkého Března nedaleko osady Varta v malém kamenolomu. Rozhovor s dalším aktérem senzibilem p. Meszárošem z Ústí nad Labem byl natolik vágní a plný vyhýbavých odpovědí, že mě o pravdivosti tvrzení uvedených v novinách ani v nejmenším nepřesvědčil.^{45/} Navíc jsem stoprocentně přesvědčen o tom, že zvědavost dětí stejně jako nás speleologů je natolik silná, že se před ničím nezastaví. Takže existují-li skutečně u Horní Police ještě nějaké štoly, jistě by byly místními už dávno objeveny a také prohlédnuty. Chce-li však někdo něčemu takovému věřit, neberme mu to.

POZNÁMKY

- 1/ Televizní vysílání Události na ČT 1 v 18.15 hodin dne 27. července 2001.
- 2/ Jednalo se samozřejmě o hnědé uhlí. Ještě roku 1850 bývalo někdy hnědé uhlí i v oficiálních statistikách vykazováno jako uhlí černé. Viz Ressel, S. A.: Der gegenwärtige Bergwerksbetrieb im nordwestböh. Kohlenbecken und sein Verhältniss zur Landwirtschaft daselbst. Sobochleben b. Mariaschein 1895, s. 13.
- 3/ Archiv města Ústí nad Labem, Pozůstalost Josefa Fleischmanna, kart. 2, inv. č. 52 a kart. 11, inv. č. 38.
- 4/ Kol.: Uhelné hornictví v ČSSR. Ostrava 1985, s. 23.
- 5/ Kirschner, A.: Epochen aus dem nordwestböhmischem Braunkohlen-becken. Mitteilungen des Norböhmischem Exkursions-Klubs (= MNEC), 26. Jg., 1903, s. 132,133.
- 6/ Uvedeno v další vlastivědné literatuře, zejména viz článek A.Kirschnera.
- 7/ Kol.: Dějiny města Chabařovic. Chabařovice 1998, s. 114–118.
- 8/ Kořan, J.: K počátkům uhelného hornictví. Rozpravy NTM č. 58. Studie z dějin hornictví č. 3. NTM Praha 1973, s. 47 a 48.
- 9/ Archiv města Ústí n. L. Pozůstalost J. Fleischmanna, kart. 2, inv. č. 52
- 10/ Jangl, L.: Hornický slovník. Komitét sympozia Hornická Příbram ve vědě a technice. Příbram 1986, 126 s.
- 11/ Dejmek, V.: Uhlonosné sedimenty Českého středohoří. Závěrečná zpráva úkolu č. 01 82 2202. Geoindustria n. p. Praha, Dubí u Teplic 1896, s. 12.
- 12/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Police, kart. 31.
- 13/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Česká Kamenice, kart. 6, skupina A-I-Ba 1/1 zřízení horní substituce.
- 14/ Richter, E.: Vom Gute Großprisen. Beiträge zur Heimatskunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, r. 17/1937, Heft 1. s. 91–98.
- 15/ Fiedler, J.: Heimatskunde des politischen Bezirkes Schluckenau. Rumburg 1808, s. 131.
- 16/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Rumburk, kart. 406. Rubriken Buch uiber den gewerkschaftlichen Steinkohlen Bergbau bey Lichtenhayn ob der Herrschaft Rumburg angefangen im Jahre 1800, nestránkováno.
- 17/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Děčín, kart. 510, D/34/14a/18/1. Dosud uváděný rok 1768 se vztahuje k vyúčtování materiálu a mezd, vynaložených v tomto roce na důlní práce.
- 18/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Děčín, kart. 511, D/34/22/1. V literatuře bývá často chybně uváděn rok 1805.
- 19/ M. K.: Merkwürdigkeiten aus unserer Heimat. Alt-Tetschner Gemeindebote, Nr. 15, s. 3 a 4.
- 20/ Veselý, M.: Vrchnostenský důl na Chlumu u Marjanína. Děčínské vlastivědné zprávy č. 4/2000, roč. X. Okresní muzeum Děčín 2000, s. 3–17.
- 21/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Česká Kamenice, kart. 6, skupina A-Ba I, dolování uhlí.
- 22/ Korb, E.: Einiges über den Kohlenbergbau auf dem bischöflichen Gute Drum. MNEC 17, 1894, s. 231–235.
- 23/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Police, kart. 31, inv. č. 341.
- 24/ Tamtéž, VS Police, inv. č. 341, č. podací 3 až 43.

- 25/ Matějček, J.: K problematice uhelných malodolů v českých zemích v 19. století. Rozpravy NTM v Praze č. 64. Studie z dějin hornictví č. 5, s. 155–169.
- 26/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Police, kart. 31, inv. č. 341, č. podací 50; VS Ploskovice, kart. 417, č. j. 73.
- 27/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Ploskovice, kart. 413.
- 28/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Police, kart. 31, inv. č. 341, č. podací 47.
- 29/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Ploskovice, kart. 416 a 417.
- 30/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Police, kart. 14, F-108, F-108a.
- 31/ Chybně uveden jako Senner, zde opraveno podle výčtu obyvatel uvedeného v parcellačním protokolu. Viz SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Police, kart. 5, inv. č. 28 Horní Police – stabilní katastr 1843; pro obec Žandov kart. 7, inv. č. 35 – stabilní katastr 1843. Dle mapy inv. č. 836 a 838.
- 32/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Ploskovice, kart. 417, I 59.
- 33/ Veselý, M.: Dobývání uhlí u Starého Šachova. Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích č. 23/2000. Teplice, s. 45–54.
- 34/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Ploskovice, kart. 416, I 10.
- 35/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Police, mapa panství Police v měřítku 1 : 2.880, inv. č. 836.
- 36/ Ústní sdělení p. Langra ze dne 30. června 2001.
- 37/ SOA Litoměřice, pobočka Most, RBÚ Teplice, kart. 2, 1873, č. j. 1754.
- 38/ SOA Litoměřice, pobočka Most, RBÚ Teplice, kart. 2, provozní zprávy 1873, č. j. 1766.
- 39/ Tamtéž, kart. 4, A–Z, č. j. 157.
- 40/ Podle stabilního katastru z roku 1843 žily ve Stoupně tři rodiny Blumtrittů, přičemž všechny jim patřící pozemky se nalézaly na lokalitě označované jako Leithen na sever od osady.
- 41/ Maras, R.: Entdeckungsversuche auf Braunkohlen im Schosen-und Jahnberg. MNEC 13, 1890, s. 367–368.
- 42/ SOA Litoměřice, pobočka Most, RBÚ Teplice, kart. 9, č. j. 843.
- 43/ SOA Litoměřice, pobočka Most, RBÚ Teplice, kar. 8, C 1885 a AZ 1886.
- 44/ Kocina, O.: Součástí skalní minigalerie byly i dva reliéfy démonů, Českolipský deník, 7, 1999, č. 184 z 11. 8. 1999, s. 9; Badatelé narazili u Horní Police na elektrickou mříž, Českolipský deník, 7, 1999, č. 191 z 18. 8. 1999, s. 9; Mentální bitva pak všechny vyčerpala, Českolipský deník, 7, 1999, č. 197 z 25. 8. 1999, s. 9.
- 45/ Ústní sdělení Vladimíra Neumanna z Ústí nad Labem z roku 1996 a ústní sdělení p. Meszároše z Ústí nad Labem ze září 1999.

DOLOVACÍ POKUSY NA HNĚDÉ UHLÍ U HORNÍ POLICE A ŽANDOVA

Legenda : pozemky 1-Karla Rennera, 2-L. Schiefnera, 3-Franze Wünsche, 4-Christopa Rennera, 5-J.Herfortha, 6-Farní les, 7-kutiště Franze Wurma, 8-vodárenské šachty, ○ přibližná lokalizace kutišť, ● zjištěné terénní nerovnosti, ✕ důl Svatý Engelbert, --- hranice katastru obcí, → vodoteč

Vypracoval : M. Veselý, Česká speleologická společnost, ZO 4-03 Děčín, dne 23. září 2001

RESUMÉ

Abbauversuche von Braunkohle bei Horní Police und Žandov

Miroslav Veselý

Die Erkundung und Nutzung von Braunkohle ist in Spanien 200 000 Jahre alt, in Böhmen ist sie seit dem Jahre 1403 bekannt. In den 40-er Jahren des 18. Jahrhunderts wurden Braunkohlengruben bei Bilin, Dux, Teplitz, Tillsch und Aussig gegründet. Zu einer Verbreitung des Abbaus kam es etwa 15 bis 20 Jahre später, als in den Jahren 1752 bis 1793 eine Reihe von kaiserlichen Reskripten erschien, welche die Erkundung und Nutzung von Braunkohle förderten. Damals gab es viele neue Abbauversuche. So wurden z. B. in der Domäne Police in den Jahren 1803 bis 1805 außer dem St.-Georgi-Schacht noch 46 Grubenmassen verliehen. Es handelte sich dabei um kleine Gruben von geringer Tiefe, mit wenig Arbeitern und ausschließlich mit Handförderung und niedriger Produktivität. Die Abbauversuche wurden wahrscheinlich durch die zeitweiligen Erfolge der St.-Engelbert- und St.-Antoni-Gruben in Dolní Police sowie der Gruben in den nahen Dörfern Verneřice, Merboltice, Valkeřice und Loučky veranlasst. In Horní Police bei Žandov konzentrierten sich die Abbauversuche auf den östlichen Hang des Hügels Kozi vrch (428 m ü. M.), in dem Ort Zpěvná auf die Grundstücke von Karl Renner (No. 42), Franz Wünsch (No. 40), Lorenz Schiefner (No. 35) und Christoph Renner (No. 43). Der 1833 von der Kohlengewerkschaft Augustin Grotschel auf dem Grundstück von Karl Renner angelegte Stollen beschädigte eine Quelle, die acht Bewohner mit Trinkwasser versorgte, und deswegen wurden die Abbauarbeiten eingestellt. In einer Schlucht auf Renners ehemaligem Grundstück befinden sich heute ein zugeschütteter Einschnitt und fünf Schächte zum Wasserauffangen, wovon einer eine Ableitung des Grubenwassers aus dem alten Stollen darstellen kann. Der Abbauversuch von Franz Kunte aus Police im Jahre 1839 auf dem zu dem Bauerngut No. 43 gehörenden Grundstück war wahrscheinlich erfolgreich, weil ihm hier ein Fördermaß verliehen werden sollte. Kohle wurde auch von der Gesellschaft Johann Czerwinka beim Kellerausbau für Adalberth Köhlers Haus No. 31 in Horní Police entdeckt, denn es wurde die Verleihung von zwei Fördermaßen beantragt. Weitere Abbauversuche realisierte in dem selben Jahr zwischen Horní Police und Stoupno die Gesellschaft Lorenz Wenzel aus Horní Police, in Stoupno die Brüder Burkhard aus Horní Police, in der Ortschaft Bělá auf dem Grundstück Josef Steidels aus dem Haus No. 2 Wenzel Kunte aus Stružnice, im Pfarrwald und auf den Grundstücken von dem bereits erwähnten Franz Wünsche der herrschaftliche Kontrolleur Johann Keylwerth und auf dem Johnsberg Anton Sigmund aus Žandov. Auf den Wiesen von Žandov und auf den Grundstücken der Bürger von Žandov versuchten ihr Glück Karl Wicher und Johann Michr aus Žandov und auf seinen Grundstücken August Puppe aus Žandov No. 32. Am südlichen Fuß des Berges Dvorský (527 m ü. M.) schürfte auf seinen Grundstücken Josef Herforth aus Horní Police No. 110. Alle erwähnten Versuche aus dem Jahr 1839 blieben erfolglos. In den Jahren 1873 und 1874 ließ Franz Werner aus Dvorsko einen 9,5 m tiefen Schacht im herrschaftlichen Wald auf der Parzelle Nr. 884, am nördlichen Hang des Berges Dvorský abteufen, der nur auf einen Felsen stieß. Beim Roden der Stöcke in der Lokalität Flebich nördlich von Žandov wurden Kohlestücke entdeckt. Sie gaben Anlass zum Teufen eines maximal 31 m tiefen Schachts, der jedoch erfolglos blieb. Die Berggewerkschaft

der Bürger von Radeč und Horní Police baute noch einen fast 55 m tiefen Schacht an Blumtritts Hang in Stoupno, aber wieder vergeblich. Unbewiesen bleibt die verheimlichte Entdeckung von zwei Stollen durch Forscher aus Ústí nad Labem im Jahre 1996 in dem Tal bei Horní Police.

INICIATIVA ZÁKUP VE SPRÁVNÍ REFORMĚ V LETECH 1848–1850

Miloslav Sovadina

Miloslav Sovadina: Initiative of the town of Zákupy in the administrative reform in the years 1848 to 1850

The abolition of patrimonial administration in the year 1848 resulted in necessity of a new administrative organization. Towns in Bohemia applied for the privilege to become a seat of a district office or a district court. Zákupy tried to become seat of the new administrative authorities, too. They offered free office rooms, plenty of experienced staff, a traditional district of territorial self-government. Number of inhabitants and a central character of the town were also one of the pros. However, Mimoň became seat of the district court, and the town of Zákupy was included in the district court of Mimoň. Zákupy's effort to be embodied to the district court of Česká Lipa came in vain as well. Zákupy remained part of the district court of Mimoň until the year 1948.

Jedním z trvalých a skutečně převratných výsledků revoluce roku 1848 bylo zrušení poddanství. Tento v podstatě právní úkon měl totiž dalekosáhlé důsledky v dalším společenském, politickém i hospodářském vývoji českých zemí i celé rakouské monarchie. K oněm důsledkům politickým lze přiřadit také vznik zcela nové organizace veřejné státní správy již od nejnižších instancí, neboť až do roku 1848 byly vykonavateli politické a finanční správy a soudnictví v první instanci patrimoniální úřady. Veškerá prvoinstanční správa a soudnictví tedy nebyla státní, nýbrž soukromá. Její výkon prováděla prostřednictvím svých vrchnostenských úřadů šlechta a jiní pozemkoví vlastníci. Zrušením poddanství však patrimoniální úřady o své správní a jurisdikční pravomoci přišly. Bylo tedy nutno v době co nejkratší vybudovat zcela nový správní systém.

Nebyl to úkol jednoduchý. Před rokem 1848 bylo v Čechách 1421 samostatných berních panství, statků a měst, 6066 berních obcí

a 868 patrimoniálních soudů (Roubík, 1938, 67). Správní obvody však byly velice nesourodé co do velikosti, statek o rozsahu jedné vsi byl stejnou správní jednotkou jako ta největší panství. Vzhledem k tomu, že patrimoniální úřady sídlily většinou na zámcích vrchnosti, byla správní centra roztroušena po českém venkově mimo větší města.

Po zrušení poddanství bylo třeba urychleně vytvořit nový správní systém a to nejen ve smyslu institucionálním, ale také ve smyslu územního členění státu. Prvoinstanční správní jednotky, okresy, byly na rozdíl od předcházejícího období vytvářeny tak, aby byly vzájemně srovnatelné jak svojí rozlohou, tak počtem obyvatel. Za sídla okresních úřadů politické a finanční správy a justice byla vybírána města, která byla přirozenými regionálními centry a která byla relativně stejně snadno dostupná pro všechny obyvatele okresu. Aktuálním požadavkem praktické povahy byly při vzniku nové správní organizace v letech 1848–1850 také možnosti obcí nabídnout pro nově vznikající správní úřady a soudy volné budovy a místnosti, jakož i byty pro úřednictvo.

Většina obcí využila příležitosti a pokusila se právě pro sebe získat výsadu stát se sídlem nově se tvořících prvoinstančních úřadů politické správy a soudnictví, tedy okresním městem. Toto postavení totiž s sebou přinášelo řadu výhod. Jednou z nich bylo trvalé usídlení státního úřednictva a z toho plynoucí zvýšené nároky na úroveň obchodu, ale také školství a kulturního života ve městě. Příchod lidí k úřednímu a soudnímu jednání ve městě byl spojen s nadějami na oživení obchodu a tedy i rozvoj řemesel a živností ve městě. Zemské organizační komisi, která připravovala návrhy územního členění Čech, bylo adresováno mnoho žádostí měst, ale i městeček a městysů téměř bezvýznamných, aby právě ony se staly sídly politického nebo alespoň soudního okresu. Ve svých žádostech uváděly tyto obce nejrůznější podpůrné argumenty. V první řadě to bylo příznivé dopravní spojení s okolím, významné místní trhy, rozvinutý průmysl a čilý obchod, nabídky úředních místností, příhodné ceny potravin a ubytování. Objevovaly se ale také odkazy na starobylost a historický význam obce, na bývalé sídlo různých úřadů, nebo se zdůrazňovalo příznivé klima a zdravé podnebí. K žádostem se často připojovaly i okolní vsi, které peticemi podporovaly zřízení okresního úřadu či soudu právě v tom kterém městě (Roubík 1938, 102–103). O určení obce za sídlo okresního soudu marně žádaly v letech 1948–1849 z Českolipska a nejbližšího okolí městečka Kravaře, Stráž pod Ralskem, Žandov, Krásná Lípa, Jiřetín, Dolní Podluží, Hoštka a Chcebuz (Roubík, 1938, 102, pozn. 41).

V nově zřízeném českolipském kraji se roku 1850 staly sídly okresních úřadů Česká Lípa, Děčín, Dubá, Frýdlant, Jablonné v Podještědí, Liberec, Litoměřice, Rumburk, Šluknov a Ústí nad Labem. Každý politický okres se skládal z jednoho, ale většinou dvou a více okresů soudních. Tak politický okres Česká Lípa tvořily soudní okresy Cvikov, Česká Lípa, Mimoň a Nový Bor. U dalších okresů vypadala jejich struktura takto:

Politický okres Děčín – soudní okresy Benešov nad Ploučnicí, Česká Kamenice, Děčín

Dubá – soudní okresy Dubá, Štětí

Frýdlant – soudní okres Frýdlant

Jablonné v Podještědí – soudní okresy Chrastava, Jablonné v Podještědí

Liberec – soudní okresy Jablonec nad Nisou, Liberec, Tanvald

Litoměřice – soudní okresy Litoměřice, Lovosice, Ústěk

Rumburk – soudní okresy Rumburk, Varnsdorf

Šluknov – soudní okresy Lipová, Šluknov

Ústí nad Labem – soudní okresy Chabařovice, Ústí nad Labem.

Žádosti všech ostatních měst a městeček byly, alespoň v tomto prvním období správní reformy, pominuty (Compendium 1850, příloha).

K obcím žádajícím o zřízení okresního soudu se na konci roku 1848 a na počátku roku 1849 připojily rovněž Zákupy. Podnětem nejen pro Zákupy, ale i pro další obce, byl jistě oběžník krajského úřadu v Mladé Boleslavi z 20. září 1848, v němž krajský hejtman vyzýval obce, aby nabídky zemské organizační komisi vhodné budovy pro zřízení okresního soudu. Průměrný okresní soud si vyžadoval mít k dispozici tři kanceláře, podatelnu sousedící s registraturou, ohnivzdornou místnost na depozita a další pro uložení pozemkových knih, dále prostorný sál pro veřejná jednání a byt pro soudního sluhu. Nabídky spolu s plány budov a podmínkami, za nichž budou postoupeny k užívání, ale i rozklad o dopravních, sociálních a národnostních poměrech v okolí, měly být adresovány zemské organizační komisi (AM Zákupy, inv. č. 514: Žádost, aby Zákupy byly sídlem okresního soudu 1848–1849). Krajský úřad tak vlastně vybídl obce, aby se o přidělení sídla okresního soudu ucházely.

Zákupy byly v roce 1848 městečkem s 283 domy a asi 2 tisíci obyvateli a byly sídlem správy panství, patřícího vládnoucímu císařskému rodu. Na panství o celkové výměře 172,65 km² leželo 28 obcí se zhruba

19 500 obyvateli. Vedle Zákup byl městečkem ještě Cvikov, který byl střediskem textilní výroby. Panství se skládalo ze dvou samostatných a navzájem oddělených celků. Severní část, jejímž centrem byl Cvikov, ležela v Lužických horách a v jejich podhůří a vyznačovala se lidnatými vesnicemi s rozvinutou výrobou přize a plátna. Jižní část s centrem v Zákupech byla převážně rozložena v údolí Svitavy a převládala zde zemědělská výroba. V samotných Zákupech byl pivovar, vinopalna a vrchnostenský dvůr, dva mlýny a pila, bělidlo barchetu, plátna a přize a vrchnostenská cihelna. V nedalekých Nových Zákupech pracovala prosperující kartounka Ignáce Leitenbergera, která patřila k nejmodernějším v celé monarchii. U 170 potiskovacích stolů v ní pracovalo ve 30. letech 19. století 650 lidí. Pro potřeby kartounky avšak pracovalo dalších 2000 tkalců v okolí (Sommer 1834, 258–260)

Zákupy tedy měly podle tehdejších měřítek předpoklady k tomu stát se sídlem okresního soudu. Hned v říjnu 1848 nabídl městský úřad organizační komisi vhodné místnosti pro zřízení okresního hejtmanství a okresního soudu v zámku, kde byl dříve vrchnostenský úřad. Protože zámek by císařským majetkem, obrátilo se město současně také na císaře, aby svolil k dočasnému pronájmu zámeckých prostor pro potřeby obou okresních institucí na dobu, dokud město nepostaví vlastní úřední budovu. Zákupský městský úřad ve své žádosti organizační komisi zdůraznil, že město bylo až doposud centrem rozsáhlého panství a že zde fungoval patrimoniální soud, takže ve městě již bydlí dostatek vhodného úřednictva. Na všeobecné přání obyvatelstva byla se žádostí o zřízení okresního soudu vyslána k ministerské komisi pro organizaci okresních soudů do Prahy deputace, kterou tvořili starosta Adolf Strohmmer a člen městského výboru August Henke (AM Zákupy, inv. č. 514: Žádost, aby Zákupy byly sídlem okresního soudu 1848–1849).

V dalším dopisu z 5. ledna 1849 zákupský městský úřad ještě více rozvedl všechny možné důvody, pro něž by mělo ve městě sídlit okresní hejtmanství a okresní soud: Zákupy se mohou chlubit, že jsou císařským majetkem a město je centrem komplexu statků, které tvoří zákupské vévodství. Město samo je však chudé a značná část jeho příjmu pochází od lidí přicházejících do Zákup vyřizovat své úřední záležitosti a při té příležitosti ve městě nakupují. Je třeba rovněž brát ohledy na provoz textilní továrny v Nových Zákupech, jejíž export přinesl do státní pokladny na clech 30 tisíc zlatých příjmu. Množství lidí v továrně i lidnaté panství jsou zárukou, že zde zřízený soud bude dostatečně vytížen. Kromě těchto nových důvodů zopakovala žádost z 5. ledna rovněž již

známé argumenty o dostatku úředních místností (AM Zákupy, inv. č. 514: Žádost, aby Zákupy byly sídlem okresního soudu 1848–1849).

O týden později, 12. ledna 1849, pozvala putovní ministerská komise pro organizování zeměpanských soudů zástupce města Zákupy na slyšení, které se konalo 20. ledna 1849 v Mimoní. O průběhu a výsledcích slyšení nejsme bohužel informováni. Z další korespondence však vyplývá, že byly zřejmě zklamány naděje, že císař poskytne městu prostory na zámku pro zřízení okresního hejtmanství a okresního soudu. V prohlášení z 21. ledna 1849 se starosta a členové městského výboru v Zákupích zaručili, že obec postaví pro potřeby okresního hejtmanství a okresního soudu na vlastní náklady úřední budovu, kterou bez nároků na jakoukoliv náhradu propůjčí do bezplatného užívání státu na tak dlouho, dokud budou oba úřady v Zákupích umístěny (AM Zákupy, inv. č. 514: Žádost, aby Zákupy byly sídlem okresního soudu 1848–1849). Ani poté však asi nebyly naděje Zákup na zřízení obou okresních institucí příliš slibné. Proto počátkem června podpořili požadavek Zákup na zřízení alespoň okresního soudu starostové okolních obcí Božíkova, Nových Zákup a Vlčího Dolu, neboť by to prospělo i obyvatelstvu jejich obcí (AM Zákupy, inv. č. 514: Žádost, aby Zákupy byly sídlem okresního soudu 1848–1849).

Jak již vyplynulo z výše řečeného, nebylo v Zákupích zřízeno ani okresní hejtmanství, ani okresní soud a Zákupy byly začleněny do obvodu soudního okresu Mimoň. Tato skutečnost však byla ze strany zákupského městského úřadu považována na nepřijatelnou. Ve svém protestu ze 14. září 1849 se městský výbor na žádost obyvatel města znovu obrátil na soudní uvozovací komisi, aby bylo od města odvráceno „toto nevýslovné neštěstí“ a aby byla ještě jednou zvážena možnost učinit ze Zákup sídlo okresního soudu. Z celkového tónu protestu je cítit zejména podrážděnost nad tím, že sídlem okresního soudu se stal Cvikov, přičemž obvod cvikovského soudního okresu tvořila právě celá severní část zákupského dominia, zatímco „hlavní město panství“, tedy Zákupy, bylo jako sídlo okresního soudu zcela pomínuto. Navíc zákupská část panství byla rozdělena a většina obcí, spolu se Zákupy, začleněna do obvodu soudního okresu Mimoň, zatímco jiné vsi – Lasvice, Starý a Nový Šidlov – byly dokonce připojeny k obvodu soudního okresu v Novém Boru, města, které se svojí starobylostí Zákupům ani zdaleka nemohlo rovnat a nemělo žádné tradice jako sídlo vrchnostenského úřadu. Obyvatelstvo tří takto postižených obcí tím bylo odtrženo od přirozených center ve Cvikově a v České Lípě. Tyto vsi byly navíc

přifařeny k Zákupům a byly tedy četnými pouty spjaty s tímto městem. Jejich podřízení okresnímu soudu v Novém Boru by tedy nutně vedlo, dle mínění městské rady v Zákupěch, ke zmatkům na úrovni obecní správy.

Zákupští dále pokládali za křivdu, že jejich město bylo připojeno k 1,5 hodiny vzdálenému okresnímu soudu v Mimoní, a přitom se po staletí těšili z výhody soudu přímo v Zákupěch. Kdyby byl zřízen okresní soud v Zákupěch, tak by tím vlastně Mimoň žádnou újmu neutrpěla, neboť na území mimoňského soudního okresu ležela ještě tři další města – Mimoň, Kuřívody a Stráž pod Ralskem. Za další poškození Zákup, a tedy předzvěst ztráty prosperity, považoval zákupský městský úřad skutečnost, že se ztrátou sídla okresního soudu přišlo město i o příjmy a výhody plynoucí z přílivu lidí k soudnímu jednání. Obchod i řemesla byly napříště odkázány pouze na omezený místní trh a čekala je postupná stagnace a úpadek. Rovněž početné dělnictvo Leitenbergerovy kartounky v Nových Zákupěch přišlo o výhody soudu přímo v místě. Závěrem městský výbor opět nabídl úřední místnosti v zámku na tak dlouho, dokud nebude postavena nová úřední budova.

Pokud by nešlo vyhovět žádosti a zřídit pro obce jižní části bývalého zákupského panství samostatný okresní soud v Zákupěch, žádal městský úřad a spolu s ním i starostové okolních obcí, aby bylo celé uvedené území připojeno k obvodu okresního soudu v České Lípě. Toto město totiž bylo podle jejich tvrzení pro obce zákupského panství přirozeným výrobním, obchodním a dopravním střediskem. Obyvatelé Zákup i okolních vsí jsou prý s Českou Lípou takřka v denním styku, neboť tam jsou umístěny další správní úřady – krajský a okresní soud a okresní trestní soud. Naproti tomu k Mimoní prý neměly Zákupy žádné vazby a kontakty. Kromě starosty a členů městského výboru ze Zákup podepsali tento protest také starostové vsí, z nichž většina donedávna tvořila jižní část zákupského panství – Bohatic, Božikova, Brenné, Dobranova, Kamenice, Lasvic, Nového Šidlova, Starého Šidlova, Vlčího Dolu a Velenic (AM Zákupy, inv. č. 514: Žádost, aby Zákupy byly sídlem okresního soudu 1848–1849).

Odpověď zemské soudní uvozovací komise v Praze z 10. prosince 1849 byla pochopitelně zamítavá. Zdůrazňovalo se v ní, že zřízení a schválení soustavy okresních soudů a okresních hejtmanství bylo v maximální míře přizpůsobeno požadavkům měst a obcí, avšak nelze vyhovět úplně všem. Zřízení malého soudního okresu v Zákupěch nepřichází v úvahu a žádost o připojení k okresnímu soudu Česká Lípa je také

bezpředmětná, protože ze Zákup je stejně daleko jak do České Lípy, tak do Mimoně – to jest jeden a půl hodiny (AM Zákupy, inv. č. 514: Žádost, aby Zákupy byly sídlem okresního soudu 1848–1849).

Není známo, zda se Zákupy odvolaly a pokračovaly v úsilí o zřízení vlastního okresního soudu, avšak součástí soudního okresu Mimoň zůstaly po celých následujících sto let. Nová organizace státní správy, jak institucionální, tak teritoriální, která byla vytvořena a uvedena v život během dvou let 1848–1850, tak prokázala svoji opodstatněnost a životaschopnost. Zejména však vymodelovala vztahy a vazby mezi jednotlivými městy a obcemi v celé České republice, které ve většině případů fungují až do současnosti. Města, která se roku 1850 stala sídly okresních institucí, se časem vyvinula ve skutečná centra celého okresu. Stala se dopravními uzly, přitáhla k sobě železniční tratě, stala se pevnými body v soustavě středního školství a upevnila si své ekonomické postavení v rámci regionu. V okolí Zákup se tak posílilo zejména postavení České Lípy, ale i Cvikova, Mimoně a Nového Boru. I Zákupy se změnily. Ve druhé polovině 19. století ztratily starobylou romantickou podobu převážně dřevěného městečka a na náměstí vyrostlo několik nových výstavných veřejných budov. Od roku 1883 prochází přes Zákupy železnice, roku 1904 přesídlila do bývalé Leitenbergerovy kartounky a později cukrovaru odborná lesnická škola z Bělé pod Bezdězem, začala pracovat Heldova továrna na papírové zboží (roku 1882), byla zřízena družstevní mlékárna (zahájila činnost roku 1904), ale ani to vše nenapomohlo k tomu, aby se Zákupy ještě více povznesly a vyrovnaly se třeba Cvikovu nebo Mimoně. Neměly totiž postavení okresního města.

červenec 2001

PRAMENY A LITERATURA

AM: Archiv města

Archiv města Zákupy. Fond v SOKA Česká Lípa.

Compendium, 1850: Vollständiges statistisch-topographisches Compendium der neuen politischen und gerichtlichen Eintheilung des Königreiches Böhmen, in alphabetisch-tabellarischer Form. Prag.

Efmertová, M. C., 1998: České země v letech 1848–1918, Praha.

Hantschel, F., 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa, B. Leipa.

Janák, J., 1965: Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu. I. Období 1848–1918. Praha.

Janák, J. – Hledíková, Z., 1989: Dějiny správy v českých zemích do roku 1945, Praha.

Roubík, F., 1938: Ke vzniku správního rozdělení Čech roku 1850. Sborník Archivu ministerstva vnitra republiky Československé, 11, s. 65–172.

Roubík, F., 1939: Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850–1868. Sborník Archivu ministerstva vnitra republiky Československé, 12, s. 7–219.

Schelle, K., 1993: Organizace veřejné správy v letech 1848–1948, Brno.

SOKA: Státní okresní archiv

Sommer, J. G., 1834: Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt. 2. Band: Bunzlauer Kreis. Prag.

Urban, O., 1982: Česká společnost 1948–1918, Praha.

RESUMÉ

Die Initiative von Zákupy in der Verwaltungsreform in den Jahren 1848–1850

Miloslav Sovadina

Als im Jahre 1848 die Herrschaftsgüter ihre rechtliche Funktion verloren, wurde die Errichtung eines neuen Verwaltungs- und Gerichtssystems in Österreich erforderlich. Die meisten Gemeinden nutzten die Gelegenheit und versuchten, zum Sitz der neu entstehenden Ämter erster Instanz im Bereich der politischen Verwaltung sowie des Gerichtswesens, d. h. Kreisstädte zu werden, denn diese Stellung brachte den Städten viele Vorteile für ihre weitere ökonomische, aber auch kulturelle und soziale Entwicklung. Den bereits Ende 1848 und Anfang 1849 die Errichtung der Kreishauptmannschaft und des Kreisgerichts beantragenden Gemeinden schloss sich auch Zákupy an. Das Stadtamt bot der Organisationskommission Räumlichkeiten für die Errichtung von beiden Institutionen im Schloss an, welche früher vom Hofamt genutzt wurden. In seinem Antrag wurde betont, dass die Stadt bisher ein Zentrum einer großen Herrschaft mit einem funktionierenden patrimonialen Gericht wäre und in der Stadt daher genug kompetente Beamte wohnten. Das Anliegen von Zákupy, ein Kreisgericht in der Stadt zu errichten, unterstützten im Juni 1850 auch die Bürgermeister der umliegenden Dörfer.

Die Bemühungen von Zákupy blieben allerdings ohne Erfolg und das Kreisgericht wurde hier nicht errichtet. Zákupy wurde in den Bezirk des Kreisgerichtes in Mimoň eingegliedert. Diese Tatsache war jedoch für Zákupy nicht akzeptabel und das Stadtamt erhob dagegen Protest. Für den Fall, dass man seinem Ansuchen wirklich nicht entsprechen könnte, forderte das Stadtamt gemeinsam mit den Bürgermeistern der umliegenden Dörfer, dass Zákupy und Umgebung in den Bezirk des Kreisgerichtes in Česká Lipa eingegliedert wird. Diese Stadt war nach seiner Meinung für die Gemeinden der Herrschaft Zákupy ein natürliches Produktions-, Handels- und Verkehrszentrum. Zu Mimoň hätte Zákupy keinerlei Bindungen und Kontakte. Aber auch diese Forderung wurde nicht akzeptiert und Zákupy blieb bis zum Jahr 1948 ein Bestandteil des Gerichtsbezirks Mimoň.

TURISTICKÉ ODDĚLENÍ ČESKÉHO MUZEA PRO KRAJ ČESKOLIPSKÝ

Ladislav Smejkal

Ladislav Smejkal: *Tourist department of the Czech museum for the district of Česká Lípa*

Development of museums from sets of collections of all kinds to the objects of interest of tourists including also the promotion of tourism itself. The Czech museum for the region of Česká Lípa as a promoter of this effort in view of attracting visitors from the Czech inland to get interested in the life of minorities living in borderlands. Since 1936 there have been largesheet photographs of the beauties of the region, guides literature, maps, postcards and examples of documents of works of local tourists in the Zákupy Castle exposition of the tourist club department.

Turistika v muzeu

Sloužit zájmům turistického ruchu je současným posláním muzeí z hlediska kritéria jejich úspěšnosti jako služby veřejnosti. K tomuto měřítku dospěl vývoj přibližně během sto let historie muzejnictví. Na začátku 20. století byl návštěvníkem muzea zpravidla člen muzejního spolku, místní příznivec a mecenáš, letní host, nahodilý návštěvník putující zpravidla za památkami minulosti, vzácněji návštěva z místního politického života, blízká šlechta, důstojníci na manévrech atp. První hromadné návštěvy rázu turistického se v muzeích objevily v době mezi-válečné. Výletní společnosti cyklistů, členové Klubu československých turistů a dalších organizovaných přátel přírody.

Jednou otázkou je muzeum jako objekt zájmu turistů a druhou je zaměření některých částí muzea k tomu, aby byla propagována krása krajiny, vytvářen citový vztah k památkám minulosti, přibližovány historické postavy, zvláště literární a výtvarné, aby návštěvník toužil putovat po jejich stopách. V neposlední řadě hrála svou roli i snaha přiblížit příjemnosti kraje jako míst osvěžení.

V meziválečném muzejnictví byly tyto tendence okrajové a vedlejší nebo se projevíly jen nezáměrně. Příkladem mohou být instalace děl regionálních krajinářů a otevírání rodných domů mistrů literatury. Muzea se vzhlížela ve sbírkách uměleckých, archeologických, historických nebo přírodovědných. Expoziční záměr, přiblížit krásu kraje a nabídnout možnosti jeho návštěvy, jsem zjistil při porovnání českých menšinových muzeí pouze v případě muzea českolipského, umístěného definitivně v roce 1936 na zámku v Zákupech. Ostatních pět menšinových muzeí tyto tendence neprojevovalo.^{1/}

Vznik turistického oddělení

Pokus o zřízení turistického oddělení v českolipském muzeu byl částí životních aktivit Bohumila Kinského (1898–1987). Povoláním učitel, zálibou fotograf a turista. S muzeem spolupracoval od jeho počátku a v roce 1934 se stal správcem jeho sbírek. Na začátku třicátých let postupně za sebou vydal knižně několik průvodců zdejším krajem.^{2/} Do Bezdězu psal články s turistickým zaměřením a propagoval soustavný vlastivědný výzkum.^{3/} V České Lípě působil přibližně od roku 1924.

Při plánování Menšinové výstavy českého severu, uskutečněné v roce 1927 v Mladé Boleslavi byl pověřen přípravou oddílu Turistika a to společně s profesorem Františkem Pavelkou (1894–1948) z českolipského reálného reformovaného gymnázia. V této době byl již dobře známým grafikem a ilustrátorem. Druhým spolupracovníkem měl být Jan Kropáček (1865–?), který působil jako středoškolský profesor v Praze, byl jednatelem ústředního výboru Klubu československých turistů a autorem průvodců.^{4/} Podle vytištěné osnovy byl tento oddíl koncipován jako směs dokumentace krajinných krás a výletních míst s dokumentací čistě přírodovědnou a ukázkami prací samouků a průmyslových vzorků.

První úsek byl pojmenován „*Krásy krajinné*“ a zahrnoval fotografie, pohlednice a mapu s vyznačením nejkrásnějších míst. Úsek geologický byl druhý v pořadí a měl ho zpracovat řídící učitel Fendrych z Českého Brodu, ale nakonec se práce ujal studující techniky Vojmír Sýkora. Osud sbírky nerostů a hornin v této stati dále nesleduji. Patří do jiné části dějin Českého muzea. Přesto má k turistické části typický „památečný“ vztah. Kameny pocházely z oblíbených výletních míst. Třetí oddíl byl nazván „*Výletní místa*“ a měl obsahovat mapy železniční, turistické, fotografie výletních míst, hradů, dokumentaci turistických spolků

a turistickou knihovnu. Čtvrtý a poslední úsek byl označen „*Zajímavé zvláštnosti*“. Měly se sem dostat doklady o jednotlivých památkách jako kaple na Bezdězu, Škrétův obraz v Holanech a Kramolínovy fresky.^{5/} Vedle toho sem měly být zařazeny památky Rumburské vzpoury.^{6/} Přáním organizátorů bylo zařadit dokumentaci českých chalup, půdorysů vsí, fotografie stromů a zmíněné práce samouků a průmyslové vzorky.

Expozice, jak je známa z průvodce, měla částečně jiný ráz. Především se příliš neuplatnila přání vložená do čtvrtého úseku. První a třetí část vypracovaná Bohumilem Kinským se stala základem turistického oddělení Českého muzea, pro jehož přípravu byl 21. března 1928 založen muzejní spolek. Příznačné je, že o týden dříve, 15. března, byl v České Lípě pod Kinského vedením založen Klub československých turistů.

České muzeum bylo v roce 1933 umístěno ve vedlejší budově Tyršových škol v České Lípě a ucházelo se o pronájem místností na zámku Zákupy. Předseda muzejního spolku Josef Maštálko vydal v Bezdězu v souvislosti s projektem řešení stať: Úprava sbírek Českého muzea pro kraj Českolipský. Uvádí, že muzeum bude mít „*Oddělení krás krajinných*“ a bude zahrnovat „*všechno, co se vztahuje k turistice*“.^{7/} V přehledném popisu muzea, otevřeného 24. května 1936 na zámku v Zákupcech, uvedl Bohumil Kinský, že „turistika“ je v poslední síni společně s oddílem školství a spolkový život. Zahrnovala osmdesát položek.^{8/}

Popis sbírky turistického oddělení

Základem sbírkové kolekce byly fotografické snímky Bohumila Kinského. Jejich ústřední částí byly zvětšeniny o formátu 50 x 60 cm a některé i větší určené pro mladoboleslavskou výstavu. Tato série byla až do roku 1933 v držení pražského ústředí Národní jednoty severočeské. Nevíme přesně, jak zde byla využita, snad k dekorativním účelům. Jejich soupis uvádím podle úředního sdělení.^{9/}

1. Krkonoše z Vysokého nad Jizerou
2. Jizerské hory
3. Doklad českého úřadování z roku 1850
4. Poprava (rumburských vzpouřenců v roce 1918)
5. Místo poprav
6. Pomník rumburským vzpouřencům
7. Česká čtvrť v Boru (Nový Bor)
8. Přebýšovská brána (Pravčická)

9. Edmundova soutěska (u Hřenska)
10. Doksy s Bezdězem
11. Hírnsenský rybník (Novozámecký)
12. Čertova zeď
13. Máchovo jezero^{10/}

Celá sbírka „turistika“ je popsána v původním tématickém i chronologickém katalogu sbírek uloženém v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě. První část vystavených sbírkových předmětů zahrnovala turistickou literaturu. Sestavena byla z vlastní sbírky muzejního spolku, darů z menšinové výstavy v Mladé Boleslavi a od Klubů československých turistů v České Lípě a Liberci. Vedle spisků Bohumila Kinského zde byly i Maštálkovy brožurky k problematice menšinové: České menšiny kraje českolipského, 1924 a Poměry v našich hraničářských pozicích na severu Čech, 1927. Tři dále uvedené brožury jsou dnes pro svou obtížnou dostupnost vlastně bibliofilii: J. Š. Svoboda: Ilustrovaný průvodce po hradu Bezdězi, Bělá p. Bezdězem u tiskaře B. Kotršala 1910 a E. Otakar Rybák: Stručné dějiny hradu, zámku a panství Houska, Bělá p. Bezdězem u tiskaře B. Kotršala, bez data. Poslední brožura – Jan Münzberger: Zřícenina hradu Tolštejna. – byla překladem německého spisku sepsaného hostinským na hradě Tolštejně a vydaného s různými změnami několikrát za sebou v době meziválečné. České znění pořídila Miloslava Kinská, manželka výše zmíněného správce muzejních sbírek. Náklad pořídil autor originálu. Datum vydání není uvedeno. Knihu se dosud nepodařilo nalézt v muzejních sbírkách.

Ve sbírce turistické literatury nalézáme ještě klasické dílo J. R. Hanuše: Českolipsko, vydané roku 1930.^{11/} Doplnujícími ukázkami jsou německé průvodce z edice Franze Hantschela.^{12/}

Mapy umístěné v turistickém oddělení muzejní expozice představovaly vcelku zajímavý soubor. Vedle sbírky map německých, z nichž největší zastoupení měly mapy vydané Německým horským spolkem v Liberci,^{13/} byly instalovány i mapy české. Mapa okresů Česká Lípa a Jablonné v měřítku 1 : 75 000 byla zpracována kolektivem českých učitelů pod vedením inspektora Josefa Maštálka. Výsledky práce byly ve stadiu korekturních nápisků konzultovány s různými odborníky včetně profesora Karlovy univerzity J. V. Šimáka. Dílo vyšlo v roce 1930 se záměrem opatřit školám potřebnou mapu s dosažitelným českým názvoslovím. K němu byly vedle úředních pramenů získány doklady z Česko-německého místopisu lužicko-ještědské župy Klubu

československých turistů, který zpracoval Bohumil Kinský.^{14/} Kuriozitou, dosud neobjevenou v dochovaných pozůstatcích Českého muzea, je mapa Českolipska překreslená turistickým funkcionářem panem Hradeckým a fotograficky zvětšená, snad z několika částí, a podlepená, takže měla formát 110 x 125 cm.

Obrazový materiál byl nejrozsáhlejší a patrně nejpoutavější částí kolekce. Většinu fotografií na větších plochách pořídil Bohumil Kinský a nechal je zpracovat u firmy Fotochema v Hradci Králové^{15/} jako reklamní zakázku. Většina snímků je dochována a byla instalována na výstavě v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě v roce 1996.^{16/}

Fotografie v soupisu, u nichž není uveden autor, jsou dílem Bohumila Kinského:

Orlí skály v Pekle, 40 x 50 cm

Lubenský důl (Loubí u Holan), 40 x 50 cm

Česká Lípa z Kozlu (foto Linhart, Turnov), 50 x 60 cm

Česká Lípa z Hůrky (foto Linhart, Turnov), 50 x 60 cm

Peklo, vstup, 40 x 60 cm

Skály na Svojkově, 24 x 30 cm

Hora Hvozd, 90 x 100 cm

Průrva Ploučnice (Noviny p. Ralskem), 30 x 60 cm

Průrva Ploučnice (foto Aurich, Liberec), 30 x 40 cm

Ještěd v zimě, 90 x 100 cm

Ještěd v létě, 90 x 100 cm

Hamerské jezero z Děvína (foto Karel Streer, Dubá), 40 x 60 cm

Robečský důl (údolí u České Lípy), 30 x 40 cm

Luž s Hvozdem, 40 x 50 cm

Skály v Konrádově (u Dubé), 30 x 40 cm

Máchovo jezero, 24 x 30 cm

Břehyňský rybník, 24 x 30 cm

V expozici byla také tabla sestavená z pohlednic, většinou do formátu 40 x 60 cm, kde byly soustředěny obrázky z Doks, Českého Švýcarska, Zahrádek, Dubského Švýcarska, Kamenického Šenova a Zákup. Uplatnily se zde také snímky Bohumila Kinského vydané Severočeským nakladatelstvím Aloise Perného v České Lípě. Některé snímky vytvořil a vydal ve svém nakladatelství v Dubé Karel Streer (1902–1971). Kinský čerpal při sestavování tabel také z jeho fotografických kalendářů, do nichž přispívali svými výtvary nejlepší němečtí fotografové.

Z nejpoutavějších snímků sestavil v roce 1932 Bohumil Kinský dia-
pozitivy formátu 8 x 8 cm, z nichž převážnou část vlastnoručně koloro-
val. Seriál se dochoval v úplnosti a obsahuje 207 snímků.^{17/} K němu je
přidána vázaná kniha s Kinského průvodním textem a předmluvou
Josefa Maštálka o zeměpisných poměrech, kulturních dějinách a po-
stavení české menšiny. Na vytvoření seriálu finančně přispěl Klub
československých turistů v Pardubicích. S promítacím přístrojem ve
velkém kufru jezdil Bohumil Kinský nebo jiní turisté a učitelé na
přednášky po celých severních Čechách i do vnitrozemí.

Turistické oddělení muzejní expozice doplňovaly i ukázky plakátů
např. s přehledem památek v České Lípě pro turisty hovořící pouze
českým jazykem nebo plakát z diapřednášky v Semilech v roce 1933.

POZNÁMKY

- 1/ Smejkal, Ladislav: Česká menšinová muzea v severních Čechách, rkp. diplomní práce na Katedře muzeologie Filosofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 1992.
- 2/ Sbirka knižních průvodců Bohumila Kinského byla uložena v turistickém oddělení českého muzea. Pro zajímavou souvislost uvádím vydavatele a tiskaře. Je velmi pravděpodobné, že každý z nich byl patrně také jistým mecenášem tohoto díla.: Ralsko, Ještěd a Lužické hory, vydal Český muzejní spolek pro kraj Českolipský, 1928, tisk Hejda a Zbroj v Mladé Boleslavi.
 - Jizerské hory a Podještědí, vydal J. Uher v Praze (snad i vytiskl), 1931.
 - Bezděz, Doksy a Máchovo jezero, vydal a vytiskl Alois Perný, Severočeské nakladatelství v České Lípě, 1931.
 - Jablonec nad Nisou s okolím, vydal a vytiskl Josef Florián v Jablonci n. N., 1932.
 - Českolipsko, vydal Klub československých turistů v České Lípě, 1933, tisk Josef Glos, Semily.
 - Dubské Švýcarsko, nákladem vlastním, tisk Josef Glos Semily, 1936.
- 3/ Kinský, Bohumil, Vlastivědné studium Českolipska, Bezděz 1933, s. 25–33, 46–51. Separát uložen v této části muzea.
- 4/ Jména spolupracovníků byla vytištěna v letáku z února 1926. Zachovaný exemplář v pozůstalosti Josefa Maštálka v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě byl nalepen do pracovního sešitu a další jména připsána tužkou. Nemáme zřejmý důkaz o tom, že by vybraní spolupracovníci opravdu spolupůsobili při přípravě této části výstavy. Pokud, tak jen formálně, vlivem a autoritou. Většinu záležitostí s přípravou výstavy spojených si zajistil sám Bohumil Kinský.
- 5/ Nahodile vybrané zajímavosti souvisí se snahami menšinových muzeí prosazovat památky „národně“ české. Obraz sv. Maří Magdalény v kostele stejného zasvěcení v Holanech není bezpečně autorsky určen. Nástrovní fresky z legendy o této svätici jsou dílem J. Kramolína.
- 6/ První známé obrázky o rumburské vzpouře byly přijímány jako výzva k pouti ke hrobům, což mohl být specifický druh turistické zajímavosti. Problematika sbírky k tomuto tématu se nachází ve článku Ladislava Smejkala, Legionářské oddělení Českého muzea v České Lípě, Bezděz 8, 1999, s. 159.
- 7/ Bezděz 4, 1933, s. 139.
- 8/ Bezděz 7, 1936, s. 72.
- 9/ České muzeum pro kraj Českolipský, uloženo v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě pod sg. ND-150/3/20 a 3/23.
- 10/ Ukázka českého úřadování – vyhláška krajské vlády z roku 1850, nebyla nakonec zahrnuta do tohoto oddělení, právě tak jako fotografické doklady o Rumburské vzpouře.
- 11/ Jeho fotografickými ilustrátory byli Josef Hruška, učitel ze Zahrádek, jehož snímky nebyly do turistického oddělení muzea zařazeny na rozdíl od snímků dalšího autora, fotografa Linhartu z Turnova.
- 12/ Jedná se o ukázky z opakovaně vydávané a různě modifikované svým rozsahem sbírky průvodců pod souborným označením Nordböhmsche Touristenführer.
- 13/ Wanderkarte für den Jeschken und Isergebirge, 1 : 80 000, Gebirgsverein, Liberec b. d. Spezialkarte von Daubauer Bergland, 1 : 40 000, Gebirgsverein, Liberec, kresba

Josef Matauscek. Spezialkarte von Jeschken und Isergebirge, 1 : 50 000, kreslil Josef Matauscek, 1927. Wanderkarte Dauba, kreslil Heinrich Blumtritt (nástěnná), 1 : 20 000.

- 14/ Dílo bylo doplňováno a vydáváno v malém nákladu, takže je obtížně dostupné. Ve dvou svazcích bylo uloženo v turistickém oddělení muzea.
- 15/ České muzeum... ND-150, zde jsou různé ukázky objednávek firmě Fotochema, která si vyhrazovala právo některé zakázky nepřijmout.
- 16/ Výstava byla uspořádána pod názvem Josef Maštálko a České muzeum k počtě 120. výročí narození předsedy muzejního spolku.
- 17/ Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě vyvinulo úsilí k převodu sbírky diapozitivů Bohumila Kinského na videozáznam, což se podařilo pomocí příspěvku ministerstva kultury ČR, avšak prostředky nedostačovaly k tomu, aby film byl ozvučen upraveným původním komentářem autora seriálu.

RESUMÉ

Die Touristische Abteilung des Tschechischen Museums in Česká Lípa

Ladislav Smejkal

Museen wurden im Laufe des 20. Jahrhunderts zu einem festen Bestandteil des Fremdenverkehrs. Einzelne Expositionen wurden dementsprechend durch die Auswahl der Exponate und des ergänzenden Materials so umgestaltet, dass sie das Interesse der Touristen wecken. Bis zur Mitte des Jahrhunderts rechneten die Museen nicht mit einer Massentouristik und ihre Expositionen zeigten alles, was die Museumsgesellschaften sowie begeisterte Einzelpersonen gesammelt hatten.

Das Tschechische Museum in Česká Lípa stellte in dieser Richtung eine bahnbrechende Einrichtung dar. Im Rahmen der Minderheitsausstellung des böhmischen Nordens wurde im Jahre 1927 die touristische Abteilung gegründet, welche hauptsächlich aus einer fotografischen Präsentation der Schönheiten der Region bestand. Ursprünglich wurden ihr auch naturwissenschaftliche Exponate (Geologie) zugeordnet, die dann später beim Umzug der Sammlung in das entstehende Tschechische Museum für den Kreis Česká Lípa ausgesondert wurden.

In der definitiven, im Schloss Zákupy eröffneten Exposition des Tschechischen Museums beinhaltete die touristische Abteilung insgesamt 80 Exponate: Fotografien in Großformat, eine Sammlung von tschechischen und deutschen Landkarten, touristische Publikationen (Reiseführer) und Ansichtskartensammlungen. Als Ergänzung entstand im Jahre 1933 eine Sammlung von 207 kolorierten Dias mit einem gedruckten Vortrag über die Region. Die Mitglieder der Museumsgesellschaft fuhren damit zu Vorträgen.

STOPY PO ČINNOSTI BEZOBRATLÝCH (ICHOFOFOSILIE) V HORNINÁCH KŘÍDOVÉHO STÁŘÍ NA ČESKOLIPSKU

Radek Mikuláš

Úvod

Kromě zkamenělin živočichů a rostlin se v horninovém záznamu nacházejí také stopy po činnosti živých organismů. Jejich studiem se zabývá ichnologie (z řeckého *ichnos* = stopa, *ichné* = pohyb). Tyto útvary a jimi tvořené textury jsou odbornou i laickou veřejností málokdy vnímány jako plnohodnotná součást paleontologického fosilního záznamu, možnostmi interpretace srovnatelná s tělesně zachovalými zbytky živočichů a rostlin. V terénu jsou zřídka rozpoznány, popsány a sbírány k muzejní archivaci: výjimku představují specifické formy ichnologického záznamu, jako např. stopy dinosaurů (z pokryvu Českého masivu popsal takovou stopu jako první Zajíc /1999/).

Na Českolipsku jsou stopy po činnosti živých organismů nacházeny poměrně hojně v horninách svrchnokřídového stáří. O jejich výskytu existují zmínky ve všeobecně geologických pracích (Klein 1956, Mikuláš 1993, Adamovič 1997, Uličný 2001), dosud však nebyl učiněn pokus o jejich souborné zpracování. Předložená práce si klade za cíl podat základní informaci o ichnofosiliích v horninách křídového stáří na Českolipsku, která by upozornila na rozsah studovaného problému, možné interpretace a byla vodítkem pro dokumentaci dalších lokalit.

Předmět studia ichnologie

„Stopy“ vytvářené fosilními organismy na dně a v sedimentech moří, řek a jezer málokdy představují to, co bychom si pod pojmem stopy představovali na základě zkušenosti ze současné krajiny. V současné přírodě nacházíme stopy – nejčastěji otisky končetin – poněkud na povrchu půdy či na sněhu. V geologickém záznamu naproti tomu převažují

„stopy“ vzniklé uvnitř sedimentu a otisky končetin mezi nimi představují nepatrnou část (Frey et al. 1975, Pek a Mikuláš 1996, Bromley 1996).

Ichnofosilie jsou přímým záznamem chování či životní strategie jejich původců. Na povrchu sedimentu jsou vytvářeny nejčastěji stopy po lezení (lokomoci) nebo po požívání tenké vrstvičky sedimentu obohaceného organickou hmotou. Uvnitř sedimentu převládají stopy po neselektivním projídání sedimentu a dlouhodobě užívaná, často důmyslně konstruovaná „obydlí“ (doupata). Analogiemi v suchozemském prostředí mohou být v prvním případě tunely žížal, ve druhém nory lišek, hlodavců apod.

Původci stop mohou používat nejrůznějších technik pro manipulaci s neživým substrátem, a proto i efekt jejich činnosti je různorodý. Manipulace se substrátem je však vždy spojena s narušením původních textur vzniklých při sedimentaci např. prouděním. Proto se v geologickém záznamu setkáváme i s celými souvrstvími, ve kterých nelze rozpoznat primární sedimentární laminaci, protože sediment byl mnohonásobně „prohněten“ činností „pojídačů substrátu“; pro komplex biogenních textur v sedimentu používáme termín **ichnostavba** (ichnofabric; např. Bromley 1996). Ze stupně a stylu ichnologického přepracování hornin (**bioturbace**) lze vyvodit četné parametry někdejšího prostředí, a proto bývá ichnologická analýza součástí všeobecně geologických, sedimentologických, paleoekologických, paleogeografických či sekvenčně stratigrafických studií.

Dobré zachování primárních sedimentárních textur je naopak důkazem toho, že substrát kolonizován nebyl. I to je z hlediska výše vyjmenovaných specializací geologie cennou informací. Nejčastější příčiny, proč se životní strategie pojídačů substrátu nemohly uplatnit, jsou 1. nedostatek kyslíku v sedimentu (dysoxie, anoxie); 2. příliš rychlá sedimentace (takže benthos „nemá čas“ substrát kolonizovat); 3. předprvohorní či raně kambriické stáří sedimentů (evoluce životních strategií dospěla k pojídání sedimentů až během kambria; viz např. Droser a Bottjer 1988).

Z hlediska svrchnokřídových sedimentů na Českolipsku připadá v úvahu z vyjmenovaných příčin nedostatku bioturbace pouze rychlost sedimentace, resp. střídání epizod sedimentace a eroze. Silně bioturbované vrstvy jsou proto záznamem **kolonizačních oken** (colonisation windows; Goldring 1991, Bromley 1996 aj.; český ekvivalent termínu je poprvé uveden v tomto příspěvku), tj. úseků času a prostoru, kdy je substrát využitelný ke kolonizaci.

Regionální geologie

Střední a jižní část Českolipska leží na území české křídové pánve. V severní části Kokořínska, v bývalém VVP Ralsko, v údolí Svitavy mezi Velenicemi a Kunraticemi a v pásmu podél hřebene Lužických hor (sv. od Jablonného v Podještědí) převládají kvádrové křemenné pískovce jizerského souvrství (střední až svrchní turon, 98–94 mil. let), které tvoří velmi četné odkryvy: stěny hluboce zaříznutých roklí a skupiny izolovaných skal místy přecházející až do skalních měst (Blíževedly, okolí Čapu aj.). Jihovýchodním směrem přecházejí tyto kvádrové pískovce do jemnozrnných vápnitých pískovců a reliéf získává charakter k jihovýchodu ukloněné plošiny s menší frekvencí skalních výchozů. Oba typy pískovců jsou stejného stáří, a ukládaly se tudíž současně v mělkém moři kdysi vyplňujícím prostor dnešní české křídové pánve (Adamovič 1997; Adamovič a Mikuláš 2001). Jak ukazuje minerální složení pískovců, jejich zdrojem byly rozvětralé žulové horniny za severním okrajem pánve. Hrubší písek s valounky křemene a s úlomky železitých krust byl splachován do pánve a dále roznášen jihovýchodním prouděním. Tehdejší podvodní písková tělesa měla podobu plochých, ale plošně rozsáhlých valů nebo vzájemně propojených deltových vějířů. Východně od linie Bezděz – Svěbořice – Osečná, tj. ve větší vzdálenosti od zdrojové oblasti, začínají tělesa křemenných pískovců vyklíňovat. Jemnozrnné, prachovité pískovce v oblasti Kuřívod, Dolní Krupé, v údolích Mohelky a Zábrdky se usazovaly ve větších hloubkách, pod bázi běžného vlnění, a obsahují i lavice vápnitých pískovců s ústříčnou faunou. Výchozy křídových sedimentů ve výše popsaném vývoji jsou na severozápadě ukončeny na struktuře strážského zlomu, který zhruba kopíruje západní hranici bývalého VVP Ralsko. V tomto úseku představuje strážský zlom jižní okraj příkopu oherského riftu a v dnešním erozním řezu odděluje pískovce jizerského souvrství na JV od vápnitých prachovců teplického a březenského souvrství (svrchní turon až coniak) v zakleslé kře na SZ (Adamovič 1997). Teplické a březenské souvrství ve facii křemenných pískovců je dobře odkryto v okolí Sloupu v Čechách a v údolí Kamenice zhruba mezi Českou Kamenicí a Jedlovou.

Lokality s dokumentovaným výskytem ichnofosilií

Ichnologický záznam v písčítých horninách svrchnokřídového stáří na Českolipsku je záznamem buď krátkých (několikahodinových či

několik dní trvajících) kolonizačních oken v deltových prostředích nebo dlouhodobých (roky či desítky let trvajících) kolonizačních oken tam, kde byly účinky deltové sedimentace přerušeny v důsledku přestavby deltového tělesa nebo eustatického zdvihu mořské hladiny (obr. 1). Obrovský rozsah přirozených skalních povrchů křídových pískovců na Českolipsku v podstatě vylučuje možnost vypracovat v dohledné době kompletní seznam lokalit s ichnofosiliemi či s bioturbovanými polohami. Postupná dokumentace instruktivních výskytů je však žádoucí a zřejmě povede k upřesnění znalostí o prostředí vzniku sedimentů.

Následující seznam lokalit je zaměřen zejména na výraznější bioturbované polohy, reprezentující delší kolonizační okna. Jejich význam pro sedimentologii a sekvenční stratigrafii je daleko větší než u krátkodobých, lokálních kolonizačních „událostí“. Dosud nedostatečný je počet lokalit dokumentujících ichnostavbu vápnitých pískovců, písčitých slínovců a obdobných hornin (v uvedeném seznamu pouze lokalita Obrok).

Luční skála pod Ralskem

Nižší partie Vranovských skal (přírodní rezervace) jsou tvořeny žlutohnědým, středně až hrubě zrnitým pískovcem. Na něj ostře nasedají žlutočervené jemnozrné pískovce, charakteristické polohami s hojnými ichnofosiliemi *Ophiomorpha* isp. a *Thalassinoides* isp. Ty jsou nejlépe patrné na jižním konci Vranovských skal, téměř po celém obvodu mohutného skaliska nazývaného Luční skála. Oba typy pískovce jsou řazeny ke střední části jizerského souvrství. Rozpukání a litologická pestrost pískovců podmiňují vznik bizarních erozních tvarů, mj. několika skalních hřibů (Kühn 1994; Adamovič a Mikuláš 2001).

Kozi skála v Hradčanských stěnách

Útvar z jemnozrného vápnitého pískovce 3000 m zsz. od obce Hradčany (Mikuláš 1993). Některé partie skály jsou velmi intenzivně bioturbovány; převládají horizontální tunely bez výztuže stěny (ichnorod *Thalassinoides*).

Havraní skály v Hradčanských stěnách

Vě východní části Hradčanských stěn (Havraní skály) jsou vyvinuty silně bioturbované polohy v nejvyšších patrech skal. Charakteristická je okolnost, že výplně tubic jsou vyplněny pískovcem odlišného složení a zrnitosti, než je okolní hornina; proto šachty a tunely často vyvětrávají

a tvoří tužkovité, roubíkovité či „hadovité“ útvary (jedná se především o ichnorod *Thalassinoides*). Vrstvy obsahující hojně ichnofosilie bývají méně odolné vůči erozi a tvoří nohy skalních hřibů (Adamovič a Mikuláš 2001).

Jestřebí

Lokalitou je nápadný věžovitý útvar se zříceninou stejnojmenného hradu. Zejména snadněji zvětrávající vrstvy pískovce turonského stáří mají primární bioturbaci (ichnorod *Ophiomorpha* a kombinované struktury *Ophiomorpha* – *Thalassinoides*) V místech těchto tunelů často vytvářejí hnízdní chodbičky recentní solitérní včely hedvábnice (*Colletes*). Jejich silný, nůžkovitý kousací orgán jim umožňuje uvolnit jednotlivá zrna písku z tmele (Mikuláš 1998).

Dubnice

Příležitostný odkryv ve středně zrnitých, dobře vytríděných pískovcích svrchního turonu až coniacu poskytl nálezy mohutných, až 30 mm širokých tunelů ichnorodu *Thalassinoides*, často lemovaných útvary žlabovitého tvaru. Lokalitu objevil a ichnofosilie zde sbíral dr. Nakládal v r. 1998.

Obrok

Příležitostný odkryv na s. okraji obce poskytl v r. 1991 možnost studovat bloky hornin reprezentujících vertikální přechod mezi písčítými slínovci, vápnitými pískovci a křemennými pískovci. První dva jmenované typy hornin se vyznačovaly bohatou ichnostavbou, zahrnující ichnorody *Palaeophycus*, *Planolites*, *Chondrites* a *Rhizocorallium*; některé bloky byly tvořena několikanásobně se překrývající ichnostavbou s převahou ichnorodu *Ophiomorpha*.

Systematická ichnologie

Jednotlivé typy ichnofosilií se obvykle popisují v binomické nomenklatuře jako ichnorody (ichnogenus, zkráceně igen.) a ichnodruhy (ichnospecies, zkráceně isp.). Užívání těchto klasifikačních jednotek upravují Mezinárodní pravidla zoologické nomenklatury (ICZN; viz Houša a Štys 1988).

Ophiomorpha Lundgren, 1891

Ophiomorpha isp.

Obr. 2a, 3a, 4b

Materiál: Desítky až stovky tunelů a systémů tunelů pozorovaných in situ na lokalitách Luční skála pod Ralskem, Jestřebí a Obrok. Pouze několik vzorků bylo odebráno k laboratornímu zpracování a dokumentaci na lokalitě Obrok.

Popis: Jednoduché vertikální šachty, častěji však větvičí se systémy vertikálních šachet a horizontálních tunelů kruhového průřezu, značných rozměrů (průměr šachet a tunelů obvykle kolem 10 mm, délka či hloubka obvykle 10–20 cm). Charakteristické je vyztužení stěn oválnými, okolo 1 mm velkými tělisky vzniklými „slepením“ (aglutinací) okolního substrátu.

Poznámky: Vyztuž stěny poukazuje na to, že systémy ichnorodu *Ophiomorpha* byly budovány k dlouhodobému obývání. Pravděpodobnost jejich zachování ve fosilním záznamu je značná mj. i díky hloubce systémů, které byly jen zřídka narušeny činností dalších bethických organizmů v téže vrstvě sedimentů. V recentních mořích vytvářejí obdobné systémy tunelů a šachet populace rakovců, např. rodu *Callichirus* (Bromley 1996).

Thalassinoides Ehrenberg, 1844

Thalassinoides isp.

Obr. 2b, 3b, 4a

Materiál: Desítky až stovky tunelů a systémů tunelů pozorovatelných buď in situ nebo v blocích horniny zejména na lokalitách Havraní skála a Kozí skála v Hradčanských stěnách. Asi deset vzorků odebraných k laboratornímu zpracování a dokumentaci.

Popis: Horizontální nebo vertikální, vzácněji šikmé tunely a šachty, vytvářející bohatě větvené systémy. Průměr tunelů bývá v celém systému konstantní (obvykle 1–1,5 cm), výjimečně se tunely rozšiřují v blízkosti větvení. Stěny tunelů nejsou vyztuženy, jsou hladké, výplň systémů je homogenní, bezstrukturní; petrologickým složením se může odlišovat od okolní horniny. Tunely jsou občas lemovány útvary žlabovitého tvaru (tzv. sprelien-struktury), které vznikly při obnově poškozených či nevyhovujících částí systémů a které představují pozůstatky předchozích tunelů.

Poznámky: *Thalassinoides* je znám velkým hloubkovým dosahem, často více než 1 m (viz Bromley 1996 a odkazy v této práci). Tunely,

jejímiž původci jsou nejčastěji dekapodi a jež jsou pak následně kolonizovány celou škálou drobných bezobratlých, tak pronikají do starších sedimentů, které nemusejí prostředím svého vzniku korespondovat s prostředím, ve kterém se obvykle vyskytují původci ichnofosilie *Thalassinoides*. Např. při mořské transgresi zasahují thalassinoidi do sedimentů vzniklých v nemořské části cyklu. Stopy ichnorodu *Thalassinoides* vznikají obvykle v nelitifikovaných klastických nebo karbonátově–klastických horninách různé zrnitosti, ale jsou charakteristické i pro firmgroundy, tedy pro horniny již částečně zpevněné (Bromley 1996).

Palaeophycus Hall, 1847

Palaeophycus tubularis Hall, 1847

Obr. 2c, 5

Materiál: Dva jedinci z lokality Obrok (písečné slínovce) a jeden nález v písčitých slínovcích (opukách) ve stavební suti z města Dubé.

Popis: Přímé nebo mírně zakřivené, horizontální nebo šikmé tunely s hladkým povrchem a nápadně vyvinutou výztuží stěny. Průměr tunelů kolem 12 mm, délka zachovalých segmentů několik cm.

Poznámky: Systematické zařazení popsanych nálezů vyplývá z práce Pembertona a Freye (1982). *Palaeophycus* je obvykle interpretován jako obytná doupata predátorů.

Planolites Nicholson, 1873

Planolites beverleyensis (Billings, 1862)

Obr. 2d

Materiál: Několik desítek pozorování in situ na různých odkryvech v severní části CHKO Kokořínsko (Beškovský a Ostrý kopec, okolí Housky aj.).

Popis: Přímé nebo zakřivené, horizontální nebo šikmé tunely s hladkým povrchem, bez výztuže stěny. Výplň tunelů je petrologicky obvykle odlišná od okolní horniny. Průměr tunelů kolem 10–20 mm, délka zachovalých segmentů až několik dm.

Poznámky: Systematické zařazení popsanych nálezů vyplývá z práce Pembertona a Freye (1982). *Planolites* je obvykle stopou po projídaní sedimentu. Drobné úlomky horniny se segmenty systémů ichnorodu *Thalassinoides* nelze rozeznat od nálezů *Planolites* isp.; podstatný je proto popis ichnofosilií na odkryvech.

Rhizocorallium Zenker, 1836

Rhizocorallium isp.

Obr. 2e, 5

Materiál: Jediný nález z lokality Obrok.

Popis: Horizontální stopa podkovovitého tvaru, široká 65 mm a dlouhá 90 mm, s několika obtížně patrnými laminami přepracovaného sedimentu (tzv. spreiten-strukturou) mezi boky „podkovy“.

Poznámky: Příslušnost k ichnorodu *Rhizocorallium* vyplývá např. z práce Fürsicha (1974). Jedná se o stopu po projídaní sedimentu; obdobné stopy s výraznými tunely obklopujícími „spreite“ mají obytný účel (Fürsich 1974 aj.).

Chondrites Sternberg, 1833

Chondrites isp.

Obr. 2g

Materiál: Jeden nález z lokality Obrok.

Popis: Vertikální tunel se čtyřmi zřetelnými šikmými odbočkami. Průměr tunelů je kolem 3 mm, hloubka zachovalé části systému 40 mm.

Poznámky: *Chondrites* je nejčastěji interpretován jako „vrty“ do sedimentu vytvořené k jímání fluid obsažených v substrátu (Fu 1991).

Phycosiphon Fischer-Ooster, 1858

Phycosiphon incertum Fischer-Ooster, 1858

Obr. 2f

Materiál: Několik nálezů v písčítých slínovcích (opukách) ve stavební suti z města Dubé (patrně materiál ze zaniklých lomů v okolí).

Popis: Ploché, velmi drobné laminy přepracovaného materiálu, ohraničené meandrujícími tunely, zpravidla kontrastujícími barvou výplně s okolní horninou. Šířka ohraničujících tunelů do 1 mm, velikost laloků kolem 10mm.

Poznámky: Jedná se o stopy složité potravní strategie, zahrnující projídaní sedimentu a možná i jeho úpravu („kypření“) umožňující s užitkem projídat opakovaně tytéž partie.

Závěr: paleoekologická charakteristika prostředí

Z popisu vybraných lokalit, úvodních poznámek a poznámek k jednotlivým ichnotaxonům vyplývají tři základní styly bioturbace v křídových horninách Českolipska: 1. bioturbace vázaná na „krátká kolonizační okna“ (zpravidla ichnorody *Thalassinoides* nebo *Planolites*, vyskytující

se s malou densitou v hornině s dobře zachovalými primárními sedimentárními texturami); 2. bioturbace vázaná na „dlouhá kolonizační okna“ (obvykle hustá síť tunelů *Thalassinoides* isp. nebo *Ophiomorpha* isp.); 3. bioturbace v „opukách“ (písčitých slínovcích a podobných horninách). Pokud se týká životních strategií vázaných na jednotlivé prvky „mozaiky“ prostředí, pro společenstva živočichů žijících na mořském dně není obvykle příliš významná samotná hloubka vody. Větší význam má velikost zrna sedimentu a okolnost, jak často a jak rychle je substrát dna přepracováván energií vln a proudění (např. Frey a Pemberton 1984).

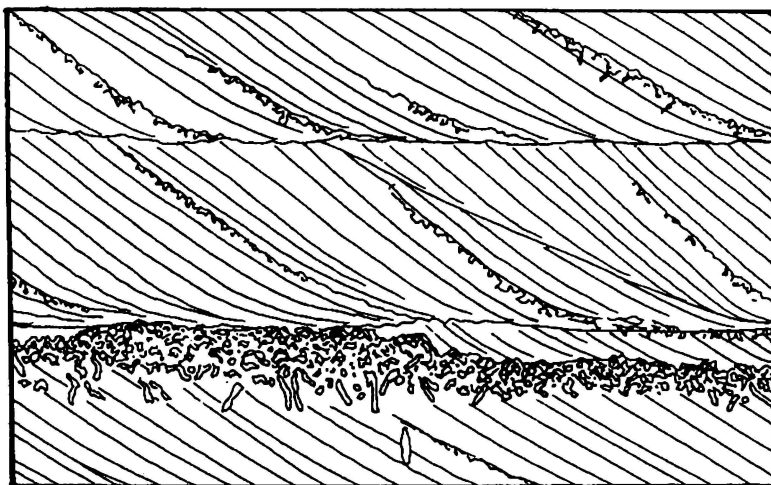
V dynamických prostředích deltových vějířů byly substrátem křídového moře dobře vytríděné, často šikmo vrstvené pisky. Organismy, které zde žily, byli většinou požírači drobných organických úlomků – filtrátoři. Usazenina jim sloužila především jako médium k zakotvení, aby nebyly odneseny do vzdálenějších částí deltových vějířů nebo aby je vlny nevynesly na pláž. Vzhledem k sypkosti sedimentu a často se střídajícím periodám usazování a odnášení písku musely tyto organismy často měnit svoji polohu a nevytvářely proto pracná, dlouhodobě využitelná obydlí.

Tam, kde delty řek dopravily při povodních či jiných událostech s obdobným efektem písek do větších hloubek, mohlo být písčité dno nerušeně kolonizováno po dobu několika let, či desítek i stovek let. Stejně tak tomu bylo tam, kde byla deltová sedimentace náhle přerušena zdvihem hladiny či přestavbou přírodních kanálů. Výsledkem takovéto kolonizace mořského dna jsou silně bioturbované polohy s převahou ichnorodu *Ophiomorpha* nebo *Thalassinoides*.

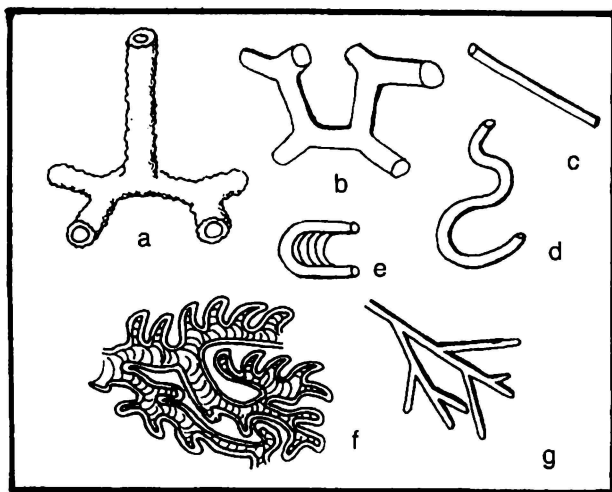
V prostředích ležících mimo přímý dosah delt se pomalu ukládal jemný vápnito-písčitý materiál zrnitosti jemného písku nebo prachu. Sedimenty se ukládaly po většinu času pomalu a intenzita míšení substrátu byla naopak velká. Tento stav byl přerušován při bouřích, které – objevující se s periodou let, desítek let či staletí – vyvolaly intenzivní vlnění i v hloubkách větších než 100 m a často přemístily celé vrstvy usazenin. Takováto disturbance pochopitelně zasáhla i živočišná společenstva, ale rovnováha byla brzy obnovována. Obyvatelé mořského dna v těchto prostředích mohly využít několik způsobů, jak získávat potravu: kromě filtrování vody i pojidání usazeniny na dně, aktivní lov (predaci) i „hrobaření“ – pojidání mrtvých těl. Oproti prostředí pohyblivých písků bylo odlišné i použití substrátu ke stavbě doupat. Byla zde perspektiva větší trvanlivosti „staveb“, a proto se objevily složité sítě obytných tunelů. Charakteristické jsou ichnorody *Palaeophycus*, *Planolites*, *Chondrites*, *Phycosiphon* a *Rhizocorallium*.

LITERATURA

- Adamovič, J., 1997: Vývoj poznání geologické stavby západní části VVP Ralsko. Bezděz, 5: 85–146; Česká Lípa.
- Adamovič, J. – Mikuláš, R., 2001: Geologické zajímavosti bývalých VVP Ralsko a Mladá. [Remarkable geological features in the Ralsko and Mladá former military training areas]. Příroda, 8: 7–12. Praha.
- Bromley, R. G., 1996: Trace Fossils – Biology and Taphonomy. London, Chapman & Hall, 361 pp.
- Droser, M. L. – Bottjer, D. J., 1988: Trends in extent and depth of Early Paleozoic bioturbation in the Great Basin (California, Nevada, and Utah). In: D. L. Weide, and M. L. Faber (eds.): This Extended Land, Geological Journeys in the Southern Basin and Range, – Geol. Soc. Amer., Cordilleran Section, Field Trip Guidebook, 330 p.
- Ehrenberg, K., 1944: Ergänzende Bemerkungen zu den seinerzeit aus dem Miozän von Burgschleinitz beschriebenen Gangkernen und Bauten dekapoder Krebse. Paläontologische Zeitschrift, 23: 345–359. Stuttgart.
- Frey, R. W. /ed./, 1975: The study of trace fossils. Springer-Verlag, New York.
- Frey, R. W. – Pemberton, S. G., 1984: Trace fossil facies models. In: Walker, R. G. (ed.). Facies Models, 2nd ed., Geoscience Canada Reprint Series. 189–207.
- Fu, S., 1991: Funktion, Verhalten und Einteilung fucoider und lophoctenoider Lebensspuren. – Institut Senckenberg. Courier Forschung, 135: 1–79.
- Fürsich, F. T., 1974: Ichnogenus Rhizocorallium. – Paläont. Z., 48, 1–2: 16–28. Stuttgart.
- Goldring, R., 1991: Fossils in the field. – Longman, Harlow (GB).
- Houša, V. – Štys, P., 1988: Poznámky překladatelů. In: Mezinárodní pravidla zoologické nomenklatury. Academia, Praha.
- Klein, V., 1956: Zpráva o podrobném geologickém mapování na území speciální mapy Česká Lípa za rok 1953–1955. Podrobné geologické mapování na listech 1 : 20 000 710–084 Kumr, 720–984 Jestřebí, 710–992 Hrad Bezděz, 720–992 Dubá, 710–976 Mimoň. – ÚÚG Praha. MS Archiv Geofond MO8, P 7984, dokumentace u P 13 975.
- Kühn, P., 1994: Skalní hříby ve Vranovských skalách. – Bezděz, 1994: 101–110; Česká Lípa.
- Mikuláš, R., 1993: Geologické zajímavosti připravované NPR Hradčanské stěny (severní Čechy). – J. Czech Geol.Soc., 38, 3–4: 221–224. Praha.
- Mikuláš R., 1998: The synecology of modern insect terrestrial bioerosion, Czech Republic. – 2nd International Workshop on Bioerosion, Fort Pierce, Florida, Abstract Book: 48–49. Fort Pierce.
- Pek I. – Mikuláš R., 1996: Úvod do studia fosilních stop. Práce Čes. geol. Úst./ Czech Geological Survey Special Papers, 6, 56 str. Praha.
- Pemberton, S. G. – Frey, R. W., 1982: Trace fossil nomenclature and the Planolites – Palaeophycus dilemma. – J. Paleont., 56, 4: 843–881. Tulsa.
- Uličný, D., 2001: Depositional systems and sequence stratigraphy of coarse-grained deltas in a shallow-marine, strike-slip setting: the Bohemian Cretaceous Basin, Czech Republic. – Sedimentology, 48; Amsterdam.
- Zajíc, J., 1999: The first find of the dinosaurian footprint in the Czech Republic (the Krkonoše Piedmont Basin) and its stratigraphical significance. – Jour. Czech Geol. Soc., 4: 273–275. Praha.

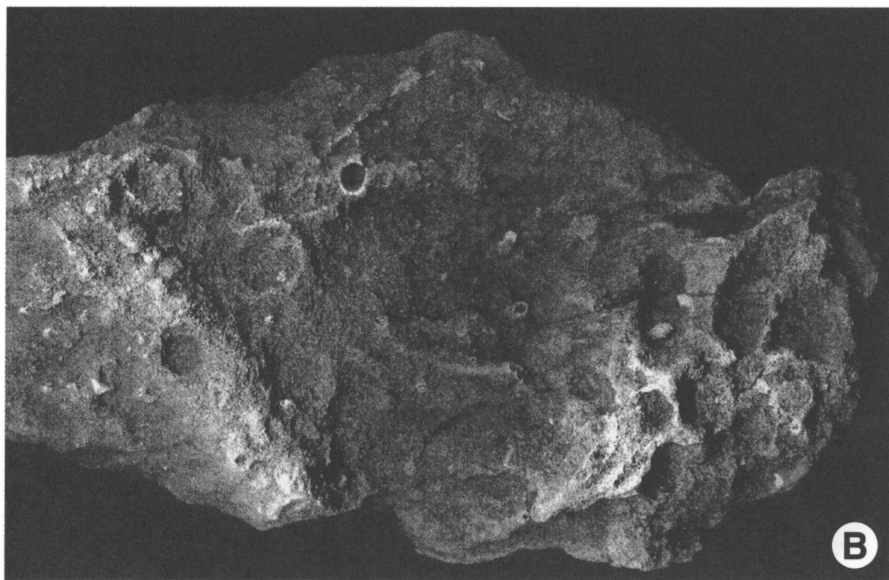
Obr. 1. Záznam dlouhého kolonizačního okna a celkem devíti krátkých kolonizačních oken v šikmo zvrstvených pískovcích. Šířka vyobrazení odpovídá několika metrům vertikálního řezu vrstevního sledu. Schematická kresba podle R. Goldringa (1991).

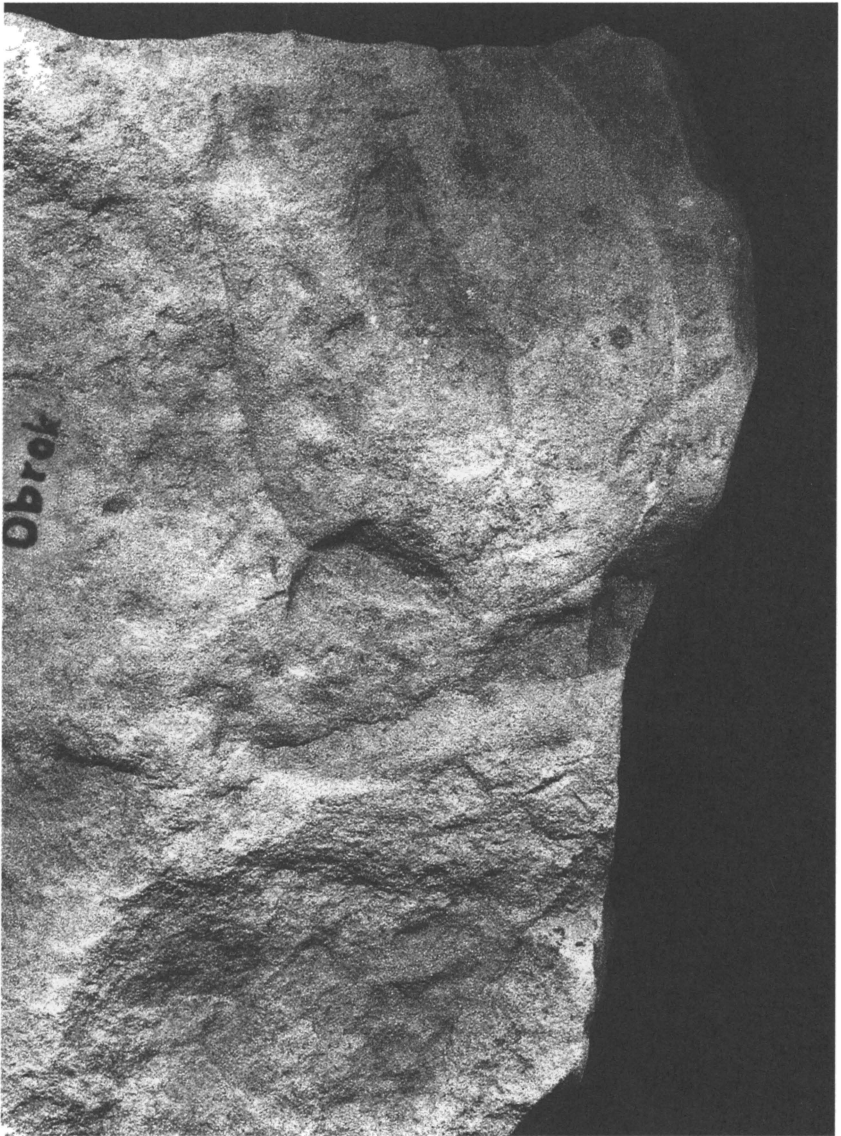
Obr. 2. Ichnofosílie v horninách křídového stáří na Českolipsku. Schematické kresby; a - Ophiomorpha; b - Thalassinoides; c - Palaeophycus; d - Planolites; e - Rhizocorallium; f - Phycosiphon; g - Chondrites.

Obr. 3. Luční skála pod Ralskem. Žlutočervené jemnozrné pískovce, charakteristické polohami s hojnými ichnofosiliemi *Ophiomorpha* isp. (A) a *Thalassinoides* isp. (B). Šířka tunelů je 10–15 mm.

Obr. 4. Havraní skály v Hradčanských stěnách. Výplně trubic ichnorodu *Thalassinoides* o průměru 11–20 mm.

Obr. 5. Obrok u České Lípy. Podkovovitá stopa ichnorodu *Rhizocorallium* (nahore) a nevýrazný, zhruba přímý tunel ichnorodu *Palaeophycus* (uprostřed). Zobrazen je vzorek vápnitého pískovce velikosti 11 x 16 cm.

RESUMÉ

Lebensspuren von Wirbellosen (Ichnofossilien) in Gesteinen der Kreide aus der Umgebung von Česká Lípa (Böhmisch Leipa)

Radek Mikuláš

Die ichnologische Aufnahme der sandigen Gesteine der Oberkreide in der Umgebung von Česká Lípa (Böhmisch Leipa) registriert entweder eine nur kurze Zeit (einige Stunden oder Tage) dauernde „Kolonisationsfenster“ im Deltamilieu oder länger (Jahre bis Jahrzehnte) dauernde „Kolonisationsfenster“ in Gebieten, in denen die Auswirkungen der Deltasedimentation in Folge eines Umbaus des Deltakörpers oder einer eustatischen Hebung des Meeresspiegels unterbrochen waren. Die an kurze Kolonisationsfenster gebundene Bioturbation weist regelmässig die Ichnofamilien *Thalassinoides* oder *Planolites* auf, die in einer kleinen Dichte in Gesteinen mit gut erhaltenen primären Sedimentationsgefügen vorkommen. Die an langdauernde Kolonisationsfenster gebundene Bioturbation ist gewöhnlich durch ein dichtes Netz von Tunneln von *Thalassinoides* sp. oder *Ophiomorpha* sp. charakterisiert. Die Bioturbationen der „Pläner“ (sandige Mergelsteine oder ähnliche Gesteine) reflektieren eine grössere Mannigfaltigkeit der Lebensstrategien: Filtrieren von Wasser, Fressen von Sedimenten und Prädation. Charakteristisch sind hier die Ichnofamilien *Palaeophycus*, *Planolites*, *Chondrites*, *Phycosiphon* und *Rhizocorallium*.

K PŘEDMĚTU OCHRANY V CHPV DUTÝ KÁMEN U CVIKOVA

Petr Kühn

Dutý kámen byl vyhlášen jako Chráněný přírodní výtvor; byl-li tento přírodní jev uznán za hodný ochrany, mělo by být dostatečně spolehlivě a jednoznačně známo, co vlastně předmět této ochrany tvoří, a mělo by být možné jednoznačně definovat důvod, proč byla jeho ochrana vyhlášena. Jistě že k ochraně některého jevu stačí, jde-li o svého druhu vzácnost nebo význačný jev, jehož podstata a samotný vznik zůstávají sporné. Chtěl bych se na tomto místě přesto pokusit o příspěvek k poznání podstaty fenoménu Dutého kamene, tedy problému vzniku sloupcové odlučnosti zdejšího pískovce na základě studia rozmístění sloupců a vzájemného prostorového vztahu mezi sloupcově odlučným pískovcem a neovulkanickou horninou.

Přestože totiž o Dutém kameni bylo publikováno jen poměrně málo odborných nebo populárně odborných prací, ať již geologicko-petrografického nebo přírodovědecky-ochranářského zaměření (např. Zimmermann 1909, 1922, Müller 1933, Rubín 1972, Němec 1979, Havránek 1982 a, b), byly v nich vysloveny dva velmi rozdílné názory na způsob vzniku a petrografickou povahu předmětu ochrany, tj. sloupcově odlučného pískovce. Starší práce (Zimmermann 1909, 1922, Müller 1933) předpokládají, že přeměna proběhla v pevném stavu, novější práce (Balatka – Sládek 1972, Rubín 1972, Kuncová 1979, Němec 1979, Havránek 1982 a, b) se shodují v tom, že sloupcová odlučnost pískovce vznikla v důsledku jeho přetavení.

Podle Kuncové (1979) je v chráněném přírodním výtvoru (CHPV) Dutý kámen, ležícím jihovýchodně od Cvikova v okrese Česká Lípa, předmětem ochrany „ukázka přeměny křídového pískovce na styku s vyvřelinou (čedičem). Pískovec je přetaven na krásné pseudokrystaly,^{1/} napodobující sloupcovou odlučnost čediče.“^{2/} Balatka a Sládek (1972)

píší, že „Sloupkový rozpad pískovců je jev mimořádný a souvisí s třetí-horní vulkanickou činností. Pískovce byly při styku s drobnými vulka-nickými tělesy (zejména žilami) přetaveny v tvrdé křemité pískovce až křemence a při chladnutí došlo ke vzniku sloupků, jejichž osy jsou orientovány přibližně kolmo k ploše ochlazování.“ V obou pracích se tedy mlčky předpokládá, že hřebenem Dutého kamene prochází žila vyvřeliny, přesto že v celé délce hřebene nevychází žádný magmatit na povrch.

Pokud by skutečně sloupcový pískovec vznikl přetavením, postavilo by to Dutý kámen v celé oblasti Lužických hor a povodí Ploučnice do výjimečné pozice; u žádného z četných zdejších neovulkanických těles nebyly totiž v produktech jejich kontaktního působení na okolní pískovce příznaky přetavení zjištěny (viz např. Siegert 1897, Scheumann 1913, Müller 1933, Sitte 1934, Kressling 1987). Již při pohledu nezbrojeným okem hornina pískovcových sloupků nepřipomíná přetavenou (částečně nebo plně sklovitou) horninu (tzv. buchit³ Havránek 1982 a, b), protože v ní můžeme zřetelně rozlišit písková zrna, z nichž je složena. Sloupcově odlučný pískovec zde tedy nejspíše musel vzniknout procesy, probíhajícími v pevném stavu, bez účasti taveniny, takže nedošlo k rozrušení jeho křemenných zrn.

Výraznější kontaktní přeměna spojená s přetavením okolní horniny teplem neovulkanitu se projevuje jen tam, kde vyvřelina proráží slíny a podobné horniny, se kterými může chemicky reagovat. Přitom vznikající kontaktní rohovce, jako např. na Židovském vršku u Dobranova, na Lískové hrázi u Okřešic apod., mají významný podíl sklovité složky.

Hypotézy o vzniku sloupkového pískovce

První zmínku o tom, že zpevnění pískovce Dutého kamene a vznik jeho sloupcové odlučnosti souvisí s úplným nebo částečným roztavením (přetavením) horniny při tepelné kontaktní přeměně, nacházíme u Weisseho (1889, 1890), po něm ji opakuje např. Balatka – Sládek (1972) nebo Rubín (1972). Podle Rubína (1972) byl „porézni pískovec vyvřelinou protaven, jakoby impregnován a za určitých příznivých podmínek tak získal vlastnost čedičové vyvřeliny – sloupkovou strukturu a odlučnost“^{2/} Podobně se o přetavení pískovce zmiňuje i Kuncová (1979) a Havránek (1982 a, b), který sloupcově odlučný pískovec přímo označuje jménem „buchit“.^{3/} Toto vysvětlení je přejímáno i turistickou a populární literaturou, je také opakováno v dalších pracích (Balatka –

Sládek 1972, Rubín et al., 1986). Také Němec (1979) píše, že zdejší pískovcové sloupky vznikly přetavením pískovce, zpevněného horkými minerálními roztoky na kontaktu s magmatickou horninou. Nejnověji Vítek (1991) opakuje skoro doslovně větu Weiseovu o tom, že okolní pískovec od vulkanické horniny, polzenitu: „převzal jednu z typických vlastností sopečných i žilných vyvřelin – sloupkovitou odlučnost“.

Názor o vzniku sloupcové odlučnosti pískovce ochlazováním horniny, zahráté působením horkých mineralizovaných roztoků a par na teploty, při kterých pevný stav horniny zůstal zachován (hornina se přitom ani částečně neroztavila), zastával Siebert (1897), po něm Zimmermann (1909, 1922), Scheumann (1913) a Müller (1933) nebo Kressling (1987).

Podle Sieberta (1897) vznikají sloupky v pískovci na kontaktu s čedičovou žilou a mohou být vyvinuty do vzdálenosti až 20 m od vlastní plochy styku obou hornin. Osy sloupků jsou vždy kolmé na stěny žíly vyvřeliny, jejich odlučné plochy s rostoucí vzdáleností od kontaktu se stávají méně zřetelnými, v jejich pokračování je možné pozorovat již jen jemné hnědočervené žilky oxidů železa, podle kterých se však pískovec již přednostně nerozpadá. Přestože je nepochybné, že sloupky vznikají působením vysoké teploty magmatické horniny na pískovec, nedají se v nich pozorovat žádné příznaky tavení, jeho zrna nejsou obklopena sklovitým lemem ani nemají otavený povrch, nejsou tmelena žádným tavným produktem a veškeré součástky jsou zachovány v jejich původním krystalickém stavu. Místy se v mezerách mezi křemennými zrny nachází žlutohnědá hmota, tvořená však v kyselině chlorovodíkové snadno rozpustným oxidem železa.

Zimmermann (1903) přichází k závěru, že přeměna pískovce nebyla způsobena přímo magmatickou horninou, ale horkými plyny a parami, doprovázejícími její vyvření. Základní podmínkou pro vznik sloupcového rozpadu podle něho je, že pískovec před zahrátím musel být celistvý a homogenní, měl tedy vlastnosti, které mohl získat jen zpevněním pronikajícími plyny a roztoky, vylučujícími rozpuštěnou kyselinu křemičitou. Sloupce pak vznikaly při následujícím postupném ochlazování a s tím spojeném smršťování prohráté horninové hmoty. Plyny a páry rozpuštěnou kyselinu křemičitou vylučovaly ve formě zrn^{4/} a jako výplň dutin mezi původními zrny pískovce.

Na základě makroskopických pozorování rozlišuje Zimmermann (1909) na Dutém kameni čtyři stupně přeměny pískovce, které považuje za výsledek zpevnění horniny vulkanickými exhalacemi:

1. První stupeň zahrnuje nejsilněji přeměněnou horninu ve vnitřních a nejspodnějších, magmatické hornině nejbližších částech horninového masivu; přeměněný pískovec zde má převážně deskovitou odlučnost a jen zčásti se rozpadá na sloupky. Na lomných plochách sloupeků lze pozorovat velmi četná, těsně seskupená křemenná zrna.
2. Druhý stupeň přeměny dává největší množství sloupečků; horninu tu tvoří stejnoměrně drobně zrnitá křemitá hmota s jen malými póry.
3. Horninu třetího stupně přeměny označuje Zimmermann jako kvarcit; je složena z jemných, sklovitě vyhlížejících zrněk a obsahuje jednotlivé krystalové jehličky křemene.
4. Nejdále od žíly magmatického tělesa se pak vyskytuje hornina čtvrtého stupně přeměny, která se vnějším vzhledem podobá normálnímu, nepřeměněnému pískovci, liší se od něho však zvýšenou tvrdostí, pevností a větší průhledností křemenných zrn.

Podle Scheumanna (1913) je vznik sloupcového pískovce důsledkem kontaktního tepelného působení taveniny vulkanitu na pískovec, kterým dochází k přehřátí a bezprostředně následujícímu ochlazení okolní horniny; její složky přitom nejsou roztaveny. Průměr sloupeků je určován zrnitostí pískovce; čím je zrno menší, tím jsou sloupky tenčí. Vznik svisle stojících sloupců Velkých a Malých Varhan u Jonsdorfu vysvětluje tak, že pískovec byl zahřát (hypotetickou) ložní žílou vyvřeliny, proniklou do vrstevní spáry pískovce nad oběma útvary. Tato ložní žíla byla později včetně nadložního přeměněného pískovce erozí rozrušena a odnesena. Žádná stopa existence takové vyvřelé horniny v nadloží však dosud nebyla prokázána (Kressling 1987).

Také Müller (1933) považuje vznik sloupcové odlučnosti pískovce Dutého kamene za výsledek působení vysoké teploty magmatu, tlaku, vyvolaného vystupujícím magmatem a konečně tlaku a teploty plynů, uvolňujících se z žilného magmatického tělesa. Podrobně popisuje hypotetický mechanismus vzniku puklin, podmiňujících vytváření deskovité a sloupcovité odlučnosti pískovce a vychází přitom z předpokladu, že v Dutém kameni magma neproniklo až do samotného pískovce, ale jen do slinitých hornin v jeho podloží.

Tlak intrudujícího magmatu vedl podle něho k rozpukání nadložního pískovce na svislé desky podle puklin, rovnoběžných se směrem žíly, podle nichž lokálně nastaly i dílčí pohyby, spojené se vznikem ohlázových ploch. Po puklinách do pískovce pronikly horké plyny z magmatu a prohrály jej na vysokou teplotu. Při následujícím pomalém chladnutí

horkého pískovce i vyvřeliny pak v pískovci vznikaly kontrakční trhliny kolmé na vzniklé rovnoběžné pukliny. Pískovec se přitom rozpadal na tenké desky, které se podle dalšího systému klikatě probíhajících trhlin rozdělily napříč na delší nebo kratší úseky. Tam, kde se trhliny tohoto nejmladšího systému vyvinuly v dostatečně krátkých vzdálenostech, vznikly skutečně sloupce různých velikostí s příčnými průřezy přibližně stejných rozměrů.

Kontrakční trhliny vznikaly jen do určité vzdálenosti od magmatického tělesa; ve vyšších úrovních a ve větší vzdálenosti od žíly se projevuje pouze samotná tepelná přeměna a prokřemenění. O tom, že by tyto procesy měly být doprovázeny třeba jen částečným tavením horniny, se Müller (l. c.) přímo nezmiňuje, z uvedeného popisu však vyplývá, že přeměnu pískovce na sloupce spojuje výhradně s jeho rozpukáním namáháním vznikajícím v důsledku chladnutí horniny, prohráté horkými plyny; toto prohrátí muselo probíhat v pevném stavu, protože v roztavené hornině otevřené pukliny nemohou existovat. Výslovně se o tom zmiňuje u výskytu sloupkových pískovců a kvarcitů ve hřbetu „Hahn“ mezi Novou Starostí jižně Rynoltic a Janovicemi; podle něho je hřbet podmíněn puklinou (Dampfspalte), po níž pronikaly páry k dřívějšímu povrchu.

Podobně Sitte (1934) považuje sloupkovou odlučnost pískovce za výsledek přehřátí pískovce při kontaktním působení magmatické taveniny a bezprostředně následujícím ochlazení, nepovažuje však za pravděpodobné, že může vznikat pouhým působením plynů a par, jak to předpokládá Müller pro návrší Holička u Velkého Grunova. Shodně se Siegertem pozoruje zřetelnou souvislost mezi zrnitostí horniny a průměrem vznikajících sloupků. Protože však podle něho tzv. Mühlsteinquader, pískovec, používaný v Jonsdorfu k výrobě mlýnských kamenů, vznikl přetavením, nedovede si Sitte vysvětlit, proč se u sloupkového pískovce, vystupujícího v jonsdorfských lomech v těsném sousedství tohoto pískovce, nikde neprojevují známky natavení nebo přetavení. Místo toho však na některých místech pozoruje mezi sloupkově odlučným pískovcem a vyvřelinou vloženou zónu struskovitě přetavené horniny. Postavení sloupků je podle něho všude kolmé na stěnu žíly vyvřelé horniny, proto mají sloupky osy většinou vodorovné. V místech, kde jsou sloupky svislé (např. velké a malé „Varhany“ u Jonsdorfu) musí předpokládat hypotetické přelití lávy ve formě ložní žíly přes pískovec. Stejný způsob vzniku sloupkového pískovce zastává také Kressling (1987).

Prostorové vztahy mezi neovulkanitem a sloupcovým pískovcem na Dutém kameni

Potud tedy hypotézy o sloupcové odlučnosti pískovce, uveřejněné v literatuře. Citované starší práce se pečlivým rozbořem strukturních a prostorových poměrů v hornině snaží překlenout neurčitost, způsobenou nedostatkem přímých důkazů o přítomnosti magmatické horniny, zatímco novější se z analogie s jinými podobnými situacemi spíše přiklánějí k hypotéze přetaveného pískovce a nezabývají se příliš ověřením její oprávněnosti.

Magmatické těleso, jehož existence byla staršími autory pouze předpokládána, se podařilo ověřit teprve v sedmdesátých letech při stavbě silničního zářezu, který nyní hřbet Dutého kamene odděluje od souvislého pískovcového masívu na sever od silnice. Podle Havránek (1982 a, b) zde byla odkryta asi 3,5–4 m mocná, strmě (85°) ukloněná žila polzenitu modlibovitého typu. Žila probíhá celým hřbetem v mírně k západu vyklenutém oblouku. Hornina nevycházela na povrch, byla ve svrchních částech silně zvětralá a rozpadala se na nepravidelné úlomky; hlouběji v profilu vystupující části žily měly horninu kompaktnější s charakteristickou stavbou z vodorovných sloupců. Na obou stranách byla žila doprovázena málo mocnou polohou měkké jílovité hmoty. Vyvěřelina dnes opět není přístupná, protože byla stavbou silničního tělesa a rekultivací svahů zářezu opět zakryta.

Výchozy pískovce se sloupcovou odlučností, jejíž vznik bezesporu s magmatickou horninou Dutého kamene souvisí, nacházíme rozmístěné v různých výškových úrovních skoro po celé délce hřebene; dnes odhalené výskyty vznikly při staré lomařské činnosti a jsou navzájem odděleny partiemi, v nichž se sloupcová odlučnost neprojevuje. V současnosti jsou známy výskyty horniny se sloupcovou odlučností v následujících místech (od severu k jihu):

- 1) ve stěně silničního zářezu na přímém kontaktu s vyvěřelinou. Tento výskyt je dnes opět nepřístupný a víme o něm jen z literatury (Havránek 1982 a);
- 2) dvě skály s převažující deskovitou odlučností po obou stranách cesty, vedoucí po západní straně hřebene, asi 100 m jihozápadně od nejvyššího místa v hraně svahu nad silničním zářezem (obr. 1).
- 3) v některých částech nízkých stěn zašlých lomů na severovýchodním úseku hřbetu

- 4) na severním okraji zaslého velkého lomu na východním úbočí hřebene, bezprostředně vedle stezky, vedoucí z hřebene po svahu dolů ke Cvikovskému rybníku a ke Kunraticím (obr. 2);
- 5) střední část téhož lomu pod nejvyšším místem stěny. Sloupce jsou zde vyvinuty na obě strany od vodorovné nebo zakřivené pukliny a jejich průměr se zvětšuje (skokem) se vzdáleností od pukliny (obr. 3); v nadloží obou sloupcových partií, uvedených pod body 4 a 5, vystupují nepřeměněné vrstevnaté pískovce;
- 6) izolovaný výskyt s převážně deskovitou odlučností v nižší části lomové stěny, jihozápadně navazující na předcházející místo (obr. 4);
- 7) další izolovaný výskyt v obdobné pozici dále k jihu (obr. 5); zde vystupuje poměrně málo mocná poloha pískovce se sloupcovou stavbou v mocnější lavici nepřeměněného pískovce. Podobným způsobem vystupuje sloupcový pískovec také v Německu na severním svahu Luže (Sitte 1934, Kressling 1987).
- 8) izolovaný, nápadný skalní sloup těsně při značené stezce na Dutý kámen, představující nejznámější a nejnápadnější výskyt sloupců („Orgelpfeifenstein“) (obr. 6).

Podmínky vzniku sloupcového rozpadu pískovce na Dutém kameni

Všimněme si nyní některých detailů výskytu a stavby sloupcově odlučného pískovce na Dutém kameni, které mohou vrhnout světlo na původ sloupcové odlučnosti.

- 1) Již na první pohled se v dnešních odkryvech můžeme přesvědčit o tom, že pískovec se sloupcovou odlučností zde vystupuje v různých výškových úrovních v poměrně málo rozsáhlých, navzájem izolovaných úsecích (viz obr. 1 a výše uvedený seznam výchozů). Podobné nepravidelné rozložení úseků se sloupcovou odlučností ve zpevněném pískovci na kontaktu s vyvělinou uvádí i G. Müller (1960) z provincie Harar v Etiopii. Přímá přeměna na kontaktu by se musela nejsilněji projevit na bezprostředním styku obou hornin a intenzita její přeměny by klesala se vzdáleností od žíly, jak to předpokládají Siegert (1897) a Sitte (1934). Kdyby tedy sloupcová odlučnost byla bezprostředním důsledkem tepelného přetavení pískovce na kontaktu obou hornin, musela by tvořit více méně souvislý, zhruba stejně široký pás provázející žílu magmatické horniny zhruba po celé délce hřbetu.
- 2) V petrografické literatuře (viz např. Kettner 1953, Hejtman 1956) bývá uváděna teplota magmatu čedičového nebo podobného složení

v rozmezí 1000–1200 °C. Zdejší pískovec představuje málo soudržnou, snadno rozpadavou horninu, složenou skoro výhradně ze zrn křemene, s jen nepatrným obsahem kaolinického tmele a bez karbonátů. Její roztavení by tedy vyžadovalo zahřátí na teplotu blízkou teplotě tavení křemene, tj. mezi asi 1400–1700 °C, tedy mnohem vyšší než je teplota čedičové lávy. Její teplota je tedy příliš nízká, než aby mohla způsobit roztavení křemene okolního pískovce. S tímto závěrem souhlasí i pozorování řady autorů (Scheumann 1913, Müller 1933, Sitte 1934), kteří shodně nikde v kontaktní zóně čedičových žilných výskytů širšího okolí Dutého kamene příznaky natavení křemenných zrn pískovců nepozorovali.

- 3) Sloupcová odlučnost vzniká v tuhnoucí tavenině nebo pevné, již utuhlé horninové hmotě vždy tak, že podélná osa sloupce leží ve směru tepelného toku (Spry 1969, Pollard – Aydin 1988). U skoro svislé magmatické žíly musíme předpokládat tepelný tok kolmý na její stěny. Proto leží odlučné sloupce vyvřelin v žilách kolmo na jejich stěny. Tomu odpovídá i stavba horniny v žíle Dutého kamene nebo v CHPV Čertova zeď i jiných výskytů z vodorovně uložených sloupců (Havránek 1982a). Musely by tedy být osy pískovcových sloupců na Dutém kameni kolmé na skoro svislou stěnu žíly, tj. přibližně vodorovné. Namísto toho můžeme ve všech výchozech Dutého kamene pozorovat desky a sloupce pískovce svislé nebo skoro svislé, s osami přibližně rovnoběžnými se zapadáním a stěnami vyvřelé žíly. V některých místech (např. Orgelpfeifenstein) jsou osy sloupců k hranici mezi vyvřelinou a pískovcem ukloněné šikmo. Teplo tedy z chladnoucího pískovce nebylo odváděno ve stejném směru jako teplo z chladnoucí vyvřelé horniny.
- 4) Starší autoři (Zimmermann 1909, 1922, Müller 1933) si při svých pečlivých a podrobných pozorováních dobře všimli, že na Dutém kameni nejde výlučně o odlučnost v podobě šestibokých sloupců, ale že sloupcová odlučnost je pouze zvláštním případem mnohem rozšířenější odlučnosti deskovité. Příčný průřez desek pískovce zpravidla tvoří v jednom směru silně protáhlý šestiúhelník, někdy i obdélník. Deskovitě odlučný pískovec je dobře patrný např. ve výchozech u západní hřebenové cesty nebo v jižní části stěny velkého lomu na jihozápadním svahu hřbetu (např. fot. 1, 2, 5). U čedičových hornin se sloupcovou odlučností mívají sloupce skoro vždy příčný průřez přibližně pravidelného šestiúhelníku (čtverce, pětiúhelníku) a přechod sloupců do deskovitých tvarů není v literatuře popisován.

5) Pukliny, podmiňující u nejrůznějších hmot sloupcovou odlučnost, vznikají (viz např. Pollard – Aydin 1988) smršťováním hmoty v důsledku jejího chladnutí a jsou proto kolmé na plochu, kterou je teplo odváděno. V její blízkosti proto bývají nejhustší, zatímco ve větší vzdálenosti od ní jejich počet rychle klesá. Ve stejném směru se také zvětšuje vzdálenost mezi puklinami i průměry sloupců. Nejtencí sloupky proto můžeme očekávat přímo u plochy, kterou je z horniny odváděno teplo. Podélná osa sloupců je přitom vždy rovnoběžná se směrem tepelného toku při ochlazování. Ve stěně velkého lomu na jihovýchodní straně Dutého kamene, stejně jako ve skále „Orgelpfeifenstein“ se přechod z tenčích do silnějších sloupců děje ve směru svislém nebo přibližně svislém (obr. 3, 6).

Změna síly sloupců je na Dutém kameni dobře patrná ve stěně starého opuštěného lomu v jihovýchodním úbočí hřbetu (výchoz č. 4 ve výše uvedeném seznamu lokalit). Zmiňuje se o něm také Müller (1933): „Na jednom místě je zřetelně vidět, jak takové desky nasedají na puklinu, zatímco v určité vzdálenosti od ní deskovitá odlučnost mizí.“ Ve svislé stěně lomu je zde totiž patrná přibližně vodorovná puklina, od níž jsou na obě strany v pískovci vyvinuty desky či sloupce (obr. 3). Těsně u pukliny jsou sloupky nejuzší, ve větší vzdálenosti asi polovina rozdělujících puklin mizí, takže sloupce mají přibližně dvojnásobný průměr. V ještě větší vzdálenosti pak pukliny mizejí vůbec a hornina je nadále masivní, nerozpukaná. Redukce počtu puklin i sloupců probíhá na obou stranách pukliny stejně.

Kdyby bylo chladnutí horniny zde bezprostředně spjato s ochlazováním svislé žíly magmatické horniny, u níž je teplo odváděno kolmo na žílu, tedy vodorovně, ležely by osy sloupců také vodorovně a v skoro svislé stěně lomu bychom viděli jejich šestiboké příčné průřezy. Teplo při ochlazování pískovce bylo odváděno z obou stran směrem k výše zmíněné vodorovné trhlině, v níž se muselo nacházet chladnější medium; to nejspíše představovaly chladné roztoky, proudící puklinami z okolí směrem k ještě horké, chladnoucí magmatické hornině (viz obr. 3).

Shrnutí

Na základě uvedených prostorových vztahů mezi magmatickou horninou, prokřemeněným a zpevněným pískovcem a jeho sloupcovou či deskovitou odlučností na Dutém kameni se dá postup vzniku sloupců

rekonstruovat. Horké polzenitové magma s teplotou pravděpodobně mezi 1000 °C a 1200 °C, možná však že ještě nižší, využilo při svém výstupu tektonické poruchy, existující v oblasti nynějšího hřbetu Dutého kamene.

Přítom ovlivnilo okolní pískovce jak mechanicky, tak tepelně, méně již i chemicky. Mechanické působení podminilo vznik řady dalších puklin, převážně rovnoběžných se směrem horninové žíly, tepelné působení se projevilo silným prohřátím okolního pískovce do určité vzdálenosti od žíly magmatitu. Poměrně nízká teplota taveniny polzenitu však přitom nemohla pískovec nebo některou jeho složku ani roztavit. Chemické ovlivnění se projevilo významným prokřemeněním a v důsledku toho zpevněním pískovce. Dělo se to pod vlivem roztoků, obsahujících rozpuštěnou kyselinu křemičitou, proudících z okolní horniny proti směru tepelného gradientu do teplejších míst, tj. směrem k žile horké vyvřeliny, kde se ohřívaly a podle stěn žíly vystupovaly výše.

Komplex vyvřelé žíly a okolního pískovce nechládl jednotně: magmatická tavenina odevzdávala své teplo poměrně stejnoměrně celým povrchem žíly a hornina se v důsledku kontrakce spojené s ochlazováním rozpadávala na vodorovné sloupce. Chladnutí a s tím související smršťování okolního pískovce však probíhalo nestejně, hlavně asi v závislosti na průběhu puklin, kterými proudily chladnější roztoky směrem k horké vyvřelině, na vrstevnatosti a stavebních nehomogenitách. Proto mohl v prokřemeněném pískovci vznikat poměrně homogenní tepelný gradient jen v některých místech, kde pak v chladnoucí a smršťující se hornině vznikaly pukliny rovnoběžné s tepelným tokem v poměrně pravidelných vzdálenostech. Podle nich se hornina rozpadávala na desky a sloupce, narůstající z obou stran kolmo na tyto trhliny, v nichž proudily roztoky ochlazující horninu.

Podobná sloupcová odlučnost pískovců byla dosud popsána jen z poměrně máloho počtu míst, kde magmatické horniny, nejčastěji čediče, pronikaly čistě křemennými pískovci nebo písky neobsahujícími podstatnější množství tmelících složek, zejména kaolinitu nebo karbonátů. Při větším obsahu tmelících složek totiž značně klesá teplota tavení a stoupá reaktivita horniny a na kontaktech magmatitů s nimi vznikají charakteristické produkty kontaktní přeměny (např. na Káčově u Mnichova Hradiště (Kettner 1953) vznikla na kontaktu čedičové horniny v čistém pískovci sloupcová odlučnost, zatímco v nadložních slinitých horninách došlo k reakci vyvřeliny s okolím za vzniku typických kontaktně přeměněných rohovců s cordieritem, wollastonitem a tridymitem

a sklem). Na Českolipsku mohly podobné kontaktně změněné horniny vzniknout pouze tam, kde jsou na povrchu odkryta čedičová tělesa, žíly nebo pně, pronikající slinitými horninami, jako např. na Židovském vršku u Dobranova nebo na Lískové hrázi jižně od České Lípy.

Povrchové výchozy sloupcovitě rozpadavého pískovce podobné Du-tém kameni tedy jsou podmíněny třemi nejzávažnějšími podmínkami:

- 1) v místě je žíla magmatické horniny, která proráží
- 2) čistě křemennými pískovci nebo písky s minimálním množstvím tmelu a jiných minerálních příměsí (kaolinit, živce, karbonáty), a to vše muselo být
- 3) v takové vzdálenosti od zemského povrchu a v takové tektonické pozici, že zvětrávání a denudace mohly tyto útvary z okolních sedimentů vypreparovat.

Všechny tyto podmínky současně jsou splněny asi jen vzácně. Je to vidět z toho, že podobné výskyty sloupcově odlučného pískovce byly popsány jako zcela ojedinělé úkazy jen z několika málo míst na zemském povrchu a že chybějí v celé řadě známých oblastí s neovulkanickými horninami. Nápadná je přitom koncentrace popisovaných výskytnů v okolí Lužických hor. U nás byly sloupcově odlučné pískovce popsány z návrší Holička u Velkého Grunova (Zimmermann 1909, 1922, Müller 1933), z Jeleního vršku a návrší „Hofehölle“ v lesích západně Borečku (Zimmermann 1909, 1922), ze Širokého kopce u Chřibské, z Brništského vrchu, z okolí Svoru a na Kulichu u Krompachu (Weise 1889, 1890), dále z Káčova u Mnichova Hradiště (Kettner 1953) a z písků u Řepčic (Hibsich – Seemann 1913). Ze sousedního Německa jsou známy výskyty na severním úpatí Luže (Zahálka 1916, Sitte 1934, Kressling 1987) a nejrozsáhlejší na několika místech v oblasti bývalých lomů na mlýnské kameny jižně Jonsdorfu nedaleko sasko-českých hranic: velké a malé Varhany, Mühlsteinbrüche, Jonsdorfer Felsenstadt (Siegert 1897, Sitte 1934, Kressling 1987).

Vznik pověstných útvarů sloupcového pískovce, velkých a malých Varhan (Grosse, Kleine Orgel) jižně Jonsdorfu v sousedním Sasku, jejichž svíslé sloupce vystupují z podložního masivního pískovce bez sloupcové odlučnosti, se dá vysvětlit zcela obdobně. Ochlazování prohrátého pískovce tu způsobily roztoky, proudící vodorovnou puklinou směrem k sousední svíslé, nyní vyvětralé vyvěrelé žile (Felsengasse); poloha tenčích sloupků, puklina sama i nadložní sloupcový pískovec zde byly již úplně denudovány. Mimo území střední Evropy byl

sloupcový rozpad pískovce popsán z některých míst ve Skotsku (Buist 1980), Indii (Poddar 1952), Austrálii (Morrison 1904), Tasmánii (Spry – Solomon 1964) a Etiopii (Müller G. 1960).

Závěr

U sloupcově odlučného pískovce Dutého kamene se tedy jedná o poměrně vzácný geologický jev, který je na něm výjimečným způsobem zachován a odkryt a proto si zasluhuje ochrany. Z definice předmětu jeho ochrany však je nutno vypustit zmínku o „přetavení pískovce“, protože neodpovídá skutečným poměrům, a nevhodnou formulací, označující sloupcovou odlučnost jako specifickou a charakteristickou vlastnost výlučně čedičových hornin. S přihlédnutím k formulaci podle Kuncové (1979) by tedy předmět ochrany na Dutém kameni mohl být formulován jako „ukázka přeměny křemitého pískovce na styku s žilou neovulkanické horniny (polzenitu), při níž byl pískovec mineralizovanými roztoky prokřemeněn, zpevněn a silně prohrát. Během chladnutí se od puklin s proudícími chladnými vodami rozpadl na desky a sloupce s pravidelnými až silně protáhlými šestiúhelníkovými průřezy. Podobná sloupcová odlučnost u pískovce představuje v přírodě zcela výjimečný úkaz, známý jen z několika málo míst na světě.“

POZNÁMKY

- 1/ Termín „pseudokrystal“ není používán v krystalografii ani v geologických oborech např. Geologický slovník naučný (Svoboda a kol. 1960) ani jiné odborné encyklopedie tento termín neuvádějí.
- 2/ Navzdory všeobecně rozšířenému názoru není sloupcová odlučnost specifickou výlučnou vlastností čediče, ale byla hojně pozorována u jiných hornin, jako ande (Pfaffenhübel u Handlové) nebo znělce (Bezděz, České Hamry, Pustý zámek u Čech Kamenice aj.), případně i polzenitu (Dutý kámen), ale také u sedimentárních hornin mimo souvislost s čediči (Pollard – Aydın 1988). Sloupcová odlučnost může také vzniknout u hmot umělých, např. u vysokopevných nebo sklářských vyzdívek a u strusek. Naopak je mnoho výskytů čedičových hornin, které sloupcovou odlučnost vyvinout nemají a vykazují např. odlučnost kulovou (např. Kamenný vrch u Merboltic, Čechy u Lísky) nebo deskovou (např. Dubí hora u Blíževce). Podobný mechanismus se předpokládá také pro vznik prasklin usýchání v jílích.
- 3/ Podle definice je buchtit „kontaktně přeměněná hornina, v níž došlo účinkem vysoké teploty k částečnému natavení, takže se vytvořilo sklo“ (Svoboda et al., 1960).
- 4/ Zimmermann (1922) se tu přidržuje tehdy rozšířeného názoru, že větší zrna křemíku v jemněji zrnité hmotě pískovce vznikla druhotně, krystalizací z roztoků obsahujících kyselinu křemičitou.

LITERATURA

- Balatka, B. – Sládek J., 1972: Sloupkovitý rozpad pískovců v Ralské pahorkatině. *Ochrana přírody* 27, 234–235.
- Buist, D. S., 1989: Columnar sandstone, island of Bute, Scotland. *Geol. Mag.* 117, 381–384.
- Havránek, F., 1982 a: Dutý kámen – nové poznatky z geologie CHPV a okolí. *Památky a příroda* 7, č. 1, 59–60.
- Havránek, F., 1982 b: Chráněná krajinná oblast Lužické hory. *Památky a příroda* 7, č. 4, 235–242.
- Hejtman, B., 1956: Všeobecná petrografie vyvřelých hornin. Nakl. ČSAV, Praha.
- Hibsch, J. E. – Seemann, F., 1913: Geologische Karte des Böhmischen Mittelgebirges. Blatt IX. Leitmeritz-Tribsch. *Tschermaks Min. Petr. Mitteil.* 32, 1–27.
- Kettner, R., 1953: Všeobecná geologie. Sv. II. Nakl. ČSAV Praha.
- Kressling, St., 1987: Exkursionsführer zu geologisch interessanten Objekten des Kreises Zittau. Drei geologische Wanderungen durch das Zittauer Gebirge. *Ges. Natur u. Umwelt, Zittau.*
- Kuncová, J., 1979: Seznam chráněných území severočeského kraje. *Krajské středisko SÚPPOP Ústí n. L.*
- Morrison, M., 1904: Notes on some dykes and volcanic necks of the Sydney District with observations on the columnar sandstones. *Rec. Geol. Survey New South Wales* 7, 241–281.
- Müller, B., 1933: Erläuterungen zur geologischen Karte des Bezirkes Deutsch-Gabel in Böhmen. *Firgenwald* 6, 8–85.
- Müller, G., 1960: Hydrothermale Veränderungen an Sandsteinen am Basaltkontakt am Marda-Pass, Provinz Harar, E-Äthiopien. *Beitr. Miner. Petrogr.* 7, 207–231.
- Němec, J., 1979: Chráněný přírodní výtvar Dutý kámen. *Památky a příroda* 4, č. 1, 57–59.
- Poddar, M. C., 1952: Note on the columnar structure of a sandstone of Bhuj (Middle cretaceous) age. *Kutch. Quart. J. Geol. Soc. of India* 24, 71.
- Pollard, D. D. – Aydin, A., 1988: Progress in understanding jointing over the past century. *Geol. Soc. Amer. Bull.* 100, 1181–1204.
- Rubín, J., 1972: Dutý kámen. *Lidé a země*, str. 285.
- Rubín, J. – Balatka, B. a kol., 1986: Atlas skalních, zemních a půdních tvarů. *Academia, Praha.*
- Scheumann, K. H., 1913: Petrographische Untersuchungen an Gesteinen des Polzengebietes in Nord-Böhmen. *Abhandl. kgl. Ges. Wiss., math.-phys. Klasse, Leipzig*, č. 32.
- Siegert, Th., 1897: Erläuterungen zur geologischen Specialkarte des Königreiches Sachsen. Section Zittau – Oybin – Lausche. *Blatt 107. Leipzig.*
- Sitte, J., 1934: Die jungvulkanischen Eruptivdurchbrüche im Mühlsteingebiet von Jonsdorf bei Zittau. *Abhandl. Naturf. Ges. Görlitz* 32, č. 2, 127–151.
- Spry, A., 1969: *Metamorphic textures.* Pergamon Press, Oxford.
- Spry, A. – Solomon, M., 1964: Columnar buchites at Apsley, Tasmania. *Quart. J. Geol. Soc. London* 120, 519–545.
- Svoboda, V. a kol., 1969: *Naučný geologický slovník.* Nakl. ČSAV, Praha.
- Vitek, J., 1991: Varhany vskutku neobvyklé. *Severočeský deník*, 27.–28. duben, str. 16.
- Weise, A., 1889: Das Kreibitzer Gebirge. *Mittheil. d. Nordböh. Excursions-Cl.* 12, 21–29.
- Weise, A., 1890: Von der Lausche zum Kleis und Tollenstein. *Mittheil. d. Nordböh. Excursions-Clubs* 13, 116–126.

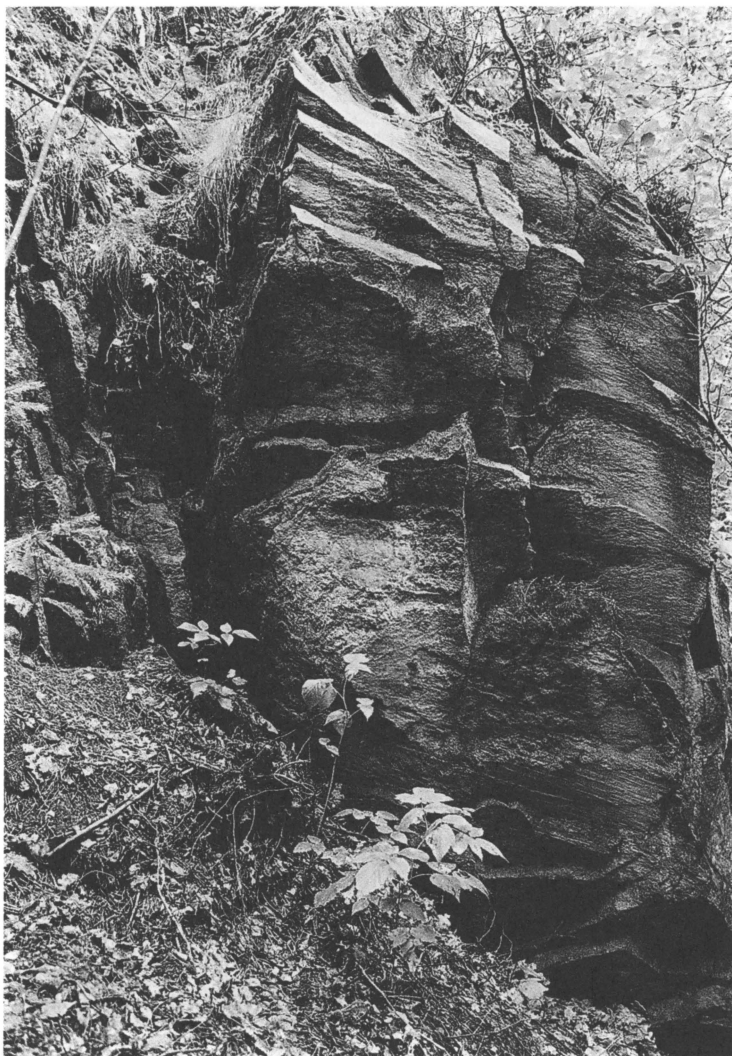
- Zahálka, B., 1916: Severočeský útvar křídový z Rudohoří až pod Ještěd. Nákl. vlastn Roudnice n. L.
- Zimmermann, K. v., 1909: Die Absonderung des Sandsteines in Säulen und Prismen. Mitteil. d. Nordböh. Exkursions-Klubs, 32, č. 4, 330–334.
- Zimmermann, K. v., 1922: Die Sandsteinsäulen im Hohlstein bei Zwickau. Mitteil. d. Nordböh. Exkursions-Klubs 45, 148.

Obr. 1. Skály s převážující deskovitou odlučností u severovýchodního konce hřbetu Dutého Kamene.

Abb. 1. Felsen mit überwiegend plattenförmig abgesondetem Sandstein am Nordostende des Rückens des Dutý kámen (Hohlstein).

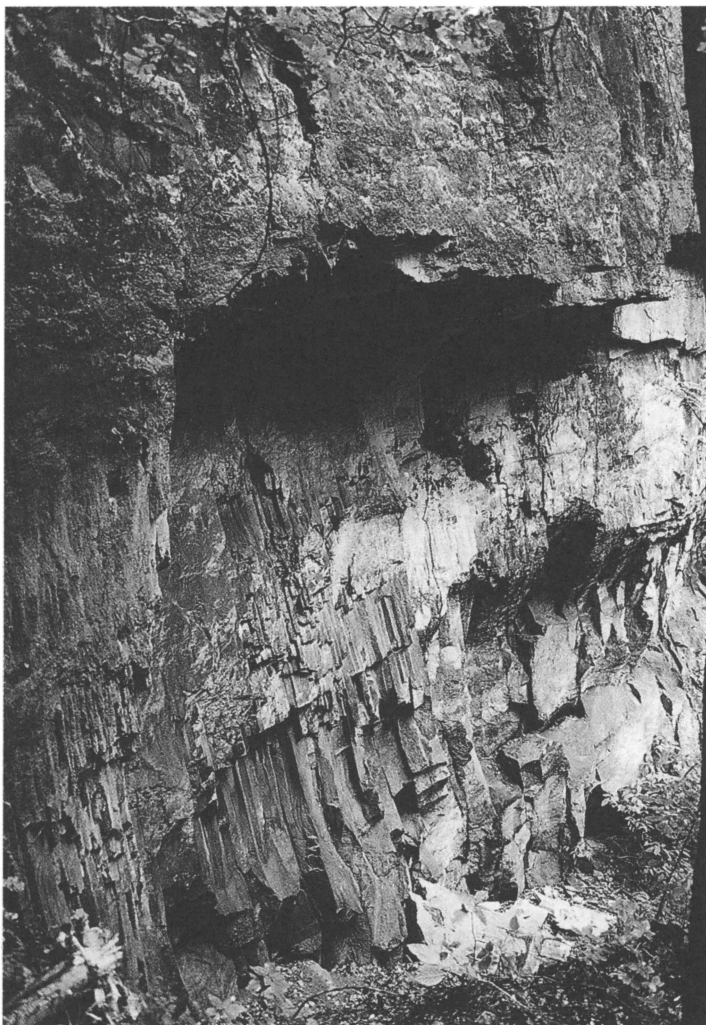
Fig. 1. Rocks with prevailing platy jointing at the northeastern end of the Dutý kámen-ridge.

Obr. 2. Deskovitě odlučný pískovec na severním okraji stěny opuštěného velkého lomu na jihovýchodním úbočí hřbetu Dutého Kamene.

Abb. 2. Plattenförmig abgesondeter Sandstein am Nordende des aufgelassenen grossen Steinbruches am südöstlichen Hange des Rückens des Dutý kámen.

Fig. 2. Platy jointing of sandstone at the northern end of the old great quarry in the southeastern slope of the Dutý kámen-ridge.

Obr. 3. Přechod mezi tenkými a silnými sloupečky na obou stranách přibližně vodorovné prohnuté pukliny ve střední části velkého lomu na jihovýchodním svahu hřbetu.

Abb. 3. Übergang von dünnen zu stärkeren Säulchen an beiden Seiten einer waagerechten, etwas gekrümmten Spalte im mittleren Teil des grossen Steinbruches am südöstlichen Hange des Dutý kámen-Rückens.

Fig. 3. Transition from thin to thick columns on both sides of the subhorizontal joint in the central part of the old great quarry in the southeastern slope of the Dutý kámen-ridge.

Obr. 4. Přechod mezi pískovcem se sloupcovou až deskovitou odlučností do masivního pískovce v jižní části velkého opuštěného lomu.

Abb. 4. Übergang zwischen dem säulen- und plattenförmig abgesonderten und dem massiven Sandstein am Süden des grossen aufgelassenen Steinbruches.

Fig. 4. Transition from columnar and platy jointing into massive sandstone in the southern part of the old great quarry in the southeastern slope of the Dutý kámen-ridge.

Obr. 5. Izolovaný výskyt, v němž v obdobné pozici vystupuje v jižním pokračování velkého lomu deskovitě odlučný pískovec s příčnými puklinami.

Abb. 5. Ein isoliertes Vorkommen, in dem in einer ähnlichen Stellung in der südlichen Fortsetzung des grossen Steinbruches der plattenförmig abgesonderte Sandstein mit Quersprüngen auftritt.

Fig. 5. An isolated occurrence of sandstone with platy jointing and transversal joints in the southern continuation of the great quarry.

Obr. 6. Nápadný skalní sloup („Orgelpfeifenstein“), jehož tenké sloupky od úpatí nahoru přecházejí do širších sloupků se zřetelnou tendencí k deskovitým průřezům.

Abb. 6. Die auffällige Felssäule des „Orgelpfeifensteines“, dessen dünne Säulchen nach oben hin in breitere Säulen mit einer deutlichen Tendenz zur plattenförmigen Absonderung übergehen.

Fig. 6. The prominent rock column of the so-called “Orgelpfeifenstein” (“Organ-pipe rock”) the small columns of which show a distinct tendency of transition towards platy jointing.

SUMMARY

Concerning the definition of the object of the protection of the Nature monument "Dutý kámen" near Cvikov (North Bohemia)

Petr Kühn

The Nature Monument of columnar sandstone at the Dutý kámen-hill is in the Southeast of Cvikov in Northern Bohemia. The object of the protection here is "an example of the alteration of Cretaceous sandstone at the contact with an eruptive rock (basalt). The sandstone has been molten to beautiful pseudocrystals imitating the columnar jointing of basalt" (Kuncová 1979). This definition, however, does not catch the phenomenon correctly. Moreover, the expression "pseudocrystal" is confusing, the statement of "imitating the columnar jointing of basalt" is not correct as columnar jointing is not a specific attribute only of basalt and the melting of the sandstone has not been proved at all.

Based on an analysis of the spatial development of columnar jointing in the sandstone at the Dutý kámen-ridge and of the orientation of its columns it is documented that the development of this rare jointing is not connected with the direct action of the high temperature of the volcanic rock (at the case of Dutý kámen a polzenite) on the surrounding sandstone. If this would be correct then the orientation of the columns must be perpendicular to the vertical contact plane between sandstone and the volcanic rock. The polzenite dike in the crest of the Dutý kámen-ridge is vertical so the axes of the sandstone columns must be horizontal. The sandstone columns, and, more frequently, plates here are perpendicular to roughly horizontal joints in the sandstone massif. The cooling of the sandstone, therefore, did proceed in a direction perpendicular to the cooling direction of the volcanic rock. It was, apparently, caused by cold solutions circulating in the horizontal joints from the cool surrounding rock to the hot volcanic dike.

In the same way, probably, originated the famous columnar rocks of the Great and Small Organs (Grosse, Kleine Orgel) in the millstone quarry area (Mühlsteinbrüche) near Jonsdorf in adjacent Saxony. Here probably the sandstone had been heated by the (at present fully removed by erosion) volcanic dike of the nearby Felsengasse-dike and cooled from above by solutions circulating in a joint perpendicular to the dike in the hanging-wall of the "organs". The zone of thin columns, the joint itself and the overlying sandstone are nowadays fully removed by erosion.

The object of the protection at the Dutý kámen-ridge, therefore, must be expressed without reference to any melting (not proved) of the sandstone and to the columnar jointing as a specific feature of basalt; moreover, the expression "pseudocrystal" is to be omitted. The definition of the object of Nature protection at the Dutý kámen (taking account of the formulation by Kuncová, 1979) would be better expressed as "an example of the alteration of quartz sandstone at the contact with a neovolcanic rock dike (polzenite). The sandstone had been silicified by mineralised solutions, reinforced and strongly heated. The subsequent cooling of the sandstone was induced by cold solutions circulating through joints perpendicular to the dike. This cooling induced the formation of joints dividing the sandstone into columns and (more frequently) plates with regular or protracted six-sided cross-sections. Columnar jointing in sandstone rocks represents a singular phenomenon reported from only a few localities in the world."

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Definition des Gegenstandes des Naturschutzes am Naturdenkmal Dutý kámen (Hohlstein) bei Cvikov (Zwickau) in Nordböhmen

Petr Kühn

Das als Naturdenkmal geschützte Vorkommen von Säulensandstein im Dutý kámen (Hohlstein) liegt südöstlich von Cvikov (Zwickau) in Nordböhmen. Gegenstand des Naturschutzes ist hier „ein Beispiel der Umwandlung des Kreidesandsteines am Kontakt mit dem Eruptivgestein (Basalt). Der Sandstein wurde hier umgeschmolzen zu schönen Pseudokrystallen, die die säulenförmige Absonderung des Basaltes nachahmen“ (Kuncová 1979). Diese Definition entpricht aber nicht dem Sachverhalt: der Termin „Pseudokrystall“ ist irreführend, auch die Behauptung, dass der Sandstein „die säulenförmige Absonderung des Basaltes“ nachahmt, ist unrichtig, da die Absonderung in regelmässigen Säulen keine für den Basalt spezifische Eigenschaft darstellt, und das „Umschmelzen“ des Sandsteines ist bis heute nirgends nachgewiesen worden.

Auf Grund einer Analyse der räumlichen Verteilung der Sandsteinsäulen und ihrer Orientierung weist der vorliegende Artikel nach, dass die Entstehung dieser in Sandsteinen äusserst seltenen Absonderungsform nicht mit der direkten Einwirkung der Hitze des Eruptivgesteines (im Dutý kámen ein Polzenit) auf den umgebenden Sandstein zusammenhängt, da in diesem Falle die Säulen senkrecht auf die Kontaktfläche zwischen Polzenit und Sandstein stehen müssten. Bei dem fast senkrechten Eruptivgang im Dutý kámen müssten die Säulen also waagrecht liegen. Am Dutý kámen stehen aber die Säulen (und die häufigeren Tafeln) des Sandsteines senkrecht auf ungefähr waagerechte Spalten im Sandstein. Die Abkühlung des Sandsteines fand hier also nicht in derselben Richtung wie die des Polzenites statt, und hing mit kühlen Lösungen, die sich in etwa waagerechten Spalten aus den umgebenden Sandsteinen zum heissen Eruptivgestein bewegten, zusammen.

Auf die geiche Weise lässt sich auch die Entstehung der bekannten Sandsteinsäulen der Grossen und Kleinen Orgel in den Mühlsteinbrüchen bei Jonsdorf in Sachsen erklären, deren Säulen in ihrem Liegenden einen Sandstein ohne Säulenbildung haben, ohne dass man zur Hypothese einer hangenden Phonolithdecke greifen müsste. Die zur Bildung der Säulen führende Abkühlung könnte von einer waagerechten Spalte im Hangenden der Orgeln ausgehen, in der kühle Lösungen aus der Umgebung zum glühendheissen Eruptivgestein des senkrechten Ganges der Felsengasse hinströmten. Wegen der exponierten Lage dieses Gebietes wurde später nicht nur das Eruptivgestein der Felsengasse, sondern auch der hangende Sandstein einschliesslich der Spalte abgetragen und nur die Partie mit den grossen Säulen blieb erhalten.

Der Gegenstand des Schutzes am Dutý kámen müsste also ohne Bezug auf die (nicht nachgewiesene) Umschmelzung und auf die Absonderung in Säulen als spezifische Eigenschaft des Basaltes definiert werden. Ausserdem müsste das durchaus unbestimmte Wort „Pseudokrystall“ ausgelassen werden. Man könnte deshalb den Gegenstand des Naturschutzes am Dutý kámen (mit Rücksicht auf die Formulierung bei Kuncová 1979) als „Beispiel der Umwandlung eines Quarzsandsteines am Kontakt mit

dem Gange eines neovulkanischen Gesteins (Polzenites), durch die der Sandstein durch den Einfluss von mineralisierten Lösungen verquarzt, verfestigt und vom Eruptivgestein stark erwärmt wurde. Im Laufe seiner Abkühlung sonderte sich der Sandstein von hangenden waagerechten Spalten, in denen sich relativ kalte Lösungen aus dem umgebenden Gestein zum Eruptivgange bewegten, aus in Platten und Säulen mit langgestrecktem bis regelmässigem sechseckigem Querschnitt ab. Die säulenförmige Absonderung bei Sandsteinen stellt ein in der Natur ganz einzigartiges Phänomen dar, das nur von einigen wenigen Stellen der Welt bekannt ist.“

PROTAHUJE BUDNÍČEK VĚTŠÍ VÝCHODOEVROPSKÝ *PHYLLOSCOPUS TROCHILUS ACREDULA* (SYLVIIDAE) PŘES NAŠE ÚZEMÍ?

Jaroslav Klápště – Karel Filíp

Budníček větší *Phylloscopus trochilus* je unikátní mezi všemi druhy budníčků rodu *Phylloscopus*, protože má dvojí kompletní přepeřování v každém roce. Je známý tím, že podniká dlouhou tahovou cestu. Společně s budníčkem severním *Ph. borealis* patří k nejdále migrujícím ptákům ze všech pěvců.

CRAMP (1992) poznamenává, že budníček větší je epitome – tedy typický představitel rodu *Phylloscopus*. V roce 1826 Heinrich Boie popsal rod *Phylloscopus* a vybral si jako typ pro tento rod právě budníčka většího. Název *Phylloscopus* (plural *Phylloscopi*) vznikl z řeckého slova *phullon*, což znamená list stromu a slovo *skopeo* znamená vidět, pozorovat (*skopos* = pozorovatel). Vztahuje se ke zvyku budníčků pátrat mezi listy stromů a keřů po hmyzu. Slovem *trochilus* (řecky *trokhilos*) byl označován malý pták, o kterém se zmiňoval již Aristoteles. Pozdější autoři byli toho názoru, že šlo o střízlíka *Troglodytes troglodytes*. V r. 1758 Carl Linné užil název *trochilus* jako druhové jméno budníčka většího.

U nás je budníček větší jedním ze třech (resp. čtyřech) druhů hnízdících budníčků. Je podobný budníčku menšímu *Ph. collybita*, má však výrazně delší projekci ručních letek (projekce ručních letek je vzdálenost na složeném křídle od vrcholu nejdělsí ramenní letky ke konci křídla). Rozsah projekce ručních letek je jedním z nejdůležitějších charakteristik při určování budníčků. U nás nebyla tomuto aspektu věnována dostatečná pozornost, proto některé ilustrace budníčků jsou zcela chybné (např. DRCHAL in ČERNÝ 1998). U budníčka menšího měří ruční letky na zavřeném křídle jednu třetinu až jednu polovinu délky exponovaných ramenních (terciálních) letek, tedy 30–50 %. U budníčka většího je projekce ručních letek 75–100 % z délky ramenních letek. Toto je možno často pozorovat i v přírodě, pokud je ptáka dobře vidět (GRANT –

MULLARNEY 1989, HARRIS et al. 1990, BAKER 1997, vlastní pozorování). Zvláště to můžeme dobře pozorovat z mírného nadhledu, kdy se délka projekce ručních letek jeví u budnička menšího asi jako polovina z délky ramenních letek. U budnička většího se jeví délka projekce ručních letek jako téměř stejně, nebo stejně dlouhá jako ramenní letky (SVENSSON – GRANT 1999). Samičky budnička většího i menšího mají relativně kratší projekci ručních letek než samečci a jsou v průměru menší. V přírodě se to nedá rozeznat (BEAMAN – MADGE 1998).

Máme-li ptáka v ruce, budníček větší má zúžení vnějšího praporu na třech ručních letkách (třetí, čtvrté a páté), kdežto budníček menší je má na čtyřech ručních letkách (třetí až šesté), číslováno ascendentně, tedy od okraje křídla směrem k tělu. Zvláštní opatrnost je nutná uprostřed léta, kdy je zúžení vnějšího praporu na šesté ruční letce často málo zřetelné, nebo celkem otřelé opotřebením (SPENCER 1984). Určení může značně komplikovat případná hybridizace budnička většího s budníčkem menším. Ta byla potvrzena jen ve velmi vzácných případech, ale může být ve skutečnosti mnohem častější, než dosavadní zjištění naznačují (BEAMAN – MADGE 1998). Jsou to patrně ptáci s netypickým zvláštním smíšeným zpěvem.

Přepeřování

V tomto příspěvku používáme výrazu přepeřování raději než pelichání, protože mnohem lépe vystihuje celý cyklus výměny peří. Budníček větší podstupuje kompletní předhnízdni přepeřování na zimovištích, a to v době od prosince do začátku dubna. Druhé úplné přepeřování je načasováno po hnízdních aktivitách od června do konce července a je dokončeno obvykle v srpnu. Někteří ptáci začnou táhnout ještě před tím, než dokončí přepeřování (GINN – MELVILLE 1983). Na vysokém severu v Arktidě probíhá přepeřování u budniček větších rychle v krátké době. Po tuto dobu mohou budničci ztratit schopnost létat, jak bylo zjištěno ve finském Laponsku (VAN TYNE – BERGER 1976).

Kromě budnička většího je v celé Holarktické oblasti jenom pět dalších druhů ptáků, u kterých bylo zjištěno dvojí kompletní přepeřování během jednoho roku. Jsou to: racek Franklinův *Larus pipixcan*, bobolík kanadský *Dolichonyx oryzivorus*, cvrčilka pruhovaná *Locustella certhiola*, housenčík popelavý *Pericrotus divaricatus* a ťuhák tygrovaný *Lanius tigrinus* (ALSTROM – COLSTON 1991, JENNI – WINKLER 1994, BEAMAN – MADGE 1998).

Bylo popsáno několik ras budníčka většího, z nichž tři jsou v dnešní době uznávány. K lepšímu porozumění migrace i možnosti výskytu mimo obvyklých tahových cest bude dobré si připomenout taxonomické poznatky i to, co je známo o hnízdních oblastech a o zimovištích.

Poznámky k taxonomii rodu *Phylloscopus*

Taxonomové uvádějí, že klasifikování budníčků je mimořádně obtížné. Totéž platí pro jejich určování v terénu i v ruce. WALTERS (1980) uváděl 40 druhů budníčků, MONROE – SIBLEY (1993) uváděli 46 druhů budníčků. V posledních letech byly popsány z území Číny tři nové druhy: 1992 *Ph. sichuanensis*, 1993 *Ph. hainanus*, 1995 *Ph. emeiensis*. BAKER (1997) uvádí už 49 druhů. Lze očekávat, že další druhy budou ještě objeveny a jiné překlasifikovány. Mimo jiné je určitá tendence překlasifikovat *Ph. collybita tristis* na samostatný druh na základě zcela odlišného zpěvu (KNYSTAUTAS 1993). Ze stejného důvodu byl již vznesen návrh pro změnu na samostatný druh u rasy *Ph. collybita canariensis*, která má zvláštní explozivní zpěv jako cetrie jižní *Cettia cetti* (SVENSSON – GRANT 1999).

Na základním taxonomickém zpracování budníčků má největší zásluhu Claud B. Ticehurst. Byl v kontaktu s největšími odborníky ze všech zemí, od nás s dr. W. Černým. Sám měl obrovské znalosti a zkušenosti, zvláště z Indie (kde je známo 19 druhů budníčků), a velikou sbírku 9789 preparovaných ptáků, včetně velké sbírky budníčků. (Nyní je jeho sbírka ptáků součástí sbírek British Museum Natural History Tring v Anglii. Je to největší ornitologická sbírka na světě čítající milion vycpanin, převážně kožek, 8000 typových specimenů, milion vajec, 13 tisíc ptáků v lihu, 8000 koster, 2000 hnízd a 80 tisíc svazků ornitologické literatury.)

U budníčka většího kromě nominální subspecie *trochilus* potvrdil validitu rasy *acredula* a navíc zařadil rasu *yakutensis*, kterou popsal z bohatého materiálu, který mu zapůjčila a z Ruska poslala E. V. Kozlova (1892–1975). V Rusku na územích bývalého Sovětského svazu je známo 18 druhů budníčků.

Taxonomií budníčků se také hodně zabýval P. A. Clancey. Zvláště v době, kdy byl ředitelem Durban Museum v Durbanu v Jižní Africe. Zajímal se o výskyt, densitu a poměr zastoupených ras budníčka většího na jihoafrických zimovištích (CLANCEY 1964). Na průtahu byl poměr všech tří ras nejvíce studován a nejlépe dokumentován v Izraeli (SHIRIHAI 1996).

Taxonomie budníčka většího

Musíme si uvědomit, že rozdíly ve zbarvení i velikosti jsou téměř klinální, i když krajní případy jsou zcela odlišné. Od západu k východu jsou ptáci v průměru větší a ubývá zelené a žluté barvy v opeření. Přesto je bylo možno klasifikovat do tří odlišných taxonů. Existují však oblasti volného přechodu, kde někteří jedinci vykazují přechodné zbarvení dvou ras.

Tři rasy budníčka většího

(Hlavní prameny: TICEHURST 1938, VAURIE 1959, WILLIAMSON 1974, CRAMP 1992, BAKER 1997.)

1. *Phylloscopus trochilus trochilus* (Linnaeus, 1758)
Motacilla trochilus, Linnaeus, 1758
Motacilla Fitis, Bechstein, 1793 (Synonym)

Budníček větší západoevropský

Typová lokalita: Anglie, později upřesněno na Anglie jižně od Temže (Clancey 1950, British Birds 43: 189).

Nominátní rasa je nejtmaší, nejvýrazněji olivově zelená svrchu a nejžlutější na hrdle, prsou a spodních krovkách ocasních. Žlutavý nadoční proužek je dlouhý a poměrně výrazný. Uzda a oční proužek jsou olivově hnědé a nepříliš kontrastní. Mladí ptáci mají stejnoměrně žlutou spodní stranu se světlehnědým nádechem na prsou. Zbarvení neopeřených částí je u všech tří ras stejné. Zobák je hnědý, u jednorokních ptáků obvykle s malou světlou špičkou. U dospělých většinou bez světlé špičky, nebo je světlá špička jen na horní čelisti. U kořene dolní čelisti a podél hran obou čelistí je zobák světlý – žlutavý až světlehnědě masový. Nohy jsou nejčastěji světle hnědé, nebo šedohnědé, někdy tmavé až černohnědé. Byly však zaznamenány i oranžově hnědé, oranžové a břidlicově šedé nohy. Obě pohlaví jsou zbarvena stejně. Hnízdění nažinu mají jen hnízdící samice (SVENSSON 1992, HRMÁDKO et al. 1993).

2. *Phylloscopus trochilus acredula* (Linnaeus 1758)
Motacilla Acredula, Linnaeus 1758
Phyllopneuste eversmanni, Bonaparte, 1850 (Synonym pro „hnědý a bílý“ typ *acredula*)

Budníček větší východoevropský

Typová lokalita: Švédsko, později upřesněno na Uppsala (Ticehurst 1935, Bull. Brit. Orn. Club 55: 177).

Zbarvení je variabilní, v podstatě se vyskytuje ve dvou typech označovaných jako a) olivový a b) hnědý a bílý.

a) V čerstvém jarním a čerstvém podzimním šatě je vrchní strana olivově zelená. Žlutá barva spodní strany je však zřetelně světlejší, méně výrazná, zvláště na prsou, než u rasy *trochilus*.

b) Tak zvaný „hnědý a bílý“ typ je v současné světové literatuře často označován jako „*eversmanni*“ (psáno vždy v uvozovkách). Ptáci tohoto typu zbarvení mají šedohnědou vrchní stranu, jsou bělejší na spodu, úplně, nebo téměř úplně bez žlutého žilkování. Žilky zvláště na prsou mají obyčejně světle hnědou barvu.

Křídlo je v průměru trochu delší, než u nominátní rasy.

3. *Phylloscopus trochilus yakutensis* (Ticehurst 1935, Bulletin of the British Ornithologists Club 55: 177–8).

Budníček větší jakutský

Typová lokalita: Verchojanská oblast, Jakutsko, východní Sibiř.

Vrchní strana je šedohnědá pouze s nepatrným odstínem olivově zelené na kostřeci a horních krovkách ocasních. Spodní strana je matně bílá, šedě žilkovaná na prsou. Trochu žluté je jen pod křídly. Hodně připomíná „hnědý a bílý“ typ rasy *acredula*, ale vrchní šedohnědá strana má silnější šedý nádech. Vůbec nikde není žádná žlutá na spodní straně. Má větší a výraznější kontrast mezi bílým nadočným páskem a tmavou páskou přes oko. Tato rasa se může na tahu vyskytnout i v Evropě. Nejspíš jako nepravidelný transmigrant, nebo zatoulanec. Zatím o tom alespoň v západní a střední Evropě nejsou žádné spolehlivé záznamy. Ve Velké Británii se budníčci větší, kteří připomínají zbarvením tuto rasu, označují zatím opatrnicky jako „*yakutensis* – type vagrant“.

Kvalitní vyobrazení všech tří ras budníčka většího jsou v PARMENTER – BYER (1991) a CRAMP (1992). Ilustrace rasy *trochilus* a *acredula* jsou v JONSSON (1992), HEINZEL et al. (1995) a SVENSSON – GRANT (1999). V GALLAGHER – WOODCOCK (1980) je zobrazena rasa *acredula* a v PORTER et al. (1996) rasa *yakutensis*. V GOODERS (1970) je barevná fotografie dvou budníčků větších držných v ruce, chycených na tahu ve Španělsku, kde je dobře vidět rozdíl ve zbarvení u ras *trochilus* a *acredula*. SHIRIHAI et al. (1996) upozorňují na možnost záměny budníčka tmavonohého *Ph. sindianus* zvláště rasy *lorenzii* s budníčkem větším ras *acredula* a *yakutensis* na Kavkaze, v Arménii a severovýchodním Turecku. Zvláště u rasy *acredula* je nutno počítat s určitou

variabilitou. Navíc je tam obtížnější rozlišení dospělých a mladých ptáků, protože také mnoho mladých nemá na spodní straně žlutou vůbec (WILLIAMSON 1974, HUDEC – HAVLÍN 1995).

Hnízdní rozšíření druhu

Budníček větší hnízdí výhradně v Palearktické oblasti. Jak poznamenal už TICEHURST (1938) je nejméně pozoruhodné, že zimuje v Africe, když jeho hnízdní areál sahá až na východ po 170 E. V západních částech jeho areálu je hranice výskytu nejlépe známá. Vede přibližně severně od pomyslné čáry Bordeaux – Budapešť – Oděsa. Mapy jeho rozšíření jsou např. v HUDEC (1983), FLINT et al. (1989) a CRAMP (1992). Hnízdí v mnoha biotopech od listnatých i jehličnatých lesů až po tundru s porosty břízy a vrby (BEJČEK – ŠTASTNÝ 1999). V MOREAU (1972) je fotografie (Plate 1) typického hnízdního biotopu rasy *yakutensis* v severovýchodní Sibiři. Je to údolí řeky Omolon (přítok Kolymy) 68 N 155 E. Široké mělké údolí se rozkládá v tajze s porosty modřinu, bříz, topolů a vrby. Jak jsou často zvláště kroužkovatelé svědky, po vyhnízdění a v době tahu se běžně vyskytuje i v rákosinách (např. HÁJEK 1981, CHYTIL – PELLANTOVÁ 2000). Ve Skandinávii je budníček větší v době hnízdění nejhojnějším ptačím druhem (JONSSON 1992). Ve Velké Británii je jako hnízdič desetkrát hojnější, než budníček menší (SIMMS 1985). V Rusku je velice hojný a všude rozšířený (FLINT et al. 1989, KNYSTAUTAS 1993). Směrem k severu jich přibývá. MOREAU (1972) odhadoval, že hnízdní oblast v celé Palearctidě zabírá plochu asi 10 miliónů čtverečných kilometrů.

Hnízdní rozšíření rasy *trochilus*

Hnízdí v západní a střední Evropě od Irska a Velké Británie na východ, včetně jižního Norska, jižního Švédska, Dánska, jižního Polska a převážného zbytku kontinentální Evropy, a také v ČR. Méně početný je při jižní hranici hnízdního výskytu, která vede Švýcarskem, Rakouskem, Maďarskem, Rumunskem a Ukrajinou. V Maďarsku hnízdí nehojně hlavně v zalesněných kopcích (GORMAN 1996). Malá izolovaná hnízdiště jsou ve Španělsku a na Balkáně. Jinde na jihu Evropy zahnízdí jen výjimečně (např. Algarve, jižní Portugalsko 1989). V některých letech dochází náhle ke změnám početnosti. Rychlý úbytek byl zaznamenán v Holandsku a také ve Velké Británii, kde v letech 1986 až 1993 poklesl

stav o 50 % (HAGEMEIJER – BLAIR 1997). U nás zdůrazňují značné kolísání stavu hnízdících ptáků zvláště ŠTANCL – ŠTANCLOVÁ (1987).

Hnízdní rozšíření rasy *acredula*

Hnízdí ve středních a severních částech Norska a Švédska, ve Finsku, pobaltských státech, severním Rusku, v západní Sibiři až po řeku Jenisej, na jih po dolní Volhu a jižní Ural, nejsevernější Kazachstán a pohoří Sajans.

Hnízdní rozšíření rasy *yakutensis*

Hnízdí ve střední a východní Sibiři od řeky Jenisej na východ až k řece Anadyr, na jih po dolní Angaru a Verchojanské pohoří.

Hnízdní výskyt v České republice

KLŮZ (1965) v kódovém označení pro ČR a SR kombinovaně uvádí budníčka většího – rasu *trochilus* jako pravidelně hnízdící a rasu *acredula* jako zatoulance. HUDEC et al. (1995 a 1999) uvádějí pro ČR budníčka většího nominátní rasy jako pravidelně hnízdící druh. HUDEC (1983) píše, že je místy početně hnízdícím druhem od nížin až do klečového pásma hor. Hnízdní populace je odhadována v rozmezí 500 tisíc až jeden milión párů (ŠTASTNÝ – BEJČEK 1993, HUDEC et al. 1995, KREN 2000). Početnost v některých jednotlivých oblastech uvádějí podrobněji ŠTASTNÝ et al. (1996). Na Pardubicku a Bohdanečsku se jeho stav od roku 1970 do roku 1987 snížil asi o 40 % (ŠTANCL – ŠTANCLOVÁ 1987). Také v Krkonoších v letech 1983–85 jeho početnost dramaticky poklesla, po mírném vzrůstu však původního stavu už nedosáhla. Je ale stále považován pro oblast Krkonoš za velmi hojný druh s asi 7500 hnízdícími páry (FLOUSEK – GRAMSZ 1999). Na našich horách všeobecně hnízdí až do klečového stupně 1200–1400 m (ŠTASTNÝ et al. 1996, KREN 2000). V pásmu kosodřeviny je často dominantním druhem (KREN 2000). Na Úpském rašeliništi v Krkonoších hnízdí v 1430 m (FLOUSEK – GRAMSZ 1999). MILES (1999) pomocí kroužkování zjistil návratnost budníčků větších v Krkonoších 7,76 %. MRKÁČEK et al. (2000) uvádějí, že na Turnovsku a v Českém ráji pravidelně hnízdí, ale méně početněji, než budníček menší. Jarní přilet k nám probíhá od konce března, hlavně ale v dubnu. Odlétá od září do poloviny října (HUDEC 1983).

Migrace a zimoviště

Všechny populace budničků větších zimují v Africe na jih od Sahary, k jihu až po Kapskou provincii. V západní a střední Evropě můžeme budnička většího v zimním období zastihnout jen výjimečně. DOUPAL – POLČÁK (1997) pozorovali u nás budnička většího v Tovačově mezi 1. až 21. prosincem 1996. Byl též odchycen a kontrolován v ruce. ELPHICK (1995) uvádí, že podle místa hnízdění jedna tahová cesta měří 4 000 až 14 000 km. Zvláště u rasy *yakutensis* ze severovýchodní Sibíře se tento velkolepý tah u tak malého ptáka (11 cm, 9 g) vymyká lidské představivosti. Přestože hnízdí na obrovském území severní Asie, zimování kdekoliv v Asii nebylo nikdy zjištěno. Výskyty na jih od Himálaje jsou nyní klasifikovány jako chybné, nebo nevěrohodné. Jeden specimen získaný v Gujaratu byl později přeurčen na budnička zeleného *Ph. trochiloides*, druhý údajně z Nagalandu (coll. Meinethagen) je považován za pochybný. Budníček větší byl vyjmut ze seznamu ptáků Indie (GRIMMETT et al. 1998).

Budníček větší je jedním z 12 druhů budničků, kteří se vyskytují v Africe. Šest z nich jsou endemitní rezidenti, žijící na jih od Sahary, čtyři jsou migranti z Palearktidy a dva druhy jsou zatoulanci z Palearktidy (URBAN et al. 1997). MOREAU (1972) odhadoval, že v Africe zimuje miliarda budničků větších. Je to asi jedna pětina ze všech tažných ptáků v Africe zimujících.

V africkém zimovišti se budničci větší vyskytují v různých biotopech. Vystupují do hor až 2200 m, někdy však až přes 3000 m. Bývají pozorováni jednotlivě, častěji však v menších rozptýlených skupinách, někdy po 20 až 30 na jednom stromě. Často jsou v hejnech s jinými druhy ptáků. Během migrace je možno jich vidět stovky najednou. Někteří se nevracejí na hnízdiště a zůstávají v Africe i přes léto, běžně v povodí Nigeru v Mali. Nominátní rasa zimuje hlavně v západní Africe, je hojná také na území jižní Afriky. Rasa *acredula* zimuje hlavně v jižní Africe, ale také ve střední Africe (Zaire, Rwanda, Burundi). Rasa *yakutensis* tvoří asi 5 % ptáků v Keni a Ugandě a přes 10 % v jižní Africe. Zjištěna byla i v Namibii a Zaire. Během obou migrací se budničci větší hojně vyskytují v saharských oázách (URBAN et al. 1997). V jihoafrických zimovištích plně zpívají už od února, částečně po celou dobu pobytu (Mc LACHLAN – LIVERSIDGE 1978). Do hnízdišť na severu se vracejí rychleji a dříve, než vlaštovky *Hirundo rustica*. Budničci větší ulovení na jarním tahu ve východní Africe měli většinou už aktivní pohlavní

žlázy (DORST 1962). ELPHICK (1995) uvádí, že se z neznámých důvodů vrací z Afriky na hnízdiště každým rokem stále méně budničků větších.

Hodně budničků zdecimují dravci i během tahu. Ostržij jižní *Falco eleonorae* hnízdí na podzim v době migrace drobných ptáků. Loví ptáky při tahu nad mořem, a to i za šera a v noci. WALTER (1968) ho studoval na hnízdišti na malém ostrůvku Paximada u Kréty. Zjistil, že budniček větší je jeho nejčastější kořisti (16 % ze všech druhů ptáků). Budničci větší z Velké Británie a severu Evropy neletí na podzim do Afriky v jednom zátahu, jako rákosníci proužkovaní *Acrocephalus schoenobaenus*, ale nějakou dobu zůstávají na tahové zastávce v Portugalsku a Španělsku, kde ještě nabírají váhu před cestou do Afriky. Jejich nejznámější zastávkou je oblast jižně od Braganca v severním Portugalsku (MEAD 1974). ALEXANDER (1974) zaznamenal průměrné datum odletu z Anglie za dobu 70 let (1897–1968) 23. září, nejpozdější 9. října. (Přílet v průměru 20. března, nejpozději 5. dubna.)

Na tahu se budniček větší nehojně vyskytuje (*acredula*) v Arménii (ADAMIAN – KLEM 1997). Na Středním východě táhne po celém území (Turecko, Sýrie, Libanon, Izrael, Irák, Irán a Arabský poloostrov). Vyskytuje se i v zahradách a parcích (PORTER et al. 1996). V Jordánsku táhnou nominátní rasa a r. *acredula*, ale r. *yakutensis* tam byla už také odchycena (ANDREW 1995). V Ománu se vyskytuje *acredula* na tahu řídkěji, než budniček menší (GALLAGHER – WOODCOCK 1980). V Izraeli je budniček větší velmi hojný na podzimním tahu, méně nápadný je na jaře. SHIRIHAI (1996) uvádí pro Izrael podle série kožek, záznamů kroužkovatelů a terénních pozorování ornitologů všechny tři rasy budnička většího (z podzimního a jarního tahu kombinovaně) v tomto rasovém zastoupení: 35 % *acredula*, 30 % *acredula/trochilus*, 20 % *trochilus*, 10 % *acredula/yakutensis* a 5 % *yakutensis*. Rasa *yakutensis* se vyskytuje pravidelně v malém množství v jižních a východních částech země, zvláště v okolí Eilatu, jinde je vzácná. V Maďarsku zcela hojně protahuje nominátní rasa, ale r. *acredula* byla už také zjištěna (GORMAN 1996). FERIANC (1965) věřil, že při migraci se zajisté zastaví na Slovensku i příslušníci r. *acredula*. Nabádal ornitology, aby rasám tažných ptáků věnovali pozornost. FERIANC (1965) a HUDEC (1983) uvádějí jediný doklad pro r. *acredula* na Slovensku, a to kus ulovený 25. 3. 1890 u Šamorína, okr. Dunajská Streda. HUDEC (1983) věří, že v ČR a SR příslušníci r. *acredula* zřejmě protahují, ale detailní rozbor většího materiálu nebyl zatím proveden. Budničci větší byli zjištěni jako zatoulaní v Grónsku, na Islandu, Kapverdských

ostrovech, Pakistánu a na ostrovech Amirates v Indickém oceánu (PENNY 1974, CRAMP 1992).

Frank Pitelka ulovil 10. 6. 1952 v Barrow na Aljašce budníčka, který byl původně určen a dlouho uváděn v literatuře jako *Ph. trochilus*. Kožka byla s jistotou přeurčena v r. 1981 na *Ph. borealis* – druh, který na západní Aljašce pravidelně hnízdí. Budníček větší byl vyňat ze seznamu ptáků severní Ameriky (AOU 1983). Přesto výskyt zatoulanců v jižní Asii i severní Americe není u tak daleko tažného ptáka nemožný. BOBEK & PEŠKE (2001) měli příležitost sledovat průběh tahu samice čápa bílého *Ciconia ciconia* označenou satelitním a pozemním vysílačem. Zjistili, že na území Afriky neletěla na jih přímo nejkratší cestou, ale uletěla mnohem větší vzdálenost. Tak tomu je nejspíš i v případě daleko táhnoucích pěvců, tedy i budníčků větších.

Jak už poznamenal TICEHURST (1938), tahová cesta budníčka většinou protíná kolmo tahovou cestu budníčka severního. Nejzápadněji hnízdí budníček severní v Norsku. Celá populace zimuje na jihu jihovýchodní Asie. Jeden byl chycen a okroužkovan 23. 1. 1998 v Broome v Austrálii (HASSELL 1998). Celkem jsou v Austrálii čtyři uznaná zjištění, všechna na severozápadu země (SIMPSON – DAY 1999).

V souvislosti s migrací budníčků bude vhodné se zmínit i o dvou druzích budníčků z Asie, které zimují v jižní a jihovýchodní Asii a přesto se z neznámých důvodů pravidelně vyskytují i v západní Evropě. Jsou to budníček pruhohlavý *Ph. inornatus* a budníček zlatohlavý *Ph. proregulus*. Oba byli zjištěni i u nás. Budníček pruhohlavý hnízdí ve střední Asii a v tajze severní Sibíře na západ po horní tok Pečory a severní Ural. V zimovišti je velice hojný v Thajsku, v Bangkoku i v parcích a zahradách (JK). Během prvního týdne října 1988 protahovalo na Helgolandu až 20 ptáků za den. Na podzim 1985 na britských ostrovech bylo zjištěno 615 ptáků včetně 87 v Irsku. V letech 1958–1985 bylo jen ve Velké Británii zastíženo celkem 2 650 budníčků pruhohlavých. Budníček zlatohlavý hnízdí na jihu střední Sibíře na východ po Ochotské moře, na západ po řeku Jenisej. V západní Evropě se nyní objevuje každoročně. Některé roky jsou invazní. Na podzim 1982 bylo nejméně 123 budníčků zlatohlavých hlášeno jen z Velké Británie (ALSTROM – COLSTON 1991).

Kroužkování

Českými kroužky (N. MUSEUM – PRAHA) byli poprvé označeni tři budničci větší v r. 1936 (JIRSÍK – KADLEC 1937). Do roku 1980 bylo okroužkováno 16 532 budničků větších (FORMÁNEK – ŠKOPEK 1993). Přestože je tento druh co se tahu týká mimořádně zajímavý, nekroužkuje se u nás ve větším množství. Je důležité kroužkovat nejen naši hnízdní populaci, ale i protahující ptáky a všimnout si důkladně jejich rasové příslušnosti, případně neobvyklého zbarvení a podrobně je dokumentovat. Je smutné číst, že již odchycení budničci menší a větší museli být pouštěni bez označení pro nedostatek malých typů kroužků (BÁRTA – BLAŽEK 1990). Zdá se, že žádný kroužkovatel se u nás na budničky větší nespécializoval. V roce 1996 bylo u nás označeno 1 160 budničků větších (FORMÁNEK – ŠKOPEK 1997). Ani neaktivnější kroužkovatelé jich neoznačili mnoho. ŠTANCL (1981) za prvních 28 let svého kroužkování jich označil 806. Z 69 866 okroužkovaných ptáků je to 1,15 %. KAŇUŠČÁK (1998) v letech 1963 až 1998 označil na Slovensku jenom 98 jedinců. Z 36 546 okroužkovaných ptáků je to 0,26 %.

Budniček větší patří mezi druhy, které od nás létají nejdále zimovat (FORMÁNEK et al. 2000). Dosud však nemáme ze zimoviště žádné zpětné hlášení (FORMÁNEK – ŠKOPEK in verb. 29. 1. 2001 to JK). Několik nálezu z období tahu naznačuje jihozápadní tahovou cestu.

Na malém skalnatém ostrůvku Isle of May (57 ha) při východním pobřeží Skotska bylo okroužkováno 6 662 protahujících budničků větších. Z nich přišlo 8 zahraničních zpětných hlášení – tři z Portugalska a po jednom ze Španělska, Maroka, Alžírsko, Norsko a Francie (DURMAN 1976). Již několik budničků větších kroužkovaných ve Velké Británii přišlo hlášených z Afriky na jih od Sahary: Mauritánie – 3, Senegal – 2, Mali – 1, Pobřeží slonoviny – 4 a Ghana – 1 (URBAN et al. 1997). MEAD (1974) uvádí, že 13 % nalezených kroužkovanců bylo hlášeno jako usmrčených vozidly a 10 % bylo zabito predátory, z návratnosti 0,25 %. Kroužkovanci z Norska byli zastiženi na Pobřeží slonoviny – 12 a v Togu – 1. Kroužkovanci z Finska byli hlášeni z těchto zemí: Zaire – 11, Uganda – 2, Zimbabwe – 3, Jižní Afrika – 2. Na jih od Sahary bylo zastiženo 25 kroužkovanců ze Švédska. Byli hlášeni z těchto států: Mali, Burkina Faso, Ghana, Togo, Niger, Nigerie, Kamerun, Kongo, Zaire, Středoafrická republika, Uganda, Zambie, Zimbabwe, Jižní Afrika a Jemen na Arabském poloostrově. Nejjzápadnější z nich je z Mali, nejvýchodnější z Jemenu (14.31N 46.48E), ten byl střelen osmiletým klukem

z praku (URBAN et al. 1997, Internet). Z období tahu uvádí zajímavý údaj PAZ (1987) – budníček větší kroužkovaný na poloostrově Jamal v arktické Sibiři byl chycen na severu Sinaje. Budníčci větší kroužkovaní v Transvaalu a Senegalu byli znovu kontrolováni na stejných místech po jednom i více letech (MOREAU 1972).

K. Harant a J. Horák chytili na Šerlichu (1025 m) při nočním odchytu ptáků na světlo 14. 9. 1998 budníčka většího se švédským kroužkem. Byl označen 3. 6. 1997 na poloostrově Varmland u jezera Vanern ve Švédsku. Za špatného počasí a v noci nebyl chycený pták podrobněji zkoumán (ŠKOPEK – FORMÁNEK 1999, HORÁK in verb). Připomeňme si, že typová lokalita rasy *acredula* je Uppsala. Mnoho drobných ptáků protáhne přes naše území v noci. Noční odchyty na světlo mohou odhalit případné zastoupení severovýchodních ras budníčka většího, asijské druhy budníčků, nebo jiných neobvyklých druhů. ČIHÁK – HROMÁDKO (1989) při nočních odchycích chytili 1 444 ptáků ve 42 druzích. Budníček větší guroval na 4. místě se zastoupením 6,3 %.

Dva dokladové exempláře rasy *acredula* z ČR

Preparace ptáků je umění staré 400 let, ale dnes ho zvládá jen málo lidí (HARRISON 1976). (V Austrálii a v Americe se studenti ornitologie učí připravovat alespoň kožky, a to z bohatého materiálu – ptáků usmrčených u majáků a osvětlených věží.) PETTINGILL (1970) a MEARNs – MEARNs (1998) zdůrazňují obrovskou cenu zachovaných a dobře dokumentovaných preparátů ptáků pro taxonomické investigace, stejně jako pro výzkumy v terénu. Naštěstí dva pravděpodobně první doklady budníčka většího východoevropského *Ph. t. acredula* pro ČR jsou zachovány. Byly připraveny jako dermoplastické preparáty (coll. Filip), a jsou dokladem zastoupení této rasy budníčka většího na jarním tahu u nás. Oba ptáci odpovídají zbarvením rasy *acredula*, která hnízdí v severní a severovýchodní Evropě a západní Sibiři. Byly získány nedaleko České Lípy v severních Čechách.

Pro naše studijní účely jsme první specimen označili ACR 1. Pták byl nalezen 26. dubna 1990 čerstvě uhynulý na okraji velmi rušné silnice u obce Zahrádky (50.38N 14.32E). Téměř určitě byl sražen motorovým vozidlem, byl mírně poškozen, ale preparace se zdařila. Pohlaví ale nemohlo být spolehlivě určeno. Vzhledem k malé velikosti to byla pravděpodobně samice (SVENSSON 1992). Druhý exemplář označený ACR 2 pochází od obce Jestřebí (50.37N 14.35E) z 22. dubna 1997.

Jedná se o víceletého ptáka. Pitvno bylo zjištěno, že je to samec s neaktivními pohlavními žlázami. Žlázy dosahovaly velikosti pouze asi 3 mm a byly v porovnání s ptáky naší hnízdní populace nesrovnatelně menší. Oba exempláře měly v čerstvém stavu tmavě hnědou duhovku, tmavý zobák a nápadně tmavě hnědočerné nohy. Žluť na spodině těla je značně redukována a vyskytuje se pouze na nohou u přechodu v část bez peří (bércei, „stehně“), čili spodina těla je čistě bílá, boky nahnědlé. Vrch těla je šedohnědý, stejné barvy jako u pěnice slavíkové *Sylvia borin*. Pouze kostřec má olivově zelený nádech ve výrazném kontrastu s šedohnědým hřbetem. Jako kontrolní exempláře jsme užívali dva preparáty ptáků nominální rasy. Oba pochází ze stejného ročního období ze stejných lokalit. Označili jsme je TROCH 1 a TROCH 2. Rozdíl v opeření odpozorovaný za přirozeného denního světla byl markantní. Rozdílnosti ve zbarvení dvou vzorků představují údaje v Tabulce 1. V širším okolí i v oblasti nálezů exemplářů rasy *acredula* se provádí dlouhodobý intenzivní ornitologický výzkum i odchyt ptáků za účelem kroužkování. Všichni pozorovaní i odchycení budníčci větší patřili nominální rase, která u nás hnízdí a pravidelně protahuje.

Proměření exemplářů bylo provedeno standardní metodou. Křídlo měřeno jako největší vzdálenost od ohbí křídla po vrchol nejdelší letky. Vnější kraj křídla byl narovnan a křídlo přitisknuto k měřítku. Přesnost měření částí těla 0,5 mm, zobáku 0,1 mm. Míry jsou uvedeny v Tabulce 2, formule křídla v Tabulce 3.

Tab. 1 Tělesné parametry rasy *acredula* (ACR 2) a rasy *trochilus* (TROCH 2) pro porovnání
 Table 1 Body parameters of race *acredula* (ACR 2) and race *trochilus* (TROCH 2) for comparison

část těla	ACR 2	TROCH 2
zobák	tmavý, hnědočerný	světlý, hnědý
nohy	hnědočerné	masově hnědé
temeno	olivový nádech (nikoli tak intenzivní jako kostřec)	jasně olivově zelený (téměř jako kostřec)
vrchní strana	olivově hnědošedá (stejná jako <i>Sylvia borin</i>)	olivově zelená
kostřec	světleji olivově zelený (ostrý kontrast se zbarvením hřbetu)	olivově zelený (kontrast se hřbetem není ostrý)
ocasní pera	šedohnědá bez olivových okrajů	světle hnědá s olivovým okrajem na vnějších praporech
svrchní krovky ocasní	světle hnědé	olivově žlutozelené
spodní krovky ocasní	čistě bílé (u kloaky nepatrně nažloutlé)	základ žlutobílý okraje jasně žluté – po celé délce vzniká žluté žíhání
břicho	bílé	bílé
boky	šedavě okrové	žlutohnědé
prsa	bělavá s nepatrným okrovým nádechem	žlutavá s vtroušenými žlutými pery
loketní letky	hnědé s šedými okraji na vnějších praporech	hnědé s olivovými okraji na vnějších praporech
ramenní letky	hnědé s čistě šedými lemy	hnědé s jasně olivově žlutozelenými lemy
loketní krovky	šedohnědé	hnědé s olivově žlutými lemy na vnějších praporech
příuší	šedohnědé, bez žluté barvy	žlutohnědé
nadoční proužek	žlutavý, za okem bělavý, intenzita žluti poloviční než u TROCH 2	před okem žlutý, za okem bělavý

English description of body parameters of *acredula* specimens is in the Summary.

Tab. 2 Některé míry dvou exemplářů rasy *acredula*
 Table 2 Some measurements of two *acredula* specimens

	ACR 1	ACR 2
Délka těla (Total length)	106,0	115,5
Křídlo (Wing)	64,0	67,5
Ocas (Tail)	48,0	51,5
Běhák (Tarsus)	18,5	20,5
Zobák od čelní kosti (Bill from skull)	9,7	10,6
Výška zobáku (u kořene) /Bill depth (at the base)/	2,2	2,4
Spodní ocasní krovky (Length of undertail – coverts)	23,5	33,0

WILLIAMSON (1974) uvádí u rasy *acredula* společně pro obě pohlaví tyto rozměry v mm: křídlo 59–76, ocas 42–60, zobák 9,5–14, běhák 18,5–22,5.

Tab. 3 Formule křídla dvou exemplářů rasy *acredula*
 Table 3 Wing formula of two *acredula* specimens

RL	ACR 1		ACR 2	
	Pravé křídlo	Levé křídlo	Pravé křídlo	Levé křídlo
1	+6		+6,5	
2	4,0	4,0	5,0	5,5
3	vrchol	vrchol	vrchol	vrchol
4	10,0	vrchol	0,5	vrchol
5	3,0	3,0	3,0	3,0
6	7,5	7,5	12,0	12,0
7	10,5	10,5	5,0	15,0
8	12,5	12,5	16,0	16,0
9	4,0	14,0	17,5	17,5
10	15,5	16,0	18,0	18,0

Poznámka - note: vrchol = wing point, pravé křídlo = right wing, levé křídlo = left wing, RL (ruční letky) = Primaries

Formule křídla byla měřena standardní metodou, tedy vzdálenost první ruční letky od nejdelší ruční krovky a vzdálenost vrcholů ostatních jednotlivých ručních letek od vrcholu křídla, a je prezentována, jak je doporučováno v CAMPBELL – LACK (1985).

Diskuse

Všechny tři rasy budnička většího zimují v Africe na jih od Sahary. Během tahu proletují území, kde nehnízdí. Při cestě do Afriky a zpět je možno zastihnout na mnoha územích dvě protahující rasy v různém poměru. Někde, jako na Středním východě, dokonce všechny tři rasy. Nominální rasa, která u nás hnízdí, také běžně protahuje. Vzhledem k naší zeměpisné poloze je velice pravděpodobné, že i rasa *acredula* protahuje v malém počtu, ale uniká pozornosti. Až dosud ani jediný prokázaný výskyt nebyl publikován. Náš příspěvek o budničku větším zahrnuje přehled z určování, přepečování, taxonomie, hnízdního rozšíření, migrace a zimoviště a některé kroužkovací výsledky. Prezentuje existenci, popis a míry dvou exemplářů budnička většího, o kterých jsme přesvědčeni, že patří k rase *acredula*. Oba byly připraveny jako dermoplastické preparáty a slouží jako doklady výskytu na našem území. (Vážní zájemci je mohou vidět u KF.) Jsou tu i barevné fotografie preparátů, kde je jasně vidět rozdíl ve zbarvení u rasy *acredula* a kontrolní rasy *trochilus*. I když bereme v úvahu variabilitu, zvláště ACR 2 je rozhodně zbarvením bližší rase *yakutensis* než nominální rase. Už TICEHURST (1938) upozorňuje, že rasa *acredula* je někdy těžko rozeznatelná od *yakutensis*. To je asi důvod, proč s jistotou dosud rasa *yakutensis* nebyla z Evropy nikdy hlášena. SVENSSON (1992) píše: „*Kdo by si také troufal tvrdit, že určil rasu yakutensis, když někteří jedinci rasy acredula vypadají stejně*“. Jasně je tady větší problém v rozlišení mezi *acredula* a *yakutensis*, než mezi *trochilus* a *acredula*. Samozřejmě se to týká rasy *acredula* typu „hnědý a bílý“, označovaném někdy jako „eversmanni“. Výrazněji šedé exempláře se v Anglii označují někdy jako „*yakutensis* – type vagrant“, nebo *acredula/yakutensis*.

Je velice pravděpodobné, že budničci větší východních ras, zvláště *acredula* (i jiných východních druhů) mohou protáhnout přes naše území nezjištěni. Domníváme se, že systematický noční odchyt na světlo reflektoru na vhodných místech tahu by zastoupení takových jedinců mezi tažnými ptáky mohl odhalit.

Poděkování

Míra Horák z Bíliny nám poskytl tištěné údaje z Internetu, které ověřily a doplnily naše informace o tahu budniček větších, kroužkových ve Skandinávii. J. Klápšťová rukopis našeho příspěvku přepsala. Oběma patří náš dík.

LITERATURA

- ADAMIAN, M. S. – KLEM, D. Jr., 1997: A Field Guide to Birds of Armenia. American University of Armenia, Oakland, California.
- ALEXANDER, H. G., 1974: Seventy Years of Birdwatching. T. & A. D. Poyser, Berkhamsted.
- ALSTROM, P. – COLSTON, P., 1991: A Field Guide to the Rare Birds of Britain and Europe. Harper Collins, London.
- ANDREWS, I. J., 1995: The Birds of the Hashemite Kingdom of Jordan. Andrews, Musselburgh, Scotland.
- AOU, 1983: Check – list of North American Birds. 6th edition. American Ornithologists' Union, Lawrence, Kansas.
- BAKER, K., 1997: Warblers of Europe, Asia and North Africa. Christopher Helm, London.
- BÁRTA, F. – BLAŽEK, L., 1990: Výsledky odchytové akce „Hluboký“. Zpravodaj VČP ČSO 2: 10–11.
- BEAMAN, M. – MADGE, S., 1998: The Handbook of Bird Identification for Europe and the Western Palearctic. Christopher Helm, London.
- BEJČEK, V. – ŠTASTNÝ, K., 1999: Encyklopedie ptáků. Rebo Production, Čestlice.
- BOBEK, M. – PEŠKE, L., 2001: Nebezpečná cesta do zimovišť. Ptáci svět 8 (1): 3.
- CAMPBELL, B. – LACK, E. (eds), 1985: A Dictionary of Birds. T. & A. D. Poyser, Calton.
- CLANCEY, P. A., 1964: The Birds of Natal and Zululand. Oliver & Boyd, Edinburgh and London.
- CRAMP, S. (ed.), 1992: The Birds of the Western Palearctic. Vol. 6, OUP, Oxford.
- ČERNÝ, W., 1998: Třetí vydání. Aventinum, Praha.
- ČIHÁK, K. – HROMÁDKO, M., 1989: Sledování nočního tahu ptáků ve světle reflektoru v Orlických horách v letech 1984–1988. Panurus 1: 41–54.
- DORST, J., 1962: The Migration of Birds. Heinemann, London.
- DOUPAL, L. – POLČÁK, J., 1997: Zimní výskyt budníčka většího (*Phylloscopus trochilus*) v Tovačově. Zprávy ČSO 45: 28.
- DURMAN, R., 1976: Bird Observatories in Britain and Ireland. T. & A. D. Poyser, Berkhamsted.
- ELPHICK, J., 1995: The Atlas of Bird Migration. Marshall Editions, London.
- FERIANC, O., 1965: Stavovce Slovenska III. Vtáky 2. Slovenská akadémia vied, Bratislava.
- FLINT, V. E. – BOEHME, R. L. – KOSTIN, Y. V. – KUZNETSOV, A. A., 1989: A Field Guide to the Birds of Russia and Adjacent Territories. Princeton University Press, Princeton.
- FLOUSEK, J. – GRAMSZ, B., 1999: Atlas hnízdního rozšíření ptáků Krkonoš (1991–1994). Správa Krkonošského národního parku, Vrchlabí.
- FORMÁNEK, J. – ŠKOPEK, J., 1993: 22. zpráva Kroužkovací stanice Národního muzea v Praze: 1976–80. Passeriformes. Sylvia 29: 81–103.
- FORMÁNEK, J. – ŠKOPEK, J., 1997: Počty okroužkovaných ptáků v roce 1996. Zprávy ČSO 45: 39–40.
- FORMÁNEK, J. – ŠKOPEK, J. – VANĚK, S., 2000: Ptáci stěhování. Vesmír 79: 510–511.
- GALLAGHER, M. – WOODCOCK, M. W., 1980: The Birds of Oman. Quartet Books, London.
- GINN, H. B. – MELVILLE, D. S., 1983: Moults in Birds. BTO, Tring.
- GOODERS, J., (ed.) 1970: Birds of the World. Vol. 7. IPC, London.
- GRANT, P. – MULLARNEY, 1989: The New Approach to Identification. P. Grant, Ashford, England.
- GRIMMETT, R. – INSKIPP, C. – INSKIPP, T., 1998: Birds of the Indian Subcontinent. Christopher Helm, London.

- HAGEMELJER, W. J. M. – BLAIR, M. J., (eds) 1997: The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T. & A. D. Poyser, London.
- HÁJEK, V., 1981: Výsledky kroužkování rákosních ptáků v SPR Lednice v letech 1952–1980. *Sylvia* 21: 37–53.
- HARRISON, J. M., 1976: Bird Taxidermy. David & Charles, London.
- HASSELL C. J. 1998: Arctic Warbler: First Confirmed Record for Mainland Australia. *Aust. Bird Watcher* 17: 365–369.
- HEINZEL, H. – FITTER, R. – PARSLow, J., 1995: Birds of Britain and Europe with North Africa and Middle East. Completely new edition. Harper Collins, London.
- HROMÁDKO, M. – HORÁČEK, J. – CHYTIL, J. – PITHART, K. – ŠKOPEK, J., 1993: Příručka k určování našich pěvců 2. Hradec Králové.
- HUDEC, K., (ed.) 1983: Fauna ČSSR – Ptáci 3/1. Academia, Praha.
- HUDEC, K. – HAVLÍN, J., 1995: Klíč k určování pěvců. EkoCentrum, Brno.
- HUDEC, K. – CHYTIL, J. – ŠTASTNÝ, K. – BEJČEK, V., 1995: Ptáci České republiky. *Sylvia* 31: 97–149.
- HUDEC, K. – FLOUSEK, J. – CHYTIL, J., 1999: Přehled ptáků České republiky a ochranných norem k nim se vztahujícím. Zprávy ČSO 48, příloha 1–16.
- CHYTIL, J. – PELANTOVÁ, J., 2000: Odchyt ptáků na rybníku Nesyt v letech 1978–1984. *Sylvia* 36: 106–112.
- JENNI, L. – WINKLER, R., 1994: Moults and Ageing of European Passerines. Academic Press, London.
- JIRSÍK, J. – KADLEC, O., 1937: II. kroužkovací zpráva Čs. společnosti ornitologické za r. 1936. *Sylvia* 2: 1–19.
- JONSSON, L., 1992: Birds of Europe with North Africa and the Middle East. Christopher Helm, London.
- KAŇUŠČÁK, P., 1998: Výsledky vlastního kroužkování vtákov na Slovensku v rokoch 1963–1998. *Tichodroma* 11: 159–181.
- KLÚZ, Z., 1965: Pomocné ornitologické tabulky. Národní muzeum, Praha.
- KNYSTAUTAS, A., 1993: Birds of Russia. Harper Collins, London.
- KREN, J., 2000: Birds of the Czech Republic. Christopher Helm, London.
- Mc LACHLAN, G. R. – LIVERSIDGE, R., 1978: Roberts Birds of South Africa. Voelcher, Cape Town.
- MEAD, C., 1974: Bird Ringing. BTO, Tring.
- MEARNS, B. – MEARNS, R., 1998: The Bird Collectors. Academic Press, London.
- MILES, P., 1999: Kteří z krkonošských ptáků jsou svým stanovištěm nejvěrnější? *Pru-nella* 25: 25–27.
- MONROE, B. L. Jr., – SIBLEY, C. G., 1993: A World Checklist of Birds. Yale University Press, New Haven and London.
- MOREAU, R. E., 1972: The Palaearctic – African Bird Migration Systems. Academic Press, London and New York.
- MRKÁČEK, Z. a spol., 2000: Ptáci Českého ráje. Český svaz ochránců přírody Křížánky, Jičín.
- PARMENTER, T. – BYERS, C., 1991: A Guide to the Warblers of the Western Palaearctic. Bruce Coleman Books, Uxbridge, U. K.
- PAZ, U., 1987: The Birds of Israel. Steimatzky, Tel Aviv.
- PENNY, M., 1974: The birds of Seychelles and the Outlying Islands. Collins, London.
- PETTINGILL, O. S. Jr., 1970: Ornithology in Laboratory and Field. 4th edition. Burgess, Minneapolis.
- PORTER, R. F. – CHRISTENSEN, S. – SCHIERMACKER-HANSEN, P., 1996: Field Guide to the Birds of the Middle East. T. & A. D. Poyser, London.

- SHIRIHAI, H., 1996: The Birds of Israel. Academic Press, London.
- SHIRIHAI, H. – CHRISTIE, D. A. – HARRIS, A., 1996: The Macmillan Birder's Guide to European and Middle Eastern Birds. Macmillan, London.
- SIMMS, E., 1985: British Warblers. Collins, London.
- SIMPSON, K. – DAY, N., 1999: Field Guide to the Birds of Australia 6th edition. Viking, Ringwood, Melbourne.
- SPENCER, R., 1984: The Ringer's Manual. BTO, Tring.
- SVENSSON, L., 1992: Identification Guide to European Passerines. Svensson, Stockholm.
- SVENSSON, L. – GRANT, P. J., 1999: Collins Bird Guide. Harper Collins, London.
- ŠKOPEK, J. – FORMÁNEK, J., 1999: Pozoruhodné nejnovější výsledky kroužkování (7). Zprávy ČSO 49: 24–26.
- ŠTANCL, F., 1981: Dvacet osm let kroužkování ptáků v číslech. Sborník VČP ČSO 3: 28–55.
- ŠTANCL, L. – ŠTANCLOVÁ, H., 1987: Ptactvo Pardubicka II., Bohdanečsko. Krajské muzeum východních Čech, Pardubice.
- ŠŤASTNÝ, K. – BEJČEK, V., 1993: Početnost hnízdních populací ptáků v České republice. Sylvia 29: 72–80.
- ŠŤASTNÝ, K. – BEJČEK, V. – HUDEC, K., 1996: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 1985–1989. H & H, Jinočany.
- TICEHURST, C. B. 1938: A Systematic Review of the Genus *Phylloscopus*. British Museum (Natural History), London.
- URBAN, E. K. – FRY, C. H. – KEITH, S., 1997: The Birds of Africa. Vol. 5. Academic Press, San Diego.
- VAN TYNE, J. – BERGER, A. J., 1976: Fundamentals of Ornithology. John Wiley, New York.
- VAURIE, C., 1959: The Birds of the Palearctic Fauna. Order Passeriformes. Witherby, London.
- WALTER, H., 1968: Zur Abhängigkeit des Eleonoren Falken (*Falco eleonora*) vom Mittelmeeran Vogelzug. J. Ornithol. 109: 323–365.
- WALTERS, M., 1980: The Complete Birds of the World. Reed, Sydney.
- WILLIAMSON, K., 1974: Identification for Ringers 2. The Genus *Phylloscopus*. BTO, Tring.

SUMMARY

Does Northern Willow Warbler Phylloscopus trochilus acredula (Sylviidae) migrate through the Czech Republic?

Jaroslav Klápště – Karel Filip

There are three races of Willow Warbler generally recognised nowadays. These are *trochilus*, *acredula*, and *yakutensis*. The *trochilus* race commonly breeds in and migrates through the Czech Republic. It is very likely that the race *acredula* which breeds in northern and north-eastern Europe and in western Siberia can also occur here during migrations. However this has not been satisfactorily recorded yet.

Occurrences of two birds fitting the description of the race *acredula* have been documented. Both are preserved as mounted specimens. They are markedly different from the birds occurring here and elsewhere in the Czech Republic.

The specimens were obtained near Česká Lipa (in northern Bohemia) during spring migrations. For study purposes we named the first specimen ACR 1. It was obtained on 26th April 1990 at Zahrádky. We named the other one ACR 2. It was acquired on 22nd April 1997 at Jestřebí. Measurements and descriptions are included. ACR 1's sex cannot be reliably determined. It was found dead, slightly damaged on a very busy road – it had apparently been hit by a motor vehicle.

In the case of ACR 2, dissection proved that it was an adult male, more than two years old with gonads in inactive condition. Plumages in both specimens look the same.

Description

Upperparts: Back greyish-brown with olive tinge, the same colour as in the case of the Garden Warbler *Sylvia borin*. Rump olive green, noticeably paler, than in the nominate race in strong contrast with the back. The top of the head has olive tinge, but not as intense as its rump. Bill and legs dark, brownish black. Tail greyish – brown without olive margins. Uppertail coverts pale brown. Undertail coverts pure white near cloaca with traces of yellow. Belly white. Flanks greyish – ochre. Breast whitish with little ochre tinge. Secondaries brown with grey edges on the outer web. Tercials brown fringed grey. Greater coverts greyish – brown. Feathers around eye greyish – brown, without any yellow. Supercilium in front of the eye yellow, behind the eye whitish.

The paper further gives reviews of taxonomy and brief descriptions of all three races, their breeding distribution, wintering areas and migration. It further deals with possibility of other occurrences in central Europe and in the Czech Republic.

PRŮZKUM MOTÝLŮ (LEPIDOPTERA) V OBLASTI JEZOVÉ V BÝVALÉM VVP RALSKO

Ivan Solovka

Úvod

V entomologické literatuře se setkáváme s pracemi o motýlech z oblasti bývalého VVP Ralsko jen ojedinele. První zmínky nacházíme u Sternecka (1929) a Heinicha (1931). Oba autoři nás mimo jiné informují o výskytu žlutáka borůvkového (*Colias palaeno*) který byl nacházen mezi Držníkem a Strážovským rybníkem v soustavě Hradčanských rybníků. Moucha (1968) upozorňuje na přemnožení jinde vzácného temnoskvrnáče borůvkového (*Arichanna melanaria*) v rezervaci Břehyně. Rozsáhlejší práce z této oblasti jsou až z novější doby. Bouma (1983) uvádí 518 druhů motýlů z širšího okolí Mimoně z let 1965–1979 a pro 97 druhů podává podrobné faunistické údaje. V další práci Bouma (1997) je uveden seznam 575 druhů motýlů 19 čeledí zjištěných v letech 1965–1995. Vedle řady chráněných a vzácných druhů jsou uvedeny i ty, které v této oblasti již vyhynuly. Horák (1988) provedl inventarizační průzkum v oblasti Hamru u Č. Lípy, kde zjistil 240 druhů motýlů. Z toho *Ostria palustris* je nový druh pro Čechy. Záruba (1991) provedl v letech 1979–1991 průzkum motýlů PR Malý Bezděz, kde zjistil celkem 316 druhů patřících do 44 čeledí. Kudrna (1994) ve svém komentovaném atlasu rozšíření denních motýlů uvádí některé lokality ležící v bývalém VVP Ralsko nebo na jeho pokraji, jako jsou: Hradčany, Hradčanské rybníky, Mimoně, Hamr (Stráž p. R), Osečná, Bezděz a Malý Bezděz. V seznamu spolupracovníků uvádí mimo jiné O. Zárubu a ing. J. Skyvu, od kterých získal údaje, které pak použil do mapek druhového rozšíření. Z poslední doby jsou příspěvky Vávry a kol. (1996, 1997) k poznání motýlů v oblasti Hradčanských rybníků. V letech 1989–1993 proběhl v rezervaci podrobný lepidopterologický průzkum, při kterém bylo zjištěno 698 druhů motýlů, z toho čtyři druhy nové pro českou faunu:

trávníček *Elachista bisulcella*, makadlovka *Brachmia blandella*, zavíječ *Dioryctria mutata* a zavíječ pryskyřičný (*Dioryctria sylvestrella*) a dva druhy nové pro celou ČR: makadlovky *Monochroa suffusella* a *Synopacma larseniella*.

Všechny předchozí práce se týkají spíše západního okraje bývalého VVP Ralsko, zatímco tento příspěvek se týká JV okraje tohoto území. Průzkum oblasti Jezová – Kuřivody probíhal formou inventarizace motýlí fauny a to 18 čeledí: *Zygaenidae*, *Lasiocampidae*, *Endromidae*, *Saturniidae*, *Sphingidae*, *Hesperiidae*, *Papilionidae*, *Pieridae*, *Lycaenidae*, *Nymphalidae*, *Satyridae*, *Drepanidae*, *Geometridae*, *Notodontidae*, *Noctuidae*, *Pantheidae*, *Lymantriidae* a *Arctiidae*. Doposud zde bylo zjištěno 373 druhů motýlů.

Stručná charakteristika území

Zkoumané území se nachází v jižní části okresu Česká Lípa, kde hraničí s okresem Mladá Boleslav. Na obec Dolní Krupá, nacházející se již v okrese Mladá Boleslav, navazuje obec Ralsko – Dolní Krupá s nejnižší nadmořskou výškou 280 metrů. Kromě Dolní Krupé, patří do zkoumaného území oblast Jezové, která na severu zasahuje až k obci Kuřivody ležící v nadmořské výšce 310 m. Území patří geograficky do Ralské pahorkatiny a kvadrátů 5454 a 5455 mezinárodní sítě pro mapování organismů. Geologickým podkladem jsou turonské kvádrové pískovce severočeské křídové pánve. Celé toto území je součástí bývalého vojenského výcvikového prostoru Ralsko, který byl vyhlášen roku 1948. Do záboru byla oblast zemědělsky obhospodařována a po vzniku vojenského prostoru užívala toto území nejprve česká a pak sovětská armáda k pobytu, výcviku a ostrým střelbám. Tím, že se v této oblasti minimálně 50 let nepoužívalo umělých hnojiv resp. herbicidů, příp. pesticidů, zachovaly se zde některé druhy, které bychom jinde těžko hledali. V území se nachází pestrá paleta biotopů od velmi suchých lokalit až po vlhká a studená údolí. Největší rozlohu tvoří druhotné písčitohlinité stepi a lesostepi, ruderály, periodicky zamokřené plochy, dále ovocné sady a lesní porosty s borovicí, smrkem a bukem, případně porosty smíšené.

Materiál a metodika

Sběr byl prováděn u některých čeledí individuálně a to sítkou nebo sběrem sedících jedinců na vegetaci, dále na světlo 250W výbojkou. Sbíráno bylo příležitostně prakticky po celou dobu pobytu v Dolní Krupě, tj. od r. 1988, v posledních 3 letech intenzivněji. Dokladové exempláře jsou označené lokálními štítkem Bohemia sept.: Dolní Krupá, Jezová a Kuřivody a jsou uloženy ve sbírce autora. K determinaci byla použita odborná literatura, zejména práce Joukla (1910), Komárka a Tykače (1949), Patočky a Šmelhause (1959), Kocha (1984), Riehma (1996) a Bělina (1999). Nomenklatura motýlů byla uspořádána podle práce Laštůvky (1998).

Vysvětlivky

- + = Lokální a vzácně se vyskytující druh
- VVP = Vojenský výcvikový prostor
- PR = Přírodní rezervace
- (Ms.) = Manuscript

Systematický přehled zjištěných druhů

Lepidoptera

Zygaenidae

- Adscita statures* (L.)
- Zygaena loti* (D.Sch.)
- Z. viciae* (D.Sch.)
- + *Z. ephialtes* (L.)
- Z. filipendulae* (L.)
- Z. lonicerae* (Scheven)
- Z. purpuralis* (Brunnich)

Lasiocampidae

- Poecilocampa populi* (L.)
- + *Trichiura crataegi* (L.)
- Malacosoma neustria* (L.)
- Lasiocampa trifolii* (D.Sch.)
- L. quercus* (L.)
- Macrothylacia rubi* (L.)
- Dendrolimus pini* (L.)
- Euthrix potatoria* (L.)
- + *Cosmotriche lobulina* (D.Sch.)

Endromidae

Endromis versicolora (L.)

Saturniidae

Aglia tau (L.)

Sphingidae

Agrius convolvuli (L.)

Sphinx pinastri (L.)

Mimas tiliae (L.)

Smerinthus ocellatus (L.)

Laothoe populi (L.)

Hemaris tityus (L.)

Macroglossum stellatarum (L.)

+ *Hyles euphorbiae* (L.)

Deilephila elpenor (L.)

D. porcellus (L.)

Hesperiidae

Erynnis tages (L.)

Pyrgus malvae (L.)

Carterocephalus palaemon (Pal.)

Thymelicus sylvestris (Poda)

Hesperia comma (L.)

Ochlodes venatus (Bremer Grey)

Papilionidae

Papilio machaon (L.)

Pieridae

Leptidea sinapis (L.)

+ *Aporia crataegi* (L.)

Pieris brassicae (L.)

P. rapae (L.)

P. napi (L.)

Anthocharis cardamines (L.)

Colias hyale (L.)

C. alfacariensis (Ribbe)

Gonepteryx rhamni (L.)

Lycaenidae

Lycaena phlaeas (L.)

L. virgaureae (L.)

pokračování **Lycaenidae**

- L. tityrus* (Poda)
- + *L. alciphron* (Rott.)
- + *L. hippothoe* (L.)
- Satyrium pruni* (L.)
- Callophrys rubi* (L.)
- Cupido minimus* (Fuessly)
- Celastrina argiolus* (L.)
- + *Maculinea arion* (L.)
- Plebeius argus* (L.)
- P. argyrognomon* (Berstr.)
- Cyaniris semiargus* (Rott.)
- + *Polyommatus dorylas* (D. Sch.)
- P. amandus* (Schneider)
- P. icarus* (Rott)
- P. coridon* (Poda)
- P. daphnis* (D.Sch.)

Nymphalidae

- Apatura iris* (L.)
- A. ilia* (D.Sch.)
- + *Limenitis populi* (L.)
- Nymphalis polychloros* (L.)
- N. antiopa* (L.)
- Inachis io* (L.)
- Aglais urticae* (L.)
- Vanessa atalanta* (L.)
- V. cardui* (L.)
- Polygonia c-album* (L.)
- Araschnia levana* (L.)
- Argynnis paphia* (L.)
- A. aglaja* (L.)
- A. adippe* (D.Sch.)
- Issoria lathonia* (L.)
- Boloria selene* (D.Sch.)
- + *Melitaea cinxia* (L.)
- M. athalia* (Rott)

Satyridae

- Melanargia galathea* (L.)
- Maniola jurtina* (L.)
- Aphantopus hyperantus* (L.)
- Coenonympha pamphilus* (L.)
- C. glycerion* (Br.)
- Pararge aegeria* (L.)
- Lasiommata megera* (L.)

Drepanidae

Falcaria lacertinaria (L.)
Drepana falcataria (L.)
Watsonalla binaria (Hfn.)
W. cultraria (F.)
Thyatira batis (L.)
Habrosyne pyritoides (Hfn.)
Tethea ocularis (L.)
T. or (D. Sch.)
Tetheella fluctuosa (Hb.)
Ochropacha duplaris (L.)
Achlya flavicornis (L.)

Geometridae

Archiearis parthenias (L.)
A. notha (Hb.)
Abraxas sylvatus (Sc.)
Lomaspilis marginata (L.)
Ligdia adustata (D. Sch.)
Chiasmia notata (L.)
Ch. alternata (D. Sch.)
Ch. signaria (Hb.)
Ch. liturata (C.)
Ch. clathrata (L.)
Ch. brunneata (Thbg.)
Plagodis pulveraria (L.)
P. dolabraria (L.)
Petrophora chlorosata (Sc.)
Opisthograptis luteolata (L.)
Epione repandaria (Hfn.)
Cepphis advenaria (Hb.)
Ennomos quercinarius (Hfn.)
Ennomos alniarius (L.)
Ennomos erosarius (D. Sch.)
Selenia dentaria (F.)
S. tetralunaria (Hfn.)
+ *Artiora evonymaria* (D. Sch.)
Odontopera bidentata (Cl.)
Crocallis elinguaris (L.)
Ourapteryx sambucaria (L.)
Colotois pennaria (L.)
Angerona prunaria (L.)
Apocheima hispidarium (D. Sch.)
A. pilosarium (D. Sch.)
Lycia hirtaria (Cl.)
Biston stratarius (Hfn.)
B. betularius (L.)
Agriopsis leucophaearia (D. Sch.)

pokračování **Geometridae**

- A. aurantiaria* (Hbn.)
- A. marginaria* (F.)
- Erannis defoliaria* (Cl.)
- Peribatodes rhomboidarius* (D. Sch.)
- Peribatodes secundarius* (D. Sch.)
- Cleora cinctaria* (D. Sch.)
- Deileptenia ribeata* (Cl.)
- Alcis repandata* (L.)
- Boarmia roboraria* (D. Sch.)
- B. punctinalis* (Sc.)
- Ectropis crepuscularia* (D. Sch.)
- Aethalura punctulata* (D. Sch.)
- Arichanna melanaria* (L.)
- Ematurga atomaria* (L.)
- Bupalus piniarius* (L.)
- Cabera pusaria* (L.)
- C. exanthemata* (Sc.)
- Lomographa bimaculata* (F.)
- L. temerata* (D. Sch.)
- Campaea margaritata* (L.)
- Hylaea fasciaria* (L.)
- + *Elophos dilucidarius* (D. Sch.)
- Siona lineata* (Sc.)
- Alsophila aceraria* (D. Sch.)
- Pseudoterpna pruinata* (Hf.)
- Geometra papilionaria* (L.)
- Antonechloris smaragdaria* (F.)
- Hemithea aestivaria* (H.)
- Thalera fimbrialis* (Sc.)
- Jodis putata* (L.)
- Cyclophora annularia* (F.)
- C. albipunctata* (H.)
- C. punctaria* (L.)
- C. linearia* (H.)
- Timandra comae* (Schmidt)
- Scopula immorata* (L.)
- S. nigropunctata* (Hfn.)
- S. ornata* (Sc.)
- S. rubiginata* (Hfn.)
- S. immutata* (L.)
- S. floslactata* (Hw.)
- Idaea muricata* (Hfn.)
- I. serpentata* (Hfn.)
- I. biselata* (Hfn.)
- I. emarginata* (L.)
- I. aversata* (L.)
- I. straminata* (Brn.)
- I. deversaria* (Her.-Sch.)

pokračování **Geometridae**

- Rhodostrophia vibicaria* (Cl.)
Lythria cruentaria (Hfn.)
Scotopteryx chenopodiata (L.)
S. mucronata (Sc.)
S. luridata (Hfn.)
Xanthorhoe biriviata (Brn.)
X. designata (Hfn.)
X. spadicearia (D. Sch.)
X. ferrugata (Cl.)
X. quadrifasciata (Cl.)
X. montanata (D. Sch.)
X. fluctuata (L.)
Catarhoe cuculata (Hfn.)
Epirrhoe hastulata (H.)
E. tristata (L.)
E. alternata (Mull.)
E. molluginata (H.)
+ *Campogramma bilineatum* (L.)
Anticlea derivata (D. Sc.)
Mesoleuca albicillata (L.)
Pelurga cormitata (L.)
Lampropteryx suffumata (D. Sch.)
Cosmorhoe ocellata (L.)
Eulithis prunata (L.)
E. populata (L.)
E. pyraliata (D. Sch.)
Ecliptopera silaceata (D. Sch.)
E. capitata (Her.-Sch.)
Chloroclysta siterata (Hfn.)
Ch. citrata (L.)
Ch. truncata (Hfn.)
Cidaria fulvata (Foster)
Thera obeliscata (H.)
T. variata (D. Sch.)
T. juniperata (L.)
Electrophaes corylata (Thbg.)
E. pectinataria (Knoch)
Hydriomena furcata (Thbg.)
H. impluviata (D. Sch.)
Pareulype berberata (D. Sch.)
Spargania luctuata (D. Sch.)
Rheumaptera hastata (L.)
+ *R. cervinalis* (Sc.)
R. undulata (L.)
Philereme vetulata (D. Sch.)
Euphyia biangulata (Hw.)
E. unangulata (Hw.)
Epirrita dilutata (D. Sch.)

pokračování **Geometridae**

- E. autumnata* (Brn.)
- Operophtera brumata* (L.)
- O. fagata* (Scharf.)
- Perizoma alchemillatum* (L.)
- P. blandiatum* (D. Sch.)
- + *P. flavofasciatum* (Thbg.)
- Eupithecia abietaria* (Goeze)
- E. liniata* (D. Sch.)
- E. venosata* (F.)
- E. tantillaria* (Boisduval)
- E. centaureata* (D. Sch.)
- E. icterata* (Villers)
- E. succenturiata* (L.)
- + *Chesias legatella* (D. Sch.)
- Aplocera plagiata* (L.)
- A. praeformata* (Hubner)
- Hydrelia flammeolaria* (Hfng.)
- + *H. sylvata* (D. Sch.)
- + *Euchoeca nebulata* (Sc.)
- Minoa murinata* (Sc.)
- Lobophora halterata* (Hfng.)
- Trichopteryx carpinata* (Brn.)
- Nothocasis sertata* (H.)
- Pterapherapteryx sexalata* (Retz.)

Notodontidae

- Clostera curtula* (L.)
- C. pigra* (Hfn.)
- Cerura vinula* (L.)
- C. erminea* (Esper)
- Furcula bicuspis* (Brn.)
- F. bifida* (Brahm)
- Notodonta dromedarius* (L.)
- + *N. torva* (H.)
- N. tritophus* (D. Sch.)
- N. ziczac* (L.)
- Drymonia dodonaea* (D. Sch.)
- D. ruficornis* (Hfn.)
- Pheosia gnoma* (F.)
- P. tremula* (Cl.)
- Pterostoma palpinum* (Cl.)
- Ptilophora plumigera* (D. Sch.)
- + *Leucodonta bicoloria* (D. Sch.)
- Ptilodon capucina* (L.)
- P. cucullina* (D. Sch.)
- Gluphisia crenata* (Esp.)
- Phalera bucephala* (L.)

pokračování **Notodontidae**

Peridea anceps (Goeze)

Stauropus fagi (L.)

+ *Harpyia milhauseri* (F.)

Noctuidae

Moma alpium (Osbeck)

Acronicta megacephala (D. Sch.)

A. alni (L.)

A. cuspis (Hb.)

A. leporina (L.)

A. auricoma (D. Sch.)

Herminia tarsicrinalis (Knoch)

Polypogon tentacularius (L.)

Catocala fraxini (L.)

C. nupta (L.)

Minucia lunaris (D. Sch.)

Lygephila pastinum (Tsch.)

Tyta luctuosa (D. Sch.)

Laspeyria flexula (D. Sch.)

Hypena crassalis (F.)

H. proboscidalis (L.)

Phytometra viridaria (Clerck)

Parascotia fuliginaria (L.)

Colobochyla salicalis (D. Sch.)

Macdunnoughia confusa (Step.)

Plusia festucae (L.)

Diachrysia chrysitis (L.)

Autographa gamma (L.)

A. jota (L.)

A. bractea (D. Sch.)

Abrostola tripartita (Hfn.)

Trisateles emortualis (D. Sch.)

Cucullia umbratica (L.)

Amphipyra pyramidea (L.)

Diloba caeruleocephala (L.)

Pyrrhia umbra (Hfn.)

Hoplodrina ambigua (D. Sch.)

Thalpophila matura (Hfn.)

Trachea atriplicis (L.)

Euplexia lucipara (L.)

Phlogophora meticulosa (L.)

Actinotia polyodon (Cl.)

Enargia paleacea (Esper)

Cosmia trapezina (L.)

Xanthia aurago (D. Sch.)

X. ictertia (Hfn.)

Acrolocha lota (Clerk)

pokračování **Noctuidae**

A. nitida (D. Sch.)
A. helvola (L.)
A. litura (L.)
Eupsilia transversa (Hfn.)
Lithomaia solidaginis (Hbn.)
Lithophane furcifera (Hfn.)
Allophyes oxyacanthae (L.)
Ammoconia caecimacula (D. Sch.)
Polymixis gemmea (Tsch.)
Apamea monoglypha (Hfn.)
A. lithoxylaea (D. Sch.)
B. scolopacina (Esper)
C. ophiogramma (Esper)
Amphipoea oculea (L.)
Hydraecia micacea (Esper)
Melanchra persicariae (L.)
Melanchra pisi (L.)
Mamestra brassicae (L.)
Mythimna conigera (D. Sch.)
Orthosia gothica (L.)
Panolis flammea (D. Sch.)
Cerapteryx graminis (L.)
Tholera decimalis (Poda)
Ochropleura plecta (L.)
Noctua pronuba (L.)
+ *N. orbona* (Hfn.)
N. comes (Hbn.)
N. fimbriata (Schreber)
N. janthina (D. Sch.)
Xestia c-nigrum (L.)
X. ditrapezium (D. Sch.)
X. baja (D. Sch.)
X. rhomboidea (Esper)
Agrotis ipsilon (Hfn.)
A. segetum (D. Sch.)

Pantheidae

Panthea coenobita (Esper)
Colocasia coryli (L.)

Lymantriidae

Orgyia antiqua (L.)
Calliteara pudibunda (L.)
Euproctis chrysorrhoea (L.)
Arctornis l- nigrum (Muller)
Lymantria monacha (L.)

Arctiidae

- Miltochrista miniata* (Forster)
- Cybosia mesomella* (L.)
- Eilema lutarellum* (L.)
- E. complanum* (L.)
- E. lurideolum* (Zincken)
- E. depressum* (Esper)
- + *Spiris striata* (L.)
- Spilosoma lubricipeda* (L.)
- S. luteum* (Hfn.)
- Phragmatobia fuliginosa* (L.)
- Arctia caja* (L.)
- + *Rhyparia purpurata* (L.)
- Diacrisia sannio* (L.)
- Callimorpha dominula* (L.)
- Tyria jacobaeae* (L.)

Výsledky

V závorce je uveden počet zjištěných druhů příslušné čeledi. *Zygaenidae* (7), *Lasiocampidae* (9), *Endromidae* (1), *Saturniidae* (1), *Sphingidae* (10), *Hesperiidae* (6), *Papilionidae* (1), *Pieridae* (9), *Lycaenidae* (18), *Nymphalidae* (18), *Satyridae* (7), *Drepanidae* (11), *Geometridae* (154), *Notodontidae* (25), *Noctuidae* (77), *Pantheidae* (2), *Lymnantiidae* (3), *Arctidae* (15).

Závěr

Při průzkumu motýlů vymezeného území prováděného v letech 1988–2001 byl zaznamenán výskyt 373 druhů 18 čeledí. Při zaměřenějším průzkumu by byl počet druhů značně vyšší a to hlavně u čeledi *Noctuidae* a u některých těžko určitelných druhů čeledi *Geometridae* (*Eupitecie*). Tento seznam může sloužit jako základ k dalšímu poznání a doplnění chybějících druhů. Na této lokalitě byly zjištěny druhy velmi vzácné a lokální, ukazující na zachovalost území. K nejpozoruhodnějším patří ty, které jsou zařazené mezi zvláště chráněné podle vyhlášky 395/1992 Sb. Mezi ně patří kriticky ohrožený modrásek *Maculinea arion*. Mezi ohrožené druhy patří *Apatura iris*, *Apatura ilia*, *Limenitis populi*, *Papilio machaon* a *Hyles euphorbiae*. Na rašeliništích a na horách se vyskytuje hlavně *Elophos dilucidarius*. Také další druhy se vyskytují lokálně a vzácně, jsou to: *Zygaena ephialtes*, *Lasiocampa quercus*, *Cosmotriche lobulina*, *Lycaena alciphron*, *L. hippothoe*, *Cyaniris semiargus*,

Polyommatus dorylas, *Melitaea cinxia*, *Aporia crataegi*, *Ennomos quercinarius*, *Ennomos alniarius*, *Anticlea derivata*, *Hydrelia sylvata*, *Notodonta torva*, *Harpyia milhauseri*, *Spiris striata* a řada dalších. Nejenom vyjmenované druhy ale i řada dalších motýlů se v širším území stávají vzácnějšími, neboť z nejrůznějších civilizačních důvodů poklesla jejich populační hustota. Proto zachování neporušených rozlehlejších území v naší oblasti, k nimž patří i bývalý VVP Ralsko, napomáhá k přežití i k rozšíření nejen velice krásného řádu motýlů, ale i dalších živočichů.

LITERATURA

- Bělín, Vl., 1999: Motýlí české a Slovenské republiky aktivní ve dne. Nakladatelství Kabourek, Zlín, pp. 95.
- Bouma, M., 1983: Zajímavější nálezy motýlů (Lepidoptera) Mimoně a jejího okolí. Zprávy čs. spol. ent. při ČSAV, Praha, 19: 33–39.
- Bouma, M., 1997: Entomologický průzkum Lepidopter bývalého VVP Ralsko. Bezděz 5, Č. Lípa, s. 363–377.
- Heinich, J., 1931: Nachtrag zu dem Artikel „Die Tagmetterlinge des Leipziger Gebietes.“ Mitt. d. Nordb. Exc. Club, B. Leipa, 2: 51–53.
- Horák, L., 1988: Záchranný inventarizační průzkum Hamerský rybník – Děvinská louka. Entomologie – Lepidoptera (motýli). In: Základní přírodovědná dokumentace Hamr II. Základní organizace ČSOP 01/37 Praha, p. 179–210. (Ms.)
- Joukl, H. A., 1910: Motýlové a housenky střední Evropy se zvláštním zřetelem k motýlům českým Macrolepidoptera. L. Kober, Praha, 349 pp.
- Koch, M., 1984: Wir bestimmen Schmetterlinge. Verlag Neumann, Leipzig, 792 pp.
- Komárek, J. – Tykač, J. (1949): Atlas motýlů. Melantrich, Praha, 109 pp.
- Kudrna, O., 1994: Kommentierter Verbreitungsatlas der Tagfalter Tschechiens. Oedipus, 8: 1–137.
- Laštůvka, Z. (ed.), 1998: Seznam motýlů České a Slovenské republiky. Konvoj Brno, 116 pp.
- Moucha, J., 1968: Temnoskvrnáč borůvkový ve státní přírodní rezervaci Břežský rybník. Ochrana přírody 23, SÚPPOP Praha, Ochranařský průzkum, 9: 44.
- Novák, I. – Liška, E., et al., 1997: Katalog motýlů (Lepidoptera) Čech. Klapalekiana, Praha, 33 (Suppl.), 159 pp.
- Patočka, J. – Šmelhaus, J., 1959: Motýli (Lepidoptera), p. 631–837. In: Kratochvíl J., 1959: Klíč zvířeny ČSR III, ČSAV Praha, 869 pp.
- Riehm, H. R., 1996: Motýli. Průvodce přírodou, Praha, 287 pp.
- Sterneck, J., 1929: Prodrusus der Schmetterlingsfauna Böhmens. Selbstverlag, Karlsbad, 297 pp.
- Vávra, J. – Novák, J. – Liška, J. – Skyva, J., 1996: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ u Mimoně (Lepidoptera). Klapalekiana, Praha, 32 (1–2): 89–121.
- Vávra, J. – Novák, J. – Liška, J. – Skyva, J., 1997: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ v bývalém vojenském újezdu Ralsko (Lepidoptera). Bezděz, Č. Lípa, 5: 379–407.
- Záruba, P., 1991: Lepidopterologický inventarizační průzkum přírodní rezervace Malý Bezděz. Manuscript, 9 pp., (nestránkováno).

RESUMÉ

Erkundung der Schmetterlinge (Lepidoptera) im Gebiete von Jezová im ehemaligen Truppenübungsplatz Ralsko

Ivan Solovka

Im Laufe der in den Jahren 1988–2001 durchgeführten Erkundung des Vorkommens von Schmetterlingen im erforschten Gebiete wurden 373 Arten in 18 Familien registriert. Bei einer eingehenderen Durchforschung wäre die Artenzahl bedeutend grösser, und zwar besonders bei der Familie Noctuidae und bei einigen schwieriger zu bestimmenden Arten der Familie Geometridae (*Eupitecie*). Dieses Verzeichnis kann als Grundlage einer weiteren Bestimmung und Ergänzung der fehlenden Arten dienen. Dabei wurden hier auch sehr seltene und lokale Arten festgestellt, die auf eine gute Erhaltung des Gebietes hinweisen. Zu den bemerkenswertesten gehören die in der Verlautbarung No. 395/1992 angeführten Arten, z. B. der kritisch bedrohte Bläuling *Maculinea arion*. Zu den gefährdeten Arten gehören *Apatura iris*, *Apatura ilia*, *Limenitis populi*, *Papilio machaon* und *Hyles euphorbiae*. Auf den Torfmooren und den Bergen kommt hauptsächlich *Elophos dilucidarius* vor. Auch andere Arten kommen lokal begrenzt und selten vor; es sind dies: *Zygaena ephialtes*, *Lasiocampa quercus*, *Cosmotriche lobulina*, *Lycaena alciphron*, *L. hippothoe*, *Cyaniris semiargus*, *Polyommatus dorylas*, *Melitaea cinxia*, *Aporia crataegi*, *Ennomos quercinarius*, *Ennomos alniarius*, *Anticlea derivata*, *Hydrelia sylvata*, *Notodonta torva*, *Harpyia milhauseri*, *Spiris striata* u. a. In der weiteren Umgebung werden aber nicht nur die genannten, sondern auch andere Schmetterlinge allmählich seltener, weil ihre Populationsdichte aus verschiedenen zivilisatorischen Gründen abgesunken ist. Die Erhaltung von ungestörten ausgedehnteren Gebieten in unserer Umgebung, zu denen auch der ehemalige Truppenübungsplatz Ralsko gehört, trägt zum Überleben und der Verbreitung nicht nur der schönen Ordnung der Schmetterlinge, sondern auch anderer Lebewesen bei.

**TESAŘÍK ALPSKÝ – ROSALIA ALPINA ALPINA
(LINNAEUS, 1758), (COLEOPTERA, CERAMBYCIDAE)
NA ČESKOLIPSKU**

Miroslav Honců

Úvod

Tesařík alpský – *Rosalia alpina alpina* (Linnaeus 1758), [dále jen *Rosalia alpina*] patří k nápadným druhům brouků. Tělo má dlouhé, poměrně ploché, rovnoběžné, jemně a hustě šedě, modrošedě nebo zelenavě tomentované. Krovky s černými příčnými páskami nebo skvrnami. Kresba krovek a štítu je velmi variabilní od kusů s krovkami převážně černými až téměř úplně šedomodrymi. Nápadná jsou dlouhá černomodře proužkovaná tykadla zdobená černými štětíčkami, u samců skoro dvakrát tak dlouhá, u samic jen o něco delší než tělo. Délka těla je rovněž variabilní, u samců i samic dosahuje 15–38 mm.

Podle HEYROVSKÉHO (1955) je tento druh rozšířen ve střední, jižní a jihovýchodní Evropě, izolovaně žije v jižním Švédsku, v evropském Rusku ve Volyňsku a Podolsku, na Krymu, Kavkaze a Zakavkazí. Chybí v západní Evropě (i když druh byl popsán podle typu ze Švýcarska) a v Anglii. Subspecie *syriaca* Pic žije v Sýrii a snad i v Palestině. U nás v západní části republiky zřetelně na ústupu následkem úbytku původních bukových porostů. V Čechách zůstalo prakticky zachováno jediné refugium výskytu v širším okolí Doks.

Tesařík alpský je chráněným, kriticky ohroženým druhem české fauny. Ochrana vyplývá z vyhlášky MŽP 395/1992 v návaznosti na zákon ČNR č. 114/1992 o ochraně přírody a krajiny. Také v rámci EU patří mezi druhy přísně chráněné se zvláštní prioritou (Směrnice rady č. 92/43/EEC z 21. května 1992 o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin: Příloha II. a IV.), která mimo jiné stanoví, že zachování druhu si vyžaduje zřízení zvláštních území ochrany.

Bionomie

Vývoj probíhá ve starých bucích (*Fagus*), podle PLAVILŠČIKOVA i v habrech (*Carpinus*). Podle SLÁMY (1998) využívá i olše (*Alnus*), jasany (*Fraxinus*), v literatuře jsou uváděny i ořešáky (*Juglans*), jírovce (*Castanea*), duby (*Quercus*) a další dřeviny, např. FREUDE, HARDE, LOHSE (1966) uvádějí též javor (*Acer*). Je druhem horským sestupujícím však do nižších poloh, HEYROVSKÝ (1955) uvádí výskyt ve výškách 600–1000 m n. m., DEMELT (1966) připouští výskyt až do 1500 m n. m. Jako škůdce dřeva je bez významu. V oblíbě má teplé stráně obrácené k jihu. Za teplého slunečného počasí čile létá a páří se. Vajíčka klade do dřeva ležících kmenů, případně stojících pahýlů, zlomů, ale i větví. Nepřítelem larev jsou datloví ptáci, nepřítelem imag četné ptactvo a ještěrky. Nejkratší vývoj je tříletý, je však pravděpodobně i delší. Přezimuje jako larva, kuklí se koncem května a v červnu. Imaga se vyskytují v našich podmínkách od konce června do září s maximem v červenci SLÁMA (1998).

Přehled literárních údajů

Výskyt v České republice je shrnut v práci SLÁMY (1998), který uvádí až dosud nejúplnější přehled vyjádřený v mapce. Pokud se týká starších nálezů, odvolává se tento autor na práci FASSATI – POLÁČEK (1964), resp. HEYROVSKÝ (1930, 1955, 1965). Nejnovější přehled podává VÁVRA (2000). Z oblasti bývalého Severočeského kraje shrnují poznatky VYSOKÝ – NOVOTNÝ (1975), z okresu Ústí nad Labem shromáždil údaje VYSOKÝ (1991), z CHKO Labské pískovce shrnuje historické údaje BENDA – VYSOKÝ (2000).

Z oblasti Českolipska uvádí M. Sláma trvalý výskyt tesaříka alpského pouze z oblasti Bezdězu. O jeho výskytu na Bezdězu máme celou řadu literárních údajů: POPPR (1891), KRAL (1915), GRUND (1941/42), HEYROVSKÝ (1930, 1955, 1960), ŠIMÁČEK (1937), HRDLIČKA (1964), MALÝ (1965), PEŠKOVÁ (1985), HEYROVSKÝ – SLÁMA (1992) a SLÁMA (1998).

Z Ralska je zveřejněn nález ing. Dlouhého z roku 1960 jež publikoval HRDLIČKA (1964) resp. FASSATI – POLÁČEK (1964), HEYROVSKÝ (1965), VYSOKÝ – NOVOTNÝ (1975) a SLÁMA (1998). Z oblasti Pecopaly je znám nález J. Hrdličky ze 7. 1961 jež zveřejnil HRDLIČKA (1964) a přejímá FASSATI – POLÁČEK (1964) resp. HEYROVSKÝ (1965), VYSOKÝ – NOVOTNÝ (1975) a SLÁMA (1998). Další nálezy uváděné M. Slámou – Okna u Doks resp. Bělá pod Bezdězem nelze chápat jako

místa trvalého výskytu. Tesařík mohl na tato místa zalétnout z nedalekého Bezdězu, příp. byl zavlečen s dřívím. Kácení bukových porostů na obou Bezdězích mohlo probíhat v době před vyhlášením rezervace – návrh na ochranu ze strany Ministerstva školství na Malý Bezděz byl podán v roce 1937, ANONYMUS (1937). Úřední ochrana však byla vyhlášena až v roce 1949. Rozšíření ochrany o Velký Bezděz bylo provedeno teprve v roce 1993. Bohužel i v nedávné době (1991–1992) se kácel bukový porost při severním okraji Malého Bezdězu (mimo rezervaci). Pokácené kmeny a dřevo uložené v metrech tesařici vyhledávají a kladou do nich vajíčka. Nemá proto divu, že s odvozem dřeva se tito brouci našli v Doksech, v Oknech, či v Bělé pod Bezdězem. Protože na těchto místech nejsou bučiny, které jsou alespoň ve střední Evropě hlavní živnou rostlinou druhu, stěží zde může tento tesařík trvale přežívat.

Vysvětlivky

U jednotlivých lokalit jsou použita čísla faunistických čtverců, např. Bezděz...5454 podle ZELENÉHO (1972) a NOVÁKA (1989), resp. PRUNERA a MÍKY (1996).

NPR	= národní přírodní rezervace
PR	= přírodní rezervace
PP	= přírodní památka
NPP	= národní přírodní památka
MČL	= Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě
leg.	= sbíral
coll.	= sbírka
env.	= okolí
imago	= dospělý jedinec
F	= samice
M	= samec
in litt.	= písemný pramen
pers. comm.	= ústní sdělení
obs.	= pozorováno

Výsledky průzkumu

Sám jsem tesaříka alpského pozoroval, fotografoval a v ojedinělých případech i sbíral (uhynulé ex.) na Velkém i Malém Bezdězu a Slatinných vrších. Pátral jsem po něm i na dalších okolních kopcích (Velký a Malý

Borný, Mlýnský vrch, Pecopala, Velká a Malá Buková, Ralsko, Vlhošť). Ani při optimálních podmínkách, tzn. za slunečného počasí při kontrole vývratů, osaměle stojících zlomů či případné těžbě starých buků jsem tesaříka alpského na těchto místech neprokázal. Prokázat se ho však podařilo v posledních letech na Velké a Malé Bukové a Strážově O. Roztočilovi. I když např. z Ralska existují údaje z devadesátých let, jde však o pozorování bez dokladů. Z Mlýnského vrchu v NPR Břehyně-Pecopala je nejspíše nález výletových otvorů, který zde zjistil MALÝ (1965). V polovině září roku 2001 jsem Mlýnský vrch navštívil a potvrdil rovněž výletové otvory na kmenech buků na JV svahu. Výskyt tesaříka alpského na Vlhošti u Holan předpokládal jeden z našich nejlepších znalců tesaříků – dr. L. Heyrovský. Ve vrcholové části a zejména na severním svahu se nachází stará bučina, na zemi leží sporadicky vyvrácené kmeny buků, tedy minimální předpoklad pro výskyt tesaříka. Má vlastní pozorování zejména v roce 1999, kdy jsem v průběhu roku kopec několikrát navštívil, však výskyt tohoto druhu nepotvrdily.

Velikost populace žijící u nás můžeme jen odhadovat. Lokalita Bezděz je nejznámější a pravděpodobně ji obývá také nejsilnější populace. V literárních pramenech se o početnosti zmiňuje pouze MALÝ (1965), který na Velkém Bezdězu zjistil v roce 1964 25 ex., kdežto na Malém Bezdězu v průběhu 4 let pouze 3 ex. Všetečka (ústní sdělení) odhaduje populaci na Malém Bezdězu na 100–150 kusů, pravděpodobně bude ale ještě vyšší. Předpokládám, že na obou Bezdězích žije populace několika stovek kusů tesaříka alpského, poměrně silná populace žije též na Slatinných vrších. Slabší populace je zřejmě na Velké a Malé Bukové a Mlýnském vrchu. Na ostatních lokalitách, Ralsku a Pecopale, žijí slabé populace na samé hranici zjistitelnosti. K prokázání výskytu na Velkém a Malém Borném chybí až dosud podklad.

Přehled pozorování doplněný o literární údaje

Ralsko, 696 m n. m. (5354)

Čedičový vrch, nejvyšší bod Ralské pahorkatiny. Izolovaný kopec s horským rázem, se skalními srázy a sutěmi. Přírodní rezervace se suťovými lesy a květnatou bučinou na svazích.

1960 – 1 ex., J. Dlouhý leg. ve starém bukovém porostu v rezervaci pod vrcholem, HRDLIČKA (1964).

8. 1990 – 1 ex., začátkem srpna ve starém bukovém porostu v rezervaci pod vrcholem (V. Petříček obs., pers. comm.).

Velká a Malá Buková, 474, resp. 432 m n. m. (5454)

Pralesovitý zbytek vrcholové bučiny na obou vyvřelých kopcích s přechodem do doubrav na JZ svahu Malé Bukové. Typ reprezentativních lesů Ralsko-bezdězské tabule.

24. 7. 1965 – 1 ex., V. Buková, J svah, na ležícím bukovém kmeni (T. Sýkora obs., pers. comm.).

17. 7. 1994 – 2 ex., V. Buková, padlý bukový kmen (O. Roztočil obs., in litt.).

17. 7. 1995 – 6 ex., V. Buková a 2 ex. na M. Bukové (O. Roztočil obs., in litt.).

19. 7. 1997 – 4 ex., V. Buková (O. Roztočil obs., in litt.).

19. 7. 1998 – 2 ex., V. Buková a 3 ex. M. Buková (O. Roztočil obs., in litt.).

Hradčany, plocha letiště (5454)

6. 8. 1967 – 1 ex. chycen v letu na ploše letiště, kam zřejmě nalétl na světlo (leg. et coll. J. Chvalkovský in litt.). Nejblíže k letišti je Velká a Malá Buková, odkud jedinec nejspíše pocházel.

Strážov, 5454

Izolovaný pískovcový vrch Dubová hora (321 m n. m.) uvnitř lesních komplexů v sousedství NPR Břehyně-Pecopala.

19. 7. 1997 – 3 ex., na zlomeném buku na vrcholu Dubové hory, JZ od bývalé osady (O. Roztočil obs., in litt.).

Bezděz (5454)

1894 Havlíček leg., 7. 1946 Tichý, 10. 8. 1958 Krůta leg., 5. 8. 1985 M. Zúber leg., 1986 J. Mařík leg., vše SLÁMA (1998).

7. 1950 Krupka leg., cituje HEYROVSKÝ (1930).

r. 1960 – 1 ex. vyhlhlý z čerstvého dřeva nedávno postavené budky, uvádí HRDLÍČKA (1964).

KUNST – MIKVAS – PODANÝ (1969): bez bližších podrobností uvádějí zjištění Kunsta.

Velký Bezděz, 638 m n. m. (5454)

Znělcový vrch se smíšeným listnatým porostem na sutích s přechodem v čisté bučiny chráněné v přírodní rezervaci. Na vrcholu V. Bezdězu královský hrad vybudovaný ve 13. stol. za vlády Přemysla Otakara II. tvoří výraznou dominantu Máchova kraje.

Před rokem 1915 – úpatí V. Bezdězu vzácně na starých bucích, uvádí KRAL (1915).

V r. 1964 – na pěti bucích přes 25 ex. napočítal MALÝ (1965).

7–8. 1975 asi 10 ex. (v době od konce července do začátku srpna). Občas tesařík alpský nalétl i na některého z návštěvníků. Stávalo se to i před rokem 1975, kdy kasteláni měli 1–2 ex. tesaříků napíchnuty na špendlíku ve vrátnici hradu Bezděz (p. Jurička, kastelán z Bezdězu, pers. comm.).

7–8. 1983 – 4 ex. (od poloviny července do začátku srpna) ve vrcholové části kopce u lanovky (F. Gabriel obs., pers. comm.).

11. 8. 1989 – 17 ex. (z toho 9 M, 4 F) na pasece, na svahu s východní expozicí. Tesaříci odpočívali ráno na listech odkud během dopoledne naletovali na kmeny stojících i padlých buků (M. Honců & O. Roztočil & V. Štěpánský obs.).

17. 6. 1990 – 3 ex. přelet vrcholu kopce (R. Šrubař obs., in litt.).

9. 8. 1993 – 1 ex. na kmeni buku (O. Roztočil obs., in litt.).

24. 7. 1994 – 6 ex., na kmenech buků na V svahu kopce (M. Honců obs.).

18. 7. 1995 – 5 M, 1 F na kmenech padlých buků (O. Roztočil obs., in litt.).

6. 8. 1995 – 14 ex., na kmenech buků na V svahu kopce, další 2 ex. nalezeny uhynulé pod kmenem buku. Někteří tesaříci již ve špatném stavu (např. 1 ex. bez krovky, další s utrženou částí krovky, 1 ex. bez tykadla. Uhynulé 2 ex. vypreparovány a uloženy ve sbírkách MČL (M. Honců obs.).

12. 8. 1995 – 4 M, 1 F na kmenech padlých buků a 1 torzu na pasece na V svahu (M. Honců & O. Roztočil obs.).

19. 7. 1998 – 4 M, 1 F na kmenech padlých buků (O. Roztočil obs., in litt.).

12. 8. 1999 – 2 ex. na solitérním buku, další 1 ex. uhynulý (O. Roztočil, obs., in litt.)

5. 8. 2000 – 5 M, 1 F, na kmenech padlých buků (O. Roztočil obs., in litt.).

29. 7. 2001 – 1 ex. nalezen uhynulý na hradě Bezděz, našel R. Havelka (O. Roztočil pers. comm.)

Malý Bezděz, 578 m n. m. (5454)

Součást znělcového dvojvrší (spolu s V. Bezdězem) jehož skalnaté a suťové svahy jsou z větší části porostlé bukovým lesem chráněným

v přírodní rezervaci. Vedle tesařika alpského se zde vyskytuje tesařík *Necydalis ulmi* Chevrolat, 1838 a *Brachyleptura eythroptera* (Hagenbach, 1822).

- Výskyt 3 ex. v průběhu 4 let před r. 1965 uvádí MALÝ (1965).
Výskyt 8. 1961 bez udání počtu jedinců cituje SLÁMA (1998).
V 7–8. 1981 zde byl pozorován 1 ex., v r. 7–8. 1986 – 2 ex. a v 7–8. 1991 – 3 ex., vše ZÁRUBA (1990).
29. 7. 1982 – 3 ex., (leg. H. Marschner), z toho 1 F uložena v ČLM. Buková paseka při severním úpatí Malého Bezdězu mimo rezervaci. Druh naletoval na dříví ve složených bukových metrech (H. Marschner pers. comm.).
21. 6. 1990 – 3 M, 1 F na padlém bukovém kmenu (R. Šrubař obs., in litt.).
12. 7. 1991 – 4 ex., přelet vrcholu kopce, 2 M na živém kmene buku (R. Šrubař obs., in litt.).
19. 7. 1992 – zjištěno rojení, odhad 100–150 kusů, z toho 7–8 ex. zjištěno na jediném bukovém pahýlu (J. Vsetečka obs., pers. comm.).
20. 7. 1992 – 2 M na vrcholu kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
25. 7. 1992 a 29. 7. 1992 celkově asi 12–15 ex., paseka pod Malým Bezdězem, z toho 25. 7. 1992 – 1 M, 29. 7. 1992 – 1 F, leg. et coll. Z. Štulajter (sbírka je uložena v MČL).
3. 8. 1993 – 2 M na padlých bukových kmenech (J. Vsetečka obs., pers. comm.).
9. 8. 1993 – 3 ex., na padlých bukových kmenech (O. Roztočil obs., in litt.).
11. 7. 1994 – 2 F, vrchol kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
15. 7. 1994 – 3 M, 1 F na padlém kmene buku, JV stráž kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
17. 7. 1994 – 1 ex. na padlém kmene buku (O. Roztočil obs., in litt.).
21. 7. 1994 – 1 M, 1 F, další ex. (J. Chvalkovský obs., in litt.).
17. 7. 1995 – 6 ex. na padlých kmenech buků (O. Roztočil obs., in litt.).
21. 7. 1995 – 1 M, 1 F, další ex. (J. Chvalkovský obs., in litt.).
9. 8. 1995 – 1 F, na kmene buku, vrchol kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
12. 8. 1995 – 2 M, 1 F na JV straně kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
20. 8. 1996 – 1 F při JZ úpatí kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
13. 6. 1997 – 4 M, 2 F na padlém kmene buku na JV straně kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
11. 8. 1997 – 1 F na padlém bukovém kmene (M. Honců & P. Vaněk), v průběhu téhož dne zjištěn výskyt dalších 4 ex. (P. Vaněk obs., pers. comm.).

- Zač. 8. 1997 – 10–15 ex., na padlých bukových kmenech (J. Všetečka obs., pers. comm.).
- Zač. 8. 1997 – 5 ex. na padlých bukových kmenech (J. Všetečka obs., pers. comm.).
19. 7. 1998 – 5 M na padlých bukových kmenech (O. Roztočil obs., in litt.).
4. 8. 1998 – asi 40 ex, z toho čtvrtina F, imaga pobíhala po 3 padlých kmenech buku (R. Šrubař obs., in litt.).
14. 8. 1998 – 2 F, na JV straně kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
25. 8. 1998 – 1 M leg. L. Havel coll. MČL.
16. 7. 1999 – 3 M, 2 F, na JV straně kopce (R. Šrubař obs., in litt.).
12. 8. 1999 – 2 ex. na padlém bukovém kmeni (O. Roztočil obs., in litt.).
23. 7. 2000 – 1 ex. v letu na vrcholu kopce (M. Honců obs.).
29. 7. 2001 – 14 M, 5 F na padlých bukových kmenech, JV strana kopce, další 3 M na vrcholu kopce (O. Roztočil & R. Šrubař obs., in litt.).
5. 8. 2001 – 9 ex. (z toho 7 M, 2 F) při kladení vajíček na padlém buku a jednom asi 4 m vysokém torzu (O. Roztočil & R. Šrubař obs., in litt.).

Okna u Doks (5454)

1953 M. Pěnkava leg., údaj cituje SLÁMA (1998).

Doksy (5453)

1. 7. 1982 – 1 ex. na hromadě dříví ve městě, vypuštěn na Bezdězu do volné přírody (pan Eberhard z Doks pers. comm.).

Slatinné vrchy, 430 m n. m., 5454

Vzácně zachovalá lokalita spodního stupně bučin charakteristická pro typ čedičových vulkanitů Ralsko-bezdězské tabule.

7. 1991 asi 12 párů na padlých bukových kmenech a složených metrech dříví (V. Petříček & V. Ložek pers. comm.).
7. 1992 – 1 ex., nalezen uhynulý (leg. et coll., P. Vonička, pers. comm.).
24. 7. 1994 – 6 ex. na padlých bukových kmenech a složených metrech dříví (M. Honců & O. Roztočil obs.).
17. 7. 1995 – 6 ex na soliterním buku (O. Roztočil in litt.).
12. 8. 1995 – 6 ex., z toho zbytky 1 ex., 2 ex. uhynulé, pouze 3 ex. živé (2 uhynulé ex. uloženy ve sbírkách MČL), (M. Honců obs.).
19. 7. 1998 – 4 ex. na kmenech buků (O. Roztočil in litt.).

Mlýnský vrch, 389 m n. m. (5454)

Znělcový vrch v NPR Břehyně-Pecopala porostlý smíšeným lesem s převahou buku ve vrcholové části a na východním svahu.

MALÝ (1965) píše o nálezů většího počtu výletových otvorů v mohutných bucích poblíž rezervace Břehyně. VYSOKÝ & NOVOTNÝ (1975) – čerstvé požerky na starých bucích v rezervaci Břehyně-Pecopala zjistil J. Novotný. Údaj se nejspíše vztahuje na tuto lokalitu.

V r. 1999 zde nalezeny výletové otvory (J. Všečetka pers. comm.), totéž v 9. 2001 (M. Honců obs.).

Pecopala, 452 m n. m. (5454)

Pískovcové pohoří rozeklané v četná údolí či rokly prostoupené čedičovou kupou Pecného, součást NPR Břehyně-Pecopala. Vrcholová část je porostlá bukovým pralesem. Spodní hranice bukového lesa se snižuje směrem z východu na západ z 350 m n. m. na 270 m n. m.

6. 1961 – (začátkem června) nalezeny 2 kukly a 5 dospělých larev v bukových pařezech, HRDLIČKA (1964).
7. 1961 – 2F v bukových pařezech, HRDLIČKA (1964).

Příčiny úbytku tesaříka alpského a jeho ochrana

Příčin úbytku tesaříka alpského je několik.

1. Úbytek starých bukových porostů pralesního charakteru.
2. Změnou skladby lesů, tzn. postupným vykácením bukových porostů a jejich nahrazováním jinými dřevinami. Tyto lesnické praktiky v naší oblasti byly uplatňovány v minulosti např. na Pecopale nahrazováním bukových porostů modřínem či břízou.
3. Ponechávání dříví při těžbě stromů v lese přes léto, SLÁMA (1967, 1998), PECINA (1979). To je pro samice tesaříka alpského natolik atraktivní, že se sem soustřeďuje velká část snůšek, které při pozdějším odvozu dřeva přijdou nazmar, viz situace z r. 1991–1992 kdy byl vykácen starý bukový porost pod Malým Bezdězem v sousedství rezervace a dříví ponecháno přes celé léto na místě.
4. Odstraňováním “nemocných stromů”, souší a zlomů z bukových lesů.
5. Přirození nepřátelé: pro larvy zejména datel, pro imaga – ptáci, ještěrky (obecné i živorodé).
6. Odchyt tesaříků pro obchod, resp. do sbírek. Odchyt pro tyto účely může mít vliv na malých lokalitách jako je např. Bezděz. O tom máme

zprávu od POPPRA (1891), který píše, že chlapci z Bělé pod Bezdězem odchytávají tesaříka alpského na Bezdězu a za 35 krejcarů jej odprodávají posluchačům lesnické školy v Bělé pod Bezdězem. O stejné záležitosti se zmiňuje rovněž ŠIMÁČEK (1937). V rozhlasové relaci vysílané 8. 6. 1985 na Praze I vzpomínal prof. dr. Svatopluk Řehák, DrSc, člen korespondent ČSAV na své mládí, kdy byl tesařík alpský chytán na Bezdězu nad 40 m propastí ve velkém množství. Bylo to ovšem v době, kdy tesařík nebyl chráněn, rovněž nebyla vyhlášena územní ochrana Bezdězu. Není proto překvapující, že v určitých obdobích byly pochyby o tom, např. PEŠKOVÁ (1985), zda tesařík alpský na Bezdězu ještě žije.

Pro přežití stávajících populací tesaříka alpského je nutno zachovat lesní porosty beze změny ve stávajícím složení. V případě těžeb (mimo rezervace) je třeba okamžitě odvázet pokácené kmeny a i skládky bukového dřeva umístit mimo dosah dospělých brouků. V rezervacích ponechat vývraty, resp. padlé kmeny na místě. V době výletu brouků (červenec až srpen) je též nežádoucí velkoplošně chemicky ošetřovat lesní porosty rezervací a jejich okolí.

Pokud se týče územní ochrany tesaříka alpského, je jeho ochrana v naší oblasti spjata s ochranou lesů, uvědoměle vyvíjenou majitelem panství Valdštejnem již od r. 1910. V roce 1926 byl F. Fírbašem z Botanického ústavu Německé university v Praze předložen návrh k vyhlášení ochrany Břehyně-Pecopaly, Velké a Malé Bukové, Slatinných vrchů a dalších území v rezervaci pod názvem "Oblast Dokeská a pohoří Kummer". Návrh byl realizován v roce 1933, avšak později přehodnocen, takže z územní ochrany byly vyňaty Slatinné vrchy a Velká a Malá Buková. V Dokeské oblasti je tesařík alpský v současné době chráněn v PR Velký a Malý Bezděz. Podle PEŠKOVÉ (1985) jsou zde bukové porosty chráněny již přes sedmdesát let. Iniciátorem ochrany byli na začátku třicátých let lesníci ze školy v Bělé pod Bezdězem. V roce 1949 byla na Malém Bezdězu vyhlášena PR, na Velký Bezděz byla ochrana rozšířena roku 1993. Územní ochrana druhu je zajištěna i v NPR Břehyně-Pecopala, chráněné od roku 1967 (jedná se o lokality Mlýnský vrch a širší okolí vrchu Pecný) a PR Ralsko, chráněné rovněž od roku 1967. Legislativní ochrana není zajištěna pro Velkou a Malou Bukovou a Slatinné vrchy. Určitá naděje je v přípravě NPR "Dokeské pískovce a mokřady", která byla navržena v roce 1990 a měla by mít rozlohu asi 5 500 ha. Má zahrnovat kromě významných lokalit oblasti, tj. např.

NPR Novozámecký rybník, stávající PR Slunečný dvůr a PP Konvalinkový vrch, NPP Swamp u Máchova jezera, Hradčanské stěny, PR Hradčanské rybníky, rovněž území s výskytem tesaříka alpského, tj. NPR Břehyně s Pecopalou, Velkou a Malou Bukovou. Druhou možností je vyhlášení Slatinných vrchů, případně i Velké a Malé Bukové v samostatných chráněných územích.

Závěr

Práce se zabývá studiem rozšíření tesaříka alpského (*Rosalia alpina*) na území okresu Česká Lípa. Kromě stručného popisu druhu, přehledu literárních údajů i dosud nepublikovaných pozorování vlastních i spolupracovníků se příspěvek zabývá bionomií, příčinami úbytku druhu i jeho ochranou. Z výsledků je zřejmé, že tesařík alpský žije v Ralské pahorkatině na šesti více či méně izolovaných lokalitách, kde bukové porosty mají pralesovitý charakter: PR Velký a Malý Bezděz, NPR Břehyně-Pecopala (Mlýnský vrch a Pecný vrch env.), PR Ralsko, Slatinné vrchy, Velká a Malá Buková. Většina těchto území je chráněna díky rezervačnímu statutu. Územní ochranu tesaříka alpského na Slatinných vrších a pravděpodobně i na Velké a Malé Bukové je zapotřebí řešit buď samostatným vyhlášením nebo v případě Velké a Malé Bukové začleněním do připravované NPR Dokeské pískovce a mokřady.

LITERATURA

- ANONYMUS 1937: Ein Käfer unter Naturschutz. – *Natur und Heimat* 8(4): 126.
- ANKERT H. 1922: Unsere Naturdenkmäler. In: *Heimatkunde des Bezirkes Leitmeritz* 1 (1): 1–28.
- BENDA P. – VYSOKÝ V., 2000: Tesaříci Labských pískovců (Coleoptera, Cerambycidae). – *Albis International*. Ústí n. L., pp. 337.
- DEMELT v. C. 1966: Bockkáfer oder Cerambycidae. I. Biologie mitteleuropäischer Bockkáfer (Col. Cerambycidae) unter besonderer Berücksichtigung die Larven. *Die Tierwelt Deutschlands und angrenzenden Meeresteile*. Gustav Fischer Verlag, Jena, 115 pp.
- FASSATI M. – POLÁŠEK V. B. 1964: Pozoruhodný nález tesaříka alpského (*Rosalia alpina alpina* L.) ve středních Čechách (Coleoptera, Cerambycidae). – *Čas. Čs. spol. ent.*, 61: 295–297.
- GRUND F., 1941/42: Zwei Seltenheiten des Bösigsberges. – *Natur und Heimat*, 3 (3): 110.
- HEYROVSKÝ L., 1913: O vyhubení tesaříka alpského (*Rosalia alpina* L.) v Čechách. – *Krásna našeho domova* IX: 37.
- HEYROVSKÝ L., 1930: Seznam brouků republiky Československé. Cerambycidae – tesaříci. – *Entomologické příručky XV*. – *Čas. čs. spol. entomolog.* Praha, pp. 61.
- HEYROVSKÝ L., 1955: Fauna ČSR svazek 5, tesaříkovití – Cerambycidae. – Praha, pp. 347.
- HEYROVSKÝ L., 1960: K původu a rozšíření tesaříka alpského (*Rosalia alpina alpina* L.). – *Živa* 1: 22.
- HEYROVSKÝ L., 1965: Tesaříkovití (Cerambycidae). Fauna ČSR 5 – dodatek. – *Acta ent. bohemoslov.* 62: 67–69.
- HEYROVSKÝ L. – SLÁMA M., 1992: Tesaříkovití, Coleoptera, Cerambycidae. – *Kabourek*, Zlín, pp. 366.
- HOLUBEC L., 1959: Některé vzácné a okrasné rostliny na Českolipsku. – *Živa*, 1959: 55.
- HONCŮ M., 1998: Územní ochrana přírody v bývalém vojenském výcvikovém prostoru Ralsko. *Geografie, sborník české geografické společnosti*. Praha, 103: 225–231.
- HRDLIČKA J., 1964: K rozšíření sametovce alpského (*Rosalia alpina* L.) – *Živa* 12 (4): 145.
- KUDLA M., 1959: Tesařík alpský. – *Živa* 1959: 105–106.
- KUNST – MIKVAS K. – PODANÝ Č., 1969: Cerambycidae (Col.) okresu Mladá Boleslav. – *Labores musei in Benátky nad Jizerou*, V/1–3: 67–76.
- KRAL H., 1915: Die Käfer aus dem Gebiete des Kummergebirges. – *Mitt. Ver. Naturfreunde Reichenberg*, 42: 49–100.
- MALÝ V., 1965: O tesaříku alpském. – *Ochrana přírody* 20 (6): 104.
- NOVÁK I., 1989: Seznam lokalit a jejich kódů pro síťové mapování entomofauny Československa. – *Zprávy Čs. spol. entomologické při ČSAV*, Praha, 25 (1–2): 3–84.
- PEŠKOVÁ A., 1985: Výskyt tesaříka alpského v SPR Malý Bezděz a blízkém okolí. – *Pařátky a příroda*, 6: 335.
- PÍŽL V., 1979: Tesaříkovití chráněné krajinné oblasti Labské pískovce (Coleoptera, Cerambycidae). – *Zprávy Čs. spol. entomologické při ČSAV*, Praha, 15 (1): 11–16.
- POPPE A., 1891: Monografie Bělška. *Zeměpisný, statistický a historický popis města Bělé jinak Nového Bezděze a okresu jeho*, Mladá Boleslav, 1: 80–81.
- PROŠEK J., 1963: K článku L. Heyrovského: O vyhubení tesaříka alpského. – *Krásna našeho domova* 9: 103.
- PRUNER L. – MÍKA P., 1996: Seznam obcí a jejich částí v České republice s čísly mapových polí pro síťové mapování fauny. – *Klapalekiana*, 32 (Suppl.): 1–175.

- SEGET K., 1956: Tesařík alpský v Čechách – Vesmír 35 (n. s.): 283.
- SLÁMA M. E. F. 1993: In Jelínek J: Check-list of Czechoslovak Insects IV (Coleoptera Folia Heyrovskyana, Supplementum 1, Praha, p. 119–123.
- SLÁMA M. E. F., 1998: Tesaříkovití-Cerambycidae České republiky a Slovenské republiky Vyd. M. Sláma, Krhanice, pp. 383
- ŠIMÁČEK F., 1937: Paměti města Bělé pod Bezdězem. Bělá p. Bezdězem, pp. 353
- TÁBORSKÝ I., 1988: K výskytu tesaříkovitých (Cerambycidae) v severozápadních částech. – Sborník Okr. muz. v Mostě. Řada přírodovědná 8–9 (1986–1987): 7-
- VÁVRA J., 2000: Návrh národního seznamu území „Special Areas of Conservation“ druh *Rosalia alpina alpina* (Linnaeus, 1758) (Coleoptera, Cerambycidae) v České republice. MS, interní zpráva pro AOPK Praha, P 1–6.
- VYSOKÝ V. – NOVOTNÝ J., 1975: Příspěvek k poznání tesaříků Severočeského kraje Stípa, Ústí n. Labem, 2, 53– 65.
- VYSOKÝ V., 1991: Tesaříci ústeckého okresu (Coleoptera–Cerambycidae). – Ústecké rozpravy, sv. 3: 1–61.
- ZÁRUBA P., 1991: Lepidopterologický inventarizační průzkum přírodní rezervace M Bezděz. Uloženo in AOPK Praha, Ms, p. 1–9 (nestránkováno).
- ZELENÝ J., 1972: Návrh členění Československa pro faunistický výzkum. – Zprávy Spol. Entomol. ČSAV, 8: 3–16.

RESUMÉ

Alpenbock (*Rosalia alpina*), (Coleoptera, Cerambycidae) auf dem Gebiete des Kreises Česká Lípa

Miroslav Honcú

Dieser Beitrag befasst sich mit der Verbreitung des Alpenbock (*Rosalia alpina*) auf dem Gebiete des Kreises Česká Lípa. Ausser einer kurzen Beschreibung der Art, einer Übersicht der Literaturangaben und der bisher nicht veröffentlichten Beobachtungen des Verfassers und seiner Mitarbeiter beschäftigt er sich auch mit der Bionomie und dem Grunde des Zurückganges der Art und ihrem Schutze. Aus diesen Ergebnissen ist ersichtlich, dass der Alpen-Bockkäfer im Ralsko-Hügelland auf sechs mehr oder minder isolierten Orten: Naturschutzgebiet Velký a Malý Bezděz (Bösig und Neuberg), Slatinné vrchy (Schlattenberg), Nationales Naturschutzgebiet Břehyně-Pecopala (Heidemühl-Petzberg) mit dem Mlýnský vrch (Mühlberg) und Pecný vrch (Petzberg), Naturschutzgebiet Ralsko (Roll), Velká und Malá Buková (Grosser und Kleiner Buchberg) lebt. Der Grossteil dieser Gebiete ist unter dem Statut des Naturschutzgebietes geschützt. Der Schutz des Gebietes mit dem Vorkommen des Alpen-Bockkäfers auf den Slatinné vrchy und wahrscheinlich auch dem Velká und Malá Buková wird entweder durch ihre individuelle Ausweisung als Naturschutzgebiet oder im Falle der Velká und Malá Buková durch ihre Einbeziehung in das vorbereitete Nationale Naturschutzgebiet Břehyně-Pecopala gesichert werden müssen.

Longhornbeetle (*Rosalia alpina*), (Coleoptera, Cerambycidae) of the district of Česká Lípa

Miroslav Honcú

The paper deals with the distribution of *Rosalia alpina* in the region of the district of Česká Lípa. Except of a concise description of the species, an overview of the data from literature and several till now not published observations of the species made by the author and his collaborators it deals also with its bionomy and the causes of the reduction of its frequency and discusses the means of its protection. From the results it is evident that *Rosalia alpina* occurs in the region of the Ralsko-hills at six more or less separated places, i. e. at the nature reserves Velký and Malý Bezděz, Slatinné vrchy, Břehyně-Pecopala including the Mlýnský vrch and the Pecný vrch, and the nature reserves Ralsko, Velká and Malá Buková. Most of these places are protected under the statute of nature reserves. It would be necessary to arrange the protection of the occurrences of *Rosalia alpina alpina* at the localities of Slatinné vrchy and, probably, also at the Velká and Malá Buková hills by their designation as nature reserves or, in the case of Velká and Malá Buková-hills, with means of their inclusion into the prepared nature reserve Břehyně-Pecopala.

MATERIÁL

NOVÉ SYMBOLY MĚST A OBCÍ OKRESU ČESKÁ LÍPA V LETECH 1990–2000

Stanislav Kasík

Do konce roku 1989 existovalo v okrese Česká Lípa dvacet obcí, měst, a vsí, užívajících historické znaky. Byly to: Blíževedly, Cvikov, Česká Lípa, Doksy, Dubá, Holany, Jablonné v Podještědí, Jestřebí, Jezvé, Kamenický Šenov, Kravaře, Kuřívody, Kvítkov, Mimoň, Mistrovice, Nový Bor, Stráž pod Ralskem, Stvolínky, Zákupy a Žandov. Z vyjmenovaných lokalit polovina nedonesla svá historická městská práva do moderní doby a zařadila se mezi sídla neměstská. Znak jako symbol udělený nebo vydržený si však podržely i po této změně. Z bývalých měst na okrese Česká Lípa zatím jedině obec Žandov dosáhla znovuoobnovení svého bývalého postavení. Žandov byl 1. 6. 1998 určen předsedou Poslanecké sněmovny městem.

Do kompletní řady obecních a městských symbolů vedle znaku patří i městský, či obecní prapor. V období předcházejícímu rok 1989 byl městský prapor skutečně užíván pouze v České Lípě.

Po roce 1989, kdy v našem státě došlo k zásadním společenským a politickým změnám, byl vydán zákon č. 367/90 Sb. „O obcích“ (obecním zřízení), novelizovaný zákonem č. 128/2000 Sb. Paragraf 5 uvedeného zákona z roku 1990 umožnil v celé české historii dosud nebývalé přijímání znaku a praporu všemi obcemi bez rozdílu. Tuto skutečnost znovu potvrdila novela zákona z roku 2000, rozšiřující v paragrafu 6 právo měst a obcí na užívání městských a obecních razítek s vyobrazením městského či obecního znaku všude tam, kde není zákonem stanoveno užití razítka se znakem státním. Tímto ustanovením je nepochybně myšlena i možnost užívání městských a obecních pečeti, které z pohledu historického vývoje městských symbolů jsou na jeho samotném počátku.

Způsob nabytí nových symbolů obcemi měl a má následující mechanismus. Města a obce podají žádost o schválení a udělení svých

symbolů Podvýboru pro heraldiku a vexilologii Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Žádost je doplněna vyobrazením předmětu žádosti a příslušnými texty. Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR žádost projedná a při kladném rozhodnutí doporučí předsedovi Poslanecké sněmovny udělit příslušné obci žádaný znak, resp. prapor. Celý proces je završen aktem udělení.

Na samém počátku vzniku nových komunálních symbolů jsou návrhy. Jejich vyhotovení je v kompetenci obcí. Kvalita návrhů je zcela odvislá od kvality navrhovatelů. Heraldiků a vexilologů, kteří jsou schopni vypracovat dobré návrhy znaků a praporů je velice málo. Důvodem je skutečnost, že naše vysoké školství takové odborníky neprodukuje a praktikující heraldici a vexilologové, včetně absolventů vysokých škol, získali svou odbornost díky osobnímu zájmu, badatelské, publikační, přednáškové a výstavní činnosti.

Již v roce 1976 byla českolipskými profesionálními historiky při Státním okresním archivu v České Lípě ustavena Heraldická komise. Ta po roce 1990 odborně korigovala laické snažení obcí při tvorbě a konstituování komunálních symbolů a byla nápomocna obecním a městským úřadům metodicky. Z činnosti heraldické komise vzešlo několik návrhů městských praporů a obecních znaků. Mezi prvními byla úprava praporu města Česká Lípa v roce 1992 tak, aby se na první pohled odlišila jeho podoba, tvořená dvěma vodorovnými pruhy bílým a modrým, od stejných praporů téměř dvou desítek dalších okresních měst. V roce 1993 byly vypracovány návrhy znaku a praporu pro obec Sloup v Čechách (uděleno až v roce 1998, když Heraldická kancelář „Dauphin“ z Roudnice nad Labem vypracovala všechny potřebné podklady pro podání žádosti) a v roce 1994 návrh praporu pro město Mimoň.

Mnohá města a obce nacházely jiné možnosti k vytvoření nových symbolů. Tak vznikl prapor ve Cvikově, ale původní návrh musel být Podvýborem pro heraldiku a vexilologii upraven tak, aby byl v souladu s oborovými pravidly. Zájem obcí o přijetí nových symbolů se stal nejintenzivnějším v letech 1998–1999. Byly uděleny znaky a prapory obcím Brniště (1998), Noviny pod Ralskem (1998), Sloup v Čechách (1998), Nový Oldřichov (1999), Skalice u České Lípy (1999), Sosnová (1999) a Stružnice (1999) a prapory městům Jablonné v Podještědí (1999) a Dubá (2000). V listopadu roku 2000 byl Podvýborem pro heraldiku a vexilologii PSPČR schválen a v únoru roku 2001 udělen prapor městu Stráž pod Ralskem. Lze zmínit i podanou žádost o udělení

praporu městem Kamenickým Šenovem (únor 2001) a v regionu Bezdězka městem Bělou pod Bezdězem (listopad 2000 – vše dle návrhů Stanislava Kasíka).

Ze stávajících měst na okrese Česká Lípa nemají dosud oficiálně udělené a řádně konstituované prapory Doksy, Nový Bor a Žandov. Ani obce Blíževedly, Holany, Jestřebí, Kravaře, Kvítkov a Stvolínky jako držitelé historických znaků zatím neužívají řádně konstituované obecní prapory. Bývalá městečka Jezvė a Mistrovice jsou nyní součástí obcí Stružnice, resp. Nový Oldřichov a jim dle platného právního řádu nemůže být prapor oficiálně udělen, protože nejsou samostatnými obcemi. Přesto neoficiální prapor pro ně může být vytvořen a být obcí užíván. Své symboly může mít i dalších třicet šest obcí na okrese Česká Lípa, včetně těch nejmenších, jakými jsou například Častolovice, či Slunečná.

Následný přehled je úplným výčtem symbolů udělených v posledním desetiletí 20. století městům a obcím v okrese Česká Lípa. Seznam je řazen abecedně v jednotném schématu podávaných informací. Texty popisů znaků a praporů jsou ve shodě se zněním v udělovacích listinách. Texty mají pro existenci znaků a praporů zásadní význam. Jejich podoba není dána grafickým vyobrazením, ale odborným popisem. I z tohoto důvodu jsou jednotlivé kapitoly doprovázeny pouze černobílými kresbami znaků a praporů. V případě uděleného praporu (Česká Lípa) je popis z udělovací listiny doplněn korigovaným a znovu stanoveným textem od člena Podvýboru pro heraldiku a vexilologii PhDr. Zbyška Svobody ve prospěch korektnějšího znění (u popisu praporu měst Cvikova a Zákup je alternativní popis, odpovídající nově stanoveným principům vexilologického popisu, doplněn autorem tohoto článku). Ikonografický výklad je standardní součástí dokumentace při podávání žádosti o udělení znaku a praporu. Protože znak nemůže být seskupením náhodných symbolů, je v ikonografickém výkladu vyložena smysl užitých figur a tinktur. Prapory jsou dle zvyklostí odvozovány od znaků a toto odvození je v ikonografii popsáno.

U měst s historickými znaky, kterým byl udělen prapor, je uveden i popis znaku, aby bylo v duchu vexilologických zvyklostí zřejmé odvození podoby praporu od městského znaku.

Pro plnoprávnou existenci symbolů mají prvořadý význam akty schválení městským, či obecním zastupitelstvem, schválení Podvýborem pro heraldiku a vexilologii PSPČR a udělení předsedou Poslanecké sněmovny PČR. Proto jsou uvedena data těchto aktů.

březen 2001

Použití zkratky:

PČR – Parlament České republiky

PSPČR – Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky

BRNIŠTĚ

(obec)

Znak: V zeleném štítě nad třemi (2, 1) zlatými koulemi zlato-červeně polcená snížená obrácená krokev. Pole nad ní opačných barev.

Prapor: Zelený list s vodorovně děleným červeno-žlutým žerďovým klímem s vrcholem ve čtvrtině délky listu a s vodorovně dělenou žluto-červenou kroví s vrcholem ve středu listu. Krokev vychází z první čtvrtiny horního a dolního okraje listu. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikografie: Obec Brniště tvoří vsi Brniště, Luhov, Nový Luhov, Velký Grunov, Hlemýždí a Jáchymov. Místní jméno Brniště má základ ve slově, které je vykládáno jako bláto, kal. Význam jména Luhov je v pojmech luh – les, háj, lesní palouk. Jméno Velký Grunov se odvozuje od německého Grünau, Grūenouwe – zelená mokřina. K atributům sv. Mikuláše, kterému je zasvěcen brništský kostel, patří krom jiného tři hroudy zlata, tři zlaté koule nebo měšce. Mají oporu v hagiografii světce mluvící o pomocníkovi v nouzi a štědrém dárci. Rod Blektů, který se psal po tvrzi ve vsi Útěchovice nedaleko Stráže pod Ralskem, měl ve znaku štít polcený červeně a zlatě a v něm dvě obrácené krovky opačných barev.

Zelený štít znaku obce ukazuje prostřednictvím barvy k pojmům bláto, luh, zelená mokřina. Zlato-červená obrácená krokev v horní polovině štítu je umenšenou podobou rodového znaku Blektů z Útěchovic, s kterými jsou spojeny nejstarší poznatelné dějiny obce. Tři zlaté koule jako atribut sv. Mikuláše umocňují adresnost znaku.

Autor návrhu znaku a praporu: Stanislav Kasík.

Návrhy znaku a praporu schválilo Obecní zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 3. 6. 1998.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh znaku a praporu 7. 10. 1998.

Znak a prapor byl obci udělen předsedou Poslanecké sněmovny 14. 12. 1998 na základě jeho rozhodnutí č. 9 ze 17. 11. 1998.

CVIKOV

(město)

Znak: Historický (1. pol. 16. stol. – 1526?) – ve zlatém štítě černé zkřížené ostrve.

Prapor: Žlutý list se dvěma vodorovnými pruhy v poměru 1 : 1 : 6 : 1 : 1.

Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

(List tvoří pět vodorovných pruhů střídavě žlutých a černých v poměru 1 : 1 : 6 : 1 : 1)

Ikografie: Žluté pruhy jsou odvozeny od tinktury štítu městského znaku, černé pruhy odpovídají barvě znakové figury.

Autor návrhu praporu: Jaroslav Kluch.

Návrh městského praporu schválilo Městské zastupitelstvo na svém zasedání konaném 8. 4. 1993.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh praporu 5. 11. 1993.

Prapor byl městu udělen předsedou Poslanecké sněmovny 13. 5. 1994 na základě jeho rozhodnutí č. 15 z 5. 5. 1994.

ČESKÁ LÍPA

(město)

Znak: Historický (městská pečeť 1389) – v modrém štítě stříbrná kvádrová hradba se zlatým cimbuřím, prolomenou bránou s vytaženou zlatou mříží a otevřenými zlatými vraty se stříbrným kováním. Za hradbou dvě stříbrné věže a každá se zlatým cimbuřím, třemi (2, 1) černými okny a stříbrnou jehlancovou střechou, ukončenou zlatou makovicí. Mezi věžemi erb pánů z Lipé: ve zlatém štítě zkřížené černé ostrve, na štítě korunovaná přilbice s příkryvadly černo-zlatými a černými zkříženými ostrvemi v klenotu.

Prapor: List praporu tvoří dva vodorovné pruhy: horní bílý se středově položenými zkříženými černými ostrvemi o šesti sucích a dolní modrý. Poměr šířky k délce je 2 : 3.

(Popis praporu stanovený v roce 1999 PhDr. Zbyškem Svobodou, členem Podvýboru pro heraldiku a vexilologii PSPČR a vedoucím vexilologické

skupiny, jako zjednodušený a přesnější: list tvoří dva vodorovné pruhy, bílý se zkříženými černými ostrvemi o šesti sucích a modrý. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3 – dopis ze 17. 10. 1999).

Ikografie: Prapor vychází z jeho historické podoby doložené v roce 1937, kdy byl tvořen pouze bílým a modrým vodorovným pruhem. S ohledem na shodnost s mnoha dalšími městskými prapory bylo přikročeno k jeho úpravě tak, aby českolipský městský prapor byl nezaměnitelný. Modrý vodorovný pruh opakuje barvu znakového pole a bílý vodorovný pruh se shoduje s tinkturou hradby a věži. Zkřížené černé ostrve v bílém pruhu jsou převzaty z erbu pánů z Lipé položeném mezi věže městského znaku.

Autor návrhu praporu: Heraldická komise při Státním okresním archivu v České Lípě.

Návrh praporu schválilo Městské zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 24. 6. 1992

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh praporu 11. 12. 1992.

Prapor byl městu udělen předsedou Poslanecké sněmovny na základě jeho rozhodnutí č. 10 z 15. 7. 1993 (v současnosti obvyklé slavností udělování městských a obecních symbolů předsedou Poslanecké sněmovny nebylo v roce 1993 praktikováno).

DUBÁ

(město)

Znak: Historický (městské pečetidlo – 1727) – ve stříbrném štítě zelená vztyčená dubová větévka s dvěma listy a třemi žaludy, jeden mezi a dva pod listy.

Prapor: Šikmo bílo-zeleně dělený list, v žerďové části vztyčený zelený dubový dvojlist se třemi žaludy. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3. (V originálu textu udělovací listiny chybí slovo „zelený“ mezi slovy vztyčený a dubový. Slovo „zelený“ chybí i v popisu, který byl součástí dopisu předsedy Podvýboru pro heraldiku a vexilologii, oznamující městu výsledek schvalování. Toto nepřesné znění popisu praporu, které je chybou kancelářského přepisu, potvrdil PhDr. Zbyšek Svoboda, člen

Podvýboru pro heraldiku a vexilologii a vedoucí vexilologické skupiny, správným popisem doplněným o chybějící slovo „zelený“ – dopis z 6. 12. 2000).

Ikografie: List praporu je dělen v barvách znaku – bílá část odpovídá stříbrnému štítu a zelená část shodně barevně figuře dubové větvy. Znaková figura v žerďové části praporu jej činí nezaměnitelným.

Autor návrhu: Mgr. Markéta Myšková.

Návrh praporu schválilo Městské zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 18. 11. 1999.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh praporu 31. 5. 2000.

Prapor byl obci udělen předsedou Poslanecké sněmovny 13. 11. 2000 na základě jeho rozhodnutí č. 62 z 14. 6. 2000.

JABLONNÉ V PODJEŠTĚDÍ

(město)

Znak: Historický (udělen Vladislavem II. Jagellonským [?] – městská pečeť 16. stol.) – ve stříbrném štítě tři k sobě přiléhající červené kvádrové věže s cimbuřím, krajní s třemi (2, 1) černými okny a prostřední dvojnásobně široká se čtyřmi okny nad prolomenou bránou se zlatou vytaženou mříží. Na krajních věžích nižší, na prostřední vyšší červená valbová střecha, každá opatřená dvěma zlatými makovicemi. V bráně modrý štítek a v něm vztyčená zlatá vidlice s dvěma hroty.

Prapor: List tvoří dva vodorovné pruhy, bílý a červený. Uprostřed modrý čtverec o straně rovné jedné polovině šířky listu se žlutými podávkami bez násady hroty nahoru. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikografie: Bílý vodorovný pruh se shoduje se stříbrným štítem. Červený vodorovný pruh má oporu v trojici červených věží jako v hlavní znakové figuře. Modré čtvercové pole se žlutými podávkami je inspirováno štítkem s vidlicí v bráně věže.

Autoři návrhu: Vlasta Dozorcová, Miloslav Sovadina.

Návrh praporu schválilo Městské zastupitelstvo na svém zasedání v roce 1999.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh praporu 25. 5. 1999.

Prapor byl městu udělen předsedou Poslanecké sněmovny 12. 7. 1999 na základě jeho rozhodnutí č. 21 z 21. 6. 1999.

MIMOŇ

(město)

Znak: Historický (městská pečeť 18. stol.) – v červeném štítu, při bocích volná kvádrová hradba s cimbuřím, prolomená bránou s vytaženou mříží a za hradbou dvě kvádrové věže s cimbuřím a jehlancovou střechou s makovicí, vše zlaté. Na věžích po jednom černém obdélném okně nad černou kulatou střílnou, u brány otevřená přirozená dřevěná vrata s černým kováním a na prostřední stínce hradby je postaven stříbrný, kosmo uražený kanelovaný sloup.

Prapor: Červený list se šikmým žlutým pruhem o šířce rovné 1/3 délky listu. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikonografie: Červený list opakuje barvu štítu. Žlutý šikmý pruh je odvozen od zlaté hradby a věží.

Autor návrhu: Heraldická komise při Státním okresním archivu v České Lípě.

Návrh praporu schválilo Městské zastupitelstvo na svém zasedání v roce 1994.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh praporu 26. 10. 1994.

Prapor byl městu udělen předsedou Poslanecké sněmovny 1. 2. 1995 na základě jeho rozhodnutí č. 21 z 19. 1. 1995.

NOVINY POD RALSKEM

(obec)

Znak: Černo-zeleně dělený štít. Nahoře deset zlatých srdíček (3, 4, 3) a dole dva zlaté kúly.

Prapor: List tvoří černý žerďový pruh široký jednu třetinu délky listu s deseti žlutými srdíčky ve třech svislých řadách (3, 4, 3) a pět vodorovných pruhů střídavě zelených a žlutých. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikografie: Horní polovina znaku je inspirována klenotem erbu pánů z Vartenberka, kteří byli nejstaršími známými majiteli vsi. Na začátku 14. století se znak vartenberského rodu ustálil do podoby štítu polceného zlatě a černě. Kompletní erb doplňovala přilbice s překryvadly černo-zlatými a klenotem dvou orlích křídel. Vnitřní strana křídel byla zlatá, vnější černá a posetá zlatými srdíčky. Ve znaku obce se tak připomínají její nejstarší dějiny. Připomínka zahrnuje i existenci vartenberského hradu na vrcholu kopce Ralsko, který je v názvu obce.

Dolní část znaku, ve které se střídají pruhy zelený a zlatý, může evokovat představu uspořádání pluziny do podlouhých, vedle sebe ležících lánů. Etymologický výklad pojmu „novina“, který se stal základem pro název vsi, mluví o nové zemi a označuje pozemek, kultivovaný na ornou půdu. Vzniklo nové pole. Novinami se také nazývala ta pole, která byla ve středověkém trojpolním způsobu obdělávání půdy znovu obnovena po úhoru. V zelených a zlatých pruzích lze spatřovat „noviny“, čili obdělaná pole. Do jisté míry je zde naplněna představa o „mluvícím“ znaku.

Prapor opakuje podobu znaku.

Autor návrhu znaku a praporu: Stanislav Kasík.

Návrhy znaku a praporu schválilo Obecní zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 8. 4. 1998.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh znaku a praporu 4. 5. 1998.

Znak a prapor byl obci udělen předsedou Poslanecké sněmovny 18. 6. 1998 na základě jeho rozhodnutí č. 52 z 4. 6. 1998.

NOVÝ ODLDŘICHOV

(obec)

Znak: V červeném štítě kosmý stříbrně lemovaný modrý oblouk, v němž rozvinutá zlatá listová koruna.

Prapor: Červený list s obloukem vycházejícím z horní poloviny žerďového okraje do druhé třetiny dolního okraje listu. Oblouk tvoří bílé lemy široké jednu šestnáctinu šířky listu, mezi nimi v modrém poli žlutá rozvinutá listová koruna. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikografie: Oldřichov později zvaný Nový vznikl v roce 1758. Tehdejší držitel Petr Kryštof svobodný pán z Wallbrunnu, nechal rozparcelovat pozemky poplužního dvora a založil novou ves. Pojmenoval ji Ulrichsthal (Oldřichovo údolí) na počest právě narozeného syna Oldřicha. V roce 1764 byl statek prodán Františkovi Oldřichovi knížeti Kinskému, který ho připojil k panství Česká Kamenice. Červený štít a stříbrně lemovaný oblouk jsou inspirovány znakem Kinských, kteří byli vlastníky obce nepřetržitě tři století a vedli znak v podobě červeného štítu, z jehož levého boku vynikají do oblouku prohnuté tři stříbrné „vlčí zuby“. Znakem svobodných pánů z Wallbrunnu byl modrý štít a v něm tři stříbrné routy (2, 1). Rozvinutou listovou korunou, která je také nazývána routovou korunou, je činěna narážka na routy ve znaku Wallbrunnů. Modrá barva wallbrunnského štítu je obsažena v modrém oblouku.

Prapor opakuje podobou znaku.

Autor návrhu znaku a praporu: Stanislav Kasík.

Návrhy znaku a praporu schválilo Obecní zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 17. 2. 1999.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh znaku a praporu 25. 5. 1999.

Znak a prapor byl obci udělen předsedou Poslanecké sněmovny 12. 7. 1999 na základě jeho rozhodnutí č. 21 z 21. 6. 1999.

SKALICE U ČESKÉ LÍPY

(obec)

Znak: Kosmo čtvrcený štít, v horním červeném a postranních stříbrných polích ramena osmihrotého kříže opačných barev. V dolním zeleném poli zlatá lilie.

Prapor: List tvoří žerďový zelený pruh se žlutou lilií široký jednu třetinu délky listu a čtyři vodorovné pruhy, střídavě bílé a červené. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikografie: Čtyři znaková pole odpovídají současným čtyřem částem obce. V červeném a v obou stříbrných polích je rameno osmihrotého kříže opačné barvy. Ramena osmihrotého kříže jsou odvozena od znaku rytířského Řádu sv. Jana Jeruzalémského (johanité). Řádovým majetkem byla Skalice v letech 1623–1918. S ohledem na trvání řádu v současnosti a na skutečnost, že stříbrný osmihrotý kříž v červeném poli je znakem užívaným, je v souladu s heraldickými pravidly použito umenšené podoby kříže a střídáním barev je vyhověno požadavku odlišnosti. Červeno-stříbrnou barevnou kombinaci lze vztáhnout i k rodu hrabat a knížat Kinských, kteří byli vlastníky části obce od roku 1710.

Zelená čtvrtina v patě štítu tvoří hrot, který lze mít za stylizovanou podobou okolních kopců. S nimi lze ztotožnit i název obce Skalice. Je možné učinit i výklad o zelené údolní nivě, která se objevuje v nejstarších názvech obce. Zlatá lilie jako jeden z atributů sv. Anny je symbolem kostela ve Skalici, jako historického duchovního centra obce a jeho širokého okolí, s kterým je také spojena první historická zmínka o obci z roku 1352. Zelená barva znakového pole, stejně jako červená v ostatních částech znaku koresponduje se zpodobňováním sv. Anny v zeleném plášti a v červeném šatu.

Střídání bílých a červených vodorovných pruhů na praporu je inspirováno červeno-stříbrnými figurami v polích opačných barev. Zelený žerďový pruh se žlutou lilí opakuje dolní pole kosmo čtvrceného štítu obecního znaku.

Autor návrhu znaku a praporu: Stanislav Kasík.

Návrhy znaku a praporu schválilo Obecní zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 15. 2. 1999.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh znaku a praporu 25. 5. 1999.

Znak a prapor byl obci udělen předsedou Poslanecké sněmovny 12. 7. 1999 na základě jeho rozhodnutí č. 21 z 21. 6. 1999.

SLOUP V ČECHÁCH

(obec)

Znak: V červeném štítě stříbrný ostrvový kůl se čtyřmi suký.

Prapor: Červený list s bílou ostrví o čtyřech sucích sahající od horního k dolnímu okraji. Šířka ostrve je jedna šestina délky listu. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikografie: Tinktura znaku vychází z rodového erbu hrabat a knížat Kinských, vlastníků obce od roku 1710, kteří užívali červeného štítu s třemi stříbrnými „vlčími zuby“. Ostrvový kůl připomíná zakladatele hradu Sloup a vsi pod ním – Berky z Dubé. Ti vedli erb zkrížených ostrví.

Prapor opakuje podobu znaku.

Autor návrhu znaku a praporu: Miloslav Sovadina, Heraldická komise při Státním okresním archivu v České Lípě.

Návrhy znaku a praporu schválilo Obecní zastupitelstvo na svém zasedání konaném v lednu (?) 1993.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh znaku a praporu 4. 5. 1998.

Znak a prapor byl obci udělen předsedou Poslanecké sněmovny 18. 6. 1998 na základě jeho rozhodnutí č. 52 z 4. 6. 1998.

SOSNOVÁ

(obec)

Znak: Stříbrno-červeně dělený štít. Nahoře červená sosnová větev se čtyřmi svazky zelených jehlic a visící červenou šíškou. Dole dvě vykořeněná stříbrná lekna.

Prapor: List tvoří dva vodorovné pruhy, bílý a červený. V žerďové polovině bílého pruhu červená sosnová větev se čtyřmi svazky zelených jehlic a visící červenou šíškou. V žerďové polovině červeného pruhu dvě bílá vykořeněná lekna. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikografie: Větev sosny v horní polovině štítu připomíná jméno obce Sosnová. Lekna v dolní polovině jsou rodovým znakem hrabat Kouniců.

Použitím leknínových listů je poukázáno nejen na rod, který byl s historií obce spojen nepřetržitě více jak 250 let, ale také na skutečnost, že v okolí je řada rybníků. Dělení štítu na dvě části může naznačovat existenci dvou vsí v jedné obci – Sosnové a Lesné.

Prapor opakuje podobu znaku.

Autor návrhu znaku a praporu: Stanislav Kasík

Návrhy znaku a praporu schválilo Obecní zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 29. 3. 1999.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh znaku a praporu 25. 5. 1999.

Znak a prapor byl obci udělen předsedou Poslanecké sněmovny 12. 7. 1999 na základě jeho rozhodnutí č. 21 z 21. 6. 1999.

STRUŽNICE

(obec)

Znak: Ve zlatém štítě modré vlnité břevno provázené nahoře dvěma a dole jedněmi zkříženými černými ostrvemi.

Prapor: List tvoří tři vodorovné pruhy, žlutý, modrý vlnitý s třemi vrcholy a dvěma prohlubněmi a žlutý v poměru 3 : 2 : 3. V horním pruhu dvě a v dolním jedny černé zkřížené ostrve o šesti sucích. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

Ikografie: Modré vlnité břevno je mluvícím znamením a ukazuje na jméno obce, které je vykládáno jako strouha, potok a zároveň symbolizuje řeku Ploučnici obcí protékající a tvořící její pomyslnou osu. Trojnásobné vyobrazení černých zkřížených ostrví se vztahuje k prvním známým a pozdějším majitelům obce – k Záviši ze Stružnice a jeho potomkům pánům z Klinštejna, k Berkům z Dubé a Lipé, kteří v rodovém erbu užívali zkřížených ostrví a nakonec i k městu Česká Lípa, kde berkovské zkřížené ostrve jsou součástí městského znaku. Ve druhé rovině výkladu jsou ostrvemi symbolizovány tři historické části obce. Rozmístění těchto heraldických figur ve znaku se shoduje i se skutečnou polohou dvou částí obce na pravém, severním břehu a jedné na levém, jižním břehu řeky Ploučnice. Zlatá tinktura štítu je ve shodě se zlatými štíty rodových znaků pánů z Klinštena a Berků z Dubé a Lipé.

Prapor opakuje podobu znaku.

Autor návrhu znaku a praporu: Stanislav Kasík

Návrhy znaku a praporu schválilo Obecní zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 29. 4. 1999.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh znaku a praporu 27. 10. 1999.

Znak a prapor byl obci udělen předsedou Poslanecké sněmovny 6. 12. 1999 na základě jeho rozhodnutí č. 41 z 26. 11. 1999.

ZÁKUPY

(město)

Znak: Historický (1541) – v modrém štítě dvě kvádrové stříbrné věže vedle sebe, každá s cimbuřím, stříbrnou jehlancovou střechou završenou zlatou makovicí a černým obdélným oknem nad prolomenou bránou. Mezi střechami zlatý štítek se zkříženými ostrvemi.

Prapor: List tvoří tři vodorovné pruhy – modrý, žlutý, modrý v poměru 1 : 2 : 1. Ve středu žlutého pruhu jsou černé zkřížené ostrve o šesti sucích. Poměr šířky k délce listu je 2 : 3.

(List tvoří tři vodorovné pruhy modrý, žlutý s černými zkříženými ostrvemi o šesti sucích, a modrý v poměru 1 : 2 : 1).

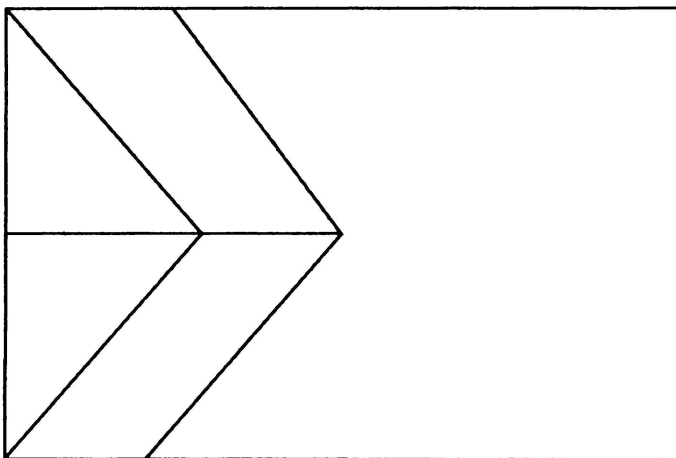
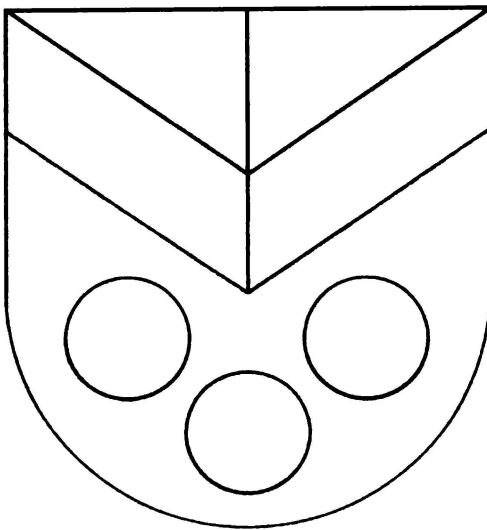
Ikografie: Modré pruhy opakují barvu znakového pole. Žlutý pruh je odvozen od zlatého štítku mezi střechami věží a z něj pocházejí i černé zkřížené ostrve uprostřed tohoto pruhu.

Autor návrhu: Mgr. Jiří Šimek (předkladatel návrhů městského praporu), Ing. Aleš Brožek (autor úpravy městského praporu v udělené podobě).

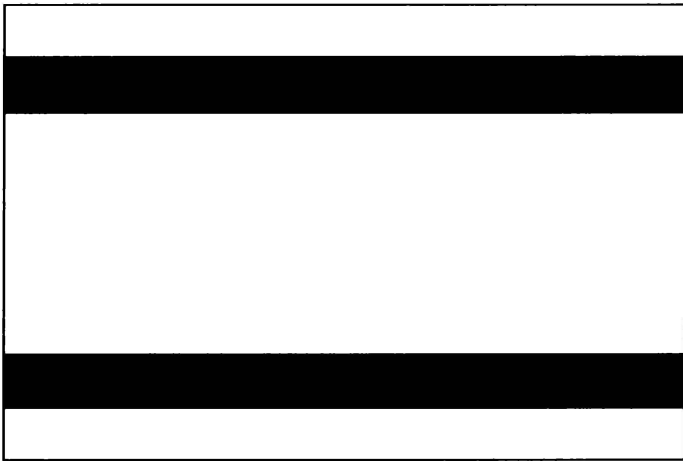
Návrh praporu schválila Městská rada dne 13. 11. 1993 a Městské zastupitelstvo na svém zasedání konaném dne 9. 12. 1993.

Podvýbor pro heraldiku a vexilologii PSPČR projednal a schválil návrh praporu 15. 4. 1994.

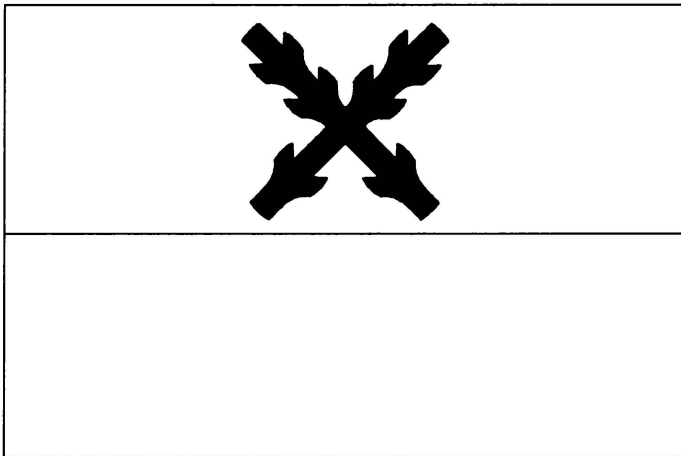
Prapor byl městu udělen předsedou Poslanecké sněmovny 13. 5. 1994 na základě jeho rozhodnutí č. 15 z 5. 5. 1994.

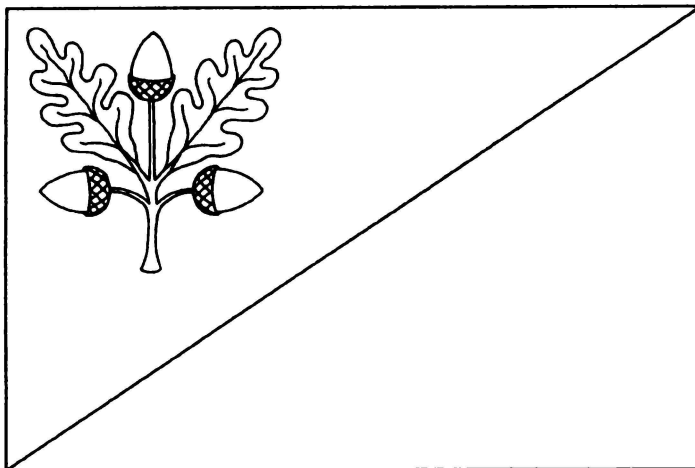
BRNIŠTĚ

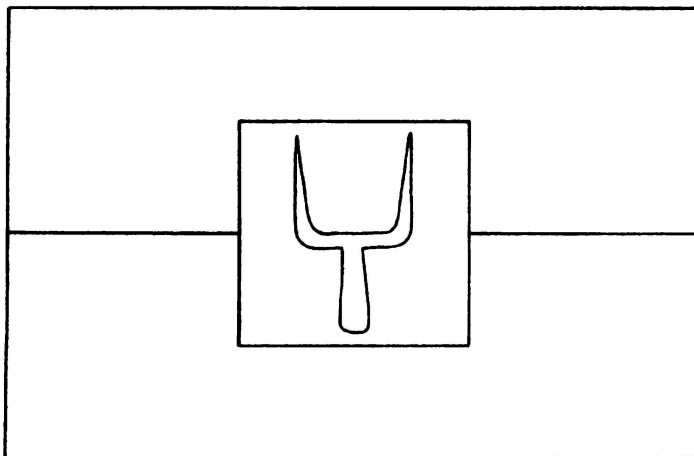
CVIKOV

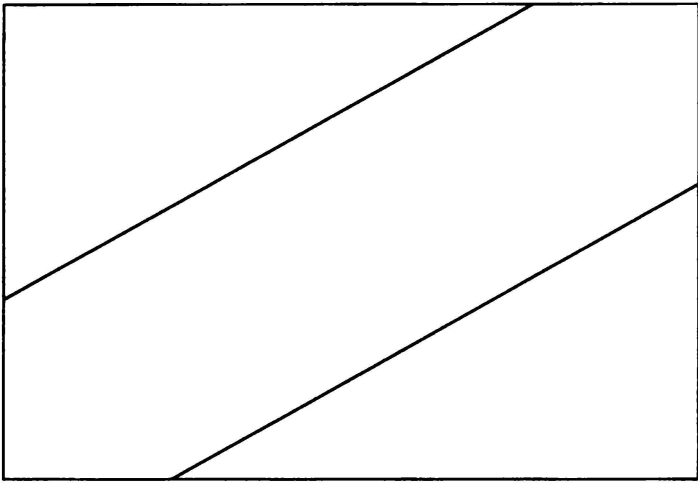
ČESKÁ LÍPA

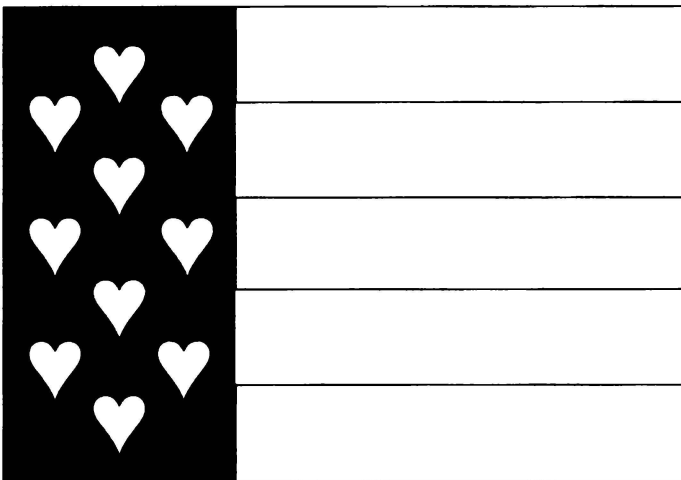
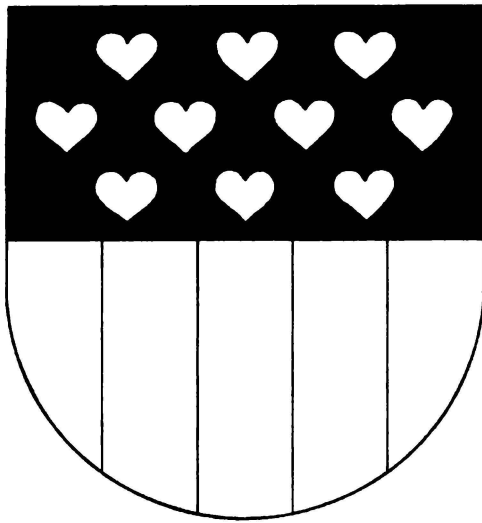
DUBÁ

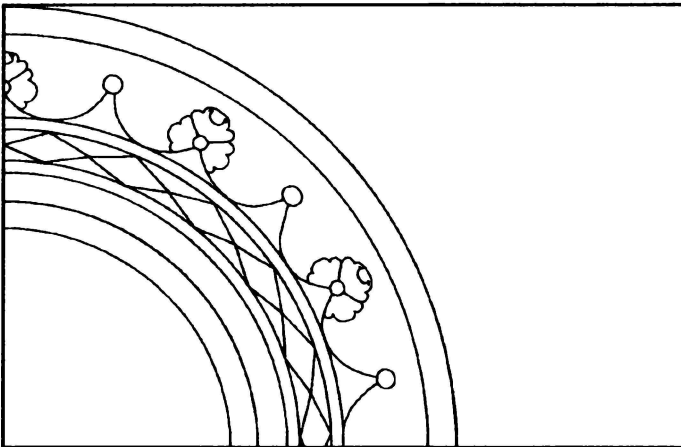
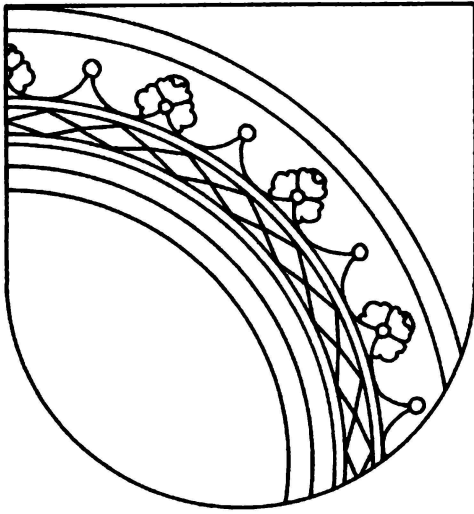
JABLONNÉ V PODJEŠTĚDÍ

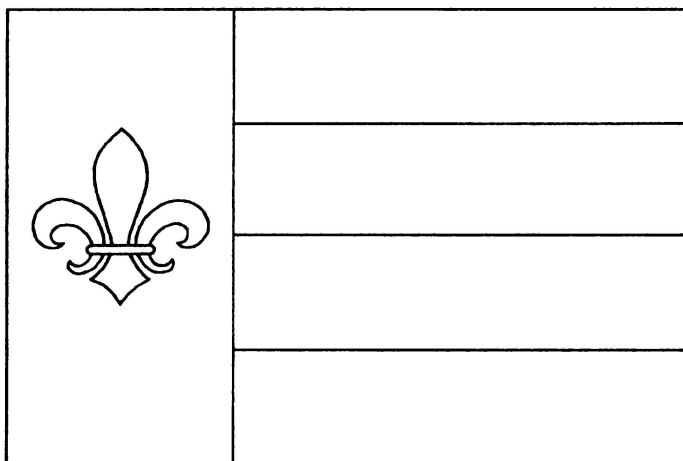
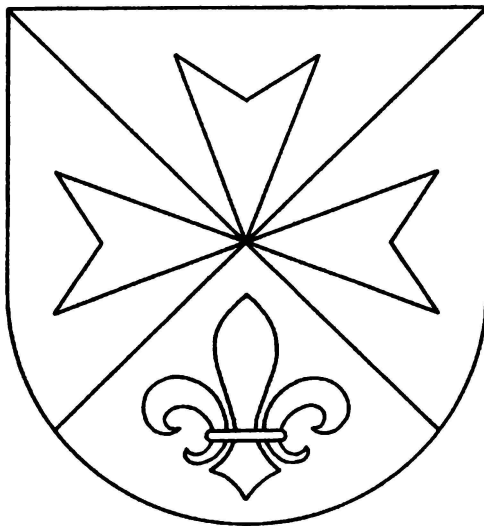
MIMOŇ

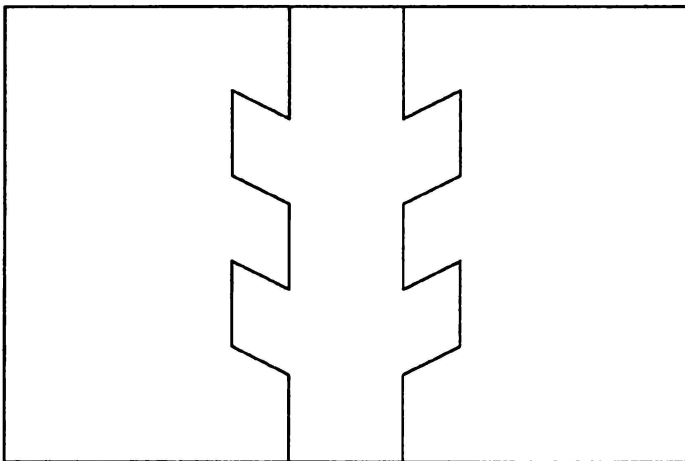
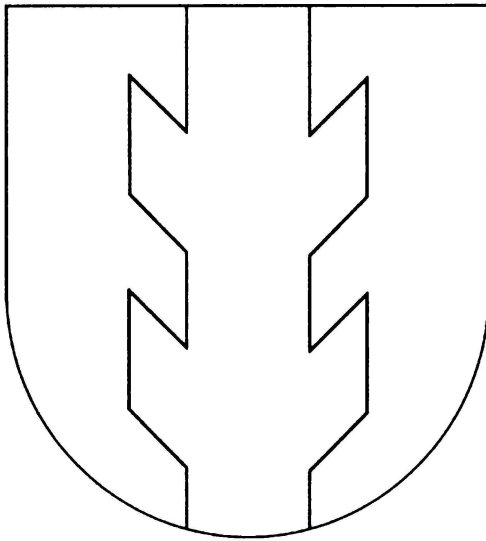
NOVINY POD RALSKEM

NOVÝ OLDŘICHOV

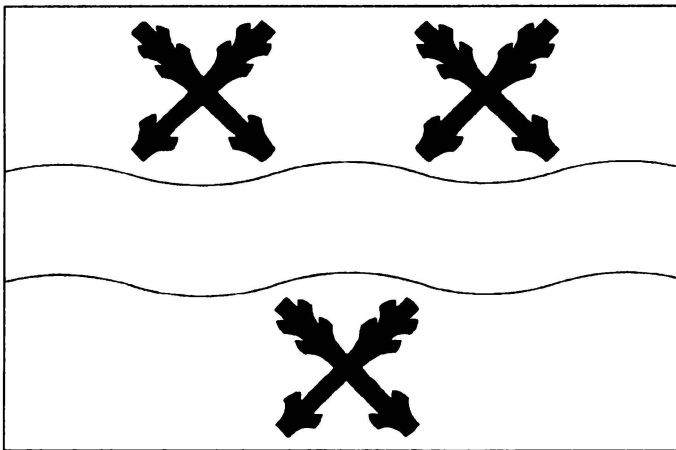
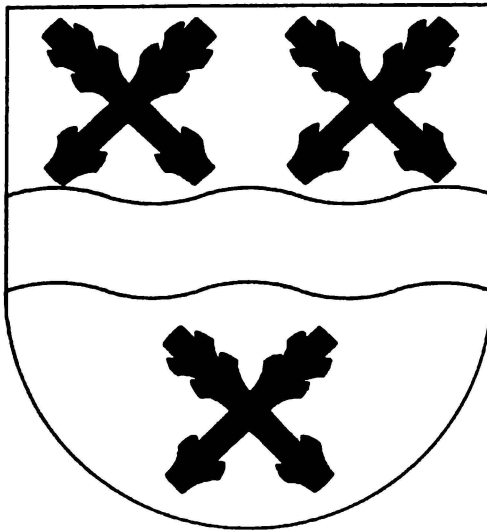
SKALICE U ČESKÉ LÍPY

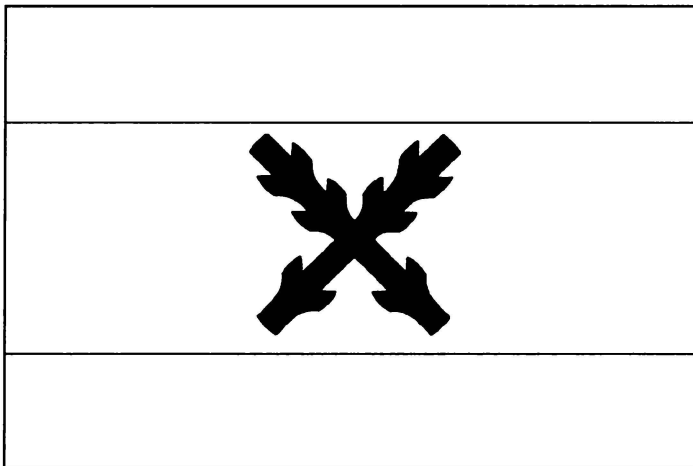
SLOUP V ČECHÁCH

SOSNOVÁ

STRUŽNICE

ZÁKUPY

KROV KOSTELA SV. KRÍŽE V ČESKÉ LÍPĚ

Michal Panáček

Dějiny vzniku, jednotlivé fáze výstavby a následných přestaveb i dnešní podoba českolipského kostela sv. Kříže byly v nedávné době na základě kritického studia jak archivních pramenů, tak samotné stavby jako hmotného pramene, popsány v tomto časopise autory J. Panáčkem a F. Gabrielem.^{1/} Avšak přesto, že studie rozebrala kostel po stavební stránce poměrně velmi podrobně, nebyla schopna se jednoznačně vyslovit k otázce krovové konstrukce nesoucí zastřešení stavby ve smyslu jejího přesnějšího slohového či autorského zařazení a v její dnešní podobě ji celou považovala za novodobou rekonstrukci.^{2/} V rámci zpracovávání bakalářské práce, zabývající se právě stavebně historickým rozbohem tohoto krovu,^{3/} se mi ale podařilo zjistit nové skutečnosti podávající zcela jiný obraz o vývoji této pozoruhodné konstrukce. Než je však představím, bude pro celkové pochopení vhodné zkráceně připomenout stavební vývoj celého kostela.

Kostel sv. Kříže je nevelký orientovaný jednodlní kostel s polygonálním odsazeným presbytářem, stojící na východním předměstí středověkého města. Zastřešen je vysokou stanovou střechou nad lodí, na niž navazuje sedlová střecha nad presbytářem. První písemná zpráva o kostele pochází z roku 1389, kdy purkmistr a konšelé odkupují roční plat 8 kop grošů k nadání jeho hlavního oltáře.^{4/} Další zmínky, většinou spojené s výměnou plebánů, pak následují v letech 1391, 1394, 1402, 1406 a 1423.^{5/}

Na základě těchto zpráv a slohového rozboru samotné stavby se zdá, že kostel vznikl v poslední čtvrtině 14. století za hradbami středověkého města na jednom ze dvou předměstí, kam se Česká Lípa rozšířila již po asi padesáti letech své existence.^{6/} Zakladatelem bylo město v čele s rodinou Weitmilů, jejíž členové zastávali vysoké funkce ve světské i církevní správě města.^{7/}

Z této doby pochází pětiboká předsíň na západní straně, obdélná plochostropá loď o rozměrech zhruba 20 x 16 metrů a přímá část navazujícího presbytáře. Okenní kružby čtyř oken osvětlujících loď od západu a jihu, profilace dvou vstupních portálů, jižního a západního, a zejména tvar a způsob zaklenutí předsíňe, řadí s jistou opatrností, kostel do okruhu staveb ovlivněných parlérovskou stavební huti.^{8/} Myšlenka tohoto slohového zařazení, zdůrazňovaná zejména starší literaturou, je podpořena možnostmi zprostředkování některého člena parlérovské huti skrze příslušníka rodu Weitmilů Beneše Krabice z Weitmile, dlouholetého vedoucího stavby chrámu sv. Víta.^{9/}

Ještě v době předhusitské došlo k přestavbě pěti závěrových stran presbytáře, jak dokládají odlišné okenní kružby a další skutečnosti.^{10/}

V době husitských válek písemné prameny o kostele mlčí, až k roku 1491 se dozvídáme, že kostel byl znovu vysvěcen^{11/} a že v roce 1493 vydal papež zvláštní odpustky ve prospěch kostela.^{12/} Na konci 15. století tak pravděpodobně došlo k větší stavební aktivitě, která přinesla zejména novou formu zastřešení lodi v podobě vysokého stanu s osmibokou vížkou ve vrcholu.

V průběhu renesance a baroka byl kostel vybavován dobovým inventářem, jeho stavební podoba však zůstala nezměněna. Kostel také bez újmy přečkal všechny městské požáry, zejména dva v letech 1787 a 1820, kterým padlo za obět prakticky celé město.^{13/}

Přes průběžné udržování byl kostel na konci 19. století ve zchátralém stavu a uvažovalo se o jeho demolici. Vyvolaný zájem o kostel se však tehdejší umělecko historickým zařazením, jako hodnotné dílo samotného Benedikta Rejta (zejména díky formě zastřešení), změnil v důkladnou rekonstrukci, k jejímuž vedení byl povolán Josef Mocker.^{14/}

Podle jeho plánů byl v letech 1896–1897 snesen a znovu postaven krov, nově zaklenut presbytář, vyměněna většina kamenických prvků a postavena nová sakristie a schodišťová věžička u západního průčelí.^{15/} Takto opravený kostel přečkal bez problémů následujících devadesát let a teprve v osmdesátých letech 20. století došlo k důkladné opravě vnějších omítek a střechy.^{16/} Zcela nedávno byla věžička nově oplechována měděným plechem a na střeše vyměněna břidlicová krytina.

Podle naznačené stavební historie kostela můžeme tedy očekávat, že neobvyklá forma zastřešení lodi by v sobě mohla skrývat velice zajímavou krovovou konstrukci, snad i historickou. Přesto, že výše zmíněná studie tuto možnost odmítla,^{17/} novější literatura ji již nepřipustila.^{18/}

Do prostoru krovu, kam se původně vstupovalo z druhé úrovně kruchty, dnes vedou točité schody v samostatné věžičce, přistavěné roku 1897 k západnímu průčelí kostela. Tudy lze vstoupit do mohutného půdního prostoru osvětlovaného v základní úrovni třemi vikýři, ve vrcholové věžičce pak čtyřmi půlkruhovými okénky. Ústřední prostor je zcela vyplněn spleť trámových konstrukcí, takže se skutečně nelze divit, že starší autoři se při popisu samotného krovu vyjadřovali, že do něho „*vyrouben byl hodný kousek lesa*“ nebo, že „*vypadá jako les trámů*“.^{19/}

Základnu krovu lodi tvoří 18 hustě napříč kladených vazných trámů, doplněných na západní a východní straně systémem krátčat. Obojí leží na dvojici paralelních pozednic, obíhajících celý půdorys kostela. Výškově je krov rozdělen do dvou, konstrukčně vcelku samostatných, částí.

Spodní část tvoří centrální prostorová konstrukce 15,5 metru dlouhá, 10,5 metru široká a 7 metrů vysoká, usazená uprostřed půdorysu lodi na vazných trámech. Je tvořena celkem dvanácti kolmo se prostupujícími rámy, přičemž krajní rám z každé světové strany je vždy kratší, obsahuje jen čtyři sloupy, následující vnitřní mají již plnou délku se šesti sloupy. Každý rám se tedy skládá ze 4 nebo 6 mohutných sloupů o průřezu 30 x 30 cm, stojících na prahovém trámu, ve vrcholu jsou sloupy svázané obdobným, ale kratším vazníkem. Vodorovné vazníky na vrcholu sloupů tvoří základ pro konstrukci vrcholové věžičky a pro jeden z věnců, o něž se opírají krokve. Horizontální čepované rozpěry mezi jednotlivými sloupy dělí každý rám na tři výškové úrovně.

Podélné ztužení rámu zajišťuje hustý systém ondřejských křížů či samostatných šikmých prvků prostupujících většinou přes dvě nebo více úrovně. Tesařské spoje prvků jsou u spojení šikmých se svislými řešeny jednostranně rybinovitým krytým přeplátováním, u spojení šikmých s vodorovnými oboustranně rybinovitým přeplátováním. Všechny spoje jsou zajištěny dřevěným hřebem v předvrtaných dírách.

Na originálním plánu svislého příčného řezu kostelem, vypracovaném Josefem Mockerem jako podklad rekonstrukce,^{20/} tyto ztužující prvky chybí, jinak je ale celá tato centrální část krovu lavírována tmavší hnědou barvou, jak je znát i z kopie. Autor tím naznačil, že tyto prvky mají být při rekonstrukci zachovány z původního krovu, což se také stalo a větší část této konstrukce je původní, ale i zde byly některé části při rekonstrukci nahrazeny novými.

Z celkového počtu 32 sloupů jich bylo vyměněno 18, nové jsou také všechny prahové trámy a vrcholové vazníky. Dochované původní prvky

jsou povrchově opracované tradičním způsobem s dobře znatelnými stopami po tesařských nástrojích. Část prvků chybí, zůstaly po nich neobsazené dlaby, z nichž je možno s jistou dávkou spolehlivosti rekonstruovat jejich průběh. Zejména je to důležité pro rekonstrukci podoby původních navazujících vyšších částí krovu. Nové prvky v centrální prostorové konstrukci, jako i v dalších částech krovu, jsou již všechny bezvýhradně řezané.

Velice zajímavý je systém tesařského značení na původní konstrukci. Jednotlivé prvky každého rámu jsou ze všech čtyř světových stran značeny odlišnými typy značek, vždy však respektujícími vzrůstání hodnoty na každém jednotlivém rámu v podélném východo-západním směru zprava doleva a v příčném severo-jížním zleva doprava. Hodnota vždy vzrůstá od 1 do 4 nebo 6 podle počtu sloupů. Směrem od severu jsou těmito značkami vyražena kolečka, od jihu půlkolečka, od východu záseky v podobě čárek a od západu tytéž, doplněné jedním charakteristickým půlelipsoidním žlábkem. Tímto systémem byl důmyslně vyřešen problém spolehlivého označení prostorové konstrukce, který každému prvku určil přesné konkrétní místo jeho osazení. Zároveň je to důkaz, že tesaři si původně celou konstrukci sestavili dole na zemi, pak označili jednotlivé prvky, rozebrali je a znovu sesadili nad kostelem.

Něco podobného snad provedli tesaři i při rekonstrukci na konci 19. století, protože na původních i nově doplněných sloupech se nachází jejich značení v podobě poněkud ledabyle a velkým nástrojem provedených trojúhelníků. Nové značení má také jiný systém, neodpovídající původnímu.

Zatím nevysvětlena zůstává skutečnost, proč drtivou většinu spojů centrální prostorové konstrukce tesaři při rekonstrukci šetrně rozebrali, jen u čtyř vnějších plných rámu (vždy jeden z každé světové strany) šikmé prvky u krajních sloupů odřízli. Při opětovném sestavování tak museli celou konstrukci z každé strany zkrátit o několik desítek centimetrů, aby šikmé prvky běžící ke krajním sloupům mohli osadit do nově vysekaných dlabů.

Skrz centrální prostorovou konstrukci prostupuje pět (oproti Mockermu navrhovaným třem) mohutných zdvojených věšadel, jejichž táhla přes kovové třmeny vynášejí podélný vazník. Ten podpírá jak středy vazných trámů, tak nese konstrukci nového kazetového stropu. Tato věšadla však nejsou v krovu žádnou novinkou, protože v popisu krovu z roku 1892, tedy čtyři roky před rekonstrukcí, se píše, že *„Tři silná věšadla mají za úkol nést průvlak, který je v ose kostelní lodi odspodu*

viditelně umístěn a slouží jako střední vzpěra všech stropních trámů. “^{21/} Stopami po těchto původních věšadlech jsou pravděpodobně šikmé výřezy ve vodorovných rozpěrách dvou vnitřních rámu, umožňující přístup jejich šikmých vzpěr.

Druhou vyšší část krovu, již kompletně pocházející z doby rekonstrukce, tvoří osm sloupů založených na samostatném věnci z prahových trámů, spočívajícím na vrcholových vodorovných vaznicích centrální prostorové konstrukce. Těchto osm sloupů vytváří oktagon věžičky, vystupující ze středu stanové střechy. Se spodní částí krovu je věžička svázána osmi dlouhými novými prvky, nerespektujícími opuštěné dlaby po trámech, které zajišťovaly tuto funkci v původním krovu. Ve čtyřech úrovních je oktagon svázán vodorovným rostem trámek, vrchol věžičky je vyveden do vysokého štíhlého jehlance. Pod ním jsou zavěšeny tři zvony.

Samotné krokve nesoucí břidlicovou, původně šindelovou, krytinu, připevněnou na prkenné bednění, se opírají o trámové věnce ve třech úrovních a ve vrcholu o trámy tvořící polygon věžičky. První věnec tvoří samostatná konstrukce asi v polovině výšky spodní centrální prostorové části krovu, jehož vrcholové vazníky vytváří druhý věnec a na nichž zároveň stojí opět samostatná konstrukce nesoucí třetí věnec.

Navazující sedlový krov presbytáře má zcela novodobou konstrukci vaznicového typu, v plných vazbách s vloženými věšadly, které nesou vrcholovou a obě mezilehlé vaznice. Systém konstrukce původního krovu presbytáře můžeme jen velmi obecně odvodit z dochovaných časových analogií historických krovů, tedy asi z doby přelomu 15. a 16. století.

Z uvedeného je zřejmé, že přes poměrně velký podíl nových konstrukcí z doby rekonstrukce kostela na konci 19. století skrývá v sobě krov pozoruhodné pozdně středověké prvky. Dendrochronologicky se podařilo prokázat, že dřevo použité na tyto prvky bylo skáceno v roce 1488.^{22/} S tímto údajem zároveň velmi dobře souhlasí písemně doložené nové vysvěcení kostela v roce 1491,^{23/} dokládající, že krov byl postaven bezprostředně po přípravě materiálu během 1–2 let. Můžeme zároveň předpokládat, že jeho stavba byla završením větší rekonstrukce nebo přestavby kostela, protože nová forma zastřešení nejspíše nahradila jinou, pravděpodobně sedlového typu, vyžadující však nejméně jeden zděný štít nad západním průčelím (ukončení valbou se ve středověku nepoužívalo). Otázkou zůstává, jestli bychom mohli k této stavební etapě také přičíst prodloužení presbytáře, J. Panáčkem a F. Gabrielem

kladené do doby předhusitské,^{24/} L. Kracíkovou však bez jakéhokoliv vysvětlení právě až na konec 15. století.^{25/}

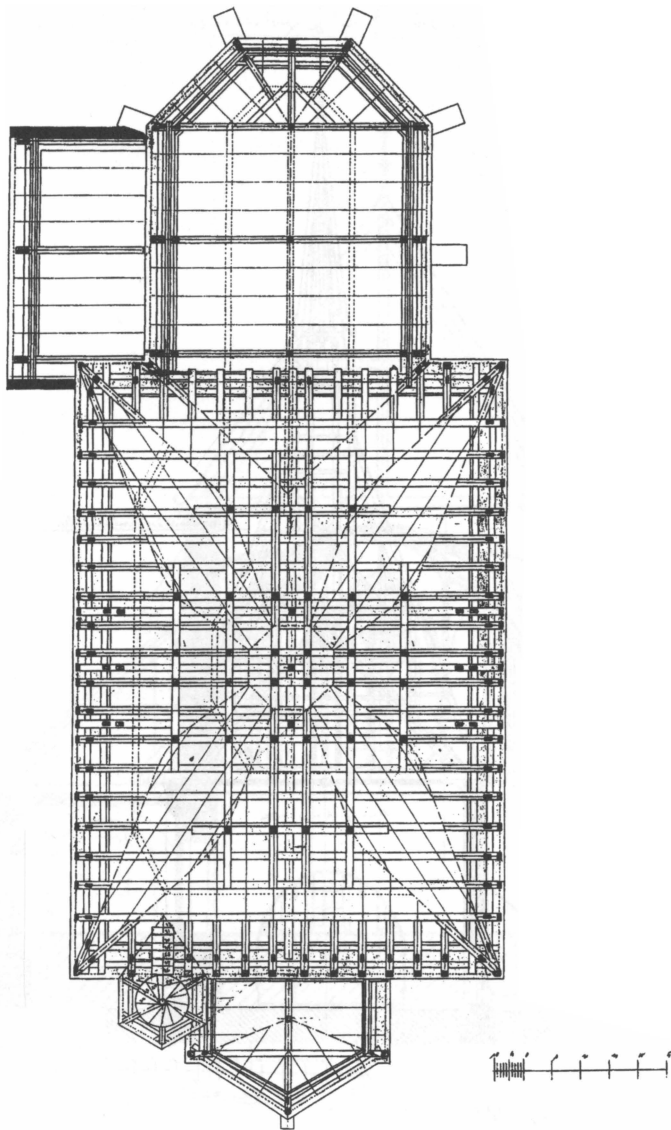
Aspoň částečně vyřešeným problémem je autorské zařazení návrhu stanového krovu. Ani teoreticky už nemůžeme uvažovat o Benediktu Rejtovi, o němž se sice předpokládá, že v Praze působil již od roku 1484, ale písemně je poprvé doložen až 4. srpna 1489.^{26/} Zejména však v konfrontaci s jeho pozdějšími návrhy stanových střech nad Vladislavským sálem na Pražském hradě, nad chrámem sv. Barbory v Kutné Hoře i s dílem jeho následovníka Pavla z Pardubic nad kostelem sv. Mikuláše v Lounech, zjišťujeme, že konstrukce českolipského krovu jak vnějším tvarem, tak systémem vnitřní konstrukce odpovídá mnohem více vrcholně středověkým zvyklostem, vycházejícím z předhusitského způsobu stavitelství. Českolipský stanový krov vychází stále ze čtyřbokého půdorysu (oproti šestibokému ve výše uvedených příkladech), postrádá ono expresivní konkávní prohnutí vnějších tvarů, a samotná vnitřní prostorová konstrukce je tvořena ortogonálním pronikem dvojrozměrných ploch, zatímco pozdější typy jsou konstruovány již přímo prostorově jako plášť polygonálního hranolu s volným středním prostorem. Návrh našeho stanového krovu tak můžeme spíše zařadit do skupiny obdobných, dnes již nedochovaných, konstrukcí vznikajících ojedinele snad již na konci 14. a pak v průběhu 15. století v duchu domácího vrcholně gotického stavitelství (např. kostely sv. Jindřicha a sv. Jiljí v Praze nebo kostel sv. Bartoloměje v Plzni). Stavební okruh nebo snad jméno autora návrhu nám ale stále zůstávají utajeny.

Přes některé stále nezodpovězené otázky však nepochybnitelným zůstává fakt, že tím, že je část původního stanového krovu kostela sv. Kříže nejen dochována, ale i přesně datována, vzrůstá hodnota těchto reliktních i celé stavby jako důležitého pramene poznání naší stavební minulosti, zejména středověkých krovových konstrukcí. Zároveň dokládá i význam a důležitost, jakou mělo město Česká Lípa ve středověku.

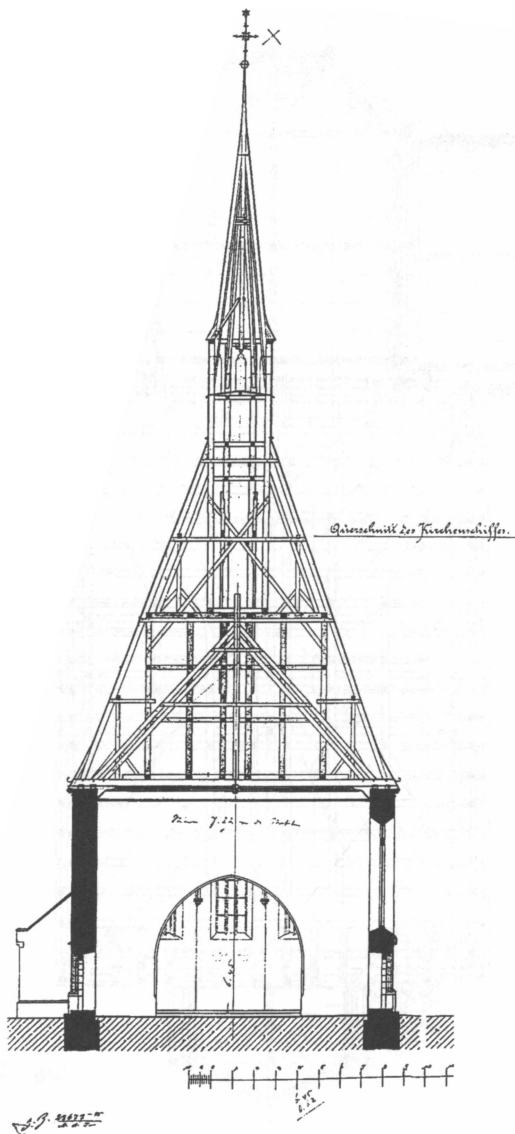
- 1/ J. Panáček – F. Gabriel, Kostel sv. Kříže na českolipském předměstí, Bezděz 6, 1997, s. 19–40.
- 2/ Tamtéž na straně 25 čteme: „Konstrukce stanové střechy s okosenými rohy a kuželem zastřešenou lucernou se ve středověkém originále nedochovala.“ O dvě stránky dále: „Přilíši opory pro podíl Benedikta Rejta na úpravě sv. Kříže však nenajdeme ani ve střešní konstrukci. ... Problém bude vždy o to složitější, že známe ze středověku pouze formu zastřešení, nikoliv konstrukce, kterou mohl Josef Mocker zcela změnit.“
- 3/ Bakalářská práce s názvem „Stavebně historická analýza krovu kostela sv. Kříže v České Lípě“ zpracovávaná v rámci studia oboru Kulturně historická regionalistika na Pedagogické fakultě University Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Vedoucím práce je Jiří Bláha ze Státního památkového ústavu v Brně, pracoviště Telč.
- 4/ Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV., I/3, ed. V. Jenšovská, Praha 1974, s. 656–657, č. 2680, 2681, 2684; Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV., III., ed. C. Borový, Praha 1879, s. 317–318, č. 463.
- 5/ Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim V., ed. F. A. Tingl, Praha 1865–1866, s. 65–66, 190; VI., ed. J. Emler, Praha 1883, s. 257; VII., ed. J. Emler, Praha 1886, s. 208; VIII., ed. J. Emler, Praha 1889, s. 10, 40, 48–49.
- 6/ J. Panáček – F. Gabriel, cit. v pozn. 1, s. 19 a 22.
- 7/ Viz M. Sovadina, Beneš Krabice z Weitmile a jeho vztah k České Lípě, in: Českolipsko literární II/1977, Česká Lípa 1978, s. 19 nebo J. Panáček – F. Gabriel, cit. v pozn. 1, s. 28, poznámka č. 1.
- 8/ J. Panáček – F. Gabriel, cit. v pozn. 1, s. 26–27.
- 9/ A. Paudler, Ein deutsches Buch aus Böhmen I, Böhmisch Leipa 1894, s. 115–116.
- 10/ J. Panáček – F. Gabriel, cit. v pozn. 1, s. 27.
- 11/ Pozdější zápis českolipského děkana J. Ch. Preislera z roku 1788 v tzv. Pamětnici I (Liber memorabilium et beneficij decanalís Lippensis, Státní okresní archiv Česká Lípa (dále SOKA ČL), fond Farní úřad Č. Lípa, karton 70, s. 51). Datum 1490 uváděné Willomitzerem je s největší pravděpodobností chybně opsané. Viz J. N. Willomitzer, Die Kreuzkirche in Leipa, Mittheilungen des Nördböhmisches Excursions-Clubs (dále MNEC) 10, 1887, s. 4.
- 12/ Opět údaj z pozdější doby. Roku 1669 se o tom mimo jiné zmiňuje litoměřický biskup Rudolf ze Šlejnic v dopise českolipskému děkanovi (Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Biskupský archiv, Pamětní kniha (Prothocolum Scriptorum Memorabilium) 17. IX. 1660 – 16. III. 1683, folium 153). Uvádí i J. N. Willomitzer, cit. v pozn. 11, s. 4.
- 13/ J. Panáček – F. Gabriel, cit. v pozn. 1, s. 21.
- 14/ A. Paudler, cit. v pozn. 9, s. 112–116.
- 15/ SOKA ČL, fond Archivu města Česká Lípa (dále AM ČL), karton 478.
- 16/ SOKA ČL, AM ČL, karton 960.
- 17/ Viz pozn. 2.
- 18/ „Další stavební úpravu před rokem 1500 přičítá literatura Benediktu Riedovi. Bez ohledu na jeho vliv lze předpokládat v této době prodloužení presbytáře k východu a snad i položení nového krovu. Jeho relikty přežily i poslední úpravu, řízenou Josefem Mockerm.“ Viz L. Kracíková – J. Smetana, Románská a gotická sakrální

architektura v okrese Česká Lípa, Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností, sv. 9., Praha 2000, s. 45.

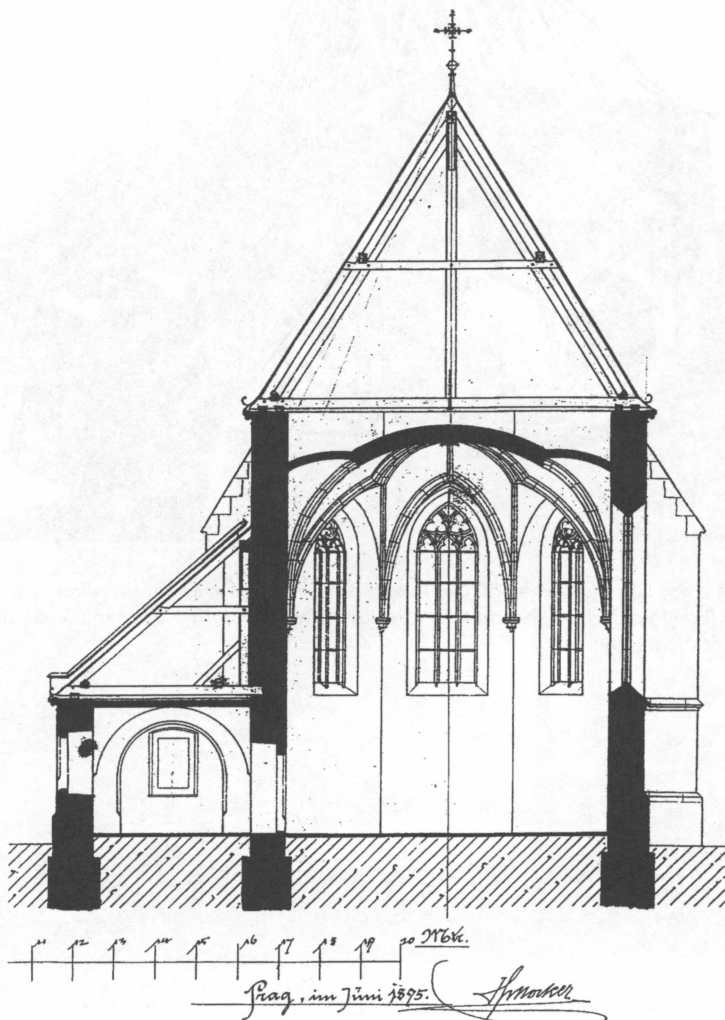
- 19/ F. J. Zoubek, Lipé (Česká Lípa), Památky archeologické XI-6, 1864, s. 47 a J. N. Willomitzer, cit v pozn. 11, s. 6, poznámka č. 3.
- 20/ SOKA ČL, AM ČL, karton 478.
- 21/ R. Müller, Altes und Neues über die Kreuzkirche in Leipa, MNEC 15, 1892, s. 397.
- 22/ Odběr vzorků Jiří Bláha, datace Tomáš Kyncl, duben 2001.
- 23/ Viz pozn. 11.
- 24/ J. Panáček – F. Gabriel, cit. v pozn. 1, s. 27.
- 25/ L. Kracíková – J. Smetana, cit v pozn. 18, s. 45.
- 26/ J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pešina – J. Petráň, Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526), Praha 1985, s. 80.

Obr. 1. Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Půdorysný plán všech krovových konstrukcí stavby. Návrh rekonstrukce, kresba Josef Mocker 1895 (SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, kart. 478).

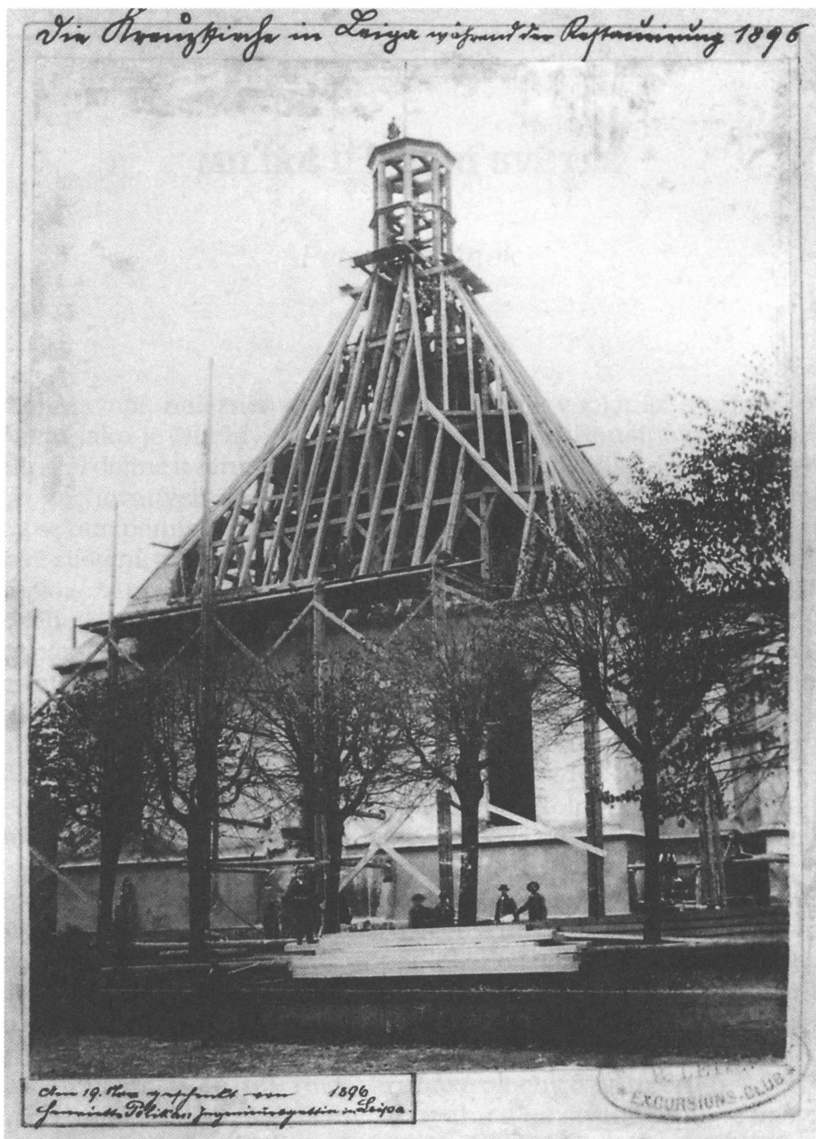
Obr. 2. Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Svislý příčný řez uprostřed lodi, pohled od západu. Návrh rekonstrukce, kresba Josef Mocker 1895 (SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, kart. 478).

Obr. 3. Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Svislý příčný řez presbytářem a sakristií, pohled od západu. Návrh rekonstrukce, kresba Josef Mocker 1895 (SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, kart. 478).

Obr. 4 . Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Rozebírání původního krovu při rekonstrukci v roce 1896, celkový pohled od jihozápadu. (Sbírka starých fotografií Okresního vlastivědného muzea v České Lípě).

Obr. 5. Česká Lípa, kostel sv. Kříže. Stavba nového krovu při rekonstrukci v roce 1896, celkový pohled od jihovýchodu. (Sbírka starých fotografií Okresního vlastivědného muzea v České Lípě).

MILÍŘE U HORNÍ SVĚTLÉ

Petr Havránek

Nepřekvapí, nalezneme-li stanoviště milířů v lokalitě s příznačným jménem jako je Uhelný vrch či Milíř a Pařez u Rousínova, o Milířské (Uhlířské) dolině u Jiretína ani nemluvě. Nález několika desítek poměrně dobře zachovaných stanovišť milířů na katastru Horní Světlé bez toho, že by se tam pomístní jména svědčící o uhlířské výrobě zachovala, je zajímavé zjištění, ale ne zas tak překvapivé. Jedná se totiž o místní tradiční řemeslo,^{1/} za první obyvatele Horní a Dolní Světlé jsou považováni uhlíři.^{2/}

Stanoviště milířů nalezená v létě loňského roku obklopují Horní Světlo v pásu od přehrady na Hamerském potoce přes Kopřivnici a Čihadlo k hraničnímu přechodu H. Světlá – Waltersdorf. Nejvíce je jich nad přehradou na svazích Kopřivnice, kde jsou snad u každého pramene. Dalším faktorem lokalizace je blízkost cest. Příkladem může být Holzbahnhof původně procházející po současném dně přehrady,^{3/} okolo které je soustředěno hned osm milířů. Nezanedbatelnou okolností je i to, aby stanoviště bylo chráněno před větrem, který by jinak ztěžoval regulaci hoření.^{4/} Nejdůležitější podmínkou, o které víme jen to, že byla kvantitativně splněna, je dostatek dřeva, o jeho druhovém složení zatím nevíme. Milíře byly postaveny přímo v lesních porostech a tím odpadla obtížná doprava dřeva. Všechny stály na svahu, podle jehož sklonu se měnila i jejich velikost a náročnost stavby i obsluhy. Umístění na svahu však umožňovalo snadnou stavbu dehtařských milířů. Milíře zpravidla nestály samostatně, blízkost 3–5 pracovišť umožňovala efektivní nepřetržitý provoz.

Nalezená milířiště jsou rovné kruhové plochy o průměru 5–10 m, na jedné straně částečně zapuštěné do svahu a na straně protější nasypané. Po obvodu se zpravidla nalézají zbytky nízkého valu, vzniklého při vyhrabování milíře. Jedná se o stojaté (vlašské) milíře.^{5/} Milířiště byla zakládána na propustné půdě, která umožňovala vsakování tekutých produktů hoření, plocha mohla být mírně vypáďována od středu kruhu

k okraji.^{4/} Výjimku tvořily dehtařské milíře, jejichž dno bylo upraveno k jímání a odtoku kapalin.^{5/} Na upravenou plochu byla v soustředných kruzích mírně šikmo a velmi těsně stavěna polena hrubá či štípaná. Délka polen nebo spíš krátkých kmenů určovala počet pater, zpravidla při délce polen 1–2 m šlo o 2–3 patra se zužující se základnou. Výsledný tvar připomínal kruhový stan. Objem použitého dřeva dosahoval několika desítek plnometrů. Svislou osu tvořil kůl tzv. král, obložený snadno zápalným dřívím. Krivá polena, pařezy a nedopalky z předešlých pálení byly kladeny nahoru do vrcholu milíře, tzv. čepice.^{6/} Celá stavba byla pokryta vnitřní spalitelnou vrstvou ze štěpin, kůry, mechu apod., vnější těsnicí vrstva z hlíny, písku a uhelného prachu byla vlhčena pro lepší soudržnost. Na vrcholu byla slabší a tím propustnější, jinak by mohlo dojít k rozmetání milíře přehřátou párou nebo výbuchem metanu, pokud by tyto zplodiny nemohly odcházet středovým otvorem.

Milíř byl obvykle zapálen nahoře v otvoru vzniklém vytažením krále ven nebo v kanálku z boku, který do středové dutiny ústil, v každém případě odhořival seshora dolů a do stran. V první fázi – tzv. tepení^{6/} – šlo vlastně o sušení dřeva, které obsahovalo podle období kácení mezi 30 až 50 % vody, přitom vycházel z vrcholu hustý tmavý kouř.

Vlastní hoření bylo asi po 36 hodinách od zapálení signalizováno světlejším modrým dýmem a po utěsnění vrcholu nastalo tlumené hoření za minimálního přístupu vzduchu provázené částečným tepelným rozkladem dřeva. Pro zjištění správného okamžiku k utěsnění horního otvoru vylezl uhlíř na vrchol a podle charakteristického praskání pod nohama odhadl stav hoření a určil další postup.^{4/} V této fázi vznikaly organické plyny CO, CO₂, metan a kapaliny kyselina octová, alkoholy, terpentýnové oleje a dehty, zpočátku ještě s vodou, teplota dosahovala 500 °C.^{7/} Tlumené hoření bylo dále řízeno propichováním anebo ucpáváním prúdůchů, umístěných obvykle asi 0,5 m od sebe. Při propíchnutí se vyvalil hustý hnědý dým a pára, prúdůch se ucpával při vývinu namodralého dýmu, přitom se postupovalo ve směru hoření. Plášť milíře bylo nutno za sucha kropit a za deště zesilovat další vrstvou hlíny. Po vypálení obsahu se milíř ještě utěsnil pro úplné zuhelnatění.^{4/}

Poté se milíř hasil a chladil zkrápěním a konečně vyhraboval, obvykle v noci pro lepší vychytání žhnuoucích uhlíků, které by mohly způsobit horké chvíle vozkovi odvázejícímu uhlí ke spotřebiteli.

Celý výrobní postup se tedy skládal z kroků: příprava milířiště, přibližování dřeva a stavění milíře, tepení, řízené hoření, hašení a chlazení, vyhrabování, a trval dle velikosti milíře 2–4 týdny.

Dřevěné uhlí bylo podstatně lehčí než výchozí dřevo a přitom mnohem výhřevnější. Použití uhlí bylo dost specifické, především jako palivo a redukční prostředek pro výrobu vápna, dále v metalurgii a při zpracování kovů^{7/} a také k výrobě střelného prachu.

V dehtařských milířích se vyráběly dehty. Jejich dalším zpracováním vznikala tzv. smola, směs alifatických uhlovodíků za běžných teplot pevné konzistence, s vysokým obsahem uhlíkové hmoty, tzv. koksu, vzniklým rafinací dehtu. K tomuto účelu stávaly poblíž dehtařských milířů nebo pecí ještě rafinační výhně, kde se dehty zavařovaly na smolu, což byla surovina pro výrobu kalafuny a kolomazi.^{7/}

Z více než 50 nalezených milířišť lze nejméně u tří (3, 31, 42) usuzovat na dehtařský provoz, rovněž byla nalezena stavba připomínající dehtařskou (destilační) pec anebo rafinační pracoviště.

Nalezené předměty až na výjimky (hrot kopí, 24) souvisí s uhlířským provozem: klíny sekery, motyka, pilový list, nebozez, nože, podkovy, řetězy, zákolník, obruč z trakaře, podkúvky z bot.^{8/} Keramika zatím chybí, přitom dehtařské stanoviště by mělo poskytnout střepy speciální keramiky.

Po zjištění tak velkého počtu uhlířských pracovišť zjevně spolu souvisejících nutně vyvstává otázka, jak staré jsou dochované hmotné doklady. Terénní průzkum nepřinesl žádné datovatelné nálezy a bádání v archivech zatím nebylo provedeno. Následující úvahy nemohou určit stáří uhlířské činnosti doložené v terénu, ale pouze uvést předpoklady pro nepřímé datování.

- 1) Stanoviště milířů se dnes nacházejí většinou v lese mýtného stáří, konkrétně v okolí přehrady jsou porosty 100–110 let staré.^{9/} Vezme-li čas výsadby těchto stromů za čas, kdy předchozí porost (určitě též značného stáří) zmizel v tamních milířích, jsme na konci 19. století, v letech 1880–1890. To je nejmladší možné datum existence místní uhlířské výroby.
- 2) Proti tomuto stáří svědčí okolnost, že popisy života obyvatel Horní a Dolní Světlé na přelomu 19.–20. století libující si zejména ve zdůrazňování místních tradičních řemesel, se o uhlířích té nebo nedávno minulé doby nezmiňují ani nejsou zaznamenány v lidové slovesnosti.^{10/}
- 3) Možnost uchování stanovišť je poměrně značná, milířišť jen velmi obtížně zarůstají a v podstatě jim hrozí pouze mechanické poškození. Všechna zničená stanoviště, která se podařilo nalézt, byla poškozena v posledních letech výsadbou nového porostu. Pokud byla příprava

půdy provedena strojně, bylo možné stanoviště zaznamenat již pouze podle černé hlíny a uhlíků, kdežto výsadba do jamek po odklopení drnu zachovala částečně i obrys milíře. Tento šetrnější způsob byl používán i v minulosti. To znamená, že milíře mohly přestat i více než jedno obmýtí a mohou být tedy starší. Zvláštní osud měl milíř č. 5 na červené turistické cestě nad přehradou, tato cesta jej dnes protíná zahloubena pod jeho dno. I tato cesta je už nejméně 100 let stará a původně vedla úvozem stranou od milíře, než byla přeložena přímo do milířiště.

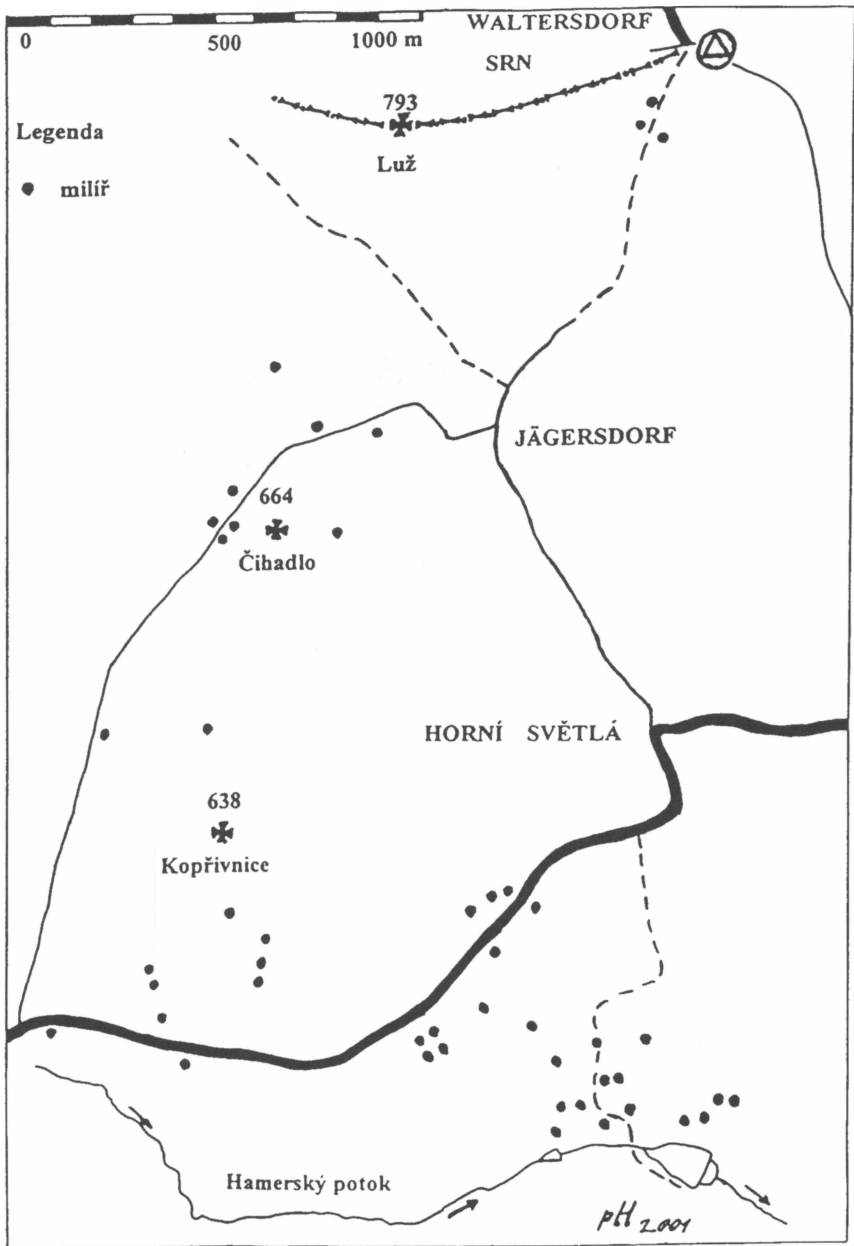
- 4) Znalost stáří lesních cest a průseků, k nimž se milíře přimykaly, by mohla významně přispět k jejich datování. Například silnice III/26844 Dolní Světlá – Nová Huť postavená kolem roku 1842 je obklopena milířišti (těsně např. 22, 23 za příkopem), ovšem i ji předcházela starší cesta.^{11/}
- 5) Dalším předpokladem, který posunuje uhlířskou činnost dále do minulosti je analogie s „nepamětí“ na hornickou činnost – dobývání a zpracování železných rud. O této činnosti ve stejné oblasti se také nezachovaly žádné důvěryhodné zmínky. Nepřímo je ale časově limitována existence hamru a to zmínkou o Hamerském potoce ze 17. století.^{12/} Pracoval-li tehdy hamr, muselo být v provozu metalurgické zařízení a to potřebovalo k činnosti uhlí. Sklářny v této oblasti pracovaly ještě dříve, používané nástroje musely být vykovány též s pomocí dřevěného uhlí.
- 6) Časové srovnání se sousedními lokalitami není zatím možné, také nejsou datovány. Stanoviště milířů na Horní Světlé byla objevena náhodou na jaře 2001, není bez zajímavosti, že se k nim před několika lety přiblížili badatelé při průzkumu starých skláren, při té příležitosti bylo nedaleko zjištěno jedno stanoviště již na pravém břehu Hamerského potoka.^{13/} Milířská dolina v k. ú. Dolní Podluží by měla poskytnout již podle jména množství stanovišť, zejména v lesním oddělení Bei den Kohlstätten,^{14/} dosud nalezená stanoviště leží mimo něj.^{15/} Rovněž byl již nalezen objekt sloužící k výrobě anebo dalšímu zpracování dehtu.^{16/} Na rozdíl od Světlé byla zde nalezena keramika a to u pramene Milířky v blízkosti milíře, střepy náleží do 14.–15. století.^{17/} Dále tam na uhlíře upozorňuje ještě chata Na milíři, nejspíš i hraniční Černá brána.^{18/} Další slibnou lokalitou je okolí Rousínova v k. ú. Cvikov, kde na úpatí vrchu Pařez poblíž Uhelného vrchu bylo zjištěno několik stanovišť, na dehtařskou výrobu by mohlo ukazovat místní jméno Smolný.

Okresní úřad Česká Lípa, orgán státní správy lesů, nechal zpracovat pro svoji potřebu projekt na ochranu popisovaných archeologických lokalit při lesnickém hospodaření v nejbližších letech. Předmět ochrany a zájem o zachování lokalit nevyžaduje v obnovovaném lesním hospodářském plánu 2002–2012 přijetí opatření, jako je změna prostorového rozdělení lesa, změny v ploché tabulce ani změny kategorizace dotčených částí lesa. Plochy lokalit tedy zůstanou i nadále v tzv. porostní ploše a v současné kategorii lesa. V lokalitě č. 7 je z důvodu demonstrování lokality projektem navrhováno odstranění části nárostu lesa na ploše a při obvodu – toto „odlesnění“ je však nepatrné, svým plošným rozsahem nevylišitelné v mapách, bez nutnosti vzniku holiny a stanovení předpisu zalesnění. Tento pomístný a plošně nevýznamný zásah bude součástí tzv. „redukované holiny“ v rámci nepatrně sníženého zakmenění. Existence vymezených lokalit není ani důvodem pro změny způsobů obnovy lesa s výjimkou vyčlenění uvedených ploch lokalit z předpisu zalesnění při případné následné obnově dle předpisu obnovovaného lesního hospodářského plánu. Projekt navrhuje začlenění ploch následně uvedených lokalit v popisné části obnovované plánu do redukované holiny a vyčlenění z předpisu zalesnění v případě obnovy dotčené části lesa (ostatní zde neuvedené lokality se nacházejí v předmýtných porostech, věkově výrazně mladších struktur). Obecně se jedná o kruhové plochy o průměru cca 10 m, tj. cca 30–40 m². Týká se stanovišť: 1, 2, 5 část, 9 část, 10, 11, 17, 24b, 25, 26, 27, 28, 29, 38 část, 39, 42. Tyto zásady orgán státní správy lesů začlení do všeobecné části plánu a převezme jejich grafické znázornění do mapy. Pro lesního hospodáře to pak znamená vyčlenit plochy milířišť ze zalesnění při obnově dotčených částí lesa dle předpisu obnovovaného plánu nebo při vzniku holiny z nahodilé těžby. Dále musí zamezit pálení klestu na zájmové ploše a vyklízování vytěžené dřevní hmoty přes plochu s ohledem na její zachování včetně obvodových valů.^{19/}

Uhlířská a dehtařská činnost jako speciální venkovská řemesla byla charakteristická pro území s velkými lesními celky. V rámci kolonizace se předpokládá působení prospektorů, sklářů a uhlířů. Zatímco prvé dvě profese zažívaly období slávy i úpadku, mnohem jednodušší uhlířství mohlo poměrně souvisle přetrvat staletí. Nalezená stanoviště milířů asi nejsou stará šest století, ale ani sto let, i když některá vypadají tak, že by se z lesa mohl vynořit umouněný chasník, vyhrabat zasutou sekeru a dát se do díla.

LITERATURA A POZNAMKY

- 1/ Reim, A.: Die Burgruine Mühlstein u. ihre Umgebung. Neuhaus, 1849.
- 2/ Koch, D.: Heimatkunde der Gerichtsbezirkes Deutsch-Gabel. D. Gabel, okolo 1925.
- 3/ Niklas, A.: plány přehrady na Hamerském potoce. Teplice, 1938.
- 4/ Maruniak, J.: Uhliská volakedy a dnes. MNV Uhliská, 1985.
- 5/ Kořán, J.: Technika doby lucemburské. Studie z dějin hornictví, 11. NTM, Praha, 1981.
- 6/ Kubička, J.: Skautík Čiperka. V. Šeba, Praha, okolo 1922.
- 7/ Pleiner, J.: Středověká výroba smoly v Krásné dolině u Rakovníka. PA, 61, Praha, 1970.
- 8/ Plekanec, M.: Předběžný soupis nálezů – milíře H. Světlá, D. Podluží. MS, 2001.
- 9/ Porostní mapa LHC Česká Lípa, LR Nová Huť, Naděje. UHUL Brandýs nad L., 1994.
- 10/ Paudler, A.: Der neue Kammweg von Jeschken zum Rosenberge. Leitpa, 1904.
- 11/ Silnice navazuje na císařskou silnici Praha – Rumburk z poloviny předminulého století a je datována letopočtem na zídce mostu „U Jána“ (Mittlere Brücke). Most byl v r. 1999 důkladně renovován firmou SaM Česká Lípa, díky úsilí Správy ChKO Lužické hory a OkÚ Česká Lípa v původní podobě.
- 12/ Zuman, F.: Dvě zaniklé sklárny na panství zákupském. Časopis Společnosti přátel starožitností, 47, 1939, č. 1.
- 13/ Plekanec, M.: Ústní sdělení.
- 14/ Wirtschaftskarte Rumburg – Niedergrund. M. 1 : 7200. 1900.
- 15/ V září 2001 byly pro účely exkurze Vlastivědného spolku Českolipska – Klubu přátel muzea Česká Lípa po trase Naučné hornické stezky objeveny milíře u pramene Miliřky a ve spodní části Miliřské doliny – P. Havránek, A. Novák, lokality byly registrovány u Lesů ČR, Lesní správa Rumburk.
- 16/ Fabianek, O.: ústní sdělení – nález milířů na svazích Weberbergu – Kozích hřbetů.
- 17/ Novák, A.: Ústní sdělení.
- 18/ Štika, J.: Ústní sdělení.
- 19/ Hromek, J.: Milíře. Liberec, 2001.

DROBNOSTI

NÁLEZY Z HRADU FALKENBURK

Aleš Novák

V rámci prospekce historické těžební činnosti jsem dne 27. října 2000 došel po hřebenu Lužických hor od Hvozdu až ke zřícenině středověkého hradu Falkenburk (vrch Sokol, kóta 593),^{1/} který jsem si chtěl prohlédnout, neboť v jeho okolí je také vyhloubeno několik železnorudných dobývek.

Podíváme-li se na historii hradu, tak je vcelku krátká, trvala něco málo přes 50 let. Hrad byl snad postaven Vartenberky někdy na počátku 15. století na vysokém a strmém nepřístupném vrchu nedaleko Petrovic u Jablonného v Podještědí. První věrohodné zmínky o hradu jsou až z roku 1415, kdy přešel do držení Albrechta z Donína. Úkolem posádky této pohraniční pevnosti bylo střežit nejen přístup na vartenberské území, ale i mimořádně důležitou silně frekventovanou záhvožďskou obchodní cestu směřující tudy z Jablonného na sever k Ojvínu a k Žitavě. V době nebezpečí útoku husitů byl hrad posílen o lužickou posádku. V roce 1429 však hrad získal za dědických sporů husitský hejtman Jan Kolůch, který odtud podnikal loupeživé výpravy do Žitavska. Proto o velikonočních svátcích roku 1431 Lužičané hrad vypálili. Přestože byla tato husitská pevnost brzy opravena, její trvalý zánik na sebe nenechal dlouho čekat. Roku 1437 zde vypukl požár a na rozkaz císaře Zikmunda, aby byly zbytky hradu zbořeny, Žitavští dílo zkázy dokonali. Kolem roku 1476 bylo opuštěné hradiště ještě jednou využito Berky z Dubé, kteří zde měli vlastní osádku proti Žitavským. Rokem 1476 dějiny Falkenburku končí.^{2/}

Při vizuální prohlídce zříceniny jsem zjistil, že na mnoha místech jak v areálu hradu, tak i na svazích zbořených valů byla prudkými dešti i větrem odkryta původní vrstva kamenné suti. Na ní se nacházejí úlomky červené střešní krytiny (6), fragmenty užitkové keramiky (z nichž

některé jsou již porostlé zeleným mechem), a také železné úlomky, jako menší i větší hřeby (2, 3, 5). Dále jsem posbíral dva zahnuté háčky tvarově připomínající háčky na chytání ryb (7), a jakousi přezku se třemi otvory, která se však rozlomila v důsledku koroze (4). Ležela zde volně na povrchu i polovina rozlomené jezdecké koňské podkovy tvarově odpovídající začátku 15. století. Místa povrchových sběrů jsou na orientačním náčrtku hradu (obr. 1) vyznačena čísla, shodnými s čísly kreseb těchto nálezů na obr. 2.

Nejvíce fragmentů keramiky, nalézající se volně na povrchu, je na místech označených číslem 8 a potom také u čísel 3 a 4. Vyskytují se mezi nimi i zachovalé horní okraje nádob důležité pro datování. Některé úlomky jsou zdobeny červenými linkami. Na úlomcích keramiky jsou patrné stopy ohně a sazí, nejspíše z požáru, při kterém hrad zanikl. Celkem jsem posbíral 47 kusů keramických a 8 kusů železných úlomků. Spolu s jejich kresbami a celkovým náčrtem místa nálezů byly tyto nálezy v listopadu 2000 předány do Okresního vlastivědného muzea v České Lípě.

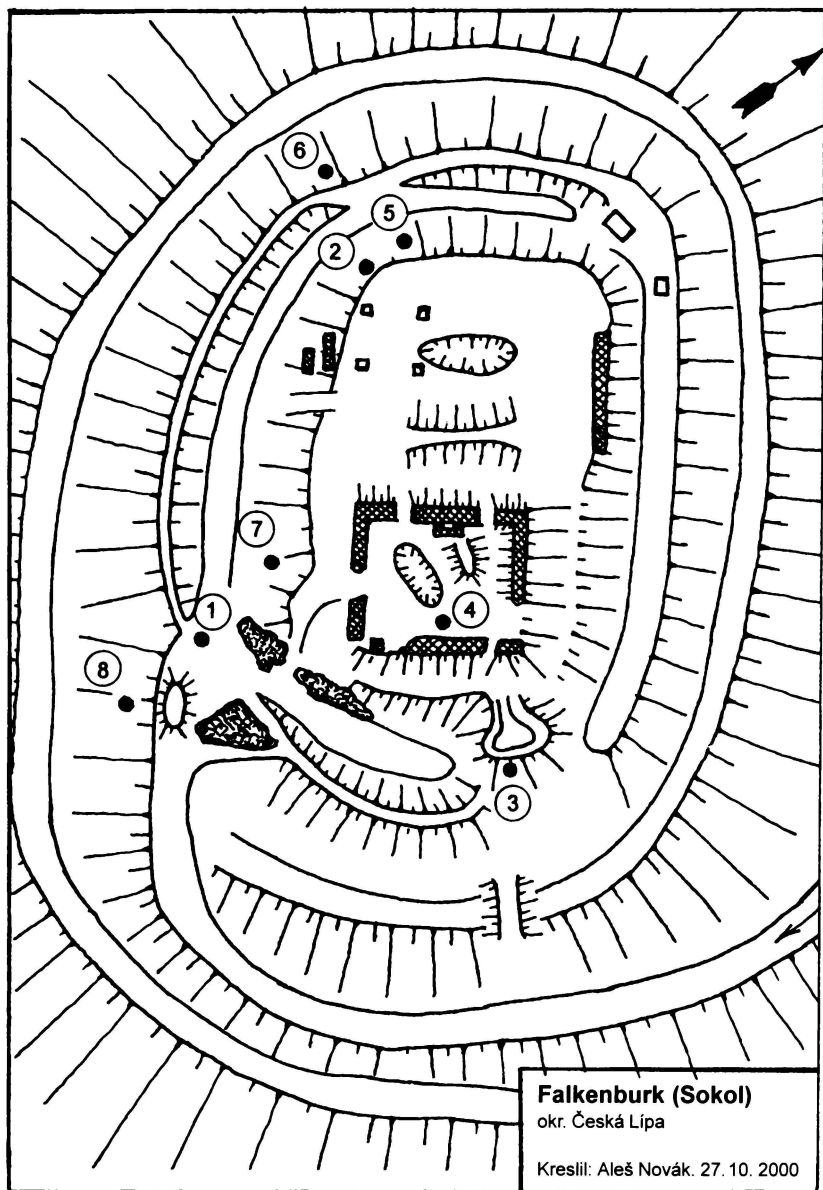
Turistická návštěvnost zříceniny hradu je dosti velká, o čemž svědčí vyšlapané cesty kolem valů a zbytků hradních zdí. Archeologické nálezy se zde volně povalují na povrchu (tak jako i na mnoha jiných archeologických lokalitách našich regionů) a je zde nebezpečí jejich odcizení nepovolanými osobami a hledači s detektory. Výskyt takových osob byl v podzimních měsících roku 2000 zaznamenán jak v okolí hradů Milštejna a Tolštejna a kolem Bouřného, tak i na trase naučné stezky v údolí Miliřky i jinde. Svědčí o tom množství nezahrabaných jam všude v okolních lesích. Jen málo laických nálezů je předáno do přírůstkového fondu regionálních muzeí.

Z těchto důvodů a také proto, že historie hradu není moc známá, se nabízí možnost podnikání záchranných akcí se členy Klubu přátel muzea a provádění povrchových sběrů za odborného dohledu příslušného archeologa. Domnívám se, že by bylo nutné tato vhodná opatření provést neprodleně, a to i na jiných lokalitách. Zachránilo by se tímto způsobem mnoho cenných exponátů i dokladů důležitých pro datování zejména lokalit, k nimž chybí písemné prameny.

listopad 2000

POZNÁMKY

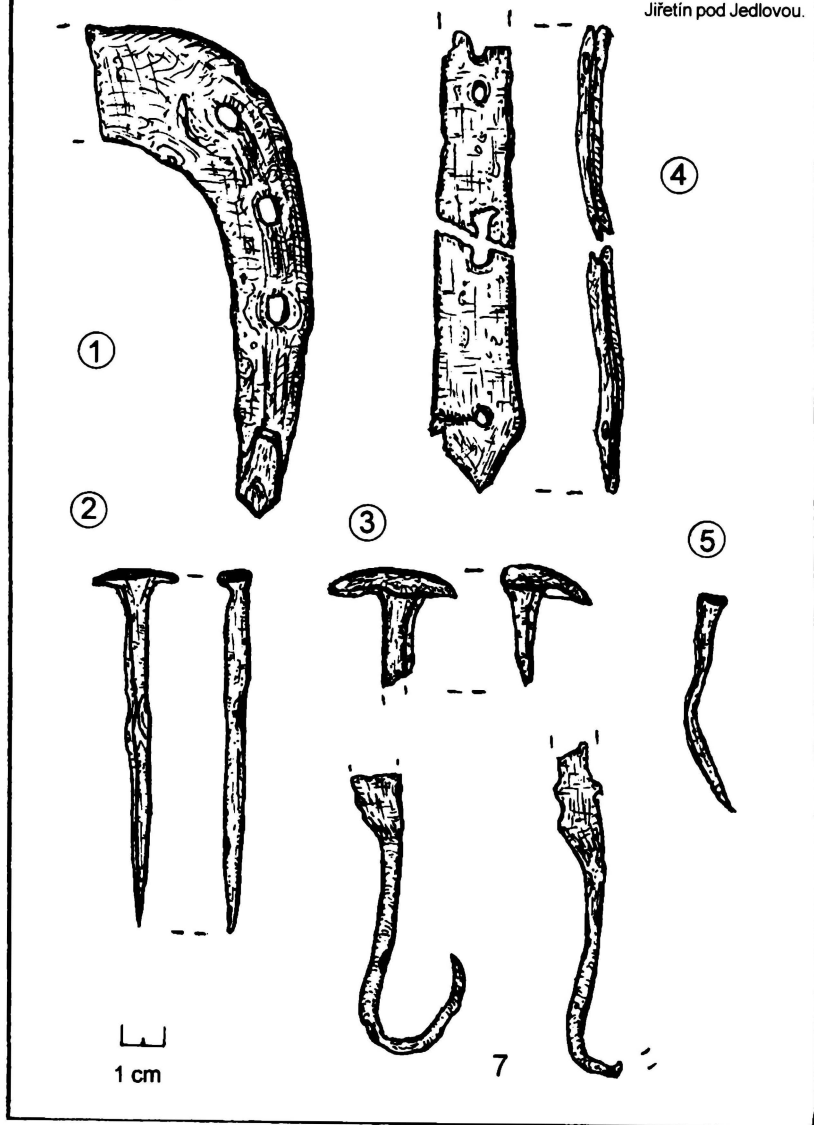
- 1/ Turistická mapa Lužické hory 1 : 50 000. Klub Českých turistů, VKÚ 1997.
- 2/ Anděl, R.: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl – Severní Čechy, Praha 1984. Anděl, R. – Kabiček, J.: Hrady a zámky Severočeského kraje. Severočeské krajské nakladatelství 1962.

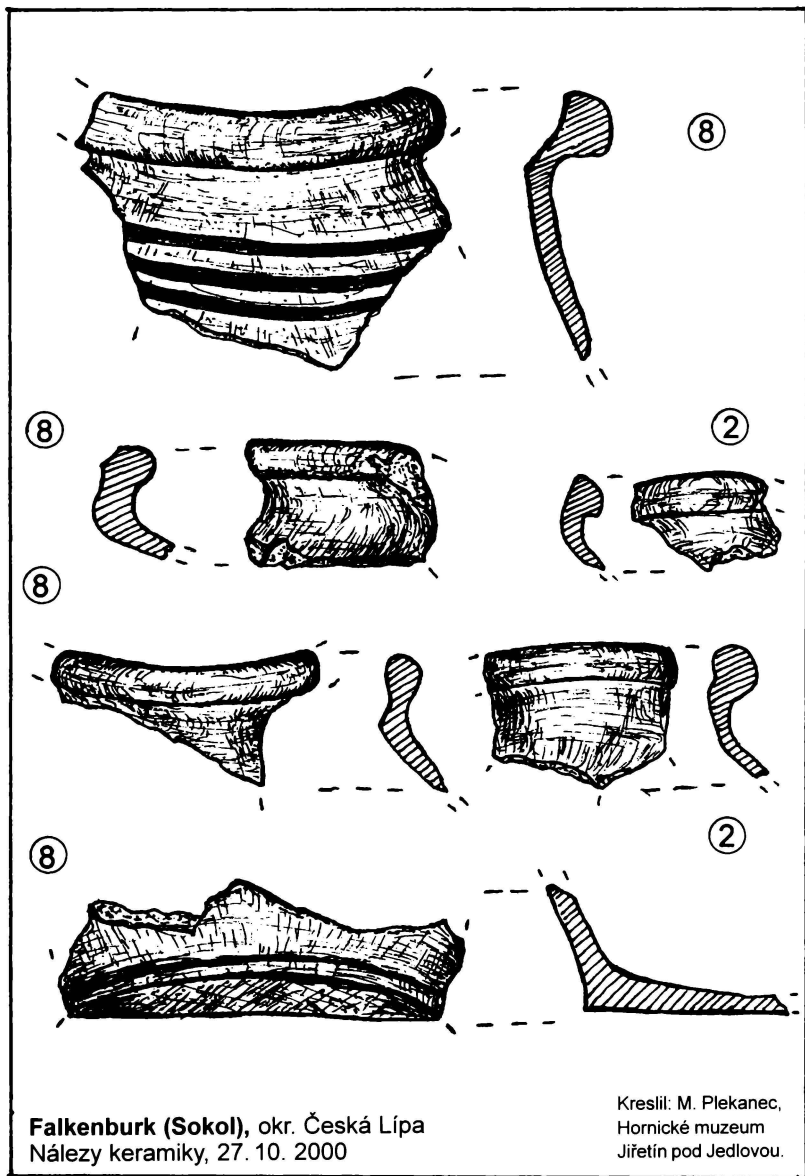
Obr. 1. Orientační náčrtek hradu Falkenburg s vyznačením míst povrchových sběrů.

Falkenburk, okr. Česká Lípa
Železné nálezy, 27. 10. 2000, Aleš Novák.

Kreslil: M. Plekanec,
Hornické muzeum
Jičetín pod Jedlovou.

Obr. 2. Kresby železných nálezů.

Obr. 3. Kresby některých fragmentů keramiky.

NEZNÁMÁ RENESANČNÍ SKLÁŘSKÁ HUŤ U NADĚJE

Michal Gelnar

Terénní prospekce mohou ještě i dnes přinést překvapivé a nečekané objevy. Při rekognoskaci terénu ve vztahu ke geologii mikroregionu okolí Mařenic na Cvikovsku našel Mgr. Petr Havránek v červenci roku 2000 v Hamerském potoce^{1/} kus amorfního zpečeného různorodého materiálu (vizuálně je to černá napěněná hmota s bílými příměsemi – křemen, s vrstvičkou pískovce? a s nečistotami žáromateriálu či horniny?), jehož část povrchu je sklovitého charakteru. Tato hmota je s největší pravděpodobností popelem s drobnými částicemi křemene, ze které se ve středověku (někde až do pozdního novověku) opakovaným přetavováním stává skelná hmota – sklovina (Smrček 1996, s. 82 a d.).

Nález zavedl podnět ke společné návštěvě onoho prostoru v dubnu 2001 a pokusu nalézt další hmotné prameny, které by ozřejmily původ prvotního nálezu. V potoce bylo nalezeno 2,5 cm dlouhé nazelenalé sklo a posléze na pravém břehu téhož potoka, v téměř neznatelném souběžně vedeném korytě náhonu neznámého účelu délky asi sto metrů, byl nalezen zlomek sklářské pánve.^{2/} Podle prvotního nálezu amorfního materiálu jsem nabyl domněnky, že se jedná o doklad provozu středověké sklářské hutě, kterých je doloženo v okolí několik (Gelnar 1997). Aby bylo možno určit stáří této nově zjištěné lokality zaniklé domnělé středověké sklářské hutě, byla provedena v létě téhož roku nová prospekce^{3/} s pokusem o nalezení dalších hmotných pramenů, především zlomků užitkové keramiky, která by pomohla datovat tuto lokalitu. Při rekognoskaci v hustém smrkovém lese jsme našli další hmotný pramen, kterým je velký amorfní kus žáromateriálu s natavenou sklovinou a žarem slinutým povrchem (ponechán in situ). Z malé ověřovací sondy v okolí prvních nálezů jsem vyzdvihl převážně zlomky tenkých okenních

terčů,^{4/} zlomek krátké trubičky (dl. 2,3 cm, průměru 9,5 mm) a několik drobných zlomků z neurčitelných dutých výrobků, všechny ze světle-zeleného jemně bublinatého skla.^{5/} Dalšími hmotnými prameny jsou taveniny skla zelené barvy, drobný kousek nečisté taveniny téměř čirého skla s velmi světlým lila zabarvením a kus nistějového skla hnědofialového zabarvení s vtaveninami křemenných zrn (dl. 9 cm), šamotových zlomků a jejich velmi drobných částic. Z technické keramiky jsou doloženy drobné zlomky sklářských pánví, šamotových pomůcek a maltoviny(?). Z užitkové keramiky bylo nalezeno několik různorodých zlomků s vnitřní či vnější glazurou (1 zlomek kameniny).

Lokalita zaniklé dosud neznámé sklářské hutě^{6/} se nachází na pravém břehu Hamerského potoka na katastrálním území Horní Světlé(!) severozápadně od obce Naděje, vzdálené asi 2 km západně od seníku v osadě Hamr, stojícího v místech zaniklého hamru (s největší pravděpodobností na drcení horniny z nedaleké, dosud nenalezené, stoly), který překryl původní technický objekt, jenž byl sklářskou hutí. O něco níž v osadě pak stávala pila, která pracovala do poloviny 20. století (Gelnar 1996, s. 48, 70, obr. 3).

Pokusme se nyní o časové zařazení této dosud neznámé sklářské hutě. Použijme k tomu nalezených, byť jen dvou, zlomků dutého skla (okenní terče nelze spolehlivě datovat). Jeden je s optickým dekorem kosočtverců, druhý s plástvovým. Z archeologických výzkumů jsou v českých zemích doloženy shodné a jiné optické dekory (svislé linky, některé stáčené do spirál, čočky, kosočtverce a jejich varianty). Archeologickými výzkumy je jejich používání na skleněných výrobcích datováno od poloviny 16. století do konce 1. třetiny následujícího století (Drobný – Sedláčková 1997, s. 136, 137; Hejdová 1981; Sedláčková a kol., b. d.; Kol. 1998).^{7/} Nalezené zlomky užitkové keramiky jsou velmi drobné a hůře datovatelné. Přesto jsou rámcově datovány ve shodě s nálezy skla.

Pisemné prameny o sklářské hutě u Naděje nebyly dosud nalezeny. Jako neurčitou informací by bylo možno použít citaci německého článku z roku 1937 (viz O. Sch. 1937), kde je uvedeno (překlad): *“...kteří také měli Novou huť” jižně od Horní Světlé. Tato sklárna mohla být roku 1609 již provozována nějaký čas a zřejmě skončila kolem roku 1650.*” Autor neuvádí, odkud čerpal údaje. V předešlých a následujících řádcích citovaného textu autor uvádí Schürerovskou sklářskou huť v Krompachu. Ta však nestála jižně od vsi Horní Světlá, ale jihovýchodním směrem. Zdá se tedy, že autor věděl o nějaké sklárně ležící jižně od Horní

Světlé(?), nově objevená lokalita ale leží jihozápadním směrem. Pravděpodobně ji ztotožnil s dosud také blíže neznámou sklářskou hutí na pravém břehu Hamerského potoka v pozdější osadě Hamr u Naděje, na jejímž místě byl po zániku zřízen hamr, uváděný až roku 1688 a ne přímo již roku 1677 názvem Hamerský potok (Gelnar 1997, s. 44). Sklářská huť zde tedy byla někdy před sedmdesátými lety 17. století, pravděpodobně kolem poloviny století či již v jeho první polovině. Druhou záhadnou informací uvádí F. Zuman (1939, s. 4) ve svém článku Dvě zaniklé sklárny na panství zákupském. V roce 1637 krompašský rychtář a huťmistr Valentin Schürer mladší obdržel od majitelky zákupského panství vévodkyně Anny Magdalény, rozené z Lobkovic, privilegium na provozování svobodného sklářského umění, ve kterém se mimo jiné uvádí: "...kdyby on, nebo jeho dědici a nástupcové postavili opět huť novou pod Dürrenbergem,^{8/}...". Tímto vrchem je, po srovnání starých a současných map, Suchý vrch (638 m n. m.). Ten leží přibližně vzdušnou čarou 4,5 kilometru západně od Krompachu. Na jihozápadním okraji katastru této obce, na tzv. Hutní louce (Hüttenwiesen), stála před polovinou 16. do poloviny 17. století schürerovská sklářská huť, pro kterou bylo obnoveno staré, během třicetileté války zničené, privilegium huťmistra Valentina Schürera staršího. Zdá se tedy, že v době udělení hutního privilegia Schürerům byla huť pod Suchým vrchem již mimo provoz. Byla to ona na místě později vzniklého hamru, či ta v současnosti nalezená? Sice neleží přesně pod Suchým vrchem, ale tehdejší písemně uvedené lokalizování hutě nemuselo být tak přesně popsáno.

Snad se někdy v budoucnu podaří nalézt písemné prameny, které nám více přiblíží historii a datování zaniklé sklářské hutě na Hamerském potoce v Lužických horách, jejíž lokalita byla nedávno nalezena. Nakonec i té, která kdysi stála v nynější osadě Hamr u Naděje.

POZNÁMKY:

- 1/ Potok je také nazýván Lužná – viz Základní mapa ČSSR 02-24-15 z r. 1980.
- 2/ Zlomek sklářské pánve představuje část dna a část stěny do výšky 12,5 cm. Tloušťka dna je 2,5 cm, stěny 3,2 cm. Při vnější stěně při dně pánve (zv. sorta) má zlomek charakteristické prožlabení, které se vyskytuje na sklářských pánvích z doby novověku (autopsií dosud zjištěno u pánvi ze 17. a 18. století).
- 3/ Dne 12. července 2001.
- 4/ Rekonstruovaný průměr 84 mm, tloušťka od 1 do 2 mm. Obdobně větší množství nálezů hmotných pramenů, získaných z prostoru upravovaného těžkou technikou (kolem poloviny osmdesátých let 20. stol.) při seníku v osadě Hamr u Naděje, představují téměř shodné zlomky okenních terčů. Ani tuto lokalitu nelze dosud spolehlivě datovat pomocí tam nalezených zlomků užitkové keramiky.
- 5/ Na drobném zlomku z tenkého (1 mm) nazelenalého velmi drobně bublinatého skla (dl. 1,7 cm) je optický dekor střídavě provedených kosočtverců, který je znám z nálezů v Čechách a na Moravě, např. pořad. č. 64–65, 73–75, 78–88 v katalogu Renesanční sklo a další archeologické nálezy z Nymburka (viz literatura) či pořad. č. 02.3-10, 16.17 z katalogu Sklo, slavnostní keramika a kachle, Renesanční Olomouc v archeologických nálezech. O něco větší zlomek (dl. 4,3 cm) o větší tloušťce (2,4–4,3 mm) je s četnějším množstvím drobných bublinek a optickým plástvovým dekorem.
- 6/ Základní mapa ČSSR 02-24-15 z r. 1980, jihovýchodní svah Malého Stožce (552 m n. m.), vrstevnice 500–510 m n. m.
- 7/ Obdobné optické dekory jsou z nálezů na lokalitě poblíž stavbou tratě zničeného stanoviště zaniklé sklářské hutě na k. ú. Okrouhlá na Českolipsku, k níž také dosud nemáme písemné prameny, které by napomohly k písemné doložené dataci jejího provozu.
- 8/ Podtrženo autorem. Zuman v závorce uvádí překlad názvu jako Lysá hora. Na současných mapách je název Suchý vrch (638 m n. m.). Na staré nedatované německé mapě A. Richtera z Rumburku je název Dürre B. s vrcholovou kótou 639 m n. m.

PRAMENY A LITERATURA:

- Drobný, T. – Sedláčková, H. 1997: Kachle a sklo z odpadní jímky ze 16. století v Olomouci. Muzejní a vlastivědná práce 3, roč. 35, s. 129–139.
- Gelnar, M. 1979: Lisované sklo, kapitola II. Technický zpravodaj VÚUS Nový Bor, č. 4, roč. XXI, s. 9–11.
- Gelnar, M. 1996: Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří. Bezděz 4, s. 37–74.
- Gelnar, M. 1997: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku, Část 1. Okres Česká Lípa. Bezděz 6, s. 41–60.
- Gelnar, M. 2001: Soupis lokalit s nálezy skla 1550–1650, strojopisné poznámky pro dr. Hedviku Sedláčkovou z Olomouce (podklady k třídičné publikaci o českém sklářství).
- Havránek, P. 1996: Dobývání železných rud v okolí Mařenic. Bezděz 4, s. 153–162.
- Hejdová, D. 1981: The glasshouse at Rejdice in northeastern Bohemia late sixteenth – early seventeenth centuries. In: Journal of glass studies, Volume 23, The Corning Museum of Glass, Corning, s. 18–33.
- Kolektiv, 1998: Sklo, slavnostní keramika a kachle, Renesanční Olomouc v archeologických nálezech. Památkový ústav v Olomouci a Spolek pro podporu historicko-archeologických výzkumů na Olomoucku.
- Mapa stabilního katastru, Mařenice 1843, SOkA Česká Lípa.
- Sedláčková H. a kol. b. d.: Renesanční sklo a další archeologické nálezy z Nymburka. Libice nad Cídlinou.
- O. Sch. 1937: Wüste Marken im Grenzgebirge. In: Beiträge zur Heimatskunde, Warnsdorf, s. 74–77.
- Smrček, A. 1996: Sklářské suroviny a kmeny v minulosti. I. Základní suroviny. Sklář a keramik 4, roč. 46, s. 79–88; II. Složení a kmeny starých skel, tamtéž 5, s. 121–126.
- Turistická mapa Lužické hory, 1 : 50 000, 1992, 1. vydání. Edice Klubu českých turistů.
- Wander-Karte durch Nordböhmen, A. Richter, 5. Auflage, b. d., Schönlinde.
- Základní mapa ČSSR, 1 : 10 000, 02-24-15, r. 1980.
- Základní mapa ČSSR, 1 : 10 000, 03-13-11, r. 1985.

MOROVÁ LOKALITA „STERBETELLE“ U CVIKOVA

Petr Kühn

Mezi Radvancem a Cvikovem se rozkládá zalesněná, poměrně málo členitá krajina, asi v polovině severní části rozdělená turisticky velmi známým Údolím samoty. Ve východní polovině s nadmořskými výškami kolem 350 m z ní vyčnívají čtyři poměrně ploché, hustě zalesněné vrchy, od severu: Hrouda, 452,3 m n. m., nepojmenovaný vrch, asi 400 m n. m., Chudý vrch, 432,8 m n. m. a poněkud dále k jihu Strážný, 491,6 m n. m. Hrouda je z těchto vrchů plošně nejrozsáhlejší, přesto však není v krajině zvláště nápadná a v pohledu od silnice z Cvikova do Nového Boru vypadá spíše jako nízký protáhlý hřbet.

Ve starší německé literatuře se pro tyto vrchy uvádějí jména Balleberg (Hrouda), Stolleberg (Chudý vrch) a Wach(e)berg nebo Hutberg (Strážný). Tak např. Puhl (1881) píše, že Balleberg je návrší ležící západně od Cvikova a hraničící s radvaneckým revírem. Na jeho úpatí je podle něho v roce 1881 ještě jako malá loučka patrné místo, kde byly v roce 1680 pohřbeny oběti moru. Rovněž Stolle (1894) lokalizuje Balleberg na jihozápad od Cvikova do blízkosti Ortele. Hantschel (1913) ve svém turistickém průvodci po oblasti Ploučnice píše podrobněji, že od střelnice ve Cvikově vede pěšina k Panenskému kameni (Jungfernstein) a vpravo od ní leží vrch Balleberg, k. 451, na jehož severním úpatí je tzv. „Sterbetelle“, kde byly pohřbeny oběti moru v Cvikově r. 1680. Podle těchto (a dalších zde necitovaných) údajů je jednoznačně Balleberg totožný s vrchem Hrouda, ležícím jihozápadně od Cvikova, přibližně mezi Cvikovem a Radvancem. Na novějších českých mapách je takto pojmenován a má vyznačenou nadmořskou výšku 452,3 m.

Místo, kde byly pohřbeny oběti moru, se podle výše citovaných autorů, Puhla (1881) a Hantschela (1913) i v další německé vlastivědné literatuře uvádí pod jménem „Sterbetelle“ (odvozeno od německého

sterben = umírat, slovo Telle pak ve zdejším německém nářečí označovalo malé údolíčko, zpravidla bez vodního toku^{1/}).

O morovém hřbitově se zmiňuje i „Encyklopedie okresu Česká Lípa“ Petra Randuse,^{2/} neklade jej však k Hroudě (Balleberg), ale uvádí jej pod heslem „Bártlův vrch“, kde píše: „*kuželovitý vrch nad soutokem Bobravy a Rousínovského potoka mezi Svorem a Martinovým údolím, dřív Ballův. 1680 pod vrcholem morový hřbitov (rodina Fritschova)*“. Podle Randuse se tedy oba názvy, Balleberg a Bartelberg, vztahují na stejný vrch, jehož poloha však neodpovídá Hroudě. Jménem Bartelberg (Bartelův vrch) je v německé literatuře (např. Wurm 1914, Müller 1933, Koch 1925) shodně s Randusem označován poměrně nápadný kuželovitý vrch, ležící jižně Rousínova nad pravým (západním) břehem Rousínovského potoka u jeho soutoku se Svorským potokem. Není tedy pochyby, že Bartelův vrch leží severozápadně od Cvikova, mezi Svorem a Martinovým údolím; v novějších turistických mapách a v základní mapě ČR v měřítku 1 : 10 000 a 1 : 25 000 je v tomto místě vrstevnicemi vyznačen nepojmenovaný vrch bez udané nadmořské výšky. Není tedy Ballův vrch (Hrouda) totožný s Bartelovým vrchem (Bartelberg), ale nachází se přibližně 1750 m vzdušnou čarou jižně od něho. Lokalita „Sterbetelle“ tedy je na úpatí Hroudy.

V novějších českých mapách však morový hřbitov není označen ani na úpatí Hroudy ani na Bartelově vrchu, ani tam není zaznamenán žádný kříž. V okolí Bartelova vrchu však stojí dvě (silně poničené) kaple, které v turistických mapách také nenajdeme. Místo je zřejmě dobře ukryté a mimo značené turistické cesty a snad právě proto se mohlo dochovat do dnešního dne.

Cesta na Hroudu vede ze západního konce Cvikova, kde skoro na konci souvislé zástavby odbočuje ze silnice k Novému Boru na jihozápad neznačená, ale dobře udržovaná vozová cesta. Ta nedaleko od silnice přechází již sotva znatelný násep bývalé železniční tratě a mírně stoupá k lesu. Již v lese, ještě předtím, než začíná obloukem doprava obcházet západní úpatí Hroudy, ji skoro kolmo protíná druhá cesta, po které zprava přichází zelená turistická značka z Nového Boru přes Havraní skály a Údolí samoty. Doleva, ve směru na Cvikov, vede dobrá široká cesta, značka ji však již po asi 100 m opouští a pokračuje šikmo lesem k severovýchodu do Cvikova. Pokračujeme-li však po této již neznačené cestě dále k jihovýchodu, dojdeme po asi 450 m kolem několika pískovcových skal k místu, kde je v základní mapě měřítko 1 : 10 000 vyznačen (v turistických mapách chybí) kruhový půdorys malého jámového lomu,

do něhož od kraje lesa vede krátký zářez ve svahu. Lom sám, jak se ostatně dá podle jeho rozměrů očekávat, není nijak výjimečný, jeho stěny jsou z větší části sesuté, silně zahliněné a jsou v nich zachovány jen zbytky stěn nepříliš pevného železitého pískovce. Nejsou v něm ani větší bloky k posezení nebo odpočinku.

Jen několik metrů dále za vchodem do lomu je malé údolíčko, jímž prochází cesta přibližně k jihozápadu, která po chvíli začíná lesem a mýtinou v zatačkách stoupat po severním úpatí Hroudy vzhůru.

Těsně za lomem, ještě před začátkem výraznějšího stoupaní, stojí na její pravé straně poměrně málo zvětralý kamenný podstavec a na něm starobylý železný kříž (obr. 1); za ním se v podrostu skrývají dva nízké pískovcové bloky. Na straně, obrácené k cestě, nese podstavec dobře čitelný starobylý nápis,

„DISE / CAPELEN / HAT LASEN / AVFRICHTEN / HANS CHRIST /
OPF REINISCH / STEINMETZ.M / ZV REISTADT / 1702.“

který s místem pohřbu obětí moru však zřejmě nesouvisí. Na zadní, od cesty odvrácené straně podstavce se ale nachází mnohem delší, z velké části jen špatně čitelný nápis. Je tak dlouhý, že mu na kameni vymezená plocha nestačila, a jeho písmena se proto neomezují jen na plochou stěnu podstavce. První řádek je jako jakýsi nadpis umístěn na horní rozšířené římsce.

První pokus o přečtení je dosti skličující:

Nadpis:	STE.....LE
Vlastní text:	HIER RUHEN IN GOTT WENZEL FRITSCH ...(několik nečitelných řádků)... JOSEF..SSNER 1895

I z těchto zbytků je však vidět, že obsah nápisu je rozhodně zajímavější a asi bude mít souvislost s výše citovanou pověstí, podle které v místě „Sterbetelle“ byli pohřbeni členové rodiny Wenzela Fritscheho. Podrobnější prohlídka skutečně ukázala, že se první písmena nápisu dají přečíst jako „Ster...“ (nebo Stei ...) a zachované části některých dalších písmen se pak podařilo s určitou fantazií doplnit. To umožnilo, že se celá nebo částečně zachovaná písmena prvního řádku dala interpretovat jako zbytky slova „Sterbetelle“ (= údolíčko umírání). Jedná se tu tedy skutečně o kříž, postavený v upomínku na zde pohřbené oběti moru v r. 1680. Plné znění nápisu je zachováno v cvikovské městské kronice,

uložené v Státním okresním archivu v České Lípě (Sovadina, 1999).^{3/}
Na straně 300 je tu uváděn text nápisu z podstavce na kříži:

„Sterbetelle.

*Hier ruhen in Gott: Wenzel Fritsche, Rathsverwandter
und Malzverwalter in Zwickau, samt seiner Ehwirtin Dorothea
nebst sechs Kindern, alle vom 6. bis 17. September 1680 hier
an der Pest gestorben.*“^{4/}

Poslední dva řádky (řádek začínající slovem „Josef..“ a řádek s letopočtem „1895“) v kronikářově zápisu chybějí.

Cvikovská městská kronika však má ještě další zajímavé údaje o tomto kříži. Na straně 252 totiž cituje z pamětní knihy Kunratic podrobnější zápis starosty Chr. Fr. Strobacha o morové epidemii roku 1680 ve Cvikově, kde jsou i další podrobnosti z historie lokality Sterbetelle:

*„Anno 1680 den 6. September ist durch Zuschickung Gottes
allmächtigen die Strafe oder Rutten des Herrn (ist die Pestilenz)
in dem Stadtel Zwickau wie auch bei uns (in Kunnersdorf)
eingefallen; ist zum Ersten entsprungen in dem Stadtel Zwickau
bei dem Herren Wentzel Fritschen, Rathsverwandter
und Malzverwalter ist er und sein Weib Rosalia in einer Stunde
von der Welt in Gott verschieden am Tage früh zwischen
8 und 9 Uhr und hernach seyend die Kinder mit allen Vorrath
gegen Balles Berg in eine Hütten hinausgeschickt worden
und hernach in 11 Tagen vier Söhne und zwei Töchter alldort
nach und nach im Herrn von dieser Welt verschieden und
hat alsdann sowohl hier (nämlich in Kunnersdorf) als
in Zwickau diese Straff eine Zeit gewährt und seyend
viele Menschen der Zeith allhier verschieden.*“^{5/}

Kronikář však také upozorňuje na to, že s tímto textem nesouhlasí údaj na podstavci kříže, podle kterého zde jsou pohřbeni také rodiče, Wenzel Fritsche a jeho manželka. Podle Fr. Strobacha Wenzel Fritsche s manželkou zemřeli ve svém domě ve městě, a proto asi byli co nejdříve pohřbeni, nejspíše na morovém hřbitově. Ten cvikovský, zvaný ještě mnohem později „Pestfleckel“, se nacházel na úpatí Zeleného vrchu, za pivovarem, na tzv. Červeném vršku (Roter Hübel) u silnice do Drnovce proti „Drnoveckému kříži“ (Grüner Kreuz). Tam nejspíše byli manželé Fritscheovi pohřbeni.

Děti manželů Fritscheových, 4 syny a 2 dcery, obec zřejmě vystěhovala z města do jakési karantény, aby nemohli mor dále šířit (podobně jako později město Česká Lípa nepustilo do města rodinu pana Patze, uprchlou sem před morem v Praze r. 1713, ale nechalo ji v karanténě na Holém vrchu). Tomu také odpovídá, že děti byly do chatky poslány s veškerými zásobami („mit alem Vorrath“). Protože však se zřejmě již od rodičů nakazili, všichni tam podle kronikáře během 11 dní zemřeli. Městu ani okolí tato karanténa asi příliš nepomohla, protože podle dobranovské farní matriky, kterou kronikář dále cituje, „roku 1680 zemřelo v Kunraticích a Cvikově na mor přes 60 osob.“ Rodina Fritscheova tím nevymřela; morovou nákazu přežil alespoň jeden syn, protože v kronice je později (na str. 300) psáno, že „Dům zemřelého sládko po smrti otce a matky, kteří oba zemřeli za morové epidemie, koupil jejich syn Wenzel Fritsche za 185 kop grošů.“

Z textu kroniky nevyplývá, že by byl tehdy, v 17. nebo 18. století, na místě smrti dětí Fritscheových byl postaven nějaký kříž nebo jiný památník. Je v ní však psáno, že více než 200 let později, v roce 1895, dal továrník Josef Niessner z podnětu ředitele cvikovské měšťanské školy, pana Josefa Friedela, postavit v tomto místě kříž, který řízením osudu přežil do dnešních dnů.

Z textu, zachovaného na přední straně kříže, je vidět, že Niessner nedal postavit ani původní, snad poškozený nebo zničený kříž, ani kříž úplně nový, ale použil k tomuto účelu starobylý podstavec s křížem, který prý stál „pod nádražím v Křížové zahradě pana Josefa Niessnera“^{6/} Na to zřejmě odkazuje poslední, jen částečně čitelný řádek JOSEF SSNER a řádek s letopočtem 1895.

Velkým písmem psaný nápis na přední straně podstavce tedy připomíná původ podstavce. Podle citované kroniky se tu jedná o tzv. Reinischův kříž („Reinsches Kreuz“), nejstarší zachovaný polní kříž cvikovského katastru. Jeho nápis je původní, pochází z roku 1702 a podle kronikáře se musí doplnit (kronikářem doplněná slova podtržena) na

*„Diese Capele hat lassen errichten Hans Christoph Reinisch
durch den Steinmetzmeister zu Reichstadt 1702.“^{7/}*

Nápis tedy podle kronikáře má poutníkovi sdělit, že tento kříž, zhotovený kameníkem v Zákupech, dal postavit Hans Christoph Reinisch v roce 1702. Vynecháme-li však slova „durch den“, jejichž doplnění kronikář nijak neodůvodňuje, měl by se text přeložit jako „Tuto kapli dal na

svém pozemku postavit Hans Christoph Reinisch, mistr kamenický v Zákupích“.

Delší nápis na druhé straně podstavce navrhl panu Niessnerovi podle kroniky ředitel cvikovské měšťanky Josef Friedel. V r. 1895 byl tedy sem přenesen pouze podstavec, původní železný Reinischův kříž byl přitom nahrazen novým, ještě dnes na podstavci stojícím křížem, jak to také potvrzuje srovnání kříže s fotografií v kronice. Kronikář ještě doplňuje, že původní Reinischův železný kříž, prý nádherná ruční kovářská práce, byl pohřben na „Křížové zahradě“ pana Niessnera.

POZNÁMKY

- 1/ Viz např. také Tellenteich (Dolanský rybník), Tellenteich u Janovic v Podještědí.
- 2/ Počítačová verze textu, věnovaná P. Randusem Okresnímu vlastivědnému muzeu v České Lípě.
- 3/ Za ochotnou pomoc při hledání zmínek o „Sterbetelle“ děkuji pracovníkům Státního okresního archivu v České Lípě.
- 4/ „Údoličko umírání. Zde v Pánu odpočívají: Wenzel Fritsche, radní(?) a sládek(?) v Cvikově, spolu se svojí manželkou Dorotheou a šesti dětmi, všichni zde od 6. do 17. září 1680 zemřeli na mor.“
- 5/ „Anno 1680, dne 6. září, z dopuštění Boha Všemohoucího vpadl trest nebo metla Páně (totíž mor) do našeho městečka Cvikova jakož i k nám (do Kunratic). Nejprve se objevil v městečku Cvikově u pana Wenzela Fritscheho, radního a sládka kdy on i jeho žena Dorothea během jedné hodiny sešli v Bohu z tohoto světa toho dne ráno mezi 8. a 9. hodinou a pak byly děti poslány se všemi zásobami z města k Ballebergu do chatky a pak v 11 dnech tam 4 synové a 2 dcery postupně v Bohu sešli z tohoto světa a následně také zde (totíž v Kunraticích) stejně jako v Cvikově tento trest nějakou dobu trval a mnoho lidí v tom čase zde zemřelo.“
- 6/ Kronika se bohužel nezmiňuje o tom, jakou to pan Niessner měl „Křížovou zahradu“ a z jakého důvodu tam kříž schraňoval.

LITERATURA

- Hantschel F., 1913: Nordböhmischer Touristen-Führer für die Gegend zwischen der Landesgrenze im Norden, der Sprachgrenze im Süden, dem Komotauer Erzgebirge im Westen und dem Riesengebirge im Osten. Dil III. Das Polzengelände. Česká Lípa, s. 290.
- Koch D., b. 1.: Heimatkunde des Schulbezirkes Deutsch-Gabel. Deutsch-Gabel.
- Müller B., 1933: Erläuterungen zur geologischen Karte des Bezirkes Deutsch-Gabel in Böhmen. Firgenwald 6, 8–85. Liberec.
- Puhl F., 1881: Beiträge zur Geschichte der Pest 1680 in Bürgstein, Zwickau und Kunnersdorf, sowie des Bürgsteiner Pestfriedhofes. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs (dále MNEC) 4, s. 30–35.
- Sovadina M., 1999: Obecní kroniky na okrese Česká Lípa do roku 1945. Bezděz, 8, s. 277–291.
- Stolle A., 1894: Berge um Zwickau. MNEC, 17, s. 189–194.
- Wurm F., 1914: Rhönit in einigen Basalten der Böhm.-Leipaer Umgebung. MNEC, 37, s. 1–5.

Obr. 1. Původní Renischův kříž z r. 1702, postavený Josefem Niessnerem r. 1895 v místě „Sterbetelle“.

LIPNICKÁ KAPLE

Petr Kühn

Silnice z České Kamenice přes Dolní Kamenici do Chřibské za Kunraticemi stoupá poměrně strmě do sedla, jehož nadmořská výška podle vrstevnic základní mapy ČR 1 : 10 000 je asi 411 m. Sedlo spojuje Lipnický vrch na východě s kopcem se dvěma vrcholy, které nejsou označeny jménem ani v základní mapě ČR ani v turistické mapě KČT č. 12–13: Českosaské Švýcarsko, Děčínsko a Šluknovsko. U jihozápadního vrcholu, ve starší německé literatuře uváděného pod jménem Rolleberg nebo Rollberg, je v základní mapě ČR vyznačena kóta 454 m, severovýchodní, o něco vyšší vrchol se jmenoval Bilfertstein; jeho výška v mapě vypsaná není; podle vrstevnic je jeho výška asi 456 m. V citované turistické mapě s vrstevnicemi po 10 m je u vyššího, severovýchodního vrcholu uvedena kóta 460,9 m, ačkoliv poslední na něm vyznačená vrstevnice je 450 m, a nejvyšší vrstevnice jihozápadního vrcholu je 450 m.

Za sedlem vede silnice obcí Lipnice a stále klesá, až přibližně 350 m za posledním domem obce v poměrně úzké serpentíně přetíná údolí Lipnického potoka, tekoucího ze severního svahu Lipnického vrchu k severozápadu. V údolí využívá silnice zčásti násep staré vozové cesty se zděným mostem, jejíž přímočarý průběh z Lipnice do Studeného je patrný podle hlubokých úvozů na obou stranách údolí; částečně porušený starý most se v místě, kde nynější silnice na jižním svahu údolí uhýbá zatáčkou k severozápadu, stáčí do svahu mírně na opačnou stranu, k jihu (obr. 1).

V stoupajícím úseku této staré silnice ve směru do Studeného je za mostem na levé straně nízká stěna starého pískovcového lomu s vytesanou hlubší nikou, dosud chráněnou před deštěm obloukovitou, do skály vsazenou plechovou stříškou. Ze stříšky se zachovala jen část, obsah niky byl zřejmě již dávno zničen.

V opačném směru, k jihu do Lipnice stoupá nynější silnice v strmém svahu serpentinou, obtáčejíci na západě souvislý, do údolí čnicí skalní blok; podle východní stěny bloku stoupá stará vozová cesta skoro přímo do svahu vzhůru. Místo pro ni se zde však muselo vytvořit odtesáním pískovcové skály a cesta vede pod hladkou, mírně obloukovitě prohnutou skalní stěnou, místy až přes 3 m vysokou. Ve stěně je vytesána obdélníková, plochá nika pro obraz o rozměrech 1,9 x 1 m.

O něco výše ve svahu na protější, východní straně cesty je zbytek pískovcového skalního bloku, o kterém se dnes již nedá říci, byl-li to původně samostatný skalní útvar nebo jen východní výběžek skály, vytesáním cesty oddělený od souvislého skalního masivu. Dodnes však tato skála představuje velmi zajímavý objekt, přestože se o něm vlastivědná a turistická literatura zmiňuje jen zcela ojediněle. Poměrně stručnou zprávu přináší časopis *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege* (Schlegel 1934), v níž je tento skalní reliéf výslovně označen jako Lipnická kaple (Limpacher Kapelle) a její tam uvedený popis se shoduje s dnešním vzhledem:

„Lipnická kaple. Mezi Lipnicí a Studeným v pěkném lesním údolí stojí Lipnická kaple. Je vytesaná do pískovce a obklopena stoletými smrky. Uprostřed skály stojí v nice Matka Boží, vlevo a vpravo jsou oválné štíty držené letícími anděly.“

I dnes tato Lipnická kaple (obr. 2) představuje stále ještě poměrně zachovanou, rozměrnou obdélníkovou niku vyhloubenou do horní části pískovcové skály. V nice je vytesán již zvětralý, ale dosud zřetelný reliéf Matky Boží s Ježíškem. Na obou stranách niky jsou postavy letících andělů, nesoucích dva oválné štíty s barokními rámy a silně zvětralými nápisy (obr. 3, 4). Na vlastní soše a celém reliéfu je patrné, že byly vícekrát přemalovávány a zejména socha proto má na sobě silnou vrstvu popraskaných barevných nátěrů, z nichž odpadávají dosti velké šupiny. V horní části je skála cihlami vyzděna do horní vodorovné hrany (k uložení střechy?), takže má přibližný obrys obdélníku; na zděné části je novodobá omítka, která však na některých místech již opadáva. Před skálou jsou dvě řady do země zapuštěných pískovcových bloků čtvercového průřezu s otvory, do nichž pravděpodobně byly zasazeny podpěry pro střechu chránící kdysi kapli před povětrností a mříž, uzavírající prostor před ní.

Nápisy jsou dnes již místy obtížně čitelné. Schlegel (1934) přečetl nápisy na obou štítech takto:

„Zu Grosser Essrre Gottes vnd seiner schmerzhaft Mutter hat der Christof Austen gewesener Richter in Kald Bach diese Kabele Vom ewigen Leben“...

„mit Patteron Elias schiefner auf desen Grund vnd Bod den den 14. Mai Xnno 1733 errichtet.“

(„K větší slávě Boží a jeho sedmibolestné Matky postavil Kryštof Austen, bývalý rychtář ve Studeném tuto kapli o věčném životě s patronem Eliášem Schiefnerem na jeho pozemcích dne 14. května 1733“)

Od doby, kdy bylo toto čtení uveřejněno (Schlegel 1934), uplynulo již skoro 70 let; po celou tu dobu byl nápis vystaven postupujícímu zvětrávání. Ve 20. století pravděpodobně již kaple nebyla udržována a Schlegelův popis zachycuje nápis v podobě, jakou měl před první světovou válkou. Později, po roce 1918, od kterého můžeme datovat snahu o systematické zahlazování všech náboženských symbolů, zejména však po roce 1945, kdy byl vyvíjen silný tlak, aby byla rušena jakákoliv svědectví o tom, že dříve bylo obyvatelstvo zdejší krajiny německé národnosti, byly texty nejspíše úplně zamalovány. To vše přispělo k tomu, že texty jsou dnes již nestejně porušené a místy čitelné ještě hůře než v roce 1934.

Potíže při čtení nápisů vyplývaly nejen z toho, že písmo za 200 let od vytesání sochy již silně zvětralo, ale i z toho, že je vytesáno poměrně neobratně a primitivně, takže např. 3., 7. a 8. řádek levého štítu začíná skoro shodným znakem, který však pokaždé značí jiné písmeno: Und – Bach – Vom?). Nejednotné užívání velkých písmen (které však v němčině v době postavení kaple nebylo zdaleka tak jednotné jako dnes) a rozvržení slov do řádek také čtení nápisu neusnadňuje. Již Schlegel proto měl se čtením potíže a někde si proto text doplnil. Některá písmena také přečetl nesprávně a o posledním řádku pravého štítu se dnes již můžeme jen dohadovat, jestli tehdy tam slovo „errichtet“ („postavili“) ještě mohl číst nebo si je podle smyslu doplnil – dnes tam již jednoznačné stopy po písmu nenacházíme.

Přihlédneme-li ke čtení, jak je uveřejnil Schlegel (1934), můžeme text nápisů na obou štítech dnes reprodukovat asi takto:

Levá část (obr. 5):

Zu Groser
Ehrn Gottes
Vnd sein schmertz
haft Mutter hat der
Christoph Austen gewese
ner Richter in Kald
Bach diese Kabele
Vomdigen
.....ben

V druhém řádku je dnes ještě patrné, že Schlegel interpretoval mylně jako Essre(?) místo správného „Ehrn“. Znění dvou posledních řádků levého štítu, kde Schlegel čte „Vom ewigen Leben“, je sporné, protože dnes jsou z druhého slova zřetelná písmena „...digen“, která se Schlegelovým čtením „ewigen“ nesouhlasí (nebo zde stálo: ewdigen?). Pravá část (obr. 6):

mit Patteron
Elias schiefner aus
Limbach auf desen
Grund und bod
den 14 Mai
Anno 1733

.....

Druhý rádek tohoto štítu přejímáme ze Schlegelova textu nezměněný, protože dnes je již sotva čitelný, v šestém řádku píše Schlegel „Xnno“ místo správného „Anno“; na místě posledního řádku se dnes již nedají zjistit žádné zbytky písma, můžeme však s přihlédnutím k Schlegelovi a podle smyslu textu doplnit pravděpodobně chybějící sloveso „errichtet“ (postavil).

Text štítů tedy můžeme přeložit jako:

*„K větší slávě Boží a jeho sedmiboletné matky postavil
Kryštof Austen, bývalý rychtář ve Studeném tuto kapli
o (věčném životě?) s patronem Eliášem Schüffnerem
na jeho pozemku dne 14. května 1733“.*

Pod pravým štítem jsou rovněž již velmi špatně čitelné pozůstatky dalšího nápisu. Jedná se tu zřejmě o zápis o renovaci kaple, z jehož

zbytků se dnes již dá spolehlivě přechíst jen: „...Jo. Liebisch Wien ...“. Celý text zápisu uvádí Schlegel (1934): „*Die Kapelle ist im Jahre 1894 von Johann Liebisch in Wien und der Gemeinde Limpach renoviert worden*“ (*Kaple byla v roce 1894 Janem Liebischem ve Vídni a obci Lipnice renovována*).

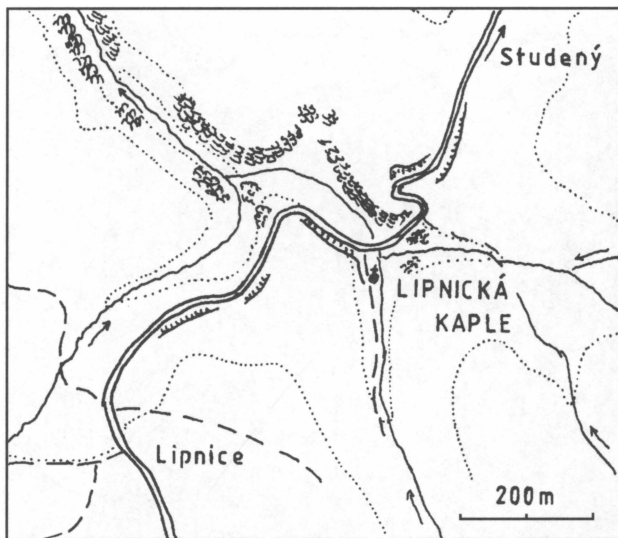
O historii kaple se v novější době jen velmi krátce zmiňuje Herr (1993): „*Lipnická kaple byla zřízena 1733 a obnovena r. 1894. Nacházela se mezi Lipnicí a Studeným v lese ‚Tiefes Loch‘ a byla široko známa májovými pobožnostmi.*“ V následující větě však uvádí spíše zavádějící informaci: „*Nedaleko od ní je do pískovce tesaná socha Matky Boží*“.

Pokud by se totiž tato zmínka vztahovala na sochu, vytesanou do popisované skály, museli bychom vlastní Lipnickou kapli hledat jinde, i když třeba v nejbližším okolí. Podle Schlegelova popisu však je identifikace popisované sochy s Lipnickou kaplí jednoznačná a proto se u Herrový lokalizace nejspíše jedná o omyl.

Je toho tedy dosti málo, co zbylo z kdysi slavné Lipnické kaple, ke které se scházela procesí ze širokého okolí a konaly se hojně navštěvované májové pobožnosti. Na dnešním, bohužel již nepřiliš slavnostním stavu se nepodepsaly jen přírodní vlivy, jako déšť, mráz a v novější době i kyselé ovzduší, způsobující odlamování povrchových vrstev nátěrů i horniny, ale také několik desetiletí trvající ostentativní nezájem přistěhovalých nových obyvatel a tehdejšího režimu o péči o jakékoliv památky, připomínajících zbožnost a národnost dřívějších zdejších obyvatel.

LITERATURA

- Herr A., 1993: Heimatkreis Tetschen – Bodenbach. 2. vyd. Nördlingen. (1. vydání 1977).
Schlegel L., 1934: Die Limpacher Kapelle. Mitteilungen des Nordböhmischen Verein für Heimatforschung und Wanderpflege 57, s. 95–96.

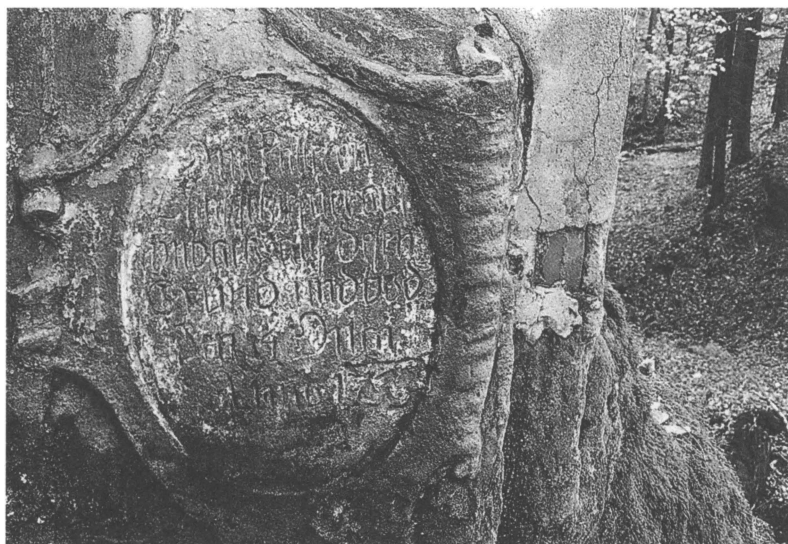
Obr. 1. Mapová skica okolí Lipnické kaple

Obr. 2. Celkový pohled na Lipnickou kapli

Obr. 3. Levý štít s nápisem

Obr. 4. Pravý štít s nápisem

K OKOLNOSTEM VZNIKU NÁZVU SBORNÍKU BEZDĚZ

Ladislav Smejkal

Ve stati *Jak vznikl a vycházel Bezděz* jsem se ve stejnojmenném sborníku v ročníku 1998 zamýšlel nad možnými pohnutkami k použití názvu, odvozeného z památné hory českého severu. Nenalezl jsem v té době žádný pramen, dokládající jak došel Český muzejní spolek pro kraj Českolipský ke svému rozhodnutí o názvu tehdejšího časopisu. V závěru článku jsem tedy uvedl jen tušené pohnutky, které mají svou ozvěnu v různých článcích předválečného Bezdězu. Zjednodušeně řečeno byly to tyto argumenty: „Majestátní hora... starobylý hrad... symbol státnosti a integrity země“ (Bezděz 1999 s. 99).

V archivu akademie věd je uložena písemná pozůstalost Josefa Vítězslava Šimáka (1870–1941), profesora české vlastivědy na Filosofické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Laskavostí Státního okresního archivu v České Lípě mi byly pro potřeby muzea během tamního bádání pořízeny kopie dopisů inspektora Josefa Maštálka, redaktora Bezdězu. Korespondence poodhaluje poznání motivů vedoucích ke konečnému názvu vlastivědného časopisu.

Josef Maštálko psal Šimákovi 15. 10. 1929 dopis, kde ho prosí o radu, jaké jméno dát chystanému sborníku. V závorce uvádí, že je navrhováno (není však uvedeno zda Maštálkem nebo muzejním spolkem), aby se jmenoval třeba *Od Bezdězu k Lužici* nebo *Od Bezdězu k Baltu*. Z uvedených návrhů je možné tušit dvě věci. Předně, že název měl být konstruován podle staršího sousedního sborníku *Od Ještědu k Troskám*. Dále pozorujeme silný sklon k myšlence podpořit slovanskou Lužici a snad jít ještě dále (až k Baltu) v otázkách slovanských. Je možné spekulovat, zda by šlo více o problematiku „slovanských starožitností“ nebo o mírně politicky podbarvené podotknutí slovanské minulosti velkých území v té době již německých. V programovém prohlášení

v prvním čísle Bezdězu z roku 1930 byla Lužice vítána vzletnými slovy přátelství. Maštálko současně přizval profesora Šimáka ke spolupráci, což se stalo a přicházely od něj pravidelně příspěvky se statěmi nebo edice pramenů.

Jeho rychlou odpověď nemáme v Maštálkově pozůstalosti doloženou. Z Maštálkova dopisu Šimákovi z 29. 10. 1929 však lze soudit, co Šimák asi odpověděl. Pravděpodobně naznačil, aby se sborník jednoduše nazýval Bezděz. Maštálko hájil svou koncepci plánované spolupráce s Lužickými Srby. Napsal, že dnes se stýká inteligence česká a srbská a srbský lid o tom ví málo.

„U našich lidí chceme vzbudit větší zájem pro Srby, aby se navázaly osobní styky. Ve svých přednáškách se o nich zmiňuji a pozoruji, jak lidé se zájmem sledují zprávy o nich. Poslal jsem z Dolní Poustevny učitele, aby se s Lužičany o dalším dorozuměl“. O tomto případném poslání řídicího učitele Janouška bohužel nic nevíme. Známo je z jiných příležitostí, že Janoušek měl skutečně četné osobní kontakty do Lužice. Prosadit Bezděz v Lužici se ukázalo časem nemožné, protože v Německu nastoupil k moci fašismus. Zato své poslání propagovat Lužici v Čechách splnil Bezděz dobře.

DISLOKACE VOJENSKÝCH ORGÁNŮ A ÚTVARŮ ČESKOSLOVENSKÉ ARMÁDY V LETECH 1918–1938 NA ČESKOLIPSKU

Miloslav Sovadina

V loňském Bezdězu byly publikovány zajímavé výtahy z válečných deníků jednotlivých rot strážního praporu XXII, které v napjatých dnech podzimu 1938 hájily pohraniční území mezi Českou Kamenicí a Svorem (Cvrk 2001). Shodou okolností vyšel o rok dříve na stránkách Sborníku archivních prací *Abecední přehled dislokace československé mírové armády v letech 1918–1939* (Sander 2000). V tomto článku, který podle vlastních slov autora má „posloužit zejména regionálním badatelům a usnadnit jim získání informací o umístění vojenských útvarů...“ je obsažena řada málo známých údajů o rozmístění vojenských jednotek na Českolipsku a v jeho bezprostředním okolí. Protože i přes výše citované přání autora je Sborník archivních prací pro většinu amatérských příznivců vojenské historie zcela neznámým periodikem, podávám v dalších řádcích ve výtahu přehled dislokace útvarů československé armády v letech 1918–1939 na Českolipsku.

Řada útvarů a různých vojenských orgánů zůstala na Českolipsku rozmístěna v prvních několika letech po první světové válce jako doznívání poměrů vynucených válečným konfliktem. Česká Lípa byla během války posádkovým městem. Osmnáctý pěší pluk, respektive jeho 1. náhradní prapor, zůstal v České Lípě až do 25. 1. 1919. V období od 18. ledna 1919 do 30. 6. 1920 bylo v České Lípě zřízeno okrskové velitelství. Tato okrsková velitelství vznikla v době bezprostředně po první světové válce v pohraničních oblastech obývaných státně nespolehlivým obyvatelstvem, kde měla zajistit klid do doby, dokud nebude vybudována spolehlivá státní práva (Sander 1985, 19). Přibližně ve stejné době jako okrskové velitelství působil v České Lípě také vojenský správce tovární skupiny L 29. Vojenští správce pro jednotlivé tovární skupiny byli ustanoveni po vzniku republiky pro výkon vojenského dozoru

v těch podnicích, které byly důležité pro válečnou výrobu (Sander 1985, 131). Stejný vojenský orgán, vojenský správce tovární skupiny L 12, sídlil také v Novém Boru a v Jablonném v Podještědí (správce tovární skupiny L 38).

S konsolidací poměrů v ČSR ve 20. letech došlo k reorganizaci dislokace vojenských útvarů a armádních správních orgánů. Na krátkou dobu (9. 10. 1920 – 8. 2. 1921) byl do Zákup převelen z Hradce Králové dělostřelecký oddíl 253, který se pak odstěhoval do Liberce. Mezi lety 1921–1924 byly v několika městech na Českolipsku umístěny jednotlivé roty 42. pěšího pluku z Terezína. Již na počátku roku 1921, od 12. 1. do 11. 4. 1921, byla v Zákupech ubytována 11. rota, kterou v dubnu vystřídala 12. rota. Ta zůstala v Zákupech až do 29. 6. 1923, kdy byla přesunuta do Jiřetína pod Jedlovou a tam setrvala do roku 1924. 9. rota téhož pluku byla roku 1923 umístěna v České Lípě. Po několik dalších let (říjen 1927 – říjen 1933) měla v České Lípě posádku technická rota hraničářského praporu č. 1 z Děčína, který zde měl také své posádkové velitelství. Zcela ojedinělou vojenskou posádku měla po celou dobu první republiky Mimoň. Od 27. listopadu 1921 až do října 1938 zde byla vojenská hřebárna, která využívala pro chov koní pro armádu statky v okolí Mimoně a Stráže pod Ralskem (Nový Dvůr, Ostrov, Medný). Po celou uvedenou dobu působila v Mimoně také posádková správa.

Ke zvýšení počtu vojenských jednotek rozmístěných v obcích na Českolipsku došlo od poloviny 30. let v souvislosti s narůstáním irredentistických snah Henleinovy Sudetoněmecké strany, podporované z Německa. Od 25. 9. 1935 až do října 1938 se do České Lípy vrátila tentokrát 10. rota 42. pěšího pluku. Náhradní prapor tohoto pluku byl od 11. 8. 1938 do října téhož roku umístěn v Bělé pod Bezdězem, kde bylo rovněž posádkové velitelství a sborová zbrojnice. Současně bylo v České Lípě zřízeno okresní doplňovací velitelství.

K posílení ochrany státních hranic a k obsazení pohraničních opevnění byly do mnoha pohraničních obcí vloženy menší vojenské jednotky. Jak již víme, mezi Českou Kamenicí a Svorem měly svá stanoviště roty XXII. strážního praporu, jehož velitelství a 4. rota byly umístěny v Kamenickém Šenově, 1. rota v České Kamenici, 2. rota ve Falknově a v Kytlicích a 3. rota ve Svoru, přičemž jedna její četa byla odloučena na Nové Hutě pod Stožcem. Východním směrem byl XXII. strážnímu praporu sousedem XXIII. strážní prapor, jehož velitelství a 4. rota sídlili v Lemberku. První rota XXIII. strážního praporu byla vysunuta do Mařenic, zatímco neúplná druhá rota měla svoje působíště v Markvarticích

a jedna její četa měla posádku v Kněžicích. Neúplná třetí rota byla umístěna v Rynolticích a její zbývající četa v Polesí. Po záboru pohraničí Německem byly všechny vojenské jednotky z Českolipska postupně staženy.

únor 2001

LITERATURA

- Cvrk, František, 2001: XXII. strážní prapor a válečné deníky jeho jednotek (23. 9.–11. 11. 1938). *Bezděz* 10, s. 285–350.
- Sander, Rudolf, 1985: Organizační a dislokační vývoj československé armády v letech 1918–1939. *Sborník archivních prací (= SAP)*, 35, s. 19.
- Sander, Rudolf, 2000: Abecední přehled dislokace československé mírové armády v letech 1918–1939.) *SAP*, 50, s. 205–317.

PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ VODNÍ MALAKOFAUNY PANENSKÉHO POTOKA

Luboš Beran

Metodika a materiál

Průzkum byl proveden na 5 lokalitách na vlastním toku Panenského potoka a na jednom průtočném rybníce na tomto potoce v úseku mezi Mimoní a Lvovou u Jablonného v Podještědí. Sběr byl prováděn kombinací vizuální metody a odběrů z vegetace či sedimentu za pomoci kuchyňského cedníku. Materiál získaný při průzkumu byl ve většině případů určen na místě a vrácen na lokalitu. U druhů determinovatelných pouze pomocí lupy (např. většina druhů r. *Pisidium*) byl materiál determinován až v laboratoři. Stejně tak bylo postupováno u druhů, k jejichž determinaci je nutná pitva (některé druhy z čeledi Planorbidae a Lymnaeidae). K pitvě bylo použito čerstvě usmrčených jedinců (uvařením ve vodě). Systém a nomenklatura užitá v této práci jsou převzaty z práce Berana (1998).

Charakteristika území

Sledované území leží v severních Čechách severně od Mimoně. Vlastní Panenský potok pramení u Jitavy v nadmořské výšce 505 m a ústí zprava do Ploučnice v Mimoní v 275 m n. m. Délka jeho toku je 28,8 km a průměrný průtok u ústí je 1,10 m³/s (Vlček 1984). Koryto potoka je převážně šterkopisčité a na většině toku jen mírně upravené.

Přehled lokalit

V této části jsou uvedeny popisy jednotlivých lokalit včetně kódů čtverců (polí) pro faunistické mapování (Buchar 1982).

Lokalita č. 1 – Petroltice pod Ralskem, Panenský potok na J okraji Petroltic (5354) [17. 6. 2000].

Lokalita č. 2 – Velký Grunov, Panenský potok ve Velkém Grunově (5354) [17. 6. 2000].

Lokalita č. 3 – Brniště, Panenský potok J od obce Brniště (5354) [16. 8. 1998].

Lokalita č. 4 – Velký Valtinov, Panenský potok na S okraji Velkého Valtinova (5254) [17. 6. 2000].

Lokalita č. 5 – Lvová, Panenský potok pod rybníkem pod zámkem Lemberk (5254) [17. 6. 2000].

Lokalita č. 6 – Lvová, Rybník pod zámkem Lemberk (5254) [17. 6. 2000].

Výsledky

Přehled zjištěných druhů

V této části jsou uvedeny výsledky průzkumu podle jednotlivých druhů. U každého druhu je uvedeno zoogeografické rozšíření převzaté z práce Berana (1998) a dále údaje týkající se početnosti na jednotlivých lokalitách, eventuálně poznámky k rozšíření na území ČR.

Classis: Gastropoda

Ordo: Basommatophora

Familia: Lymnaeidae

Lymnaea peregra (O. F. Müller, 1774) f. *peregra* (O. F. Müller, 1774) – rozšíření palearktické. Ojedinelý výskyt na lok. č. 4 a 5.

Lymnaea auricularia (Linnaeus, 1758) – rozšíření palearktické. Ojedinelý výskyt na lok. č. 6.

Lymnaea stagnalis (Linnaeus, 1758) – rozšíření holarktické. Ojedinelý výskyt na lok. č. 6.

Familia: Planorbidae

Gyraulus albus (O. F. Müller, 1774) – rozšíření holarktické. Ojedinelý výskyt na lok. č. 6.

Bathyomphalus contortus (Linnaeus, 1758) – rozšíření palearktické. Ojedinelý výskyt na lok. č. 6.

Planorbarius corneus (Linnaeus, 1758) – rozšíření eurosibiřské. Ojedinělý výskyt na lok. č. 6.

Ancylus fluviatilis (O. F. Müller, 1774) – rozšíření evropské. Roztroušený výskyt na lok. č. 3.

Classis: Bivalvia

Ordo: Unionoida

Familia: Unionidae

Anodonta anatina (Linnaeus, 1758) – rozšíření eurosibiřské. Ojedinělý výskyt na lok. č. 6.

Ordo: Veneroida

Familia: Sphaeriidae

Sphaerium corneum (Linnaeus, 1758) – rozšíření palearktické. Roztroušený výskyt na lok. č. 1, 2 a 4 a ojedinělý na lok. č. 5.

Musculium lacustre (O. F. Müller, 1774) – rozšíření holarktické. Ojedinělý výskyt na lok. č. 5.

Pisidium subtruncatum Malm, 1855 – rozšíření holarktické. Roztroušený výskyt na lok. č. 1–4.

Pisidium nitidum Jenyns, 1832 – rozšíření holarktické. Ojedinělý výskyt na lok. č. 2.

Pisidium casertanum (Poli, 1791) – rozšíření kosmopolitní (?). Roztroušený výskyt na lok. č. 1 a 3 a ojedinělý na lok. č. 2 a 5.

Přehled zjištěných druhů podle lokalit

Druh	Lok. č. 1	2	3	4	5	6
<i>Lymnaea peregra</i> f. <i>peregra</i>				O	O	
<i>Lymnaea auricularia</i>						O
<i>Lymnaea stagnalis</i>						O
<i>Gyraulus albus</i>						O
<i>Bathynomphalus contortus</i>						O
<i>Planorbarius corneus</i>						O
<i>Ancylus fluviatilis</i>			R			
<i>Anodonta anatina</i>						O
<i>Sphaerium corneum</i>	R	R		R	O	
<i>Musculium lacustre</i>					O	
<i>Pisidium subtruncatum</i>	R	R	R	R		
<i>Pisidium nitidum</i>		O				
<i>Pisidium casertanum</i>	R	O	R		O	
	3	4	3	3	4	6

O – ojedinělý výskyt; solitary occurrence (few individuals)

R – roztroušený výskyt; scattered occurrence

H – hojný výskyt; abundant occurrence

VH – velmi hojný výskyt; very abundant occurrence

Diskuse

Vodní malakofauna Panenského potoka a jednoho z rybníků na tomto potoce byla zkoumána v r. 1998 a 2000. Celkem bylo na 6 lokalitách nalezeno 13 druhů vodních měkkýšů (7 plžů, 6 mlžů). Ve všech případech se jedná o běžné a široce rozšířené druhy. Malakofauna vlastního potoka je poměrně chudá, složená prakticky pouze z mlžů. Přítomnost druhu *Sphaerium corneum* svědčí o dostatku živin, neboť tento druh obývá pouze úživné tekoucí a stojaté vody, ve kterých je často i masově rozšířen. Malakofaunu sledovaného území obohacuje uvedený rybník, jehož malakocenóza nijak nevybočuje ze společenstva podobných rybníků v této oblasti.

LITERATURA

- Beran L. 1998: Vodní měkkýši ČR. 1. vydání, Metodika Českého svazu ochránců přírody č. 17, Vlašim: ZO ČSOP Vlašim, 113 pp.
- Buchar J. 1982: Způsob publikace lokalit živočichů z území Československa. Věšt. Čs. Společ. Zool., Praha, 46: 317–318
- Vlček V. (ed.) 1984: Vodní toky a nádrže. Academia Praha. 316 pp.

„SIRNÝ PRAMEN“ U HORNÍ SVĚTLÉ

Petr Kühn

Silnice, vedoucí uprostřed lesů z Nové Hutě do Horní Světlé, obtáčí nejdříve velkým obloukem vrch Bouřný skoro po vrstevnici a pak ze sedla mezi ním a Kobylou prudce klesá do údolí. V nejnižším místě překračuje silnice po nově zrekonstruovaném mostě se zachovanou kamennou klenbou Hamerský potok a začíná mírně stoupat do svahu jižního výběžku Koprivnice. U mostu je rozcestí, k němuž se kromě silničky do Horní Světlé sbíhá několik lesních cest. Kdysi zde stávala socha sv. Jana Nepomuckého, a proto se rozcestí dodnes jmenuje „U Jana“.

Dnes tu již zase žádnou sochu nenajdeme. Podstavec, sice povalený a zasypaný sutí, přestál v lese dlouhou dobu nepřízně vrchnosti vcelku dobře; v roce 1995 jej objevili a znovu postavili turisté z Varnsdorfu. Nápis na něm dodnes oznamuje, že jej v roce 1846 dal postavit Josef Walter. Až do listopadu 1996 zůstal opuštěný a prázdný, než na něm po dlouhých letech opět postavili novou sochu sv. Jana Nepomuckého, zhotovenou akademickými sochaři Ladislavem Šobrem a Václavem Snížkem z Říčan u Prahy. Peníze na sochu obstarala z fondu Amerických mírových sborů ze státu Michigan v USA jejich členka Amy Arends, která v letech 1994 až 1997 pracovala na Správě CHKO Labské pískovce v Děčíně. Sochu instalovali v úterý 19. listopadu 1996 (Stein, 1997). Bohužel již po několika letech socha opět někomu vadila nebo někomu vadilo, že ji nemá ve svém soukromém království a od května 2001 je podstavec opět prázdný – tentokrát však byla zřejmě sprostě ukradena.

Nedaleko odtud je v mírném svahu již dlouho známý zajímavý přírodní jev, zvaný Sirný pramen. Dojdeme k němu po zeleně značené lesní cestě, vedoucí od onoho okradeného mostu přibližně k severu do Horní Světlé. Po asi 50 krocích odbočíme po haťovém chodníku, klesajícím

rychle k dřevěnému mostku přes Hamerský potok (Lužnou), doleva do hustého smrkového mláží. Za mostkem se tu v trojúhelníku mezi Lužnou a jejím malým pravobřežním přítokem, asi 10 m od pravého břehu, nachází bahnitá pramenná tůň o průměru asi 2 m s vydatným zdrojem vody. Z tůně odtéká voda malým potůčkem, vlévajícím se po několika metrech do Hamerského potoka (obr. 1). V okolním lese jsou četné, zčásti již zrašeliněné zamokřené plochy a prohlubně, v okolí prosakují i další menší vývěry železité vody přímo do potoka. Voda tůně již svojí zvláštní chutí prozrazuje neobvyklé chemické složení, tj. zvýšený obsah železa.

Okolí prameniště bylo v minulosti nepříznivě ovlivněno lesnickými zásahy, kterými se mělo okolí upravit na stanoviště vhodné k pěstování produkčního lesa, tj. smrkové monokultury. Byly tu k tomu vykopány odvodňovací stružky (zmiňuje se o nich již Zimmermann v r. 1909), jejichž zbytky tu pozorujeme ještě dnes. Jejich účinnost byla ale zřejmě nedostatečná, území zůstalo silně zamokřené, takže se na takto zamokřených plochách příliš nedaří ani dnešní, poměrně mladé smrkové monokultuře. Pro botaniky je mj. zajímavý zdejší hojný výskyt chráněné kapradiny žebrovice různolisté a výskyt horské rostliny, mlčivce alpského.

Podnět k lidovému pojmenování tůně „Sirný pramen“ dal charakteristický jev, ve vodě rozptýlené nepravidelné, sírově žluté, světle žlutohnědé až rezavě hnědě zbarvené chuchvalce (obr. 2). Podle lidového podání jsou tvořeny sírou a jsou podmíněny zvýšenými obsahy síry (síranů) ve vodě pramene. Že tento výklad o původu chuchvalců neodpovídá skutečnosti, je známo již nejméně od roku 1907, kdy profesor Lubich z České Lípy zaslal profesorovi německé univerzity v Praze, Dr. H. Molischovi, vzorek vody z pramene k analýze. Molisch (cit. v Zimmermann 1909) píše, že: „zaslaný vzorek vody obsahuje podstatně takzvanou okrovou bakterii *Leptothrix ochracea*. Tato železitá bakterie tvoří vlákna a její gelová pochva má ve vysokém stupni schopnost shromažďovat ve svém uvnitřku oxidhydroxid železitý. Bakterie je velmi rozšířená, zejména ve vodách obsahujících železo.“^{1/} Jde o tyčinkovitou bakterii, vytvářející řetízkové útvary obalené slizovou pochvou. Bakterie získává energii oxidací dvojmocného železa (rozpuštěného ve vodě ve formě hydrogenuhličitanu železnatého) na trojmocné, které se sráží ve formě rezavě zbarveného hydroxidu nebo oxidhydroxidu.

Zájem o tzv. sirný pramen však neutuchá, a dne 4. 1. 2000 se o něm zmínila i MF DNES (Anonym 2000). Podle tohoto článku provedli (nejmenovaní) odborníci v roce 1998 rozbor, kterými zjistili, že žluté

útvary v prameni jsou tvořeny vláknitými železitými bakteriemi rodu *Leptothrix*, pravděpodobně druhu *Leptothrix ochracea*. Tyto bakterie žijí především v kyslíkem chudých vodách, bohatých na rozpuštěné sloučeniny (zejména hydrogenuhličitan) dvojmocného železa. O způsobu, jakým dochází k vylučování chuchvalců oxidhydroxidů železa, se výklady rozcházejí. Podle staršího názoru získává bakterie energii z oxidace dvojmocného železa na trojmocné, podle výkladu v MF DNES dochází při styku sloučenin dvojmocného železa s atmosférickým kyslíkem k jejich oxidaci a následnému vysrážení na povrchu pochev bakterií. Noviny ještě dále uvádějí, že železité bakterie ve vodě pramene doprovází druhově chudé společenství řas s pozoruhodným hromadným výskytem rozsivky *Navicula pelliculosa*, známé jen z několika málo míst v našich vodách.

Okolí sirného pramene bylo r. 1999 zahrnuto do přeshraniční péče o životní prostředí a jeho obnovu, prováděné referátem životního prostředí Landratsamt Löbau – Zittau ve spolupráci se Správou CHKO Lužické hory. Záměrem renaturace pramenné oblasti sirného pramene bylo, aby se vhodnými ochrannými opatřeními uchoval pozoruhodný přírodní jev a zpřístupnil zainteresované veřejnosti. (Přístupný byl i předtím, ač povalový chodník na několika místech nutně vyžadoval opravu.) Hlavním nebezpečím pro pramennou oblast jsou zátopky vodou z blízkého potoka, proto bylo součástí projektu také prohloubení jeho koryta. Současně s tím je plánováno šetrné přetvoření lesního porostu v bezprostřední sběrné oblasti pramene tak, aby se podpořila jeho přeměna v lesní společenství, typické pro tuto pramennou oblast.

V rámci projektu bylo odstraněno zpevnění břehů z desek, břehy pramenné tůně byly upraveny do stavu blízkého přírodnímu a zpevněny volně loženými kameny; z tůně a okolí byly odstraněny napadané větve, koryto Hamerského potoka bylo vyčištěno a upraveno. Lesní porost v okolí prameniště byl vyčištěn od uhynulých dřevin, byly obnoveny a opraveny přístupové chodníky a nově byl kolem pramenné tůně vybudován povalový chodník s dřevěným zábradlím. Za tůň byla postavena velká dřevěná tabule k umístění informačního materiálu. Dosud provedenými pracemi byl v podstatě splněn požadavek renaturace okolí sirného pramene a zajištěn pro turisty bezpečný přístup od silničky až k prameni. Však již bylo na čase, protože delší dobu neopravovaný povalový chodník se již na některých místech propadal. Obnovit lesní společenství do stavu, charakteristického pro pramenné oblasti, si však vyžádá mnohem delší dobu.

Úprava pramenné tůně chodníkem a zábradlím, vedenými skoro kolem celého břehu, se však radě našich návštěvníků asi bude zdát příliš „zcivilizovanou“ a umístění velké informační tabule s jejími velkými bílými plochami v šeru lesa přímo za pramennou tůň bude nejspíše považováno za porušení přirozeného charakteru lokality. Méně by asi rušilo, kdyby se tabule umístila na kraji lesní silničky u začátku chodníku, vedoucího k prameni.

POZNÁMKA

- 1/ „...übersandte Wasserprobe enthält der Hauptmasse nach die sogenannte Ockerbakterie *Leptothrix ochracea*. Die Eisenbakterie ist eine Fadenbakterie, deren Gallertscheide in hohem Grade das Vermögen besitzt, Eisenoxydhydrat in ihrem Innern zu speichern. Diese Bakterie ist sehr verbreitet, besonders in eisenhaltigen Wässern...“

LITERATURA

- Anonym, 2000: Sírny pramen. MF DNES 4. 1. 2000
- Stein K., 1997: Zapomenuté pomníčky. Část 7. U svatého Jana. Jizerské a Lužické hory, 1997, č. 7-8, str. 25.
- Zimmermann K. v., 1909: Die sogenannte „Schwefelquelle“ bei Neuhütte. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs 32, 348-349.

Obr. 1. Sírný pramen v pohledu přes jeho odtok do Hamerského potoka.

Obr. 2. Detail sírného pramene s vločkami zbarvenými oxidhydroxidem železitým ve vodě. Břehy zpevněny volnými kameny.

K R O N I K A

ŽIVOTNÍ JUBILEUM PROF. ZDEŇKA POKORNÉHO

17. června 2002 ukázal kalendář neuvěřitelnou sedmdesátku českolipského pedagoga a bývalého starosty města. Rodák z historického Kolína zažil jako dítě sotva znatelnou část doby první republiky. Okupační vzpomínky byly silné a občas se k nim vrací, když v přednáškách hovoří o naléhavé nutnosti vypořádání se s minulostí: nelidské vyhnání židovských obyvatel, bombardování města, zbytečné surové vraždy na konci války.

Po středoškolských studiích nemohl pokračovat v rozvíjení svých zájmů a dále studovat. Musel nejdříve do výroby a teprve po dvou letech si mohl dát přihlášku na vysokou školu. Padesátá léta měla své kádrové zásady.

V roce 1956 nastoupil jako učitel do gymnázia v České Lípě. Vyučoval dějepis a zeměpis a prvnímú z obou oborů zůstal věrný i v době, kdy měl na svých bedrech starost o celé město. Ve zvláštních společenskovo-vědních seminářích se staral o prohloubení humanitního vzdělání vybraných studentů. Prošly mu rukama asi tři tisíce studentů, z nichž mnozí navštěvovali výběrový seminář a Klub přátel výtvarného umění. Sám mohu dosvědčit, když jsem přišel před třiceti lety do České Lípy, že jít na vysokou školu s humanitním zaměřením s vizitkou studenta profesora Pokorného zvyšovalo šance na přijetí. Také vlastní pozdější setkávání s jeho bývalými žáky potvrzovalo, že jsou mu vděční za vedení k hlubšímu poznání souvislostí minulosti a za lásku ke kráse přírody a k hodnotám lidského tvoření.

Vlastivědě Českolipska dal mnoho svých nejlepších sil. Od příchodu do České Lípy spolupracoval s Břetislavem Vojtiškem, ředitelem muzea, na úseku památkové péče. Prochodil pěšky nejednu neděli a dny prázdninové po okolním kraji při soupisu památek, když se na počátku

šedesátých let pořizoval nový státní památkový soupis. Zasedal v prvních památkových komisích, které udělaly kus práce pro poznání a registraci památek.

Cestovatelská vášeň, která ho nejdříve vedla po vlastech českých, moravských a slovenských a teprve později i do bližšího i vzdálenějšího světa, jej přivedla do nádherných měst, na zámky a hrady, do prostředí zpusťoveného netečností až barbarstvím komunistických mocipánů. Demolovali v lidském vědomí přirozený stav historické kontinuity a hubili obvyklý vztah ke kráse a vznešenosti odkazu předků. Nejvíce ho trápila nehybnost doby, z níž se vytrácely vztahy k minulosti, takže zlo a hloupost měly otevřené pole působnosti.

Do středu politického dění v České Lípě se dostal v historických dnech roku 1989. K prvním zápasům Občanského fóra patřilo na jedné straně odstranění nevhodných památníků socialismu a na druhé straně záchrana tří domů na náměstí, po jejichž plánovaném zboření mělo být postaveno betonové obchodní středisko. Péče o historický střed České Lípy byla v jeho funkci starosty, zastávané od 5. 12. 1990 do 30. 6. 1997, jedna z mnoha povinností. V časech velké malé privatizace a zajištění chodu města v nových hospodářských podmínkách se zdála být péče o vzhled každé stavby i celku historické České Lípy jako skoro nadbytečná a síly vyčerpávající činnost. Čas ukázal, že to nebyly ztracené dny a noci. Rekonstrukce náměstí, úpravy přilehlých ulic a četné opravené budovy byly výbornou investicí do města jako centra podnikání a plnokrevného života. Mnohé objekty, prodávané v rámci malé privatizace do soukromého vlastnictví, byly novým majitelům odevzdávány s podmínkou potřebné a správně provedené rekonstrukce. Pro městský život byla důležitá obnova klasických kulturních institucí, divadla, knihovny a muzea. Péči o záchranu starého židovského hřbitova a obnovu městského hřbitova pokládal za důležitou složku uchování historické tradice.

Vrcholem tohoto úsilí o zvednutí prestiže České Lípy jako města historického byla obnova vodního hradu odstřeleného krátce po jeho příchodu do České Lípy v roce 1957. Po odstranění parazitních garáží a vysekání kopřiv následova důkladný archeologický průzkum a zpevnění zdi. Zájem veřejnosti o nejstarší památku města podpořil Zdeněk Pokorný pořádáním „Dnů vodního hradu“ a vydáním jeho stručné historie. Většina obyvatel České Lípy si tak začala postupně uvědomovat, že historie města sahá až do 13. století. Záchrana secesní kavárny Union byla charakteristickým dramatem uplynulého desetiletí. Spekulativním

prodejem se dostala do rukou nehodných majitelů a mnoho nechybělo a sama by se bývala zřítíla. Přísný dohled starosty Pokorného na zachování a obnovu všech detailů, což se zpočátku zdálo až nemožné, vynesl městu ocenění Svazu českých architektů za architektonický detail.

Zdeněk Pokorný je moderní politik opírající se o demokratické tradice své země. Prosadil přejmenování Mírového náměstí na Náměstí T. G. Masaryka a aby bylo zřejmé, že to není jen módní označení, zasadil se o umístění desky na radnici, kde jediný citát z projevu prvního československého prezidenta učí každého kolemjdoucího přemýšlet o skutečné podstatě demokracie. Vyrovnaní s minulostí je naléhavou pobídkou doby a nemělo by jít jen o hromové gesto, nýbrž o proces změny všech návyků přenesených z let socialistické degenerace hodnot. Také oba pomníky, o něž se zasadil – pomník Milady Horákové a Památník proti násilí – patří plně do připomínek moderní historie. Na dobu perzekucí se nesmí zapomínat.

Po celou dobu působení ve funkci starosty a ještě více po odchodu z úřadu se věnuje přednáškové činnosti a Akademii J. A. Komenského, v jejímž čele stál po řadu let jako předseda. Četná svá vlastní vystoupení a zařazování programů hostů zaměřuje na tematiku uměleckých a historických památek. Často při výkladech o vzdálených kulturách a dalekých městech neopomene srovnávat péči o barevnost a detail fasád s Českou Lípou a připomínat, že máme mnohé krásné věci, jimiž se můžeme chlubit i před cizinou. Péče o detail je patrná i na jeho výstavách fotografií, které pořádá v okresním vlastivědném muzeu. Vyjadřují velkolepost celku v konfrontaci se subtilností každého jednotlivého článku historické památky.

Ladislav Smejkal

K PADESÁTÝM NAROZENINÁM DOC. PHDR. JÍŘÍHO ŠOUŠI CSC.

Letos, 10. února 2002, vstoupil do řad padesátníků také PhDr. Jiří Šouša CSc., docent na katedře pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Ač pražský rodák, od nejtělejšího dětství žil až do odchodu na studia do Prahy v Doksech a vřelý vztah k Českolipsku nevyhasnul ani když se trvale usadil v Praze. Na rozhodování o budoucím povolání, kdy váhal mezi dvěma velikými zálibami – myslivostí a historií, zásadním a trvalým vlivem zapůsobila práce v Okresním archivu Česká Lípa, kam nastoupil do zaměstnání po maturitě na českolipském gymnáziu roku 1971. V archivu však setrval pouze rok, protože byl přijat na studium archivnictví a historie na UK v Praze. Během svého krátkého působení v Okresním archivu Česká Lípa zpracoval Jiří Šouša pod odborným vedením tehdejší ředitelky Marie Vojtíškové inventáře fondů Archiv města Kuřívody a Archiv fary Kuřívody a podílel se na inventarizaci fondu Archiv města Česká Lípa. Uspořádal též několik fondů místních národních výborů. Zejména však proslul, díky své neodolatelné výmluvnosti a diplomatickému taktu, tím, že provedl skartace na několika MNV, na nichž tajemníci či předsedové po řadu dlouhých let odmítali jakékoliv vyřazování písemností a nepřipustili ani vstup archivářů do spisoven svých úřadů.

Roku 1972 odešel Jiří Šouša studovat archivnictví do Prahy. Výborný student s praktickými zkušenostmi práce v archivu zůstal po skončení studia roku 1977 na katedře PVH a archivního studia, kde absolvoval interní aspiranturu, úspěšně završenou roku 1981 získáním titulu kandidáta věd. Na katedře PVH a archivního studia Filozofické fakulty UK přednášel a přednáší Jiří Šouša novověkou diplomatiku, numizmatiku, dějiny správy 19. a 20. století a hospodářské dějiny 19. a 20. století,

zejména dějiny zemědělství a bankovníctví. Roku 1988 byl Jiří Šouša jmenován docentem.

Na počátku zájmu o hospodářské a politické dějiny 19. a 20. století stojí první velká publikovaná práce o činnosti České zemědělské rady v poslední čtvrtině 19. století. Odtud se zájem rozšiřoval na dějiny zemědělství vůbec a logicky pak na financování nejen zemědělského podnikání, ale i dalších hospodářských odvětví. A protože ekonomika a bankovníctví byly a jsou vždy těsně spjaty s politikou, přesáhly mnohé jeho práce i do oblasti dějin politických. Ponecháme-li stranou drobné články, zprávy a recenze, je Jiří Šouša autorem tří samostatných knih a více než 90 odborných článků, publikovaných v českých i zahraničních časopisech a sbornících.

Odchodem do Prahy, specifickým odborným zaměřením, ani vědeckou činností na Filozofické fakultě UK se však kontakty Jiřího Šouši s regionem, ani s českolipským archivem nikdy nepřerušily. Pravidelně v několikaletých intervalech přijíždí do českolipského archivu s exkurzí studentů archivnictví, pro něž také vybírá ve spolupráci s českolipskými archiváři z místních fondů ukázky aktového materiálu pro paleografická cvičení. Stálé vzájemné kontakty nejen s odbornými pracovníky archivu, ale i okresního vlastivědného muzea, spočívají především v oboustranné výměně informací a názorů na nejrůznější odborné otázky a problémy. Živý zájem projevuje o místní regionální bádání a jeho publikační výsledky. Z diskusí a rozhovorů vykryštovala před rokem 1988 myšlenka na založení a koncepci regionálního vlastivědného časopisu – našeho Bezdězu. Od prvního svazku je Jiří Šouša pravidelným recenzentem všech dosud vydaných Bezdězů a zpětně tak přispívá jak k tříbení obsahové náplně sborníku, tak k cízelování jeho formální podoby.

Tím, že Jiří Šouša zůstal a působí v Praze, přišel Okresní archiv Česká Lípa o dobrého archiváře, česká historiografie však získala vynikajícího historika hospodářských dějin a odborníka na novodobou diplomatiku a studenti archivnictví (ale i jiných oborů) pečlivého pedagoga a přísného examinátora.

Miloslav Souadina

SEZNAM AUTORŮ

Mgr. Luboš BERAN, Chráněná krajinná oblast Kokořínsko, Mělník
Karel FILIP, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa
Mgr. Petr GAJDOŠÍK, Státní okresní archiv Česká Lípa
Michal GELNAR, Česká sklářská společnost, Praha
Mgr. Petr HAVRÁNEK, Okresní úřad Česká Lípa
Stanislav KASÍK, Heraldická kancelář „Dauphin“ Roudnice nad Labem
Jaroslav KLÁPŠTĚ, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa
RNDr. Petr KÜHN CSc., Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa
RNDr. Radek MIKULÁŠ, Geologický ústav AV ČR Praha
Aleš NOVÁK, Minerálklub při Městském muzeu ve Varnsdorfu
Ing. Jaroslav PANÁČEK, Narex Česká Lípa
Michal PANÁČEK, Památkový ústav Ústí nad Labem
PhDr. Jan SCHÖTTNER, Uměleckoprůmyslové muzeum Praha
Mgr. Ladislav SMEJKAL, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa
Ivan SOLOVKA, Česká společnost entomologická, Dolní Krupá
Miloslav SOVADINA, Státní okresní archiv Česká Lípa
Miroslav VESELÝ, Česká speleologická společnost, Děčín

POKYNY PRO ÚPRAVU PŘÍSPĚVKŮ PUBLIKOVANÝCH VE SBORNÍKU BEZDĚŽ

Pro zjednodušení a usnadnění redakční přípravy sborníku Bezděz prosíme autory o dodržování následujících zásad při odevzdávání rukopisu:

Pokyny všeobecné:

1. Články a studie by neměly svým rozsahem, včetně poznámek a seznamu pramenů a literatury, přesáhnout 20 stran normovaného textu (30 řádek na stránku při 60 úhozech na řádku).

2. Práce (včetně příloh) se přijímají v jednom tištěném exempláři a na disketě v textovém editoru Word (verze 6.0 nebo novější), Write apod., případně T602 – kódování Latin 2 (neobsahuje-li text tabulky). Pište průběžně na celý řádek, jednoduché řádkování, stránky (řádky) na pravé straně nezarovnávejte, nedělte slova na konci řádku. Ucelené odstavce odklepněte klávesou „Enter“. Neupravujte text ani výčty do více sloupců. Rukopis nijak neupravujte, bude upraven jednotně pro celý časopis. Pište vše obyčejným písmem, slova uvnitř textu nezdůrazňujte.

3. Nemáte-li možnost dodat text na disketě, pište rukopis psacím strojem (ne s perličkovým písmem) na kancelářském papíru formátu A4 s hustotou 30 řádek po 60 úhozech včetně interpunkce a mezer na jedné stránce.

4. Přílohy: Nákresy předkládejte na formátu A4 kreslené tuší, fotografie formátu 9 x 13 cm, kontrastní, lesklé. Grafické přílohy (pérovky, grafy, mapky aj.) se přijímají pouze černobílé, kontrastní s ohledem na předpokládané zmenšení.

Tabulky číslované nevkládejte do textu. Je třeba je dodat na zvláštním listu. Texty k tabulkám, grafům a mapkám musí být dostatečně vysvětlující. Označení tabulek: Tab. 1, 2... (ve všech jazycích). Označení obrázků: Obr. (v češtině), Fig. (v angličtině), Abb. (v němčině).

5. Poznámky se píší na konci textu, nikoli na stránku pod textem dole. Poznámky se číslují průběžně bez ohledu na eventuální kapitoly článku. Jsou to samostatné věty, píší se tedy na začátku velkým písmenem a končí tečkou. V textu psaném na PC se vyznačují za interpunkčním znaménkem číslicemi v horním indexu, za číslem následuje lomítko – /. Vlastní text poznámky číslujte a pište písmem stejné velikosti jako text, za číslem udělejte lomítko – /.

6. Práce se otiskují v češtině, abstrakt (stručný obsah článku v maximálním rozsahu 15 řádků rukopisu) v angličtině. U článků a studií je nutný na konci práce souhrn (resumé) psaný v němčině a angličtině. Souhrn, včetně názvu článku, v rozsahu asi 1/10 textu vypracujte v češtině, překlady zajistí redakce.

7. Práce schvaluje k přijetí do časopisu redakční rada, ta si může vyžádat recenzní posudek. Za věcný obsah příspěvku a za přesnost a pravdivost údajů odpovídá autor. Redakční rada si vyhrazuje právo k stylistickým, pravopisným

a formálním (nikoli obsahovým) zásahům do textu prací. O sporných případech, které tyto „Pokyny“ neobsahují, se autor dohodne přímo s redakcí.

Po sazbě dostanou autoři svoji práci k provedení tiskové korektury.

8. Příspěvky se nehonorují. Autoři obdrží zdarma 1 autorský výtisk sborníku a 10 separátů každé původní práce.

Pokyny pro úpravu přírodovědných článků

9. Práce (odevzdaný rukopis) má mít toto základní uspořádání (v uvedeném pořadí): název, jméno a příjmení autora(ů), abstrakt, vlastní text práce, případné poděkování, literatura, cizojazyčný souhrn, texty k přílohám (na samostatném listu), přílohy (obrázky, grafy, tabulky, mapy).

Vlastní text práce se obvykle dělí na úvod, materiál a metodiku, výsledky, diskusi a souhrn, případně závěry. Jednotlivé části mohou být spojeny (např. výsledky s diskusí). V nutných případech je možno členění zjednodušit (faunistické práce), u krátkých sdělení a ostatních článků (recenze, personálie a informační články) nemusí být text práce členěn.

10. Jména taxonů uvádějte při první zmínce v práci celá. Tam, kde by mohlo dojít k záměně a nejasnostem, uvádějte i autora popisu, letopočet a případné závorky. V dalším textu při opakování je možno rodová jména zkracovat nebo autora popisu a letopočet neuvádět. Taxony se v abstraktu uvádějí nezkráceně.

Kódy lokalit pro síťové mapování píše před vlastní název a popis lokality (5253, k. ú. Mimoň, městský park...). Názvy lokalit vypisujte celé (Stráž pod Ralskem) s uvedením katastru.

Faunistické údaje zapisujte takto: kód, zemi, okres, katastr, název lokality (případně bližší specifikaci), datum nálezů, počet kusů (exemplářů, případně samců a samic), jméno autora nálezů, determinátora, majitele sbírky, autora revize, chovu nebo pozorování. U běžných druhů lze vynechat.

Jednotlivé údaje je možno vyjádřit standardními latinskými zkratkami: c. = centralis – střední, sept. = septentrionalis nebo bor. = borealis – severní, mer. = meridionalis – jižní, or. = orientalis – východní, occ. = occidentalis – západní, ex. o. = ex ovo, množné číslo ex ovis – z vajíčka, z vajíček, ex. l. = ex larva, množné číslo ex larvis – z larvy, z larev, z housenky, z housenek, ex. p. = ex pupa, množ. č. ex pupis – z kukly, z kukel, lgt. nebo leg. = legit – sbíral, det. = determinavit – určil, revid. = revidit – revidoval, educ. = educavit – vychoval, observ. = observavit – pozoroval, coll. = collectio – sbírka.

Zkratky se píší za jméno a spojují se spojkou „et“ = a – např.: A. Novák lgt., det. et coll.

Pouze taxony živočichů a rostlin na úrovni rodů, druhů a poddruhů (ne však čeledí a vyšších taxonomických jednotek) píše vždy kurzívou, ne však autory popisů taxonů, letopočty a zkratky ssp., sp., spp., f. a další.

Datum se píše obvyklým způsobem arabskými číslicemi (nevypíše-li autor např. ze stylistických důvodů slovní název měsíce), za tečkou se dělá vždy mezera (19. 10. 1963, 18. 2. 2000). V anglickém textu je třeba dodržovat tamní jazykový úzus a psát římské číslice malými písmeny (19. x. 1963, 18. ii. 2000). V angličtině se též píše desetinná tečka místo čárky (63.9 mm).

Názvy kapitol (ÚVOD, MATERIÁL A METODIKA, VÝSLEDKY, LITERATURA apod.) pište velkými písmeny.

11. Citace literatury v textu pište dle vzoru: Pavel (1970), (Pavel 1970), Pavel – Petr (1970), (Pavel – Petr 1970), Pavel et al. (1970) – při více než dvou autorech.

V seznamu literatury na konci článku se uvádějí pouze práce citované v textu. Autoři se piší v seznamu literatury v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku používejte označení a, b, c, ..., za příslušným rokem. Mezi příjmením a zkratkou křestního jména autora se dělá čárka, rovněž zkratka křestního jména a rok vydání práce jsou odděleny čárkou (např.: Hanák, V., 1972: ..., Benda, P. – Šutera V., 1996: ...). Jméno autora začíná na novém řádku.

Citace prací z časopisů: Název práce včetně rodových a druhových jmen se píše standardním písmem, latinské jméno kurzívou. U časopisů se uvádí (standardním písmem): název časopisu, ročník, číslo (je-li v ročníku každé číslo stránkováno samostatně), za dvojtečkou a mezerou následují stránky (od – do) bez označení „p., pp., s.“ (např.: Klapalekiana, 17: 75–124.; Bezděz, 6: 60–79.). Názvy časopisů je možno zkrátit vžitými zkratkami, na příslušném místě abecedního seznamu literatury je však třeba uvést použitou zkratku a její vysvětlení (nezkrácený název časopisu). Příklad citace:

Bárta, Z., 1967a: Nové druhy savců pro oblast Labských kvádrových pískovců. Sborn. Severočes. Muz. – Přír. Vědy, 3: 175–183.

Sborn. Severočes. Muz. – Přír. Vědy: Sborník severočeského muzea – Přírodní vědy

Citace knih: Všechny údaje se piší standardním písmem. Uvádí se autor, rok vydání, název, nakladatelství, místo vydání a počet stran. Příklad citace:

Horák, J., 1950: Zvířena středních Čech. Melantrich, Praha, 231 s.

Citace nepublikovaných rukopisů (diplomové práce, závěrečné zprávy z výzkumů apod.): Všechny údaje se piší standardním písmem. Uvádí se název práce, zkratka Msc., případně typ práce (dipl. práce, habil. práce apod.), dále jedno z míst (název instituce a město), kde je práce dostupná. Příklad citace: Plocek, A., 1974: Ryby v řece Ploučnici. Msc., dipl. práce, dep. in katedra zoologie, Přír. fak. UK, Praha, 28 s.

Pokyny pro úpravu článků z oboru historie

12. Poznámky a citaci literatury je možno upravit dvojím způsobem.

a) Je možno použít tradičních číslovaných poznámek, v nichž bude citována příslušná literatura a prameny. Citace uvádějte podle vzoru, včetně dodržení uvedené interpunkce. Konec každého záznamu literatury ukončete klávesou „Enter“.

Žemlička, J.: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století, Praha 1980, s. 135

Při opakování díla stačí uvést zkrácenou citaci : Žemlička, J.: Vývoj osídlení, s. 90

Při opakování autora i díla : Tamtéž, s. 102–103.

Při opakování autora: Týž: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha 1997, s. 125.

Citace článku dvou autorů v časopise:

Panáček, J. – Gabriel, F.: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše. Bezděz, 7, 1998, s. 42.

Citace článku ze sborníku:

Maur, E.: Hrad Vlčtejn a Pabiankové. K počátkům husitství na Plzeňsku. In: Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992, s. 81.

Citace vydaných pramenů:

Codex diplomaticus at epistolaris regni Bohemiae V – 2. Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1981, s. 216, č. 614. (V další citaci již stačí CDB V – 2, s. 217, č. 615)

Při citaci nevydaných pramenů uveďte: název archivu a jeho sídla, název příslušného archivního fondu, inventární číslo a název archiválie, u úředních knih též folio:

Státní okresní archiv (SOkA) Česká Lípa, Archiv města (AM) Česká Lípa, inv. č. 2274 – Vylastnění pozemků pro stavbu Severní dráhy.

Při použití tohoto způsobu citace se již na konci článku nesestavuje samostatný soupis použitých pramenů a literatury.

b) Odkazy na literaturu a prameny je možno umístit do textu do závorky:

(Žemlička 1980, 135); ..jak tvrdí J. V. Šimák (1917, 52); (CDB V – 2, s. 148, č. 570) ; (SOkA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2523 Hokynářský řád pro Českou Lípu).

Seznam literatury a pramenů se uvede na konci článku. Autoři se píší v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku se použije označení a, b, c, .. za příslušným rokem: Lahmer, R. 1889a: Zur Geschichte der nordböhmisches Leinen – Industrie, MNEC 12, s. 97–105.

Lahmer, R. 1889b: Einiges von der nordböhmisches Kattunindustrie, MNEC 12, s. 298–304.

Seznam se doplní o soupis použitých zkratk:

MNEC : Mitteilungen des nordböhmisches Excursions-Clubs.

SAP: Sborník archivních prací.

Číslovaných poznámek je možno využít na vysvětlení různých vedlejších okolností a problémů, nebo k odkazům na takový druh pramene, který nelze v krátké a jednoduché formě umístit do závorky v textu.

PŘEHLED DOSUD VYDANÝCH SVAZKŮ BEZDĚŽU

Bezděz 1/1990, 141 stran, rozebráno

F. Gabriel – J. Panáček: Vznik a počátky České Lípy; O. Sykáčková: Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky; L. Smejkal: Českolipské muzeum 1945–1951 – hledání orientace; M. Honců: Zvířena Lužických hor; M. Benda: Přírodní poměry Kravařské oblasti; M. Honců – Z. Vitáček: Obojživelníci okresu Česká Lípa. Zprávy.

Bezděz 2/1994, 130 stran, rozebráno

J. Panáček – F. Gabriel: K otázce kostela sv. Petra a Pavla v České Lípě; J. Úlovec: O bývalé tvrzi v Tlustecké – Novém Tolzbachu; J. Brožová: Řezáč skla František de Paula Zach 1820–1881; Z. Vitáček: Plazi okresu Česká Lípa; Z. Vitáček: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa; P. Kühn: Krokodýli na Českolipsku?; P. Kühn: Skalní hříby ve Vranovských skalách. Pozorování v přírodě.

Bezděz 3/1995, 189 stran, 25 Kč

M. Sovadina: Tři příspěvky k počátkům města Kravař; J. Panáček – F. Gabriel: Kostel sv. M. Magdaleny v České Lípě; R. Hais: Friedrich Egermann (1777–1864) a jeho příspěvky v oblasti sklářské technologie; J. Brožová: Severočeští rafiněři a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století; V. Ryšavý: Dům čp. 152 v Alšově ulici v Novém Boru; M. Honců: Vstavačovité (Orchidaceae). Materiály; J. Barták – J. Macháček – J. Pacovský – J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (I. část); M. Plánská: Pokus s přesazováním prstnaticů.

Bezděz 4/1996: Lužické hory – příroda a dějiny. 289 stran, rozebráno

J. Kuncová: CHKO Lužické hory dvacetiletá (Historie vzniku CHKO); F. Gabriel – J. Panáček: Hrad Milštejn; M. Gelnar: Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří; L. Smejkal: Povaha sociálních rozdílů na Cvikovsku a přístupy k jejich řešení do roku 1920; P. Sajdl – L. Smejkal – M. Sovadina: Staré mlýny (Pověst Lužických hor); P. Havránek: Geologie Lužických hor; P. Chvátal: Geologický inventarizační průzkum přírodní památky Bílé kameny; P. Kühn: Čedičová zeď Jánských kamenů u Krompachu v Lužických horách; O. Fabiánek: Těžba rud v Lužických horách; P. Havránek: Dobývání železných rud v okolí Mařenic; P. Kučírek: Postglaciální vývoj lesních ekosystémů Lužických hor; M. Plánská: Příspěvek k poznání květeny Lužických hor a jejich okolí; M. Plánská: Botanický inventarizační průzkum a biomonitoring NPR Jezevčí vrch v Lužických horách; M. Plánská – M. Honců: Chráněné rostliny Lužických hor; M. Honců: Zoologický průzkum Jedlové v Lužických horách; M. Honců – J. Vondráček: Chráněné druhy živočichů Lužických hor. Zprávy.

Bezděz 5/1997 – Bývalý vojenský výcvikový prostor Ralsko 577 stran, rozebráno

J. Blažková: Vznik vojenského újezdu Ralsko; F. Gabriel – J. Panáček: Prameny k dějinám středověkého osídlení vojenského prostoru Ralsko; M. Gelnar: Zaniklé sklárny ve vojenském prostoru Ralsko; J. Adamovič: Vývoj poznání geologické stavby západní části VVP Ralsko; P. Kühn: Pozůstatky staré těžby na jižním úbočí Hamerského Špičáku; P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolní nivy Ploučnice v bývalém VVP Ralsko; E. Balátová a kol.: Předběžný přehled rostlinných společenstev bývalého VVP Ralsko s poznámkami k vegetaci; V. Zavadil – M. Honců: Listonoh letní – *Triops cancriformis cancriformis* Linné 1758 – a žábronožka letní – *Branchipus Schaefferi Fischer 1834* – (Anostraca et Notostraca: Branchiopoda: Crustacea) v bývalém VVP Ralsko; výsledky předběžného výzkumu; A. Kůrka: Arachnofauna VVP Ralsko (Pavouci – Araneida); M. Honců: Průzkum vážek (Odonata) na území bývalého VVP Ralsko; M. Honců: Rovnokřídlí (Orthoptera) bývalého VVP Ralsko; M. Honců – P. Vonička: Střevlíkovití (Carabidae) bývalého VVP Ralsko; P. Vonička: Příspěvek k poznání koprofágních vrubounovitých (Coleoptera: Scarabaeidae) bývalého VVP Ralsko; M. Bouma: Entomologický průzkum Lepidopter bývalého VVP Ralsko; J. Vávra a kol.: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ v bývalém vojenském újezdu Ralsko (Lepidoptera); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – Vodní obratlovci: Kruhoústí (Cyclostomata), ryby (Pisces, Osteichthyes); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – obojživelníci (Amphibia); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – plazi (Reptilia); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – ptáci (Aves); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – savci (Mammalia); J. Kuncová: Zájmy ochrany přírody ve vojenském prostoru Ralsko a přilehlých území; K. Brotz: Fonolit na vrchu Ralsko a jeho ověření metodou radiestezie. Zprávy.

Bezděz 6/1997, 153 stran, 50 Kč

M. Sovadina: Ronovci a Žitava ve 13. a v první čtvrtině 14. století; J. Panáček – F. Gabriel: Kostel sv Kříže na českolipském předměstí; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku; J. Brožová: Severočestí rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století (2. část); J. Vondráček – M. Honců: Zvlášť chráněné ptací druhy v avifauně Lužických hor. Materiály: J. Barták – J. Macháček – J. Pacovský – J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (2. část); T. Andres: Tavení skla dřevem. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 7/1998, 246 stran, 70 Kč

M. Sovadina: Život zasvěcený historii; M. Sovadina: Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století; F. Gabriel – J. Panáček: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše; J. F. Firsov: Český historik Jaroslav Papoušek v Rusku a jeho neznámé dopisy z Butyrek N. F. Melnikové – Kedrové – Řivňáčové; L. Smejkal: Jak vznikl a vycházel Bezděz; J. Vondráček: Inventarizační zoologický průzkum NPP Peklo; M. Honců: Entomologický průzkum kopce Tlustec v Ralské pahorkatině; L. Beran: Vodní měkkýši Ploučnice; P. Míka: Brouci čeledi Latridiidae Českolipska

a Lužických hor; M. Plánská: Orchidejové louky v Lužických horách. Materiály: V. Had: Sluneční dvůr v Jestřebí. Přehled vývoje v letech 1912–1959; Z. Rydygr: Konec druhé světové války na letišti v Hradčanech. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 8/1999, 349 stran, 90 Kč

J. Svoboda – V. Cílek – L. Jarošová: Mezolit na Českolipsku. Poznámky k současnému stavu výzkumu; J. Panáček: K dějinám špitálu v České Lípě; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část II: Okres Děčín; M. Veselý: „Stříbrné doly“ u Jedlové; V. Čelko: Podíl spolku Excursions Club na vlastivědném bádání, vytvoření regionálních sbírek a muzeí; L. Smejkal: Lužické oddělení českého muzea v České Lípě; L. Smejkal: Legionářské oddělení českého muzea v České Lípě; J. Blažková: Společenstvo řezníků a uzenářů v České Lípě; P. Kühn: Povaha železných rud těžených v minulosti na Českolipsku; M. Honců: Zvířena CHKO Kokořínsko a Holanských rybníků; Z. Mrliková: Etoekologické a sociobiologické vztahy v populaci sysla obecného (*Spermophilus citellus* L.) na lokalitě Mimoň – hřebčín v letech 1996 a 1997; L. Beran: Vodní měkkýši Svitávky; M. Plánská: Přírodní památka „Louka u Brodských“ v Dolní Chřibské; L. Smejkal – O. Sykáčková: Karel Löwe a Heinrich Wedrich – rekonstrukce dvou umělecko historických sbírek Okresního vlastivědného muzea v České Lípě; M. Sovadina: Obecní kroniky na okrese Česká Lípa do roku 1945. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 9/2000, 488 stran, 130 Kč

F. Gabriel – J. Panáček: Dějiny hrncířství v České Lípě; J. Úlovec: Tvrz a zámek v Kuřívodech u Mimoně; P. Gajdošík: Blektové z Útěchovic. Příspěvek ke genealogii rytířského rodu; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část III: Shrnutí; M. Gelnar – M. Plekanec – J. Štika: Kde ležely Gläserdorfy?; M. Veselý: Důl „Anton Segen Gotes“ ve Světlinách u Dolního Podluží; P. Kühn: Mečový kámen u Kravař; M. Sovadina: Výroba automobilů Gatter v Zákupech; L. Smejkal: Desátý ročník Bezdězu 1947–1948; P. Kühn: Rudolf Korb a jeho „Boží zahrada“; P. Brzák – O. Fabiánek – P. Havránek: Jeskyně na Milštejně; Z. Vitáček: Deset let sledování netopýrů a vrápenců na Českolipsku; M. Honců: Entomologický průzkum Luže v Lužických horách v roce 1998 a 1999; M. Benda: Ohrožená květena Kravařska po deseti letech; M. Plánská: Inventarizační průzkum přírodní rezervace (PR) Klíč; V. Vosálová: Českolipský kronikář Hans Kriesche a jeho kronika; M. Plekanec: Míšeňská dolina. Drobnosti. Zprávy.

Bezděz 10/2001, 439 stran, 130 Kč

J. Souša: Laudatio Bezdězu k dovršení první desítky; J. Svoboda: Paleolit Českolipska a přilehlých území severních Čech; V. Peša: Archeologie okolí Doks; J. Panáček – M. Panáček: Konrád Pflüger v České Lípě?; M. Veselý: Hnědouhelné doly u Dolního Podluží; P. Havránek – J. Štika – M. Plekanec: Nové poznatky o dobývání a zpracování železných rud v Lužických horách; L. Smejkal: Siň umění v Českém muzeu pro kraj Českolipský; J. Blažková: Internační a sběrné středisko v České Lípě; J. Slabý: Dominikánský klášter v Jablonném v Podještědí v letech 1945–1950; P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolí Ploučnice a rybníčků severně Mimoně; M. Plánská: Inventarizační průzkum přírodní památky Kytlice; F. Cvrk: XXII. strážní prapor a válečné deníky jeho jednotek (23. 9. – 11. 11. 1938); M. Plánská: Botanický průzkum mokřadu nad Hraničním rybníkem. Drobnosti. Zprávy.

Severočeská vodárenská společnost a.s.

Největší vodárenská společnost v Čechách
sdružující na 440 měst a obcí

Přítkovská 1689

415 50 Teplice

0417/563 178

info@svs.cz

www.svs.cz

O B S A H

ČLÁNKY A STUDIE

Jaroslav Panáček: Založení města České Lípy a městské právo	5
Petr Gajdošík: Matrika židovského obyvatelstva ze Stráže pod Ralskem 1838–1898	31
Jan Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Místovice (1. část)	63
Miroslav Veselý: Pokusy o dobývání hnědého uhlí u Horní Police a Žandova ..	103
Miloslav Sovadína: Iniciativa Zákup ve správní reformě v letech 1848–1850	121
Ladislav Smejkal: Turistické oddělení Českého muzea pro kraj Českolipský ...	131
Radek Mikuláš: Stopy po činnosti bezobratlých (ichnofosilie) v horninách křídového stáří na Českolipsku	141
Petr Kühn: K předmětu ochrany v CHPV Dutý kámen u Cvikova	157
Karel Filip – Jaroslav Klápště: Protahuje budníček větší východoevropský <i>Phylloscopus trochilus acredula</i> (Sylviidae) přes naše území?	181
Ivan Solovka: Průzkum motýlů (<i>Lepidoptera</i>) v oblasti Jezové v bývalém VVP Ralsko	203
Miroslav Honců: Tesařík alpský – <i>Rosalia alpina</i> (Linnaeus, 1758), (<i>Coleoptera</i>, <i>Cerambycidae</i>) na Českolipsku	219

MATERIÁLY

Stanislav Kasík:

**Nové symboly měst a obcí okresu Česká Lípa
v letech 1990–2000** 235

Michal Panáček:

Krov kostela sv. Kříže v České Lípě 261

Petr Havránek:

Milíře v Horní Světlé 275

DROBNOSTI

Aleš Novák:

Nálezy z hradu Falkenburk 285

Michal Gelnar:

Neznámá renesanční sklářská huť u Naděje 291

Petr Kühn:

Morová lokalita „STERBETELLE“ u Cvikova 297

Petr Kühn:

Lipnická kaple 307

Ladislav Smejkal:

K okolnostem vzniku názvu sborníku Bezděz 315

Miloslav Sovadina:

**Dislokace vojenských orgánů a útvarů československé
armády v letech 1918–1938 na Českolipsku** 317

Luboš Beran:

**Příspěvek k poznání vodní malakofauny
Panenského potoka** 321

Petr Kühn:

„Sírný pramen“ u Horní Světlé 327

KRONIKA

Životní jubileum prof. Zdeňka Pokorného (L. Smejkal) 335

**K padesátým narozeninám Doc. PhDr. Jiřího Šouši CSc.
(M. Sovadina)** 338

Seznam autorů 341

Pokyny pro úpravu příspěvků publikovaných ve sborníku Bezděz .. 342

BEZDĚZ 11

Obálku navrhl:

Vladimír Hofmann

Překlad německých resumé:

Mgr. Petra Sochová (historická část)
a RNDr. Petr Kúhn CSc. (přírodovědná část).

Překlad anglických resumé a abstraktů:

RNDr. Petr Kúhn CSc, Jaroslav Klápště, Kristina Petráková.

Redakční rada:

Martin Benda, Jana Blažková, Jaroslava Formanová, František Gabriel,
Michal Gelnar, Miroslav Honců, Petr Kúhn, Jaroslav Panáček,
Ladislav Smejkal, Miloslav Sovadina, Zdeněk Vitáček.

Adresa redakce:

Státní okresní archiv Česká Lípa, Střelnice 3035, PSČ 470 05

Náklad:

500 výtisků

1. vydání

Česká Lípa 2002

Vydal Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa,
Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa

ISBN 80-86319-05-9

ISSN 1211 9172